9381

V. Markuš
bogoslov I^e godine

HISTORIJSKA I KRITIČKA

INTRODUKCIJA

U

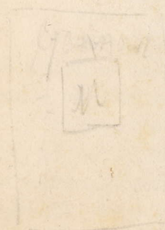
SVETE KNJIGE STAROGA ZAVJETA

NAPISAO

Dr. JOSIP VOLOVIĆ

kr. universitetski profesor.

U ZAGREBU

ŠTAMPARIJA IGN. GRANITZA

1903.

S dopuštenjem nadbiskupske duhovne oblasti u Zagrebu.

Predgovor.

Sveti otac papa Leon XIII., premudro govoreći o učenju Svetoga Pisma u svojoj poslanici »Providentissimus Deus«, dao je učiteljima u njemu ovo pod prvo uputstvo: »U samu dakle započetku obučavanja neka počinjačima umove tako prosvjećuju, da im malo po malo prirede i dotjeraju sugjenje, kako bi sposobno bilo knjige božanske podjednako braniti i smisao im dokučivati. Ovamo pripada nauka o Introdukciji, štono kažu, biblijskoj, od koje ima učenik prikladnu pomoć, da utvrdi cjelovitost i ugled Biblije, da iznagje u njoj i razumije pravi smisao, da upazi i sasma obuzbije što je god prijevarno. Jedva treba pominjati, kolike je vrijednosti, ako se to iznajprije uz praćenje i potpomaganje bogoslovlja uredno i učevno raspravi, kad sve redom ostalo razlaganje Svetoga Pisma ili se na tom kao na temelju osniva ili se tim kao svjetlošću osvjetljuje« [1]).

Po ovom uputstvu Namjesnika Kristova nastojao sam i ja sastaviti ovu Introdukciju u svete knjige staroga zavjeta; a gledao sam osobito, da mi pored dostojne kratkoće dogje djelo opet i razgovijetno.

---

[1]) Leon XIII.: »Ergo (doctores) ingeniis tironum in ipso studii limine sic prospiciant, ut judicium in eis, aptum pariter Libris divinis tuendis atque arripiendae ex ipsis sententiae, conforment sedulo et excolant. Huc pertinet tractatus de Introductione, ut loquuntur, biblica, ex quo alumnus commodam habet opem ad integritatem auctoritatemque Bibliorum convincendam, ad legitimum in illis sensum investigandum et assequendum, ad occupanda captiosa et radicitus evellenda. Quae quanti momenti sit disposite scienterque, comite et adjutrice theologia, esse initio disputata, vix attinet dicere, quum tota continenter tractatio Scripturae reliqua hisce vel fundamentis nitatur vel luminibus clarescat«. Litterae Encyclicae »Providentissimus Deus« de studiis Scripturae sacrae, die 18. novembris anno 1893.

Kako Introdukcija treba samo da potpomaže učenje Svetoga Pisma, po tome je ovdje sve ono, što se može iz njega samoga naučiti, ili posve izostavljeno ili tek na kratko napomenuto. Zato se o opsegu pojedinih knjiga i ne govori, a sadržina im je naznačena istom u malo riječi; jer to oboje, hoće li se prava korist, valja učiti iz same Biblije.

Predajući knjigu na svijetlo, molim svesrdno Gospodina Boga, da dade ovoj neznatnoj radnji svoj sveti blagoslov, kako bi i ona nešto pripomogla, da se u našega duhovnog podmlatka razbudi ljubav i revnost k Svetome Pismu.

U Zagrebu dne 20. srpnja 1903.

Josip Volović.

Pristup.

§. 1. O postanku svetih knjiga.

I. Sveto Pismo je od Boga.

Vazdašnja je vjera u Crkvi Kristovoj, da je Sveto Pismo djelo Božje.

Ova se vjera navlastito prosjauje kroz javne crkvene dokumente, u kojima se jednako naglašuje, da je Bog početnik knjiga staroga i novog zavjeta[1]).

Pa tako govoriše i sveti oci jednoglasno učeći, da su svete knjige napisane djelovanjem Duha Svetoga ili Duh Sveti da ih je napisao[2]), one da su pismo Božje poslano ljudima[3]), Bog da ih je

[1]) U ispovijesti vjere, koju je sabor Kartaški IV. propisao za posvećenje biskupsko te se još i dan danas polaže, ima megju ostalim: »Credis etiam Novi et Veteris Testamenti, Legis, Prophetarum et Apostolorum, unum esse auctorem Deum et Dominum omnipotentem? Resp. Credo«. — Sabor Florentinski u dekretu za jakobovce izjavljuje: »Sancta Romana Ecclesia unum atque eundem Deum Veteris et Novi Testamenti, hoc est Legis et Prophetarum atque Evangelii profitetur auctorem, quoniam eodem Spiritu Sancto inspirante utriusque Testamenti Sancti locuti sunt«. — Isto tako sabor Tridentinski, nasljedujući rečenu definiciju Florentinsku, kaže (sess. 4.): »Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus . . . omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti, cum utriusque unus Deus sit auctor, . . . pari pietatis affectu et reverentia suscipit ac veneratur«. — Slično govori i sabor Vatikanski, što ćemo kasnije navesti.

[2]) Origen, De Princip. Praef. 4, 8; Contra Cels. V. 60 (Migne P. G. 11, 118. 119. 1275); sv. Teofil Antiohijski, Ad Autol. II. 9; III. 12 (Migne P. G. 6, 1063. 1138); sv. Atanasije, In Psalm. Praef. 2. 9. 10 (Migne P. G. 27, 11. 18. 19); sv. Augustin, De Civ. Dei XVIII. 41, 1 (Migne P. L. 41, 600); sv. Ivan Zlatoust, In Gen. hom. 21, 1 (Migne P. G. 53, 175); Teodoret, In Psalm. Praef. (Migne P. G. 80, 862).

[3]) Sv. Ivan Zlatoust, In Gen. hom. 2, 2 (Migne P. G. 53, 28); sv. Augustin, In. Ps. 90 serm. 2, 1; In Ps. 149. enarr. n. 5. (Migne P. L. 37, 1159. 1952); sv. Gregorije Veliki, Ad Theod. ep. IV. 31 (Migne P. L. 77, 706).

izrekao[1]), Božjim djelovanjem da su dane ili nastale[2]), ljudi u njihovu spisivanju da su bili orugje preko kojega je radio Duh božanski[3]).

Ovo, što nam apostolska tradicija kazuje o svima knjigama oba zavjeta, može se za knjige starozavjetne još napose dokazati iz novozavjetnih.

Prvi dokaz daje sam Isus Krist.

Poznato je, da je u vrijeme Isusovo bila u Židovâ zbirka neka knjiga starodrevnih, kojima se pripisivalo božansko podrijetlo, premda ih ljudi spisaše; i zato im svi davahu osobitu čast, i držahu, da od njih ni u čemu nije prosto odstupiti, već im se upravo sve mora vjerovati. Isus pako ne samo da nije ovo opće Židovsko uvjerenje nikada osudio, nego ga je pače odobrio i potvrdio. Jer on pred Židovima priziva te knjige kao ugled od svakog ljudskog veći[4]); pred učenicima ih vazda upotrebljava kao sigurne isprave, koje u svemu treba da se ispune[5]); s besumljivom biljegom božanstvenosti »pisano je« navodi riječi njihove kao svjedočanstvo, kojemu se protiviti nije moći[6]).

Drugi dokaz daju učenici Gospodinovi.

Ovamo se najprije broji svjedočanstvo sv. Petra, koji opisujući napose izvor starozavjetnih proročkih knjiga ovako govori: »Ni jedno proroštvo Pisma ne biva po vlastitom iskazivanju. Jer nikad proroštvo nije izneseno od volje čovječje, nego nadahnuti od Duha Svetoga govoriše sveti Božji ljudi«[7]). Sv. Petar dakle sasvim niječe, da izvor ikojemu pravomu proroštvu

[1]) Sv. Klemento Rimski, 1. Cor. 45 (Migne P. G. 1, 299); sv. Irenej, Contra haeres. II. 28, 2 (Migne P. G. 7, 805); sv. Hipolit, Contra Noet. 9 (Migne P. G. 10, 818), cfr. Eusebije, Hist. Eccl. V. 28 (Migne P. G. 20, 578).

[2]) Klemento Aleksandrijski, Strom. II. 2 (Migne P. G. 8, 941); sv. Gelasije in Conc. Rom. (Mansi, Suppl. I. 357).

[3]) Sv. Justin Mučenik, Cohort. ad Graec. 8 (Migne P. G. 6, 255); Atenagora, Legat. pro Christ. 9 (Migne P. G. 6, 907); Origen, De Princip. IV. 6 (Migne P. G. 11, 354); sv. Ambrosije, Ad Just. ep. 8, 1 (Migne P. L. 16, 912); Kasijodorije, Instit. div. litt. 16 (Migne P. L. 70, 1131); sv. Gregorije Veliki, Moral. Praef. 2. 3 (Migne P. L. 75, 517).

[4]) Mat. 22, 41—46; Iv. 5, 39; 10, 34 ss.

[5]) Mat. 26, 24. 31. 54.; Luk. 18, 31; 24, 13—32.

[6]) Mat. 4, 4. 7. 10.

[7]) II. Pet. 1, 20. 21: »Omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines«.

može biti u ljudi. Jer nijesu proroci od svoje volje i po svojoj vlastitoj mudrosti tumačili znake idućega vremena, ter prorekli i napisali buduće dogagjaje i svoja proroštva; nego samo ono rekoše i napisaše, što ih je naučio Duh Sveti[1]).

Ovo, što sv. Petar kaže o starozavjetnim proroštvima, kaže sv. Pavao za sve svete knjige staroga zavjeta bez razlike.

Opomenuv naime sv. Pavao učenika svojega Timoteja na postojanstvo u onome, što je naučio i što mu je povjereno, piše mu zatim ovako: »I jer iz djetinjstva umiješ sveta pisma, koja te po vjeri, što je u Kristu Isusu, mogu uputiti k spasenju«. Kako Apostol ovdje govori o takovim svetim pismima, koja je bogoljubivi Timotej znao od malena, po tome je besumnjivo, da on u opće misli sve svete knjige staroga zavjeta; jer i nema drugih svetih pisama izvan njih, koja bi mogao Timotej izučiti već u mlado doba. No hoteći Apostol pokazati, otkud tima knjigama ta snaga, da po vjeri mogu uputiti k spasenju, dodaje odmah i drugu rečenicu te kaže: »Svako pismo od Boga nadahnuto korisno je za učenje, za karanje, za popravljanje, za poučavanje u pravdi, da bude savršen čovjek Božji, za svako dobro djelo pripravljen«[2]). Odavde je jasno, da spasovna moć tih knjiga i velika njihova vrijednost nema svoj izvor ni u čemu drugom do u tom, što su od Boga nadahnute. Ali što je glavno, odavde se takogjer razabira, što je držao i Apostol sam i što se držati mora o postanju tih knjiga. Budući naime da se samo za onu knjigu može reći, da je od Boga nadahnuta, koje čovjek nije napisao sam od sebe i od svoje domisli, već mu je Bog pripravio i um i volju, da je napiše, zato je očito, kako Apostol, proglašujući rečene knjige za nadahnute od Boga, proglašuje tim ujedno i uči, da su one porekla božanskog[3]).

[1]) Vulgatino »Spiritu Sancto inspirati« još je s većom silom izrečeno u Grčkom tekstu ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι = nošeni od Duha Svetoga, t. j. nad svoje naravne sposobnosti uzneseni i svrhunaravnom svjetlošću prosvijetljeni.

[2]) II. Tim. 3, 15—17: »Et quia ab infantia sacras litteras nosti, quae te possunt instruere ad salutem, per fidem, quae est in Christo Jesu. Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus«.

[3]) Ovo se gotovo još bolje vidi po Grčkom tekstu, gdje ima πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, što mi prevodimo »svako pismo od Boga nadahnuto«. Riječ θεόπνευστος nalazi se samo na ovom mjestu Svetoga Pisma, a po svojoj etimologiji (Θεός i πνέω) znači nešto, što čovjek nije mogao zamisliti sam od sebe, nego mu je

Pa tako učenici Isusovi, spominjući što iz koje starozavjetne knjige, običavaju govoriti, da je Duh Sveti ili Bog to izrekao ustima svojega izabranika; dapače, što je sam Bog rekao, sv. Pavao pripisuje Pismu, ono da je to reklo[1]). Ovim se pak razbija svaka sumnja, da učenici Gospodinovi riječi tih starih svetih knjiga ne bi bili držali za riječi Božje.

Iz svega dakle izlazi, da su svete naše knjige, premda ih istina ljudi napisaše, ipak nastale nekim *izvanrednim* djelovanjem Božjim, po kojem je Bog njihov pravi početnik, a one su djelo njegovo.

Kad kažemo, da je to djelovanje Božje *izvanredno*, tim hoćemo da istaknemo, da tu nije dosta samo ono redovno pripomaganje, kojim Bog mora općenito utjecati na svaki posao svakoga stvorenog bića, nego se uz redovno ište još i neko osobito.

Ovaj izvanredni uticaj Božji na postanak svetih knjiga zove se *božansko nadahnuće Svetoga Pisma.*

Hajde da sada ispitamo, u čem ono stoji.

II. O božanskom nadahnuću Svetoga Pisma.

1. Bili su neki, koji mišljahu, da su gdjekoje knjige staroga i novog zavjeta, navlastito povjesne, napisane prostim ljudskim umjenjem, a riječ su Božja postale kroz to, što ih je Crkva odobrila i u kanon primila. To je bilo, govorahu, onim od prilike načinom, kojim bi i riječi Ciceronove postale moje, kad bih ih ja upotrijebio, da njima izrečem svoju misao. Ovo oni zvahu *nadahnuće poznije* (inspiratio subsequens).

No ovim se uništava istina vjerska, da je Bog početnik svetih knjiga. Pa zaista uzmimo, da i s najvećom pohvalom netko odobri tugje djelo, zato ipak ne će postati njegov početnik. Tako isto kada tko usvoji i u svoju knjigu unese rečenicu Ciceronovu, ne postaje kroz to početnik one rečenice; kao što i sv. Pavao nije izišao početnik riječi Aratovih (Djel. Ap. 17, 28) ni Epimenidovih (Tit. 1, 12), svjedočeći za njih da su istinite.

Bog morao nadahnuti. U ovom značenju uzimaju tu riječ i svjetovni pisci, kako svjedoči ona Plutarhova rečenica οἱ ὄνειροι οἱ θεόπνευστοι = somnia divinitus inspirata = sni božanstveno nadahnuti. De plac. phil. 5, 2.

[1]) Djel. Ap. 1. 15—22. (isp. Ps. 68, 26; 108, 8); Djel. Ap. 4, 24. 25. (isp. Ps. 2, 1. 2); Gal. 3, 8. (isp. I. Mojs. 12, 1—3; 18, 17. 18).

Dopuštamo, kada bi Bog knjigu koju, napisanu bez svoga svrhunaravnog ganuća i pripomaganja, positivno odobrio, da bi se božanskom vjerom vjerovati moglo, e je sve istina, štogod se u njoj nahodi; jer odobrenje Božje prijeko bi dosta za to jamčilo. Po tom bi takova knjiga imala onaj isti ugled, koji i Sveto Pismo, ali ne bi imala ono osobito dostojanstvo, koje pripada knjigama, kojima je Bog početnik. Mnogo pak manje može učiniti Crkva, da knjiga, koja je svojim postanjem obično ljudsko djelo, izigje njezinim odobrenjem božanska od iskona.

2. Drugi opet rekoše, da su naše svete knjige nastale jedino uz neku izvanju potpomoć Duha Svetoga, koji je pisce čuvao, da ne bi u čem pogriješili. Tu potpomoć i to straženje Duha Svetoga prozvaše oni *nadahnućem popratnim* (inspiratio concomitans).

No ni po ovom ne bi bio Bog početnik svetih knjiga. Jer ovo puko odstranjivanje pogrješaka bilo bi tek neko negativno utjecanje na spisivanje svetih knjiga, a ni malo positivno, za koje se ište ipak nešto više, naime nekaki barem uticaj i na sam predmet, što i kako se ima pisati. Pa zato budući da po ovome mnijenju ne bi Bog učinio ništa positivno za postanak svetih knjiga, upravo se tako ne bi mogao zvati njihov početnik, kao što se i učitelj ne može zvati početnik pisma, što ga je po svojoj domisli i po svojim sposobnostima napisao njegov učenik, premda ovaj nije to učinio bez svake potpomoći učitelja, koji je sve vrijeme kraj njega stajao bdeći, da u pisanju ne pogriješi, ali što i kako će pisati nije ga poučio.

Ova oba navedena mnijenja ne mogoše se održati pred sudilištem Crkve, jer prvo je sabor Vatikanski sasvim osudio, a za drugo izjavio, da nedostaje, nadovezavši odmah na to pravu katoličku nauku ovim riječima: »Knjige staroga i novog zavjeta valja uzeti cjelovite sa svima njihovim čestima, kako se izbrajaju u dekretu sabora Tridentinskoga i nahode u starom Vulgatinu Latinskom izdanju, za svete i kanonske. *A drži ih Crkva za svete i kanonske, ne zato, što bi, prostim ljudskim umještvom napisane, potom bile njezinim ugledom odobrene; niti zato samo, što sadržavaju objavu bez pogrješke; nego poradi toga, što Duha Svetoga nadisanjem napisane budući, imaju Boga za početnika, pa su kao takove Crkvi predane*«[1]).

---

[1]) Conc. Vatic. Const. »Dei Filius«, cap. 2. de revelatione: »Veteris et Novi Testamenti libri integri cum omnibus suis partibus, prout in Tridentini Concilii decreto recensentur et in veteri Vulgata Latina editione habentur, pro sacris et

3. Opet neki u prevelikoj revnosti, kako bi što bolje istakli, da je Bog početnik svetih knjiga, otidoše u protivnu krajnost te rekoše, da je Bog piscima nadahnuo ne samo misli nego i riječi, i sve im tako stavio u pero, da oni tu nijesu drugo djelali, nego samo pisali, što im je Duh Sveti govorio. Ovo se zove nadahnuće prethodno (inspiratio antecedens).

Premda se ovo mnijenje smije braniti, ali da to ipak nije tako bilo općenito govoreći, to pokazuje, čini se, već različit jezik, stil i način pisanja u pojedinim knjigama. — Istina, ova bi se različnost mogla absolutno i tako rastumačiti, kad bi se reklo, da se je Bog prilagodio ćudi i naobrazbi svakog pojedinog pisca. Ali kako bi ovakovo Božje posredovanje bilo izvanredno, tako se ono ni dopustiti ne može dok se ne dokaže, a sve dotle slobodno je rečenu razlikost izvoditi od ljudi, koji su tu imali posla [1]).

Nadalje vidi se to i otud, što ne rijetko iste dogagjaje i iste besjede razni pisci različno navode [2]).

Napokon da pisci nijesu prosto bilježili ono, što im se je riječ po riječ u pero kazivalo, svjedoče i one izjave gdjekojih, da su se pišući svoje knjige morali puno truditi. Tako na primjer pripovijeda pisac druge knjige Makabejske, da mu to nije bio lak posao, kad se je dao na sastavljanje svoga djela, nego ga je dapače stajalo mnogo nesna i znoja; a sv. Luka veli, da je sam sve od početka ispitao, o čem je htio da piše [3]).

4. Pa s toga da pravo shvatimo nadahnuće svetih knjiga, treba da dobro pazimo na to, što je u njihovu spisivanju učinio Bog, koji im je početnik, i što su učinili ljudi, koji su bili Božje orugje.

U tu svrhu valja dobro uzeti na um, da se u svakoj knjizi dvoje razlikovati može, naime: njezin predmet, to jest stvari i misli u njoj sadržane; i izvanji joj oblik, to jest jezik, stil, poredak mislî i sveza izmegju njih.

---

canonicis suscipiendi sunt. Eos vero Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo quod sola humana industria concinnati, sua deinde auctoritate sint approbati; nec ideo dumtaxat, quod revelationem sine errore contineant; sed propterea quod Spiritu Sancto inspirante conscripti Deum habent auctorem, atque ut tales ipsi Ecclesiae traditi sunt«.

[1]) Treba imati pozor, kad napominjemo različan jezik, stil i način pisanja izmegju pojedinih knjiga, da su nam na umu poglavito originali, jer u prijevodima se ta razlika, navlastito što se jezika tiče, lako izgubi.

[2]) Primjera radi čitaj riječi, kojima je Gospodin naredio presvetu euharistiju: Mat. 26, 26—28; Mark. 14, 22—24; Luk. 22, 19. 20; I. Kor. 11, 23—25.

[3]) II. Mak. 2, 27; Luk. 1, 3.

To se razumije po sebi, da se ovo dvoje mora razlikovati i u svetim knjigama. A opet kako su nam one u to ime dane, da nam predmetom svojim koriste, tako za cijelo nitko ne će nijekati, da u njima prvo i glavno mjesto zauzimaju stvari i misli.

Iz toga se pak besumnjivo izvodi, da se Bog ne bi mogao zvati početnik svetih knjiga, kada ne bi on sam odredio, koje stvari i misli imaju se u njima napisati, iliti kad ne bi zamislio vas koliki predmet njihov.

Ali i ljudi, koje je Bog odabrao sebi za orugje, da u ime njegovo pišu, nijesu bili orugje mrtvo, već živo i razumno; pa zato dolikovalo je, da onaj isti predmet i od njih nekim načinom proteče, kako bi ga u pravom smislu mogli napisati kao svoj.

Odatle opet izvodimo, da je Bog one istine i misli, što su se po njegovoj odredbi imale napisati, morao priopćiti i tima ljudima, da ih oni pobilježe.

Ovo pako priopćivanje moglo je biti različito prema razlikosti predmeta. Jer kadšto, kad se je radilo o novim istinama, koje sve do onda bijahu ljudima sasvim nepoznate, te koje oni po sebi ne bi mogli saznati — bile one svrhunaravne, kao otajstva, ili naravne, kao način stvaranja svijeta —, takove istine nije bilo moguće drukčije saopćiti, van objavom svrhunaravnom. Ako li se je opet radilo o takovim stvarima, koje je čovjek, pisac Božji, već znao, bilo iz objave otprije dane, bilo iz svoga ličnog učenja i iskustva; ili koje je mogao vlastitom marljivošću i istraživanjem doznati: onda je bilo dosta, da Bog djelovanjem svrhunaravnim pamet njegovu rasvijetli i uputi, e mu to valja napisati; ili milošću svojom da ga ponuka i pomogne, neka najprije sve istraži pa napiše.

Nadalje, da se Bog s pravom može zvati početnik koje knjige, nije dosta, da on samo općenito gane volju čovječju na pisanje o ovom ili onom predmetu, već treba takogjer da se božansko ganuće proteže na sve stvari i na sve misli u knjizi sadržane. Jer kako bi Bog bio početnik nje cijele, ako bi izvan ili protiv njegove volje došle u nju gdjekoje stvari i misli?

S ovim pako osobitim i odregjenim ganućem Božjim sasvim se opet lijepo slaže, što bogoslovi govore o izvanjim prilikama, kojima sveti pisci biše ne rijetko pokrenuti, da svoje knjige napišu. Ništa na primjer ne brani reći, kada je Misirski kralj Ptolomej IV. Filopator stao silom Židove odmetati od zakona Božjega, da je Bog potaknuo nekoga Žida u Misiru, neka napiše knjigu Mudrosti, da

njom narod pokrijepi u vjernosti, jer je to u onoj napasti prijeko potrebno bilo; ili kad su Marka molili Rimljani, neka pobilježi Petrovo propovijedanje, Bog da je sklonio evangjelista, da se je molbi vjernih odazvao, i tako dalje.

Napokon kao što poradi dokaza, kojima odbismo nadahnuće poznije i popratno, moramo priznati Bogu pozitivni uticaj na vas koliki predmet svetih knjiga; tako isto iz onih dokaza, s kojih nadahnuće prethodno u svoj mu žestini ne možemo primiti, izvodimo, da se na odregjivanje izvanjeg oblika knjige ne proteže onakovo i onoliko rasvijetljenje razuma i ganuće volje, kakovo i koliko se ište, da pisac predmet dobro shvati.

Pa zaista drukčije se početnik kojega književnog rada ima s pogledom na stvari i misli u njemu sadržane, a drukčije opet s pogledom na izvanji oblik, kojim su one prikazane. Tko je napisao kakovu knjigu, priznat će je za svoju i onda, ako se ona na tugji jezik prevede, samo neka je prijevod tako vjeran, da zadrži sve misli prvobitnog djela i samo njih, ne potamnivši ni jedne. Tako isto učitelj ne će nijekati, da je djelo njegovo ono predavanje, koje su učenici za njim bilježili, ne do duše riječ po riječ kako je on govorio, već svojima riječima ali vjerno, tako da su bez ikake promjene smisla zabilježili sve stvari i misli što ih je on izložio, te niti što ispustiše ni dometnuše. Jer jedna ista misao može se često na različite načine zgodno izreći. Zato i Bog može se s najvećim pravom zvati početnik svetih knjiga, premda je u izbiranju riječî i rečenicâ, u upotrebljavanju slikâ, u regjanju i vezanju mislî pustio piscima neku slobodu. No jasno je opet, da je ta sloboda imala svoje granice. Jer Bog, da Crkvi dade riječ svoju čistu, trebao je da svojom snažnom potpomoći pazi ne samo na to, da se njegovim mislima, koje su se po njegovoj volji imale napisati, ne primiješa ni jedna tugja, ili da se koja njegova ne izostavi ili krivo ne zabilježi, nego je takogjer morao pisce jednako voditi, da svagdje izaberu oblik, ako i ne najzgodniji i najljepši, a to ipak zgodan i riječi božanske dostojan. S toga je moglo biti, da je Bog ovda onda nadahnuo kojemu piscu i sam niz i red mislî, pače kadšto i same riječi i slike, koje bijahu potrebite, da se misao božanska potpuno izreče, a pisac im se ne bi bio domislio bez te pomoći Božje [1]).

[1]) Gdje je ovaj ili onaj pisac dobio od Boga već gotov sastav, i koje je riječi Mudrost samovišnja metnula sama piscima u um, to mi dakako pojedince ne možemo znati. Ali ipak slutiti možemo, da su to sva ona mjesta, na kojima

Ovako se eto sasvim lijepo razumije, kako su naše svete knjige, premda ih istina ljudi napisaše, ipak u prvome redu djelo Božje. Jer ljudi tu bijahu samo orugje Duha Svetoga, koji sa svrhunaravnom moći tako ih je na pisanje potaknuo i sklonio, tako uz pisanje pomagao, da sve ono i samo ono, što on zakaza, i umom pravo shvate, i vjerno napisati pregnu, i zgodno po nepogrješivoj istini izreknu.

Iz ovoga što rekosmo jasno takogjer biva, da nadahnuće po sebi nipošto ne isključuje u čovjeka nadahnuta znanje, učenje i rad; pa se s njim posve lijepo slaže, ako sv. Ivan veli, da je ono napisao, što je vidio, ili kad sv. Luka daje razumjeti, da je sve, što je htio pisati, najprije sam ispitao, ili opet kad pisac druge knjige Makabejske pripovijeda, da je pothvativši se načiniti svoje djelo nametnuo na sebe težak posao [1]).

Rado pak dopuštamo, da su sveti naši pisci većinom barem znali, da Bog u njima govori i preko njih piše; no ipak samo po sebi nije nužno, da je čovjek svijestan svojemu nadahnuću [2]).

Odatle pak, što je sam Bog prvi i glavni početnik svetih knjiga, izlazi preznamenita istina, naime da su one, kako izidoše iz ruku svojih nadahnutih pisaca, bile posve proste od svake pogrješke. Ovo je veoma lijepo obrazložio papa Leon XIII. govoreći: »Ta knjige sve i cjelovite, koje Crkva uzima za svete i kanonske, sa svima svojim čestima, napisane su po kazivanju Duha Svetoga; a tako je nemoguće, te bi u božanskom nadahnuću mogla biti ikakova pogrješka, da

se nalazi koje otajstvo i drugo što osobito, ili gdje je posijana kakova riječ sa svoje vrsnoće preznamenita. Kad o tom govorimo, komu da odmah ne padne na pamet onaj divni i uzvišeni započetak Ivanova evangjelja: »U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga, i Bog bješe riječ«. Zaista ovo je tako duhovito složeno, da ti gotovo sama od sebe dolazi misao: ovo nije složio čovjek; ovo je složio Bog! A navlastito lakše nam je vjerovati, da je Ivana sam Bog naučio, neka drugu božansku osobu zove »Riječ«, no držati, da bi to najzgodnije za nju ime niklo u Ivanovoj glavi.

[1]) Iv. 19, 35; Luk. 1, 3; II. Mak. 2, 27.

[2]) Veliki svećenik Kajfa nije jamačno ni slutio, da govori po nadahnuću Božjem, kad u skupštini glavara svećeničkih i fariseja izreče za Isusa: »Vi ne znate ništa, i ne mislite, da je bolje da jedan čovjek umre za narod, nego li da sav narod propadne«. Pa ipak bio je orugje Božje i nadahnut kad je to govorio, jer Evangjelist svjedoči: »A ovo ne reče sam od sebe, nego budući veliki svećenik one godine proreče, da Isusu valja umrijeti za narod, i ne samo za narod, nego da djecu Božju, koja bjehu rasijana, skupi u jedno« (Iv. 11, 47—52).

ono samo od sebe griješku svaku ne samo isključuje, nego onako nužno isključuje i odstranjuje, kaogod nužno što je, da Bog, svevišnja Istina, ne može biti začetnik nikakve upravo mane«[1]).

Enciklika Benedikta XV. „Spiritus Paraclitus" od 1920. (Smotra XI. 1.

§. 2. O potrebi, zadatku i razdjeljenju Introdukcije u svete knjige.

Pošto smo protumačili postanak svetih knjiga, možemo sada s punim pravom upotrijebiti riječi Leona XIII. i reći: »A kad je toliko odličje i dostojanstvo Svetoga Pisma, da, budući spisano od sama Boga kao početnika, obuhvata njegova najdublja otajstva, naume, djela, to otud izlazi, da je i onaj dio svetog bogoslovlja, koji se bavi branjenjem i tumačenjem tih božanskih knjiga, prijeko uzvišen i koristan«[2]).

Navlastito oni, koji po svetom redu stupiše ili žele stupiti u duhovnu svezu s Bogom, ne mogu nikada dosta pažnje pribrati oko ovih svetih knjiga. Neka se opet čuje glas Leonov: »Radi smo naime i želimo, da se mnogi valjano pothvate štititi božanske knjige i budu postojani; a osobito da oni, koje je milost božanska pozvala k svetome redu, obraćaju iz dan u dan, kakono posve dolikuje, sve veću pomnju i revnost na njihovo čitanje, na razmišljanje o njima i na njihovo tumačenje«[3]).

A k tomu kako su svete knjige ugledno vrelo objave Božje, to bez njih ne može biti ni govora o kakovu pravom bogoslovlju.

[1]) Leon XIII.: »Etenim libri omnes atque integri, quos Ecclesia tamquam sacros et canonicos recipit, cum omnibus suis partibus, Spiritu Sancto dictante, conscripti sunt; tantum vero abest, ut divinae inspirationi error ullus subesse possit, ut ea per se ipsa, non modo errorem excludat omnem, sed tam necessario excludat et respuat, quam necessarium est, Deum, summam Veritatem, nullius omnino erroris auctorem esse«. Litterae Encyclicae »Providentissimus Deus« de studiis Scripturae sacrae, die 18. novembris anno 1893.

[2]) Leon XIII.: »Jam, tanta quum sit praestantia et dignitas Scripturarum, ut Deo ipso auctore confectae, altissima ejusdem mysteria, consilia, opera complectantur, illud consequitur, eam quoque partem sacrae theologiae, quae in eisdem divinis Libris tuendis interpretandisque versatur, excellentiae et utilitatis esse quam maximae«. De studiis Scripturae sacrae.

[3]) Leon XIII.: »Optamus nimirum et cupimus, ut plures patrocinium divinarum Litterarum rite suscipiant teneantque constanter; utque illi potissime, quos divina gratia in sacrum ordinem vocavit, majorem in dies diligentiam industriamque iisdem legendis, meditandis, explanandis, quod aequissimum est, impendant«. De studiis Scripturae sacrae.

Zato sveti oci i svi znameniti bogoslovci bijahu takogjer vazda ljubitelji Svetoga Pisma i njega se najvećma držahu. Sjeća i na ovo Leon XIII. naglašujući: »To je pak najviše željeti a i nužno je, da poraba ovog božanskog Pisma utječe na svu bogoslovsku nauku, te joj bude kao duša: ovako su naime u svako doba govorili i djelom dokazivali oci i svi najglasovitiji bogoslovci. Jer pomoću osobito božanskih knjiga nastojali su utvrditi i potkrijepiti ono, što je predmet vjere ili iz njega izlazi; a tako isto pomoću njih kao i pomoću božanske tradicije pobiti nove krivovjerničke izmišljotine, iznaći pojam, razumljenje, sveze katoličkih dogmata. Na ovo se ne će nitko začuditi, koji promisli, kako božanskim knjigama pripada tako odlično mjesto megju vrelima objave, da se bez njihova učenja i besprestane porabe bogoslovlje ne može valjano i po dostojanstvu tjerati«[1]).

Ali kako je god čitanje i učenje Svetoga Pisma u jednu ruku važno za svakoga, a za bogoslovca upravo nužno, tako je u drugu teško, jer su svete knjige na mnogim mjestima nejasne. I ovo nije Leon XIII. propustio spomenuti, navedavši i dva razloga, zašto je Bog to tako uredio: naime, jedno zato, da ljudi s većom pomnjom svete knjige uče, ter ono, što mučno nagjoše, usade sebi dublje u pamet i u dušu; a drugo, da se čvrsto drže Crkve, kojoj je Bog predao ne samo te svete knjige, nego i vlast suditi o njihovu pravom smislu i tumačenju[2]).

[1]) Leon XIII.: »Illud autem maxime optabile est et necessarium, ut ejusdem divinae Scripturae usus in universam theologiae influat disciplinam ejusque prope sit anima: ita nimirum omni aetate Patres atque praeclarissimi quique theologi professi sunt et re praestiterunt. Nam quae objectum sunt fidei vel ab eo consequuntur, ex divinis potissime Litteris studuerunt asserere et stabilire; atque ex ipsis, sicut pariter ex divina traditione, nova haereticorum commenta refutare, catholicorum dogmatum rationem, intelligentiam, vincula exquirere. Neque id cuiquam fuerit mirum qui reputet, tam insignem locum inter revelationis fontes divinis Libris deberi, ut, nisi eorum studio usuque assiduo, nequeat theologia rite et pro dignitate tractari«. De studiis Scripturae sacrae.

[2]) Evo samih riječi Leonovih o tom: »Quo in genere animadvertisse oportet, ad ceteras difficultatis causas, quae in quibusvis antiquorum libris intelligendis fere occurrunt, proprias aliquas in Libris sacris accedere. Eorum enim verbis, auctore Spirito Sancto, res multae subjiciuntur, quae humanae vim aciemque rationis longissime vincunt, divina scilicet mysteria et quae cum illis continentur alia multa; idque nonnunquam ampliore quadam et reconditiore sententia, quam exprimere littera et hermeneuticae leges indicare videantur: alios praeterea sensus, vel ad dogmata illustranda vel ad commendanda praecepta vitae, ipse litteralis sensus profecto adsciscit. Quamobrem diffitendum non est religiosa quadam obscuritate sacros Libros involvi, ut ad eos, nisi aliquo viae duce, nemo ingredi possit:

Nema se ipak uzeti, da su svete knjige bile već od začetka ovako tamne i nerazgovijetne. Dakako, tajnena dubina otajstvâ, što se u njima nahode, vazda je bila i bit će ljudskomu razumu nedokučljiva; no ostalo su prvi njihovi čitatelji, za koje su bile u prvom redu odregjene, za cijelo razumjeli bez velikog truda i napora; upravo kao i mi što danas lako razumijemo knjige, koje o stvarima običnim i nama više ili manje poznatim napišu naši suvrsnici našim materinjim jezikom, budući da sve, što se u njima pretpostavlja, znamo iz svakidašnjeg života. Jamačno prvi čitatelji Petoknjižja Mojsijeva, koji su ili sami bili nazočni, kad se je dogodilo ono, što Mojsije pripovijeda, ili su to čuli od svojih otaca, te koji su svaki dan vidjeli gdje se obdržavaju i primjenjuju zakoni što ih ono daje, nijesu trebali mnoge i duge priprave, da ga razumiju. A tako i prvi kršćani bez trudbe su razumjeli spise apostolske, budući da su se nalazili u istim prilikama, u kojima i apostoli, te sve, na što oni podsjećaju u svojim poslanicama, ili su imali kao živo pred očima, ili su lako doznali iz mlagjane još tradicije.

No ovo se je stanje s vremenom nužno promijenilo. Jezici, kojima su svete knjige izvorno napisane, mrtvi su; nov je uveden poredak vjerski, državni i kućni, a za starinske uredbe, zakone i običaje nije se više toliko marilo, pa se mnogo koješta zaboravilo; posve je iščezao živ spomen o premnogim stvarima, koje se u tim starim knjigama pripovijedaju ili napominju. S toga da ih danas možemo razumjeti, ište se mnogotrudna priprava.

Odatle je došlo, da se je razvila osobita bogoslovska nauka pod imenom Introdukcije u Sveto Pismo, koja ima čitatelje uvoditi u učenje svetih knjiga i pripravljati za što bolje poimanje toga Božjeg amaneta.

Deo quidem sic providente (quae vulgata est opinio Ss. Patrum), ut homines majore cum desiderio et studio illos perscrutarentur, resque inde operose perceptas mentibus animisque altius infigerent; intelligerentque praecipue, Scripturas Deum tradidisse Ecclesiae, qua scilicet duce et magistra in legendis tractandisque eloquiis suis certissima uterentur. Ubi enim charismata Domini posita sint, ibi discendam esse veritatem, atque ab illis, apud quos sit successio apostolica, Scripturas nullo cum periculo exponi, jam sanctus docuit Irenaeus: cujus quidem ceterorumque Patrum doctrinam Synodus Vaticana amplexa est, quando Tridentinum decretum de divini verbi scripti interpretatione renovans, hanc illius mentem esse declaravit, ut in rebus fidei et morum, ad aedificationem doctrinae christianae pertinentium, is pro vero sensu sacrae Scripturae habendus sit, quem tenuit ac tenet sancta Mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum sanctarum; atque ideo nemini licere contra hunc sensum aut etiam contra unanimem consensum Patrum ipsam Scripturam sacram interpretari«. De studiis Scripturae sacrae.

A kako se je ta nauka rano stala gojiti, svjedoči to, što već državnik i opat Kasijodorije Senator u 6. stoljeću napominje razne introduktore u Sveto Pismo[1]).

Epohu ipak čini za nauku introduktornu i za učenje Svetoga Pisma Siksto Sienski sa svojim djelom Bibliotheca sancta, koje izigje u Mlecima godine 1566. Tim djelom, koje za cijelo jedno stoljeće nitko nije dostigao a kamo li prestigao, razbudilo se je megju katolicima živahno bavljenje oko svetih knjiga, pa je ono i za Introdukciju bilo korisno[2]).

Pod konac 17. stoljeća prvi je Rikardo Simon upotrijebio u Introdukciji način historijski i kritički. Kako su naime u ono doba bezvjernici pobijali nadahnuće svetih knjiga, to on, da njihove prigovore bolje obori, u svojoj Historiji kritičkoj staroga i novog zavjeta opisa pomno postanak svetih knjiga, iskaza povjest tekstova originalnih, ispita nastanje i vrijednost starinskih prijevoda, te napokon istakavši nejasnoću Svetoga Pisma izbroji i ocijeni poglavite tumačitelje, koji su ga nastojali objasniti[3]).

Način Simonov, budući vrlo prikladan, bi malo po malo općenito prihvaćen.

Po tom Siksto Sienski i Rikardo Simon mogu se smatrati kao osnovatelji današnje Introdukcije.

Obojica postaviše sebi dvojaki zadatak, i to: čitatelje sa svetim knjigama upoznati, što je osnovni uslov za njihovo razumijevanje i razumljivanje; i braniti im ugled od napadanja bezvjerničkog.

---

[1]) Kasijodorije: »Primum est post hujus operis instituta, ut ad introductores Scripturae divinae, quos postea referemus, sollicita mente redeamus, id est, Ticonium Donatistam, sanctum Augustinum de Doctrina Christiana, Hadrianum, Eucherium et Junilium, quos sedula curiositate collegi; ut quibus erat similis intentio, in uno corpore adunati codices clauderentur«. De instit. div. Litterarum (Migne P. L. 70, 1122).

[2]) Čitav natpis na rečenome djelu glasi: Bibliotheca sancta a Fr. Sixto Senensi, ordinis Praedicatorum, ex praecipuis catholicae Ecclesiae Auctoribus collecta et in octo libros duobus tomis complexos digesta, Venetiis 1566, denuo ed. 1575.

[3]) Glavna su mu djela: Histoire critique du Vieux Testament, Paris 1678., i Histoire critique du texte du Nouveau Testament, Paris 1689. K tomu prigjoše: Histoire critique des Versions du N. T., Paris 1690., Histoire critique des principaux Commentateurs di N. T., Paris 1692., Nouvelles Observations sur le texte e les versions du N. T., Paris 1695.

Pa ta dva zadatka nastoje izvršivati i svi mlagji, koji priznaju objavu božansku.

Nije se pak bojati, da će uz dvojaki zadatak izgubiti se jedinstvo nauke; jer sama narav stvari ište, da prvi ima biti glavni a drugi njemu podložen, budući da nitko ne može dobro znati svete knjige, ako ujedno nije naučio, kakav im je ugled i koja vrednoća.

Kao što se svete knjige dijele na stari i na novi zavjet, tako se dijeli i Introdukcija na Introdukciju staroga zavjeta i na Introdukciju novoga zavjeta. Jedna i druga opet jasnoće radi dijeli se na općenitu i posebnu. U općenitoj raspravljaju se ona pitanja, koja se protežu na sve svete knjige i njihovu zbirku, a u posebnoj govori se o svakoj knjizi napose.

Ovo djelo radit će po svome natpisu o svetim knjigama zavjeta staroga, i to sa strane općenite i posebne.

Napominjemo takogjer, kako nam je od starine predan ovaj izraz »Introductio«, tako ćemo ga i mi zadržati. Istina, mi bismo mogli uzeti i našu riječ »Uvod«. No ne čini nam se, da bi ovo bilo posve zgodno. Jer u riječi »Uvod« obično se razumijeva samo neko kratko uputstvo, što se daje onome, koji se želi baviti oko koje nauke; s toga je »Uvod« po sebi uvijek nešto neznatno. A ovdje naprotiv radi se o tom, da se imenuje upravo nauka sama, a ne tek priprava k njoj. Zato nam se vidi bolje ostati pri riječi »Introductio«, kojoj je značenje u ovome smislu od davnina odregjeno. Ako nas pak ne vrijegjaju riječi: »Fisika«, »Geologija«, »Dogmatika«, i druge tugje, kojima zovemo razne nauke, ne može nam biti nepovoljno niti kad se ova nauka nazivlje »Introdukcijom«[1]).

[1]) Još i to da spomenemo, jer u starom i u novom zavjetu ima nekih općih pitanja, koja se megjusobno dodijevaju, običava se Introdukcija općenita staroga i novog zavjeta skupa spajati i pod jedno uzimati. No nama valja jednu od druge lučiti poradi našega školskog pravila, koje odregjuje, da se svaki zavjet odjelito predaje.

Bistrenje pojmova.

§. 3. O poglavitim imenima svetih knjiga.

Knjige, kojima je Bog početnik, vazda se i imenima od drugih razlikovahu.

1. Budući da važnošću svojom bezmjerno nathode sve ostale spise, zato se na osobiti način zovu Pismo (ἡ γραφή, Scriptura). A jer su od Duha Svetoga nadahnute, te sadržavaju svete stvari i ljude posvećuju, posve im se pravo dodaje i pridjev »svet«, pa se s poštovanjem imenuju Sveto Pismo (ἡ ἁγία γραφή, Scriptura sacra).

Navlastito kako su te knjige Grčki crkveni pisci rado nazivali βιβλία (pluralom od βιβλίον = knjiga), prijegje taj naziv u naviku i Latinima, kod kojih je isprva imao oblik Biblia,-orum, ali u srednjem vijeku općenito se stalo uzimati Biblia,-ae[1]). Pa iz ovoga potonjeg oblika izvedena je i u svima novijim jezicima bez izuzetka singularna riječ, koja u nas glasi Biblija,-je.

S ovim je takogjer u svezi, što se u navogjenju mjesta iz svetih knjiga običavaju upotrebljavati ne samo ovakvi svečani usklici: »govori Gospodin«, »svjedoči nam Duh Sveti« (dicit Dominus, contestatur nos Spiritus sanctus); nego i neki drugi, u kojima po sebi nije toliko snage, kao što su: »pisano je«, »pismo govori«, »kazano je« (scriptum est, scriptura dicit, dictum est), ali im je, pa i u samoj Bibliji, značenje tako ustanovljeno, te su nepokoljebivo svjedočanstvo, da su navedene riječi uzete iz knjige, za koju se stalno vjeruje, da je bogodana i ima riječi vječnoga života[2]).

2. Od davnina uobičajilo se je kod Grkâ za svete knjige ime ἡ παλαιὰ καὶ καινὴ διαθήκη, a prema tome stadoše govoriti i Latini Vetus et Novum Testamentum.

[1]) Već u 13. stoljeću piše sv. Bonaventura: »Litteram Bibliae commendet memoriae«. Brevil. Prooem. §. 7. Tako i djelce De Imitatione Christi: »Si scires totam Bibliam exterius, et omnium Philosophorum dicta: quid totum prodesset sine charitate Dei et gratia?« Lib. I. cap. I. n. 3.

[2]) Isp. Hebr. 8, 8; 10, 15; Mat. 4, 4; Iv. 7, 42; Mat. 5, 21. itd. itd.

Začetnik je ovog imena, može se reći, sam sv. Pavao, koji je svete knjige, napisane prije rogjenja Isusova, nazvao Grčki ἡ παλαιὰ διαθήκη, a to bi na Latinski prevedeno *Vetus Testamentum*[1]). Otuda je onda posve naravno došlo, da je i za svete knjige, sastavljene poslije dolaska Isusova, nastao kod Grkâ naziv ἡ καινὴ διαθήκη, a kod Latinâ *Novum Testamentum*.

Nego na to treba dobro paziti, da Latinska Biblija uzima riječ »testamentum« u puno prostranijem značenju, nego li je uzimaju Latinski svjetovni pisci. Jer kod svjetovnih pisaca znači ona samo oporuku; to jest takovu uredbu, u kojoj tko izjavljuje, šta hoće da se čini po smrti njegovoj, i postavlja sebi nasljednika, te koja tek onda stane vrijediti, kad umre čeljade, koje je svoju volju u njoj pokazalo[2]). U Bibliji pak naznačuje ta riječ ne samo oporuku, nego u opće svaku naredbu, bila ona učinjena po ugovoru prethodnom izmegju strana ili bez ugovora[3]).

A tako isto valja imati pred očima, da je Biblija s riječju testamentum ovaj potonji širi smisao spojila zato, što se on nahodi i u riječi διαθήκη, i to kao *prvo i glavno* značenje, premda se inače u užem smislu upotrebljava i ona za oporuku[4]).

Pošto smo ovo spomenuli, lasno je sada razabrati, kad se svete knjige zovu ἡ διαθήκη i testamentum, *da se i Grčka riječ uzima u svojem prvom i glavnom značenju i Latinska u širem smislu.* Jer Bog, čije su svete knjige djelo, ne će umrijeti, da bi trebao pisati oporuku i po čemu bi ona kada mogla dobiti silu.

Po tom bi mi dakle ono Grčko ἡ παλαιὰ καὶ καινὴ διαθήκη, i ono Latinsko *Novum et Vetus Testamentum*, mogli prevesti na Hrvatski: *stara i nova naredba.* No u nas je ušlo u običaj, da se ovdje riječ *naredba* zamjenjuje s riječju *zavjet*, pa tako mi ono prevodimo i govorimo: *stari i novi zavjet.*

[1]) II. Kor. 3, 14.

[2]) Ovako Rimsko pravo i svi svjetovni pisci: »Testamentum est voluntatis nostrae justa sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit«. A premda se postavljanje nasljednika ovdje izrijekom ne napominje, ali ipak tako se nužno ište, da bi bez toga oporuka izišla beskorisna, kao što jasno veli Justinijan: »inutile enim est testamentum, in quo nemo heres instituitur«. Inst. l. 2. tit. 23. §. 2.

[3]) Sv. Augustin s pogledom na to opaža: »Testamentum sane in Scripturis non illud solum dicitur, quod non valet nisi testatoribus mortuis; sed omne pactum et placitum testamentum vocabant«. In Ps. 82, 6 (Migne P. L. 37, 1052).

[4]) Isp. J. F. Schleusner, Novum Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum, Lipsiae 1819., tom. I., str. 598 ss.

Ali i to treba uzeti na um, da premda je Apostol svete knjige prozvao ἡ διαθήκη = *testamentum* = *zavjet*, nije to ipak prvi smisao, što ga on s tim imenom spaja.

Jer jamačno i on sam stavlja na riječ ἡ διαθήκη = *testamentum* = *zavjet* još veću silu i još joj veću važnost pokazuje, kada tako zove i samu svezu ljudi s Bogom po pravoj vjeri[1]).

S toga otud jasno biva, da to ime, koje kod sv. Pavla u prvome smislu znači upravo ovu božanstvenu svezu, na svete je knjige preneseno zato, što nas one na tu svezu upućuju, i uče o njezinim dužnostima i pravima[2]).

3. Dosta je zgodan za svete knjige i naziv *Instrumentum*, koji se kadšto nagje u crkvenih pisaca, a reći će od prilike isto, što *isprava*[3]).

Riječ naime »instrumentum« znači u pravničkom govoru pismo, koje kad se uredno načini u kakovu ljudskom poslu, svjedoči za nj, da je valjan, te i na sudu to potpuno dokazuje[4]).

Pa kako se osobito ugledu svetih knjiga ni u čemu nije prosto protiviti, već se sve mora vjerovati što nam god one kažu, po tome je jasno, da im naziv Instrumentum u rečenom smislu posve istinito i lijepo pripada.

4. Budući da su svete knjige prebogate nebeskim blagom, koje je Duh Sveti previšnjom podatljivošću izručio ljudima, nijesu ih takogjer bez razloga negda neki zvali *Svete Pandekte*[5]).

[1]) Tako Hebr. 9, 15. zove Apostol kršćansku vjersku svezu izmegju Boga i ljudi διαθήκη καινή = novum testamentum = novi zavjet, a onu za doba zakona Mojsijeva ἡ πρώτη διαθήκη = prius testamentum = prvi zavjet; obje pak skupa naziva Gal. 4. 24. αἱ δύο διαθῆκαι = duo testamenta = dva zavjeta. Pa u ovom smislu dolazi to u Bibliji više puta.

[2]) Po onom Crkv. 1, 5: »Izvor je mudrosti riječ Božja na visini, i putovi su njezini vječne zapovijesti«.

[3]) Tertulijan: »Instrumentum Utriusque Testamenti«. C. Prax. 20 (Migne P. L. 2, 179). Sv. Augustin: »Hujus itaque ultimi judicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quae ponere institui, prius eligenda sunt de libris Instrumenti Novi, postea de Veteris«. De Civ. Dei XX. 4 (Migne P. L. 41, 662). No Tertulijan i to svjedoči, da premda se je već u njegovo doba upotrebljavao i ovaj naziv, ipak onaj prije pomenuti uzeo je bio jače mah: »Instrumentum vel, *quod magis usui est dicere*, Testamentum«. C. Marc. IV. 1 (Migne P. L. 2, 361). Iz ovoga se primjera takogjer razabira, da su se ova dva naziva kad i kad uzimala gotovo zamjenito.

[4]) Ulpijan: »Instrumentum divisionis, emtionis, dotis, etc.« Dig. 2. 14. 35; 24. 1. 3. 49. 58.

[5]) Ovaj naziv započeo je opat Kasijodorije, De instit. div. litt. 12. 14 (Migne P. L. 70. 1124. 1126), te ga još gdjekoji drugi upotrijebiše.

Stari je naime običaj, da je riječ »pandekte« časno ime za književno djelo, koje je puno mudrine i znanja[1]).

Pače u ovom smislu ne samo da se ime Pandekte može nadjesti svetim knjigama, nego je upravo njihovo vlastito. »Jer«, kako umno zbori sv. Augustin, »štogod čovjek izvan njih nauči, ako je škodljivo, ondje se osugjuje, ako je korisno, ondje se nalazi. I kad je svatko ondje sve našao, što je drugdje hasnovito naučio, mnogo će obilatije naći ondje ono, što se baš nigdje drugdje ne uči, do samo u divnoj visini i divnoj nizini tih svetih knjiga«[2]).

5. Nego naziv, koji se gotovo drži još za najvećma karakteran, da se istakne zbirka knjiga svetih, jest kanon.

Riječ ὁ κανών znači u Grkâ pravilo, pomoću kojega se stvari mogu mjeriti i ocjenjivati.

Ali kako kaže sv. Ivan Zlatoust: »kanon ne dopušta ni dodavanja ni oduzimanja, jer inače ne bi bio kanon«[3]). Po tom ono, što se uzima za pravilo, mora biti savršeno.

Upotrebljava se pak ta riječ u tjelesnom i umnom smislu, te se kanon zove ne samo svako sredstvo, koje služi za uregjivanje

[1]) Ovo je u običaj uveo car Justinijan, sastavivši pod natpisom »Digesta« znamenite pravne knjige i prozvavši ih ponosito Pandektama, a to s razloga: »quia omnes juris consultorum disputationes in se haberent legitimas, et quod undique esset collectum, hoc in sinus recepissent«. — Upotrebljavanje pako te riječi u tom smislu osniva se na samu njezinu značenju. Jer Grčka riječ πανδέκτης pridjev je, te znači nešto takovo, što sve prima ili sve obuhvata (sastavljena budući od πᾶν = sve, i δέχομαι = primati, obuhvatati). Osobito se rado proteže na βίβλος, te ἡ πανδέκτης βίβλος reći će, kako je već napomenuto, knjigu naukom bogatu. Nego najviše se uzima u pluralu αἱ πανδέκται, gdje se βίβλοι razumijeva, a odatle je načinjena Latinska riječ pandectae i naša pandekte. Isp. W. Pape, Griechisch-Deutsches Handwörterbuch, II. Band, Braunschweig 1877., str. 448.

[2]) Sv. Augustin: »Nam quiquid homo extra (divinas Scripturas) didicerit, si noxium est, ibi damnatur; si utile est, ibi invenitur. Et cum ibi quisque invenerit omnia quae utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniet ea quae nusquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine et mirabili humilitate discuntur«. Doctr. christ. II. 42 (Migne P. L. 34, 65).

Zato je mogao Alkuin na Latinskoj Bibliji, koju je predao Karlu Velikomu, uredivši je prije po njegovu nalogu, posve istinito napisati ove riječi:

Nomine Pandectes proprio vocitari memento
Hoc corpus sacrum, lector, in ore tuo.

[3]) Sv. Ivan Zlatoust: Ὁ κανὼν οὔτε πρόσθεσιν οὔτε ἀφαίρεσιν δέχεται, ἐπεὶ τὸ κανὼν εἶναι ἀπόλλυσιν. (»Regula neque additionem neque detractionem capit; alioquin jam non est regula«.) In epist. ad Philipp. hom. 12, 2 (Migne P. G. 62, 273).

i udešavanje stvari materijalnih, nego i sve ono, po čemu treba da se uregjuje i udešava čestit život ljudski.

U ovome potonjem umnom smislu nazvao je sv. Pavao kanonom nauku od Boga objavljenu, koju je propovijedao, jer ona treba da daje pravac svemu našemu mišljenju, govorenju i činjenju[1]).

A za sv. Pavlom stadoše s istoga razloga i drugi zdravu nauku, koju Crkva vjeruje, čuva i navješćuje, zvati kanonom.

Kako opet ta nauka stoji poglavito napisana u svetim knjigama, nije trebao osobiti skok, da s nje prijegje ovo ime i na njih.

Na ovaj eto način bi kanonom prozvana čitava zbirka knjiga bogodanih, koje poštujemo za svete.

Svaka pako pojedina knjiga, koja k toj zbirci pripada, zove se knjiga kanonska.

§. 4. O broju, poretku i diobi svetih knjiga staroga zavjeta.

1. Sabor Tridentinski proglasio je ovih četrdeset i šest knjiga staroga zavjeta za svete i kanonske:

Pet knjiga Mojsijevih, t. j. Postanak, Izlazak, Levitska knjiga, Brojevi, Ponovljeni Zakon; knjiga Josuina, knjiga Sudačka, knjiga Rutina, četiri knjige Kraljevske, dvije knjige Dnevnika, Ezdrina knjiga prva i druga koja se zove Nehemijina, knjiga Tobijina, knjiga Juditina, knjiga Esterina,

knjiga Jobova, Psaltir Davidov od 150 psalama, Priče Salomonove, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, knjiga Mudrosti, Crkvenica,

Isaija, Jeremija (naime Proroštvo i Tužbalice) s Baruhom, Ezekiel, Daniel, dvanaest manjih proroka, t. j. Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija, Malahija,

dvije knjige Makabejske, prva i druga[2]).

[1]) Gal. 6, 16. gdje ima Latinski tekst »regula«, a u Grčkom stoji ὁ κανών.

[2]) Conc. Trid. Sess. IV. Decretum de canonicis scripturis: »Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus . . . sacrorum librorum indicem huic decreto adscribendum censuit . . . Sunt vero Testamenti Veteris: Quinque Moysis, id est Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Josue, Judicum, Ruth, quatuor Regum, duo Paralipomenon, Esdrae primus et secundus qui dicitur Nehemias, Tobias, Judith, Esther, Job, Psalterium Davidicum centum quinquaginta

Što se tiče poretka ovih knjiga u ovom popisu, može se reći, da su u glavnome poregjane po predmetu, oko kojega se bave.

U prvom su redu knjige povjesne, u drugom su poučne, a u trećem proročke.

U prvi red pripadaju još i knjige Makabejske, ali su stavljene na kraj rado zato, što su najzad napisane.

Opet u regjanju svakog reda puno je odlučivala i hronologija.

2. Od 16. stoljeća običaj je u katoličkim školama dijeliti knjige oba zavjeta, osobito staroga, na knjige prvokanonske i drugokanonske (libri protocanonici et deuterocanonici).

No ovo razdjeljenje i ovaj naziv ne znači izmegju svetih knjiga razliku u ugledu, koji svima jednak pripada, nego samo kaže različnost u vremenu, kad su jedne a kad druge u svoj kolikoj Crkvi jednodušno priznate za božanske.

Pod prvokanonskim naime knjigama razumijevaju se one, o kojih božanskom podrijetlu nije se nikad nigdje sumnjalo; a pod drugokanonskima misle se takove, o kojima je nekad bila gdjegdje sumnja, da li su napisane po nadahnuću Duha Svetoga, ali kad se ta sumnja po vremenu razbila, nagjene su i one za dostojne, da ih svi vjerni prime za bogodane.

U starome zavjetu ove su knjige drugokanonske: knjiga Tobijina, knjiga Juditina, knjiga Mudrosti, knjiga Crkvenica, Proroštvo Baruhovo, dvije knjige Makabejske. A broje se ovamo još i neki odlomci, i to: iz knjige Esterine 10, 4—16, 24., te iz Proroštva Danielova 3, 24—90. i glave 13. i 14.

Židovi, za kojima se povode i protestanti, ne priznaju ove drugokakonske knjige i odlomke za svete, pa im zato niti ne daju mjesta u svojem kanonu.

3. Nego kanon Židovski ne razlikuje se od našega katoličkog samo po opsegu, nego i po rasporedu knjigâ.

Psalmorum, Parabolae, Ecclesiastes, Canticum canticorum, Sapientia, Ecclesiasticus, Isaias, Jeremias (scilicet Prophetia et Threni) cum Baruch, Ezechiel, Daniel, duodecim prophetae minores, id est Osea, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias; duo Machabaeorum, primus et secundus . . . Si quis autem libros ipsos integros . . . pro sacris et canonicis non susceperit, . . . anathema sit«.

Knjige naime svete dijele se kod Židova na tri razreda, i to: na Zakon, na Proroke, i na Hagiografe[1]).

Prvi razred »Zakon« ima samo pet knjiga Mojsijevih.

Drugi razred »Proroci« razdijeljen je na dva razdjela: na proroke prednje i na proroke zadnje. Prednji su: knjiga Josuina, knjiga Sudačka, I. i II. knjiga Samuelova (naše I. i II. Kraljevska), I. i II. knjiga Kraljevska (naše III. i IV. Kraljevska); a zadnji su: Isaija, Jeremija, Ezekiel, Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija, Malahija.

U treći razred »Hagiografi« broje se: Psalmi, Priče Salomonove, knjiga Jobova, Pjesma nad pjesmama, knjiga Rutina, Tužbalice, Propovjednik, knjiga Esterina, Daniel, knjiga Ezdrina, knjiga Nehemijina, dvije knjige Dnevnika.

Razlog ovoj diobi knjiga na tri razreda nije poznat i ne može se kazati[2]).

Ali kako je to razdjeljenje veoma staro, izlazi odatle, što ga je i sam Isus upotrijebio, govoreći učenicima svojim, da sve treba da se svrši, što je za njega napisano u zakonu Mojsijevu i u prorocima i u psalmima[3]). Jasno je, da ovdje psalmi stoje per synecdochen mjesto svih hagiografa, osobito budući prvi megju njima.

Pače trag tome razdjeljenju ide još dublje u starinu, jer već predgovor k Crkvenici napominje zakon i proroke i ostalo drugih knjiga; gdje opet pod ovim »ostalo drugih knjiga« očito se misle hagiografi[4]).

---

[1]) Prema tome zovu Hebreji i svoju Bibliju סֵפֶר תּוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים = Knjiga Zakona, Prorokâ i Hagiografâ. Potonja riječ כְּתוּבִים znači upravo pisane stvari iliti pisma. No ovo općenito značenje pobliže odrediše Grčki crkveni oci, te ἁγιόγραφα (= sveta pisma), kako oni treći razred prozvaše, uzelo je mah i uobičajilo se.

[2]) Poznija Židovska tradicija izvodi to razdjeljenje knjiga na trojaki red iz različnog stepena nadahnuća: s Mojsijem govorio je Bog iz usta u usta, proroke je učio u svrhunaravnim vigjenjima, a hagiografima je davao samo neko iznutrašnje milosno prosvjetljivanje. No budući da ovo tumačenje najzad izlazi na to, kao u istinu rabini što uzimaju, da prvomu redu pripada veći ugled nego li drugomu, a opet drugomu veći nego trećemu, s toga se ono ne može primiti. Razlike u ugledu megju knjigama od Boga nadahnutim nema, niti ju je Crkva Kristova ikad činila, već su njoj sve takove knjige jednako svete i jednako kanonske.

[3]) Luk. 24, 44.

[4]) Isp. Eccli. Prolog.

Ako se sada knjige ova tri razreda pobroje, naći će se, da kanon Židovski ima na broj svega trideset i devet svetih knjiga [1]).

4. Davno prije doba apostolskog bi uvedeno kod Židova, da se je svake subote čitao u zbornicama po koji odlomak iz knjiga Mojsijevih [2]).

A tako isto zna se, da su već u vrijeme Isusovo imali Židovi takogjer običaj, da se je u dan subotni čitalo u zbornicama i štogod iz prorokâ [3]).

S toga knjige Mojsijeve, da bi zgodno služile ovoj svrsi liturgijskoj, razdijeljene su na tako zvane velike paraše, koje se opet dijele na male paraše. Početak velike paraše naznačuje se s tri פ ili s tri ס, a male s jednim פ ili s jednim ס [4]).

Iz prorokâ pako uzeti su za subotno zborničko čitanje samo neki odabrani dijelovi, koji su iz njih izvagjeni i skupa napisani, a zovu se haftare [5]).

Napokon izmegju hagiografa upotrebljuju Židovi u bogoštovlju Psalme, i k tomu na odregjene dane još ove knjige: Pjesmu nad pjesmama, knjigu Rutinu, Tužbalice, Propovjednika, knjigu Esterinu [6]).

---

[1]) No te knjige dolaze u Hebrejskim Biblijama ovako rastavljene i izmegju sebe razlučene istom od 16. stoljeća. A otprije brojiše Židovi svoje svete knjige ponajviše brojem dvadeset i četiri, sastavljajući naime po u jednu knjigu: dvije knjige Samuelove, dvije knjige Kraljevske, manje proroke, knjigu Ezdrinu i knjigu Nehemijinu, dvije knjige Dnevnika. K tomu bi neki još spajali takogjer knjigu Rutinu sa Sudačkom i Jeremijine Tužbalice s njegovom proročkom knjigom, pa bi tako dobili samo dvadeset i dvije svete knjige.

[2]) Djel. Ap. 15, 21.

[3]) Luk. 4, 16; Djel. Ap. 13, 15. 27.

[4]) פָּרָשָׁה reći će razdjeljenje. Po odredbi rabinâ, paraše, koje se bilježe sa פ, morale bi biti פְּתוּחוֹת = otvorene, t. j. trebalo bi da se počinju s novom linijom; a one, koje se bilježe sa ס, morale bi biti סְתוּמוֹת = zatvorene, t. j. trebalo bi da se počinju unutra u liniji. Nego ovo se razlikovanje u izdanjima biblijskim često pušta u nemar.

[5]) הַפְטָרָה znači otpuštanje. Tom je riječju valjda zato prozvan ovakav ulomak iz proroka, što se narod otpušta, kad se on pročita.

[6]) Ovo pet potonjih knjiga čitaju se cijele, i to: Pjesma nad pjesmama na praznik prijesnih hljebova; knjiga Rutina na praznik sedmica; Tužbalice na dan spomena o razvaljenom hramu; Propovjednik na praznik sjenica; knjiga Esterina na tako zvani praznik purim. Pa zato, što se uzimaju za čitanje baš na ove najveće svetkovine, zovu Židovi svijeh pet zajedničkim imenom חָמֵשׁ מְגִלּוֹת = Pet svezaka.

5. Da bi se Sveto Pismo moglo lakše i udesnije upotrebljavati, razdijeljene su knjige obadva zavjeta na glave, a glave opet na retke. No ta dioba ne može se nazvati baš jako starom.

Na glave naime podijelio je svete knjige okolo godine 1205. kardinal Stefan Langton, nadbiskup Kanterburiški.

A kad je zatim kardinal Hugo a S. Caro stao okolo godine 1240. graditi prvu biblijsku verbalnu konkordanciju, kako bi je učinio što praktičnijom, opet je od Langtona razlučene glave podijelio na sedam manjih komadića, naznačivši slovima »a b c d e f g« te komadiće [1]).

Nego još je zgodnije učinio Pariški štampar Roberto Stefan (Etienne), razdijelivši okolo godine 1550. glave na retke i dopisavši retcima brojeve.

Ta dioba knjigâ na glave a glavâ na retke, budući prikladna na porabu, bi općenito primljena [2]).

No opet kako ta dioba nije uvedena niti odregjena od javne crkvene oblasti, nije ona zato ni tolike važnosti, da se u tumačenju svetih knjiga ne bi smjela drugom boljom zamijeniti.

§. 5. O knjigama apokrifnim.

1. Nešto prije rogjenja Kristova, a još više poslije, nastaše mnoge knjige, kojima njihovi pisci nastojahu dati obličje knjiga svetih, e bi tako lakše preko njih polučili ono, za čim su išli. Takove knjige zovu se po katoličkom načinu govorenja knjige apokrifne ili prosto apokrifi.

Po tom u knjizi apokrifnoj ili u apokrifu razumijeva se onaki spis, koji nije napisan po nadahnuću Božjem

---

[1]) Bogoslovci dogjoše s vremenom na tu misao, da sastave takove knjige, u kojima se nalaze sva kolika mjesta Svetog Pisma tako alfabetski poregjena, da bi se svako pojedino lako moglo naći. Alfabetični pako red nastaje tim, što se pojedina mjesta skupe ili pod zajednički pojam, koji se u njima izriče, ili pod zajedničku riječ, koja u njima dolazi. Pa budući da se ovako sabrana i razregjena mjesta slažu izmegju sebe ili u pojmovima ili u riječima, s toga su takovi zbornici prozvani konkordancije, i to biblijske, jer se radi o Bibliji. Oni zbornici, gdje su mjerodavni pojmovi, zovu se konkordancije realne; u kojima se pako uvažavaju riječi, to su konkordancije verbalne. Prvu konkordanciju realnu sastavio je sv. Antonije Paduanski, a prvu verbalnu već rečeni kardinal Hugo a S. Caro. — O biblijskim konkordancijama opširno govori Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, II. Band, Freiburg im Breisgau 1883., Art. »Bibelconcordanzen«.

[2]) Hugonovo razdjeljenje glavâ na komadiće, naznačene slovima, pridržano je samo u Rimskom Misalu i u Rimskom Brevijaru.

niti ga je Crkva kada priznala za spis bogodani, ali ipak po sadržanju, a kadšto i po imenu, nalik je na spis sveti.

Kažemo, da Crkva nije nikada nijedne knjige apokrifne priznala za knjigu bogodanu; jer pojedince moglo se je lako dogoditi, da su se gdjekoji prevarili, pa i takovu knjigu držali neko vrijeme za knjigu svetu.

Velimo nadalje, da su knjige apokrifne po sadržanju, a kadšto i po imenu, nalik na knjige svete; jer predmet im je vazda nešto duhovno, ma i pogrješno, a ne rijetko bile su još podmetane i znamenitim ljudima biblijskim te pod njihovim imenom izdavane[1]).

Apokrifi dijele se na apokrife staroga i apokrife novoga zavjeta, prema tome, da li se vladaju prema svetim knjigama staroga ili novoga zavjeta.

Po zadatku, koji im postaviše njihovi pisci, dijele se apokrifi, osobito novoga zavjeta, opet na dva reda: u prvi idu oni, koji se svojom sadržinom upravice protive nauci, moralu i svrsi svetih knjiga staroga i novog zavjeta; u drugi, koji se svojom sadržinom svemu tomu ne protive, budući većinom bezazlene legende i slične gatke, ako pače ne smjeraju i u to, da se vjerni usavršavaju.

Od starozavjetnih apokrifa najvažniji su: Molitva kralja Manasija; Treća i Četvrta knjiga Ezdrina; Treća i Četvrta knjiga Makabejska; Psalam sto pedeset i prvi; Psaltir Salomonov od 18 psalama; Knjiga Henohova. Ovi su spisi nastali ponajviše u Palestini, u doba kad je Židovstvo već počelo ginuti, a svrha im je bila, buditi u Židovima i utvrgjivati narodnu

---

[1]) Pridjev od dva svršetka ἀπόκρυφος znači u opće nešto tajno i sakriveno. Ovo ime »knjige apokrifne« uzeto je od starih Grka, ali samo u nešto drukčijem značenju. Grci naime i Rimljani i drugi neznabošci imadijahu svoje svećeničke knjige, koje su se bavile svećeničkim običajima te skopčanom s tim tajnom naukom, mitologijom i izlaganjem pričâ, istraživanjem prirode, njezinih pojava, tajnih sila i zakona, a čuvahu se takove knjige u hramovima na skrovitu mjestu, te su ih smjeli uzeti u ruke i čitati samo svećenici i tomu posvećeni. Ove svećeničke knjige zvali su Grci ἀπόκρυφα βιβλία, a Rimljani »libri reconditi«. No čini se, da se pravi kršćani nijesu manje gadili na svaki spis, koji se je izdavao za nadahnut od Boga, a nije bio, nego li na ovake neznabožačke tajne knjige; zato su oni i taki drski i prevarljivi spis zvali knjigom apokrifnom, hoteći tim kao reći, da ni on nije puno bolji od onih bogomrskih knjiga, što su sakrivene u idolskim hramovima, već da ide gotovo u isti red s njima. Samo dodati je i po sebi se razumije, da izraz »knjiga apokrifna« u smislu kršćanskom ne znači upravo: knjiga tajna, već više: knjiga iskrivljena i nezakonita;

svijest, i odvraćati ih od mišljenja neznabožačkoga, koje ih je salijetalo i htjelo zaokupiti[1]).

2. Umah iz prva kraja rekosmo, da se one knjige, što biše izdavane u obličju knjiga svetih, zovu po katoličkom načinu govorenja knjige apokrifne ili apokrifi. No moglo bi se pitati, a zašto smo dometnuli ono: po katoličkom načinu govorenja? Dometnuli smo to zato, što je protestantisam, ostavivši biblijski kanon stare Crkve kršćanske, prenio ovo ime na onu grupu starozavjetnih svetih knjiga, koje katolici zovu drugokanonskima[2]). Prave pak apokrife zovu protestanti imenom pseudepigrafi, čineći tako razliku izmegju apokrifâ i pseudepigrafâ. Ali ovo razlikovanje, kao što ne odgovara pojmu riječi »pseudepigraf«, tako nije osnovano ni na načinu govorenja kršćanske starine. To razlikovanje, velimo, ne odgovara pojmu riječi »pseudepigraf«: jer »pseudepigraf« u užem smislu jest takav spis, koji u natpisu svojem mjesto pravog pisca imenuje nepravog; a eno ima puno knjiga apokrifnih, koje u natpisu ne imenuju nikakvoga pisca[3]). To razlikovanje, dodajemo, nije osnovano ni na načinu govorenja kršćanske starine: jer kršćanska je starina smatrala pseudepigrafe za apokrife i nije lučila jednih od drugih[4]).

---

ali opet donekle je i tajna, jer se sakriva pod ugled božanski, koji joj ne pripada. — S toga se u Slavenskim spomenicima knjige apokrifne zovu dosta zgodno »knjige lažne«.

[1]) »Molitva kralja Manasija« te »Treća i Četvrta knjiga Ezdrina« dodane su službenome izdanju Vulgatinu čisto na kraju, pa se tu i dalje štampaju s ovom napomenom: »Oratio Manassae, necnon libri duo qui sub libri tertii et quarti Esdrae nomine circumferuntur, hoc in loco, extra scilicet seriem canonicorum librorum, quos Sancta Tridentina Synodus suscepit, et pro canonicis suscipiendos decrevit, sepositi sunt, ne prorsus interirent, quippe qui a nonnullis sanctis patribus interdum citantur, et in aliquibus Bibliis Latinis tam manuscriptis quam impressis reperiuntur«. Pače o III. knjizi Ezdrinoj piše R. Cornely: »Liber III. Esdrae, vel Esdras Graecus, integer fere canonicis Paralipomenon et duorum priorum Esdrae librorum partibus constat, ut duo sola capita (3, 1—5, 6) propria habeat«. Introductio generalis, str. 200.

[2]) Vidi na strani 20.

[3]) Ψευδεπίγραφον (od ψευδής = lažan, izmišljen, i od ἐπιγραφή = natpis) znači u opće knjigu, koja ima natpis, koji k njoj ne ide; a napose pak i obično naznačuje se tim imenom takova knjiga, koja se u natpisu diči izmišljenim piscem.

[4]) O knjigama apokrifnim raspravlja Fr. Rački u članku »Bogumili i Patareni«, u knjizi X. Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, od strane 248—254., gdje takogjer navodi one apokrife, što se napominju u starim Slavenskim popisima. — Još opširnije govori o tom predmetu Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, I. Band, Freiburg im Breisgau 1882., Art. »Apocryphen« i »Apocryphen-Literatur«.

INTRODUKCIJA OPĆENITA.

Rasprava Prva.

O kanonu staroga zavjeta.

U ovoj raspravi želimo ispitati, kakova se je čast činila svetim knjigama staroga zavjeta od njihova nastanja pa sve do našeg doba; a svoju ćemo pažnju obraćati navlastito na knjige drugokanonske, da pokažemo, kako je i njihov božanski ugled utvrgjen tradicionom vjerom svih vijekova.

§. 6. Kanon staroga zavjeta kod Židova.

Kakogod se malo zna o postanku Hebrejskoga kanona, tako je opet besumnjivo, da mu se početak nahodi duboko u starini.

Već sam Mojsije položio mu je temelj, predavši Zakon svoj, napisan po nadahnuću Božjem, levitima, da ga svake sedme godine čitaju pred narodom i čuvaju pokraj kovčega zavjetnoga. Jer ovim dvojakim nalogom, a osobito potonjim, opomenuo je on i uputio i službenike Božje i narod, da to djelo valja lučiti od ostalih knjiga, te ga poštovati i smatrati kao pravilo o svemu življenju [1]).

Nakon toga nastale su po vremenu i druge svete knjige, te su pripojene uza Zakon Mojsijev; ali kada i kojim načinom se je to dogodilo, o tom starina ništa ne kazuje. Samo toliko se ipak može nagagjati, da je već u vrijeme ropstva Babilonskoga imala nekaka zbirka svetih knjiga; jer robujući Daniel pripovijeda, da je razabrao u knjigama, kako je Gospodin objavio preko Jeremije proroka, da će ropstvo trajati sedamdeset godina i onda se svršiti [2]). Jamačno rečenica Danielova: »razabrao sam u knjigama«, ne može značiti samo Proroštvo Jeremijino, već znači više knjiga spojenih u jednu zbirku, megju kojima je dakako bila i proročka knjiga Jeremijina. A opet što je priličnije, nego li misliti, da su u onoj zbirci

[1]) Čitaj V. Mojs. 31, 9—13. 24—26.
[2]) Dan. 9, 2.

bile u opće sve svete knjige, što do onda bijahu za takove priznate. Tomu pridavali su Židovi kasnije i druge knjige bogodane, te je poslije ropstva starao se osobito Nehemija, da se one priberu i pažnja na njih podigne [1]). No ipak istom iz 2. vijeka prije rogjenja Kristova ima izvjesno svjedočanstvo, iz kojega se može zaključiti, da je tada već zbilja nalazila se takova uregjenja i općenito prihvaćena zbirka. Grčki naime prevodilac knjige Crkvenice napisao je k njoj predgovor, u kome razlikuje tri razreda svetih knjiga, a to jesu, kako smo već prije istaknuli: zakon, proroci i ostalo drugih knjiga. Imenujući on ovako dijelove, tim ujedno posvjedočava, da je već morala biti i cjelina na način zbirke [2]). A ne treba gotovo ni spominjati, kako je ta zbirka bila Židovima velika svetinja te su je brižno čuvali, uvjereni budući, da im je u njoj najveće blago, kao što se u doba Makabejsko hvaljahu Spartancima, da su im utjeha »svete knjige«, koje su u njihovim rukama [3]).

Mnogo važnije bilo bi znati, zašto Židovi nemaju u svojem kanonu tako zvanih drugokanonskih spisova. Ali i to se pravo ne zna, te se gotovo ne može drugo što pametno reći, nego da im ti spisi nijesu bili nikada dovoljno predstavljeni kao bogodani, i tako je njihov kanon bez njih ostao. Ovo mnijenje nalazi potvrdu u Josipa Flavija. On kaže, da kao što su se kod Židova pisale knjige u stara vremena, tako i u poznije doba; ali ove mlagje da nemaju onoga ugleda, koji pripada pregjašnjima, a nemaju zato, što već proroci nijesu dolazili onim stalnim redom kao prije, pa nije imao tko bi bio narodu obznanio, neka i te novije knjige primi i drži za božanske. Ovo pisanje Josipovo izlazi to vjerovanije, što u istinu kod Židova u pitanjima o stvarima svrhunaravnim mogli su odlučivati samo proroci, a u vrijeme Ezdrino i Nehemijino prestala je služba proročka, te je Malahija bio posljednji u redu onih, koji su je izvršivali [4]).

---

[1]) II. Mak. 2, 13. Pri tom lako da je Nehemiji i Ezdra pomagao, no u Svetom Pismu nije to nigdje potvrgjeno, već se za Ezdru samo kaže, da je narod učio Zakonu Mojsijevu. II. Ezdr. 8, 13. 14.

[2]) Isp. Eccli. Prolog. i stranu 21.

[3]) I. Mak. 12, 9.

[4]) Josip Flavij, rogjen godine 37. poslije Krista u Jerusalemu od Židovskog svećeničkog roda, a umr'o u velikoj starosti, napisao je znamenito djelo pod natpisom: Židovske starine; pa da vrela, kojima se je u pisanju služio, odbrani od klevetâ, što ih je bio protiv njih iznesao Apion, nadstojnik nad školom gramatičkom u Aleksandriji, ovako zbori o svetim knjigama Židovskim: »Apud nos

Nego čini se, što se tiče starine, s pogledom na opseg kanona valja dobro razliku činiti izmegju Židova, što su živjeli u Palestini, i onih, što su boravili u Misiru. Jer nije nevjerovano, da su Židovi Misirski, poznati pod imenom Helenisti, imali za vremena Isusova i u doba apostolsko megju svojim svetim knjigama i sve knjige drugokanonske, pa bi po tom one njima zbilja bile i izručene kao božanske. Besumnjivo je naime, da su Židovi Helenisti čitali svete knjige u Grčkom prijevodu Aleksandrijskom barem do 2. vijeka kršćanskoga, t. j. sve dok nije Akvila načinio novi Grčki prijevod svetih knjiga [1]). A u Grčkom prijevodu Aleksandrijskom, doklegod dopiru spomenici, vazda se nalaze i knjige drugokanonske, i to ne tek dodane k prvokanonskima, nego upravo s njima izmiješane [2]). Istina, priznajemo,

---

nequaquam innumerabilis est librorum multitudo dissentientium et inter se pugnantium, sed viginti duo dumtaxat libri totius praeteriti temporis historiam complectentes, qui merito creduntur divini. Ex his quinque quidem sunt Moysis, qui et leges continent et seriem rerum gestarum a condito genere humano usque ad ipsius mortem; atque hoc spatium temporis tria fere annorum millia comprehendit. A Moysis autem morte ad imperium usque Artaxerxis, qui post Xerxem regnavit apud Persas, prophetae, qui Moysi successerunt, res sua aetate gestas tredecim libris complexi sunt; quatuor vero reliqui hymnos in Dei laudem et praecepta vitae exhibent utilissima. Ceterum ab imperio Artaxerxis ad nostram usque memoriam sunt quidem singula literis mandata, sed non ejusdem auctoritatis ac priores habentur, quia non adfuit indubitata prophetarum successio. Quanta porro veneratione libros nostros prosequamur, re ipsa apparet. Post tantum enim temporis spatium nemo adhuc nec quidquam illis addere, nec ab illis quidquam auferre, nec in illis quidquam mutare ausus est; sed omnibus Judaeis statim ab ipsa nativitate hoc insitum est, ut credant haec esse Dei praecepta, ut iis continuo inhaereant, utque, si id necessarium est, pro iis libenter moriantur». Contra Ap. I. 8. Zgodno napominje Fr. Kaulen: »Zu beachten ist, dass hier Josephus als Apologet auftritt, und dass er als solcher geneigt sein musste, alles preiszugeben, was nicht allgemein im Judenthum gelehrt wurde«. Einleitung in die Heilige Schrift. Erster Theil. §. 30. Zatim vidi I. Mak. 4, 44—46; 9, 27.

[1]) O prijevodu Aleksandrijskom i o Židovima Helenistima bit će govor u §. 12. I., a o prijevodu Akvilinu u §. 12. II. Za potvrdu, da su se Helenisti zbilja služili prijevodom Aleksandrijskim, običava se navoditi ova rečenica rabina Azarije: »Cum permiserunt Graecam linguam (Magistri Judaeorum), non permiserunt nisi propter librum legis et propter opus Ptolemaei regis«. J. de Voisin, Pugio fidei, ed. Paris. 1651., p. 115.

[2]) Kardinal Franzelin, dokazujući apostolsku tradiciju o kanonu svetih knjiga iz postojanog i općenitog upotrebljavanja tih knjiga u Crkvi, ovako piše o Grčkim biblijskim rukopisima, što su se sačuvali: »Codices Graeci vel praeseferunt collectionem totius Scripturae, vel sunt fragmentarii continentes solum aliquos libros. Inter priores nullus exstat, qui solos habeat libros protocanonicos;

ti spomenici strogo samo to dokazuju, da su se rečene knjige miješale tako u izdanjima kršćanskim, pa je moguće, da su ih pomiješali apostoli ili kršćani po nauci apostolskoj. No opet budući da u svoj najdubljoj starini nema nigdje ni traga takovu izdanju prijevoda Aleksandrijskoga, koje bi imalo samo knjige prvokanonske, i budući da kršćanska tradicija tako glasi, te upravo potvrgjuje, da su apostoli u biblijskim eksemplarima već našli knjige drugokanonske, s toga ne može se zanijekati, da dosta nalikuje na istinu ovo mnijenje, koje u novije doba brane mnogi katolici[1]).

U ostalom, bilo tomu kako mu drago, naši učitelji nijesu Židovi, nego Isus Krist, njegovi apostoli i njihovi nasljednici.

K tomu još samo to dodajemo, da kad bi baš Isus Krist ili uz potpomoć i vogjenje Duha Svetoga njegovi učenici iznajprije objavili božansko nadahnuće starozavjetnih drugokanonskih knjiga, ne bi tim u bistvu ništa novo od njih učinili, nego bi samo ono prokazali, što je već otprije bilo, ili Židovi to znali ili ne znali.

§ 7. Kanon staroga zavjeta kod kršćana.

I. Kanon staroga zavjeta odobren u novom zavjetu.

Crkva katolička uči, kao i vazda što je učila, da se jednaka čast mora davati svima knjigama staroga zavjeta, drugokanonskim ne manje nego i prvokanonskim, i da ih sve bez razlike valja uzeti za svete i kanonske. Naš je zadatak dokazati, da su kanon staroga zavjeta u tom opsegu i s tima svima knjigama odobrili sami apostoli, koji su bili ne samo nepogrješivi učitelji svega objavljenog,

sed omnes continent intermixtos etiam deuterocanonicos. Vetustissimi sunt Vaticanus (apud criticos B) et Alexandrinus (Londini, apud criticos A), Sinaiticus Tischendorfii, qui omnes continent libros nostros, nisi quod praeterea habent l. apocryphum 3. Esdr. (ibi 1. Esdr.), et Alexandrinus ac Sinaiticus 3. et 4. Mach. In Vaticano autem sicut initio totus fere liber Genesis vetustate periit, ita in fine desunt libri Mach. Codices fragmentarii, inter quos vetustissimi Parisiensis (dictus Ephremi C) et Friderico-Augustaeus Tischendorfii, siquidem plures continent libros, cum libris Salomonis conjungunt fere semper S a p. et E c c l e s i.; inter ll. historicos protocanonicis commiscent deuterocanonicos omnes vel saltem aliquos T o b., J u d i t h et (plerumque nisi mutili sint) M a c h.; inter Prophetas jungunt Baruch cum Jeremia«. De divinis Scripturis, editio III., Romae 1882., th. X., p. 419 s.

[1]) Isp. Franzelin, De divinis Scripturis, th. XI., p. 439.

nego preko kojih je Duh Sveti objavu potpunio i završio. To ćemo pak učiniti na tri načina.

1. Nema nikoga, koji ne bi priznavao, da su pisci knjiga novozavjetnih, navodeći Sveto Pismo staroga zavjeta, služili se ponajviše prijevodom Aleksandrijskim, koji je obuzimao sve knjige, te imao drugokanonske smiješane s prvokanonskima[1]). Izmegju tri stotine i pedeset po prilici mjesta, navedenih ili upotrijebljenih iz staroga zavjeta u novome, njih preko tri sta tako se podudaraju s prijevodom Aleksandrijskim, te je besumljivo, da su sveti pisci upravo po njemu se povodili i iz njega uzeli ta mjesta[2]). Odatle pak samo od sebe izlazi, da su oni sav taj prijevod u čitavom opsegu odobrili. Jer kao što se oni ne bi bili njim služili, kad bi bili znali, da ima u njemu i što nebožanstveno, a ne bi zato, da svojim primjerom ne zavedu svijet u zabludu; tako isto kad govore o Svetom Pismu u opće i općenito se na nj pozivaju, valja za cijelo uzeti, da u prvome redu misle onaj tekst, koji tada imadijahu najviše pred sobom i u rukama.

2. Apostoli su znali, da se većina prvih kršćana poradi neznanja jezika Hebrejskoga može služiti samo prijevodom Aleksandrijskim, te da se njim zaista i služi. Kad bi dakle bili držali, da je u njemu i gdješto takovo, što nije od Boga nadahnuto, morali bi bili vjerne opomenuti, neka to dobro luče od ostaloga, što je božanstveno. No nigdje nema ni traga takovoj opomeni. Dakle opet se odatle izvodi, da su oni taj prijevod u cjelini smatrali za spasovnu riječ Božju[3]).

3. K tomu još dolazi, što se u novom zavjetu mnogo koješta tako podudara s mjestima iz starozavjetnih drugokanonskih knjiga, te nema sumnje, da su pisci novog zavjeta ona mjesta i te knjige imali na umu i na njih se obazirali. — A sve jedno je, da li su pisci novozavjetni htjeli vjerne na ta drugokanonska mjesta naročito uputiti, ili su im pak ona od mnogog čitanja tih stvari kao sama od sebe i bez svakog traženja na pamet došla: jer u oba slučaja izlazi, da su oni drugokanonsko poznali i porabom odobrili[4]).

[1]) Vidi na strani 30. u tekstu i u napomeni 2.

[2]) Za pojedine od pisaca s pogledom na to ovako veli R. Cornely: »SS. Petrus, Jacobus, Marcus, Lucas et scriptor Epistolae ad Hebr. s e m p e r, S. Paulus f e r e s e m p e r, SS. Joannes et Matthaeus p l e r u m q u e lectionem Graecam retinent«. Introductio generalis, str. 62.

[3]) Kako se je taj Grčki prijevod u Crkvi iz početka mnogo čitao, spomenut će se u §. 12. III.

[4]) Izmegju mnogih mjesta, koja bi se mogla navesti, samo ćemo nešto malo uzeti za primjer. Isporedi: Mat. 6, 14. 15 s Crkv. 28, 2—5; Mat. 27, 39—43

Protivnici drugokanonskog, da bi izvrnuli silu ovog dokaza, čine razliku izmegju navogjenja i podsjećanja, pa vele, da se na drugokanonsko istina kadšto podsjeća, ali da se ipak ništa od toga ne navodi.

No kad bi se to navogjenje poimence baš tako nužno iskalo, onda bi starozavjetni kanon morao izgubiti i ne malo prvokanonskog. Jer i megju prvokanonskim knjigama ima ih sedam, koje se u novom zavjetu nigdje ne navode, pače na koje se nigdje i ne podsjeća [1]). Ako dakle zato ipak nitko ne sumnja, da su pisci novozavjetni zajedno s ostalim knjigama odobrili i ove prvokanonske, kojima nema u njih ni traga, mnogo većma valja reći, da su odobrili one, od kojih se nalazi barem neki trag.

Kazali smo i dokazali, da su apostoli odobrili upravo tako drugokanonsko, kao i prvokanonsko staroga zavjeta.

Ne bi bilo lako reći, da li je i Isus sam kada kojimgod načinom potvrdio božanski ugled starozavjetnomu drugokanonskomu; jer čini se, da je on u svojem raspravljanju sa Židovima Palestinskim pozivao se jedino na njihov kanon, t. j. samo na prvokanonsko, koje su oni priznavali, a opet je za njega potpuno svjedočilo.

II. Kanon staroga zavjeta za prva tri vijeka.

Nitko pametan ne će poricati, da od starih crkvenih pisaca valja učiti, koje je knjige staroga zavjeta Crkva primila od apostolâ. Pa što su ti pisci bliže doba apostolskog, to će i njihovo svjedočanstvo biti veće važnosti.

Što se tiče prva tri kršćanska vijeka, toga takogjer nitko ne taji, da se u pisaca iz ono doba nalazi divna upravo sloga u davanju božanske časti knjigama drugokanonskim, jer ih jednako upotrebljavaju i navode kao i prvokanonske [2]).

s Mudr. 2, 12—20; Luk. 6, 31 s Tob. 4, 16; Rimlj. 1, 19—32 s Mudr. 13, 1—19; Rimlj. 13, 1. 2 s Mudr. 6, 3. 4; II. Kor. 9, 7 s Crkv. 35, 11; Hebr. 1, 3 s Mudr. 7, 26; I. Petr. 1, 3—9 s Mudr. 3, 1—9. Pomnjivu čitatelju navlastito poslanice sv. Jakoba mora često pasti na pamet knjiga Crkvenica. Isporedi: Jak. 1, 13 s Crkv. 15, 10—12; Jak. 1, 19 s Crkv. 5, 13. 14; Jak. 5, 7 s Crkv. 18—20; itd. Taj sklad može se gotovo svuda još bolje upaziti u tekstu Grčkom nego li u Latinskom prijevodu.

[1]) R. Cornely izbraja ih redom kanona Hebrejskog: »In Novo Testamento nec citatio nec allusio invenitur Abdiae, Nahum, Cantici, Ecclesiastae, Estheris, Esdrae et Nehemiae«. Introductio generalis, na strani 65. napomena 5.

[2]) Obične svečane formule, kojima se služe u navogjenju i prvokanonskog i drugokanonskog, jesu: Scriptum est; Dicit Scriptura, sacra Scriptura,

Od otaca apostolskih ostalo je dakako malo spomenika, te zato od njih ne možemo očekivati obilje navogjenja; ali ipak već i oni uz knjige prvokanonske toliko navode i drugokanonske, koliko je dosta, da razaberemo, da se drugokanonske onda nijesu drukčije upotrebljavale nego li prvokanonske, te jedne i druge da su se brojile k Svetome Pismu [1]).

Svečana navogjenja knjiga drugokanonskih, a bez ikake razlike od prvokanonskih, veoma često udaraju u oči istom kod pisaca na svršetku 2. vijeka i u 3. vijeku, koji nam ostaviše opširnija djela [2]).

divina Scriptura; Spiritus Sanctus in divina Scriptura dicit; Dicit prophetia; Dicit propheta; Dicit lex; Dicit Deus. Isp. Franzelin, De divinis Scripturis, th. X. p. 409 s.

[1]) To je ovako sabrao kardinal Franzelin: »Ita adhibentur apud Clementem Romanum ep. I. ad. Cor. partes deuterocanonicae Esther n. 55; liber Judith ibid.; Sapientiae n. 27; tum in epist. II. ad Virgines n. 13. liber Ecclesi. et partes deuterocanonicae Danielis; in ep. Barnabae n. 19. liber Ecclesi.; in ep. Polycarpi n. 10. Tobiae; in Pastore Hermae l. III. similitud. 9. n. 23. Sap. et Ecclesi«. De divinis Scripturis, th. X., p. 410.

[2]) I to je sabrao kardinal Franzelin: »Modo quo indicavimus promiscuo, occurrunt citati apud Clementem Alex. libri omnes deuterocanonici; Sapientiae plus quam vigesies, Ecclesiastici quinquagies et amplius, Baruch (nomine Jeremiae) quater, Tobiae ter, Judith semel, 2. Machabaeorum semel. Eodem modo libri adferuntur in Opp. Origenis (ed. De la Rue), Sapientiae fere vigesies, Ecclesiastici plus quam septuagies, Baruch (nomine Jeremiae) quinquies, Tobiae amplius quam decies, Judith ter, 1. Machabaeorum semel, 2. Machabaeorum decies et quinquies. Apud utrumque citantur etiam cum protocanonicis partes deuterocanonicae Danielis et Esther. Pariter occurrunt citationes omnium librorum (exceptis Tob. et Esther) apud Tertullianum; omnium (excepto l. Judith) apud Cyprianum; omnium (exceptis Ecclesi. et Esther) in Operibus Hippolyti (ed. Fabricii et in Bibl. Gallandi T. II.). Citantur libri Baruch, Tobiae, Sapientiae, Ecclesiastici a s. Melitone (saeculo II.) in Clavi s. Scripturae (si opus genuinum est), quam primus edidit Emus Pitra (Spicileg. Solesm. T. III.); libri Sapientiae, Baruch (nomine Jeremiae), partes deuterocanonicae Danielis a s. Irenaeo; Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch, Tobiae in Operibus Dionysii Alexandrini (ed. de Magistris); Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch (nomine Jeremiae) a Methodio; Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch, Tobiae, Judith, partes deuterocanonicae Danielis in sex primis libris Constitutionum apostolicarum, qui a recentioribus criticis censentur scripti saeculo III.; Sapientiae et Ecclesiastici in Testamento duodecim patriarcharum; item Sapientiae in disput. Archelai cum Manete; item Ecclesiastici ab anonymo contra Novatianum (Galland. III. p. 376.), a Petro Alexandrino Fragm. de paschate n. 5. et ab Alexandro Alexandrino ep. ad Alexandrum CP. n. 5; item 1. Machabaeorum in Concilio II. Carthaginensi anni 253 (Hard. I. p. 152.); item Sapientiae, Ecclesiastici (uterque

Ako se pak neke od knjiga drugokanonskih češće navode nego li druge, to ne dolazi od različnog njihova ugleda, nego od različnog predmeta, po kome bijahu ocima u ondašnjim prilikama više ili manje zgodne za navogjenje. Tako knjigu Mudrosti i knjigu Crkvenicu nalazimo jako često navedene, a manje često knjige povjesne Tobijinu, Juditinu, Makabejske. No ovakovo razlikovanje knjigâ lasno se samo po sebi razumije, te se drukčije ne dogagja ni u navogjenju knjiga prvokanonskih.

Protivnici ne mogući prosto odbiti ovako jednodušnog poštovanja k drugokanonskim knjigama staroga zavjeta u prva tri vijeka, nastoje ga drukčije oslabiti.

Vele 1., da oni stari oci nijesu imali ni dostojno znanje o razlici izmegju knjiga svetih i običnih, čim bi bili kadri ustanoviti opseg kanonu. — Pa zato od Židova treba tražiti, koje knjige pripadaju k Svetome Pismu.

Čudno je, što ovako baš oni zanovijetaju, kojima je Sveto Pismo jedini izvor, iz kojega se može naučiti objava Božja! Zar dakle da po tom odrečemo Crkvi u početku i znanje prave objave?[1]) Zaista i na ovakove protivnike ide onaj podsmijeh Origenov: »Tako li dakle promislu, koji je u Svetome Pismu svim crkvama Kristovim dao spasonosno uputstvo, nije bilo stalo za one, koji su kupljeni skupo, za koje je Krist umr'o?« Djela onih starih otaca dovoljno pokazuju, da njima nije manjkalo potrebito znanje; a opet nije se iskala baš ni tako velika mudrost, da se dozna, koje je svete knjige Crkva dobila od apostolâ. Ovo su oni oci mogli to lakše znati, što je megju njima bilo i učenika apostolskih: tako sv. Klemento Rimski bio je učenik sv. apostola Petra, a sv. Polikarpo učenik sv. apostola Ivana, te se za Klementa još i to misli, da je

---

nomine Salomonis), Baruch (nomine Jeremiae) a Lactantio (Divin. instit. IV. n. 8. 13. 16.) etc«. De divinis Scripturis, th. X., p. 410 s. — K onomu, što nekoliko puta ovdje stoji »Baruch (sub nomine Jeremiae)«, dodaje Franzelin napomenu: »Baruch citant veteres frequentissime sub nomine Jeremiae, cujus ille scriba erat; ita praeter Clementem Irenaeus, Tertullianus, Origenes, Cyprianus, Methodius, Lactantius, Athanasius, Hilarius, Ambrosius, Leontius aliique«. A tako su isto knjigu Mudrosti i knjigu Crkvenicu negda mnogi navodili pod imenom Salomonovim, premda su znali, da ih Salomon nije napisao.

[1]) Protestantima osnovno je načelo: »Sola sacra Scriptura judex, norma et regula agnoscitur, ad quam omnia dogmata exigenda sunt et judicanda«. Isp. Franzelin, De divina Traditione et Scriptura, Proleg. p. 7.

on jedna ista ličnost s onim Klementom, što ga sv. Pavao u poslanici Filipljanima broji megju svoje pomagače, kojih su imena u knjizi života; sv. Barnaba bio je pače po nalogu samog Duha Svetoga zajedno sa sv. Pavlom regjen za službu Božju, te ga Djela Apostolska zovu apostolom kao i Pavla[1]). — U svoj pak starini nečuveno je, da bi se vjerni slali k Židovima, neka od njih prose pravi kanon svetih knjiga, nego su sveti oci vazda jednoglasice učili, da u samoj Crkvi ima siguran način, da se sveto razazna i odluči od nesvetoga[2]).

Ali kažu 2., da oni stari oci navode i pseudepigrafe (t. j. knjige apokrifne) onim istim načinom kao i knjige svete; nijesu dakle pravo znali kanona[3]).

No naši protivnici ne mare za onu golemu razliku, što je u tom: da li tako čini samo gdjekoji pojedinac, ili pak tako rade svi listom. Dopuštamo, da je kadšto koji otac upotrijebio i po koju knjigu apokrifnu; no ne može se spomenuti ni jedan apokrif, koji bi oci uopćeno držali za knjigu nadahnutu. Mi pako potvrgjujemo božanstvenost knjiga i česti drugokanonskih ne pojedinim samo

[1]) O Klementu čitaj Filiplj. 4, 3; o Barnabi Djel. Ap. 4, 36. 37; 9, 27; 11, 19—30; 12, 25; 13, 1—15, 41. Učenik bi apostolski bio i Herma, ako je to onaj isti, kako zbilja gdjekoji drže, kojemu je sv. Pavao u poslanici Rimljanima (16, 14) poslao pozdrav. No pisac Fragmenta Muratori-eva veli, da je Herma napisao svoga »Pastira« u Rimu, dok je na papinskoj stolici bio Pije I., brat njegov; po ovom živio bi Herma oko polovine 2. vijeka.

[2]) Neka se o tom posluša sv. Augustin: »In canonicis Scripturis Ecclesiarum catholicarum quam plurium auctoritatem sequatur (indagator), inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum, ut eas, quae ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis, praeferat eis, quas quaedam non recipiant; in eis vero, quae non recipiuntur ab omnibus, praeponat eas, quas plures gravioresque accipiunt, eis, quas pauciores minorisque auctoritatis Ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc facile invenire non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto«. De doctr. christ. II. 8 (Migne P. L. 34, 40). Zato se je već Origen pošteno narugao Afrikanu, koji je ovo i ono metao pod sumnju, jer da toga nema kod Židova. »Tempus est igitur«, veli Origen, »abrogare ea, quae in Ecclesiis adhibentur, exemplaria, et fratribus lege praescribere, ut abjectis quos penes se habent sacris libris supplices Judaeis persuadeant, ut nobis sinceros et incorruptos impertiant. Adeo igitur providentiae, quae in Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis aedificationem, curae non fuerunt empti pretio, pro quibus mortuus est Christus? Ad haec considera, annon bonum sit meminisse illius dicti: Noli transponere terminos aeternos, quos posuerunt antecessores tui«. Ad Afric. 4 (Migne P. G. 11, 57).

[3]) O izrazima »apokrif« i »pseudepigraf« vidi na strani 23—25.

navodima, što se nagju kod ovoga i onoga, nego tim, što njih oci jednodušno i besprestano smatraju i upotrebljavaju kao božanske.

Osim toga misle protivnici, da su našli i tri pisca iz onog vremena, koje mogu k sebi brojiti, naime: sv. Justina Mučenika, sv. Melitona Sardskoga, i Origena.

1. Za Justina kažu, da on nijedne knjige drugokanonske nikad ne navodi, dokazujući tako već svojom šutnjom dosta jasno, da on knjiga drugokanonskih nije držao za knjige bogodane.

Ova Justinova šutnja ne bi bila po sebi još nikakav dokaz, sve kad Justin i ne bi bio naročito kazao, zašto ne navodi knjiga drugokanonskih. No u svojem dialogu sa Židom Trifonom napominje on izrijekom, da će samo ono upotrebljavati, što i Židovi priznaju i primaju. Nije li dakle ovom izjavom Justin očito dao razumjeti, da osim knjiga, koje Židovi smatraju za svete, ima i drugih svetih knjiga, koje ali on ne drži za razborito u prepiranju s njima isticati? Uz to još može se reći, da Justin starih onih knjiga gotovo i ne upotrebljava do samo u dialogu s Trifonom[1]).

2. Što pak Meliton u poslanici Onesimu, izbrajajući starozavjetne knjige, spominje samo prvokanonske, to dolazi otud, što on govori o kanonu Židovskom, a ne o kršćanskom. Onesim naime zamolio je bio Melitona, da mu pošlje vjeran popis knjiga staroga zavjeta. To je Meliton Onesimu drage volje učinio, ali šaljući mu željkovani popis, pripovijeda ujedno, da je bio u Palestini, i

[1]) Sv. Justin dva dana se je gonio u Efesu s Trifonom, najučenijim i najuglednijim Židom svoga doba, a u nazočnosti drugih Židova, te malo iza toga izdao je knjigu pod natpisom: Dialogus cum Tryphone Judaeo. U toj knjizi megju ostalim veli: »Sed minime mihi probantur magistri vestri, qui Septuaginta illos senes apud Ptolemaeum Aegyptiorum regem recte interpretatos esse assentiri nolunt, sed ipsi interpretari aggrediuntur. Neque illud etiam vobis ignoratum velim, permultas Scripturas, ex quibus perspicue hunc ipsum, qui cruci affixus fuit, et Deum, et hominem, et crucifixum, et morientem praedicatum esse demonstratur, omnino ab eis ex illa interpretatione, quam senes apud Ptolemaeum adornarunt, deletas fuisse. Quas quia scio ab omnibus vestri generis hominibus negari, in ejusmodi quaestiones non delabor, sed in eas, quae sunt ex illo genere, quod adhuc a vobis ratum habetur, investigationem dirigere aggredior«. I opet: »De vocula in contentionem vobiscum non venio; quemadmodum nec ex Scripturis, quas non agnoscitis, . . . demonstrationem de Christo perficere studui, sed ex iis quae hactenus ratae a vobis habentur«. Ibid. 71. 120 (Migne P. G. 6, 643. 756). Da bi se bolje razumjelo ono prvo Justinovo svjedočanstvo, može se pogledati, što imamo u §. 12. I. i II.

upravo zato onamo išao, da te knjige posve tačno sazna. Svakomu misaonu čovjeku ovo jasno pokazuje, da se tu zbilja radi samo o knjigama, koje Židovi drže za svete. Jer Meliton i Onesim, koji su oba bili biskupi u Maloj Asiji, gdje su apostoli Petar, Pavao i Ivan utemeljili crkvene općine, znali su jamačno jako dobro kanon kršćanski, i koje su knjige kršćanima svete, niti je za to trebalo ići u Palestinu. A čini se, da je Onesim u svrhu baš polemičku suprot Židovima hotio bez pogrješke da zna broj i red knjiga kanona Židovskoga; jer Meliton ga hvali, što za ljubav Božju preda sve drugo stavlja revnost za vjeru, i težnju, da nauči riječ Božju, boreći se za vječno spasenje[1]).

3. Što se napokon tiče Origena, kad on spominje samo knjige prvokanonske, izrijekom takogjer dodaje, da iznosi ono, što Židovi drže, i nabraja knjige njihova kanona; pa je upravo nerazumljivo, kako to nije i protivnicima u oči palo[2]).

[1]) Rečena poslanica ovako glasi kod Eusebija Pamfilova: »Melito Onesimo fratri salutem. Quum pro studio tuo erga verbum divinum desideraveris, ut eclogae quaedam ex Lege et Prophetis de Salvatore et tota fide nostra conscriberentur, atque accuratam Veteris Testamenti librorum cognitionem relate ad eorum numerum et ordinem acquireres, operam dedi, ut haec perficerem; scio quippe tuum in fide ardorem tuamque divini verbi addiscendi cupiditatem, quia haec omnibus rebus ob Dei amorem praefers pro aeterna salute decertans. Profectus igitur in Orientem et usque ad illum locum progressus, ubi haec praedicata et gesta sunt, quum accurate Veteris Testamenti libros didicerim, eorum tibi catalogum mitto. Quorum nomina sunt haec: Moysis quinque, . . . Josue, Judices, Ruth, Regnorum quatuor, Paralipomenon duo, Psalmi David, Salomonis Proverbia, quae etiam Sapientia vocantur, Ecclesiastes, Canticum canticorum, Job, Prophetarum Isaiae, Jeremiae, duodecim (minorum) in uno libro, Daniel, Ezechiel, Esdras. Ex quibus etiam eclogas perfeci in sex libros divisas«. Hist. Eccl. IV. 26 (Migne P. G. 20, 396). Nego ovo nekako tako izgleda, kao da Meliton i kod svega pomnjivog ispitivanja nije pravo iskazao ni kanona Židovskoga; jer ispustio je knjigu Esterinu, (a možda i drugu Ezdrinu, premda opet je moguće, da pod imenom »Esdras« misli obje knjige Ezdrine, skupa spojene). S toga nam se čini, da popis Melitonov, budući sa svake strane manjkav, ne može biti ugled ni nama niti protivnicima.

[2]) Evo dotičnih riječi Origenovih, kako ih je zabilježio Eusebije Pamfilov: »Non est ignorandum, libros Veteris Testamenti, ut Hebraei tradunt, esse viginti duos, quantus penes ipsos numerus est litterarum. . . . Sunt autem hi viginti duo libri juxta Hebraeos sequentes (izbraja ovdje knjige redom navedavši i njihova Hebrejska imena)«. Hist. Eccl. VI. 25 (Migne P. G. 20, 580). U ostalom, kako je Origen knjige drugokanonske upotrebljavao, vidi na strani 35. napomenu 2.; i opet, kako je jako dobro lučio kanon kršćanski od Židovskoga, pokazano je na strani 37. u napomeni 2.

III. Kanon staroga zavjeta u 4. i 5. vijeku.

Vijekom 4. i 5. jako se hvale protivnici, i vele, da su tu našli mnogo pokrovitelja svojemu mnijenju. Zato hoćemo da pokažemo, kako im i ta hvalidba slabo hasni.

Istina, tajiti se ne može, da je kod nekih otaca zlatnoga onog doba, pače i u nekim crkvama, osobito na Istoku, bila potamnjela prava tradicija o kanonu staroga zavjeta, pa su se dizale i sumnje, sve do onda nečuvene, o njegovu opsegu. Ali ne samo da je Crkva zapadna postojano ostala pri nauci predanoj od starih otaca, nego ju je i istočna barem djelom zadržala, tako da su svi pisci i ta dva vijeka svjedoci katoličkoj istini. Njihova svjedočanstva ne treba da iznosimo, kad protivnici i sami dopuštaju, da oci u svojem navogjenju ne čine razlike izmegju prvokanonskog i drugokanonskog. Nego mjesto da protivnici odatle izvedu posljedak, kakav bi morali i koji sam po sebi izlazi, oni kažu, da oci nijesu dosta pazili ni bili oprezni u izbiranju svojih dokaza. Na ovo, što možemo drugo odgovoriti, nego da je bespametno rečeno. Jer kad bi samo ovaj i onaj otac u kakvoj homiliji, koju je morao govoriti slučajno i bez osobitije priprave, upotrijebio po štogod drugokanonsko, još bi se moglo podnijeti, da se reče, iz nepažnje mu je izletilo; ali kad oni svi u svim svojim djelima, pa i dogmatskim i polemičkim, upotrebljuju drugokanonsko upravo kao i prvokanonsko, onda su jamačno mislili i znali, šta rade.

Nego promisao je Božji hotio, da su u ono vrijeme biskupi i učitelji crkveni još naročito istaknuli i proglasili tradiciju, što ju je Crkva o tom primila od apostolâ i od pregjašnjih otaca.

I. Veoma je znamenit sabor crkveni, što je bio držan u Hiponu godine 393. Ovaj sabor odredio je, da se u crkvi ništa izvan knjiga kanonskih ne smije čitati pod imenom knjiga božanskih; zatim je izjavio koje su knjige kanonske, te je megju njima nabrojio i sve naše drugokanonske, pomiješavši ih megju prvokanonske. Ovu istu odredbu sabora Hiponskoga ponoviše kasnije i iz nova potvrdiše i dva sabora držana u Kartagu, jedan 397. a drugi 419. godine [1]).

II. Sve rečene knjige zabilježio je okolo godine 397. i sv. Augustin kao kanonske, u kojima se svršuje ugled staroga zavjeta; pa iza knjiga starozavjetnih izbrojivši i novozavjetne,

[1]) Isp. Franzelin, De divinis Scripturis, th. XI., p. 428 s.

dodao je ove znamenite riječi: »U ovim svim knjigama ištu bogobojazljivi i krotki pobožnošću volju Božju«[1]).

III. A tako isto papa sv. Inocencije I., odgovarajući godine 405. na neka pitanja sv. Eksuperija, biskupa Tuluškoga, gdje se je megju ostalim takogjer pitalo: koje knjige valja primiti u kanon, naznačio je i sve drugokanonske, izmiješane s prvokanonskima, napomenuvši odmah u početku svojega pisma, da je ono izložio, što se mora držati, kako to ili svjetuje poučljiv razum, ili pokazuje ugled pisanih dokumenata, ili potvrgjuje niz neprekinuti vremena[2]).

IV. K tomu možemo još dodati, da i stari spomenici kršćanske umjetnosti divno upravo posvjedočavaju vjeru Crkve u božansko nadahnuće starozavjetnih drugokanonskih knjiga. Jer koja je god od tih knjiga mogla dati zgodan predmet za slikovanje ili za rezbu, svaka je bila upotrijebljena za prvih pet vijekova. Kako kaže sv. Gregorije Veliki: »Što pismo pruža onima, koji čitaju, to i slika nepismenima kad je motre; jer i neučni u njoj vide, za čim moraju ići; u njoj čitaju, koji nijesu vješti u pismenosti«[3]). S toga su kršćani već od započetka resili likovima slikovanim i rezanim ne samo svoje svete zgrade, grobove, i one kripte, kamo su se sastajali u doba progonjenja na službu Božju, nego mal' ne i sve svoje posugje, kojim su se služili bilo u opsluživanju liturgije ili u privatnom životu. Takove pako likove, ponajviše simboličke, vadili su iz Svetoga Pisma, i to tako iz knjiga drugokanonskih, kao i prvokanonskih, pače iz gdjekojih drugokanonskih osobito rado i često. Slika mlagjeg Tobije, bilo kako putuje s angjelom, ili kako

[1]) Sv. Augustin, De doctr. christ. II. 8 s. (Migne P. L. 34, 41 s.).

[2]) Innocentius Exsuperio episcopo Tolosano: »Consulenti tibi, frater charissime, quid de proposita specie unaquaque sentirem, pro captu intelligentiae meae quae sunt visa respondi, quid sequendum vel docilis ratio persuaderet, vel auctoritas lectionis ostenderet, vel custodita series temporum demonstraret. . . . Qui vero libri recipiantur in canone, brevis annexus ostendit. Haec sunt quae desiderata moneri voce voluisti: Moysi libri quinque, id est, Genesis, Exodi, Levitici, Numeri, Deuteronomii, et Jesu Nave, Judicum unus, Regnorum libri quatuor, simul et Ruth, Prophetarum libri sexdecim, Salomonis libri quinque, Psalterium. Item historiarum, Job liber unus, Tobi liber unus, Esther unus, Judith unus, Machabaeorum duo, Esdrae duo, Paralipomenon libri duo«. (Izbraja zatim knjige novoga zavjeta.) Epist. 6, 1. 13 (Migne P. L. 20, 495. 501). U ovom popisu pod imenom »Salomonis libri quinque« obuhvata Inocencije: Priče, Propovjednika, Pjesmu nad pjesmama, knjigu Mudrosti i Crkvenicu; a Tužbalice i Baruha spaja besumljivo s Jeremijom.

[3]) Sv. Gregorije Veliki, Ep. XI. 13. ad Seren. Massil. (Migne P. L. 77, 1128).

drži rukom ribu, ili kako je vuče iz vode, ili kako je para, ili kako nosi u ruci žuč riblju, vrlo se često nahodi na starom grobovlju i staklenom sugju. Slika Juditina danas se više ne vidi megju starim slikama, ali da je i ona bila upotrijebljena, izrijekom napominje sv. Pavlin, u početku 5. vijeka biskup Nolski, opisujući basiliku, koju je sagradio u Noli na čast sv. mučeniku Feliksu, jer veli, da je u trijemu dao islikovati s jedne strane Joba i starijeg Tobiju, a s druge strane Esteru i Juditu, hoteći kao već samim izborom tih ličnosti pokazati, da knjigama prvokanonskim i drugokanonskim ide jednako poštovanje. Danielovi drugokanonski odlomci udaraju na slikama u oči više, nego li njegovi dijelovi prvokanonski; jer Susana vidi se često ili sama ili se crtaju sve njezine zgode; a ne manje često predstavlja se i Daniel u jami lavskoj, te prorok Habakuk, što se s njim vidi, ne da ni posumnjati o tom, da je majstor imao za ugled dio drugokanonski; ne rijetko mogu se upaziti i tri mladića u peći zažarenoj, gdje se mole Bogu i Boga blagoslivlju, a i zmaj, što ga je Daniel ubio. Što se tiče braće Makabeja i njihove majke, njima za spomen već u 4. vijeku sagragjene crkve u Antiohiji i u drugim gradovima Istoka i Zapada dovoljno svjedoče, da je njih od davnina slavio sav svijet kršćanski. — A zar se može pametno i pomisliti, da bi kršćani onih prvih vijekova bili sve ovo ovako činili, kad ne bi bili uvjereni, da su spisi drugokanonski od Duha Svetoga nadahnuti, i da je sveto, što se u njima čita?[1])

Ali protivnici ne mareći za dokaze, ističu neke glasovite oce, koji da nijesu tako zvanih knjiga drugokanonskih smatrali za kanonske. Od istočnih se kao takovi napominju: sv. Atanasije Veliki, sv. Ćirilo Jerusalemski, sv. Epifanije, sv. Gregorije Nazijanški; od zapadnih: sv. Hilarije Poitierški, Rufin, sv. Jeronim.

O svakom od ovih pisaca progovorit ćemo sada napose, i pretresti ne samo njihove riječi, nego uvažiti osobito i djela im, jer se samo tako može iznaći prava istina.

1. Atanasije Veliki razlikuje tri vrste knjiga. U prvoj vrsti izbraja sve prvokanonske staroga zavjeta, ispustiv Esterinu a dodavši Baruha, i sve novozavjetne, pa onda kaže: »Ovo su izvori spasenja, da se njihovim riječima namiri, tko žegja; u

[1]) Ovaj argumenat iz kršćanske arheologije opširno je razvio U. Ubaldi, Introductio in Sacram Scripturam, Romae 1882., vol. II., p. 382—392.

njima se jedinim uči nauka pobožnosti; nitko im neka ništa ne doda niti šta oduzme«. Drugu vrstu ovako opisuje: »Ali veće ispravnosti radi držim za potrebno i to dodati, da naime osim ovih ima i drugih knjiga, koje dođuše nijesu unesene u kanon, nego koje su oci odredili za čitanje onima, koji su netom pristupili, i radi su poučiti se i naučiti nauku pobožnosti: Mudrost Salomonova i Mudrost Sirahova, Estera, Judita, Tobija ...«. O trećoj napokon vrsti, koju pokazuje kao suprotnu i prvoj i drugoj, veli ovo: »Ipak dok su one metnute u kanon, a ove se čitaju, nigdje nema spomena apokrifima, nego oni su izmišljotina krivovjeraca, koji po svojoj volji spisuju knjige, kojima pridavaju dugovječnost, da pod ovim lažnim obrazom starine hvataju priliku varati priprostije«[1]).

Istina, navedene riječi Atanasijeve dosta su tamne, no opet mislimo, može ih osvijetliti jedan običaj crkve Aleksandrijske, u kojoj je Atanasije bio biskup i patrijarah.

Već davno prije Atanasija zabilježio je čuveni Aleksandrinac Origen, kako se je u crkvi Aleksandrijskoj bilo uobičajilo, da su se onima, koji su se pripravljali za sveto krštenje, čitale samo one starozavjetne svete knjige, koje su po sadržini svojoj lakše za razumljenje, poimence knjižica Esterina ili Juditina ili takogjer Tobijina ili propisi Mudrosti, dakle baš one, koje Atanasije meće u drugu vrstu; a ostale teže čitale bi im se istom onda, kad su već u znanju i poimanju vjere napredovali. Vidi se eto odatle, da se u izboru tih knjiga za novajlije ni na što drugo nije gledalo, nego samo na to, da knjiga bude lagano razumljiva; pa tako megju drugokanonske, koje se u opće ugodnije čitaju i s manjim

[1]) Sv. Atanasije Veliki: »Hi sunt salutis fontes, ut qui sitit eorum eloquiis impleatur; in his solis pietatis doctrina docetur; nemo iis addat aut aliquid ab illis detrahat«. . . . »Sed majoris accurationis causa illud quoque addere necesse duxi: esse nimirum alios libros praeter istos, qui in canonem quidem non sunt relati, sed quos Patres statuerunt legendos iis, qui nuper accesserunt, et catechizari atque pietatis doctrinam discere student: Sapientia Salomonis et Sapientia Sirach, Esther, Judith, Tobias«. . . . »Attamen quum illi in canonem sint redacti, hi legantur, nusquam apocryphorum mentio habetur; sed illi sunt haereticorum commentum, qui arbitratu suo libros conscribunt, quibus assignant tempora, ut antiquitatis hac ficta specie occasionem captent fallendi simpliciores«. Ep. fest. 39 (Migne P. G. 26, 1438).

trudom razumiju, došla je i Esterina, budući da se i ona bez osobitog napora može shvatiti [1]).

S toga kad Atanasije knjige staroga zavjeta dijeli na dvoje, te za jedne kaže, da su metnute u kanon, a za druge, da nijesu unesene u kanon, tim on jamačno sjeća samo na rečeni običaj svoje crkve; i riječ kanon uzima u tamošnjem smislu od ono doba, naime za zbirku onih svetih knjiga, što su pričuvane vjernima, koji su se već dobro izučili, a nipošto je ne uzima u smislu bogoslovskom, u kojem ona znači zbirku svih svetih knjiga u opće. Ili drugim riječima da kažemo: kad Atanasije o jednim knjigama veli: metnute su u kanon, to će reći: pridržane su samo vjernima naprednima a za počinjače nijesu; dok ono, što je primijetio za druge: nijesu unesene u kanon, znači: slobodno ih čitaju i počinjači, jer nijesu učuvane samo već dobro upućenima u vjeri.

S ovim u svezi mora se tumačiti i ono Atanasijevo slavljenje knjigâ prve vrste, da se u njima jedinim uči nauka pobožnosti. Tim Atanasije nauku pobožnosti nipošto ne odriče knjigama druge vrste, pače izrijekom kaže, kako oni, koji žele naučiti nauku pobožnosti, treba da po odredbi otaca najprije njih čitaju; po tom i u njima se uči nauka pobožnosti. Čini se dakle, da on hoće to da reče, ako tko smije čitati samo knjige od druge vrste, još pobožnosti ne zna nego mora joj se istom učiti; ali kada je jednom postigao, da može čitati i knjige od prve vrste, pribraja se k onima, koji pobožnost znadu i u njoj su se već izvježbali. Po tom dakle dok se knjige, koje se daju novajlijama, smatraju samo kao put i uputstvo k pobožnosti, one druge ne samo pobožnost usavršavaju, nego takogjer dokazuju u onoga, koji ih čita, njezino već zrelo i svestrano shvaćanje.

Dakako da se je po vremenu moglo lako roditi i mišljenje, da onima knjigama, koje se jedine mogu dati novacima, pripada i

[1]) Origen: »Ad similitudinem corporalis exempli est aliquibus etiam in verbo Dei cibus lactis, apertior scilicet simpliciorque doctrina, ut de moralibus esse solet, quae praeberi consuevit iis, qui initia habent in divinis studiis et prima eruditionis rationabilis elementa suscipiunt. His ergo quum recitatur talis aliqua divinorum voluminum lectio, in qua non videatur aliquid obscurum, libenter accipiunt, verbi causa ut est libellus Esther aut Judith vel etiam Tobiae aut mandata Sapientiae. Si vero legatur iis liber Levitici, offenditur continuo animus et quasi non suum refugit cibum«. In Num. hom. 27, 1 (Migne P. G. 12, 780).

neko manje dostojanstvo nego li drugima; pa tim mišljenjem ne malo su zadahnute i riječi Atanasijeve.

No ipak da Atanasije nije zato držao, da su one i od manjega ugleda za utvrgjivanje vjere i pobijanje krivovjernika, to je on očito dokazao, neprestano ih upotrebljavajući u svojim spisima, u kojima vjeru razlaže i za nju se bori [1]).

2. Ćirilo Jerusalemski u svojem poučenju, koje je davao onima, što su se pripravljali za sveto krštenje, preporučivao je za čitanje od staroga zavjeta samo one knjige, koje mi zovemo prvokanonskima, a od ostalih, premda ih ne imenuje, odvraćao je, govoreći učenicima, neka ne čitaju ništa apokrifno, i čemu da gube vrijeme s onim, što je sumljivo, kad ni onoga ne znaju, što je sigurno [2]).

Poricati se ne može, da megju ovo apokrifno i sumljivo broji Ćirilo i tako zvane knjige drugokanonske. No kako je to došlo, lako je, čini se, razumjeti, ako se uvaži, tko su bili vjerni crkve Jerusalemske, u kojoj je Ćirilo bio biskup. Ta je naime crkva bila sastavljena od Židova Palestinskih, koji kako su i nakon svoga obraćenja u kršćanstvo ostali još jednako revnitelji za zakon Židovski, tako nema sumnje, da su i na svojim vjerskim sastancima čitali samo one starozavjetne knjige, koje su otprije znali i upotrebljavali u svojim zbornicama. Pa tako budući da su knjige drugokanonske

[1]) R. Cornely: »Ex multis pauca afferemus exempla. Idololatriae originem secundum l. Sapientiae explicat, quem laudat titulo „Sapientiae Dei“, „Verbi Dei“, „Scripturae“. Ex Ecclesiastico sapientiam divinam in rebus creatis apparere demonstrat, difficultatem vero, quam ex isto libro Ariani contra Patris Filiique aequalitatem moverunt, eadem cum diligentia solvit, qua eodem in loco difficultates ex ep. ad Hebr. et ex Psalmis desumtas explicat. Ex Baruch simul et ex Jeremia Deum fontem esse sapientiae probat ejusque dicta Verbo (ὁ Λόγος λέγει) adscribit. Judithae verbis Deum non esse sicut homines ostendit; Tobiae librum formula „sicut scriptum est“ allegat; Verbum non esse creatum ex hymno trium juvenum, qui in camino ignis laudant Deum, probat; ad Dei aeternitatem demonstrandam verba Isaiae, Susannae, Baruch conjungit eodemque fragmento Danielico utitur ad Verbi aeternitatem asserendam, atque tertii fragmenti Danielici verba quaedam „Danielis Prophetae“ nomine affert; demum Machabaeorum quoque historiam commemorat«. Introductio generalis, str. 92 s.

[2]) Sv. Ćirilo Jerusalemski: »Studiose quoque et ab Ecclesia disce, quinam Veteris Testamenti sint libri et quinam Novi; neque quidquam mihi apocryphorum legas. Qui enim ea, quae ab omnibus agnita sunt, nescis, quid circa ea, de quibus dubitatur, frustra operam perdis?« Catech. IV. 33 (Migne P. G. 33, 496).

bile kod njih isključene iz javnoga čitanja, lako je s vremenom izašlo, da su mnogi, pa i sam Ćirilo, stali o njima suditi kao o manje pouzdanim.

I zaista Ćirilo se na koncu svoje besjede poziva u tom na crkveni običaj, jer izbrojiv sve one knjige, koje preporučuje, ovako završuje: »A sve ostalo neka ostane na drugome mjestu; što se god u crkvama ne čita, onoga nemoj ni privatno čitati«[1]).

U ostalom Ćirilo je drugokanonske knjige ne samo dobro poznao, nego je i po nešto drugokanonskog u svojim poukama naveo[2]).

3. Epifanije četiri puta govori o kanonu staroga zavjeta. Tri puta je jasno, da mu je namjera pokazati, koje knjige Židovi primaju; a četvrti put ne pribraja samo k svetim knjigama knjigu Mudrosti i Crkvenicu, nego daje takogjer razaznati, da još i drugo ima, što on priznaje za kanonsko. Naime na četvrtom ovom mjestu obuzbija Epifanije nekoga krivovjernika, te mu veli, da bi on sam sebe osudio za svoje govorenje, kad bi prošao kroz sve knjige staroga i novog zavjeta, i kroz knjige Mudrosti, t. j. Salomonovu i sina Sirahova, »i da u kratko rečem — tako dovršuje — kroz sva božanska pisma«[3]).

---

[1]) Sv. Ćirilo Jerusalemski: »Reliqua vero omnia jaceant in secundo loco; quaecumque in ecclesiis non leguntur, illa noli etiam privatim legere«. Catech. IV. 36 (Migne P. G. 33. 499). O revnovanju Židova već krštenih za zakon Židovski vidi Djel. Ap. 15, 1—34; 21, 20.

[2]) R. Cornely: »S. Cyrillus deuterocanonica Danielis fragmenta omnia allegat . . . Sapientiae verba Salomoni attribuit . . . Ecclesiastici verba pro auctoritate adhibet . . . Haud rarae sunt expressiones, quae Sap. et Eccli. in memoriam revocant . . .«. Introductio generalis, na strani 95. napomena 13.

[3]) Sv. Epifanije krivovjercu Aeciju: »Si a Spiritu Sancto genitus esses, atque a Prophetis Apostolisque edoctus, facere te illud oportebat, ut a mundi creatione usque ad Estheris aetatem percurreres viginti septem libros, qui duo et viginti numerari solent, item quatuor S. Evangelia, et quatuordecim Epistolas S. Pauli, simul etiam Actus Apostolorum, et Epistolas catholicas Jacobi, Petri, Joannis, Judae, et Joannis Apocalypsin, et Sapientiae libros, sc. Salomonis et filii Sirach, et omnes, ut brevi dicam, Scripturas divinas (καὶ πάσας ἁπλῶς γραφὰς θείας), ac dein temetipsum damnares, quod ejusmodi terminum, qui nuspiam ponitur, nobis afferre voluisti. Est enim ingeniti nomen minime illud quidem indignum Deo, ut etiam pietatem redoleat, verum nusquam in Scripturis expressum«. Haer. 76. Confutatio cap. 5. Aëtii (Migne P. G. 42, 560 s.). — Mjesta, gdje Epifanije iznosi kanon Židovski, jesu ponajprije: De mens. et pond. 4. i 22. 23 (Migne P. G. 43, 244. i 277), jer na jednom i drugom mjestu, izbrajajući svete knjige, poziva se na broj slova Hebrejskih; a zatim Haer. 8, 6 (Migne P. G. 41, 213), gdje popisavši knjige, izrijekom kaže, da su to one, koje je Bog dao Židovima, i opet napominje broj Hebrejskih slova.

Pa tomu odgovara i rad Epifanijev, jer on se je, pobijajući krivovjerstva i izlažući vjeru, služio ne baš rijetko i knjigom Mudrosti te Crkvenicom, navodeći ih kao prave svete knjige[1]).

4. Gregorije Nazijanški u svojoj pjesmi »o pravim knjigama nadahnutog Pisma« izbrojio je sve knjige prvokanonske staroga zavjeta izuzevši Esterinu, pa dodavši još i novozavjetne ispustiv Otkrivenje sv. Ivana, završio je: »Imaš sve; što je izvan ovih, ne pripada k pravim knjigama«[2]).

Ne može se kazati uzrok, zašto Gregorije nije našao za potrebno, da u svoj »izbrani broj« knjiga metne i knjige drugokanonske staroga zavjeta. A ovo izlazi to čudnije, što on te knjige u svojim govorima upotrebljava, da njima dokaže i utvrdi istine vjerske[3]).

5. Hilarije Poitierški u svojem predgovoru ka Psalmima nabraja istina samo prvokanonske knjige staroga zavjeta. No da je on ondje hotio pokazati kanon Židovski a ne kršćanski, lako je razabrati odatle, što napomenuvši, da Hebreji imaju dvadeset i dva slova, kaže dalje: »I to je uzrok, zašto se zakon staroga zavjeta broji na dvadeset i dvije knjige, kako bi se podudarale s brojem slova«[4]).

---

[1]) R. Cornely: »Cui sententiae consonat, quod libris Sap. et Eccli. in sua haereseon refutatione atque in fidei expositione non admodum raro utitur eosque ceu authenticas Scripturas afferre solet; Tobiae vero, Judith, Machabaeorumque nec in S. Epiphanii operibus nec in S. Cyrilli catechesibus ulla, quod scio, occurrit mentio; id quod minus mirandum, quum dogmatibus demonstrandis haeresibusque refutandis minus inserviant«. Introductio generalis, str. 96.

[2]) Sv. Gregorije Nazijanški: »Ne peregrinis libris mens tua subripiatur (sunt enim multi inserti errores), accipe a me, amice, selectum hunc numerum«. Nabrojivši koje je mislio, kaže: »Habes omnes; quod extra hos est, non est de genuinis libris«. Carm. I. 12 (Migne P. G. 37, 472 s.).

[3]) R. Cornely: »At S. Gregorium deuterocanonicos repudiasse nemo asserere audebit, qui ejus orationes unquam legerit, quum non tantum expressionibus et terminis suis quam familiares frequenti lectione eos sibi reddiderit, evidenter probet, sed iisdem etiam ad dogmata adstruenda utatur. Dei immensitatem ex Jeremiae et ex Sapientiae, Filii divinitatem ex multis protocanonicis et ex duobus Sapientiae textibus demonstrat; iisdem in argumentis Lucam et Ecclesiasticum, vel Proverbia et Ecclesiasticum conjungit. Simili ratione Gregorii amici, SS. Basilius M. et Gregorius Nyss. ex Sapientiae et Ecclesiastici libris contra Eunomium argumentantur, neque raro aliis in suis operibus eosdem libros adhibent. Quare non nisi maxima cum injuria S. Gregorium amicosque ejus in suas partes trahere adversarii nostri conantur«. Introductio generalis, str. 97.

[4]) Sv. Hilarije Poitierški: »Et ea causa est, ut in viginti duos libros lex Testamenti Veteris deputetur: ut cum litterarum numero convenirent. Qui ita

Kršćanski kanon pokazuje Hilarije u svojim djelima, gdje se drugokanonskim dosta često služi [1]).

6. Rufin razredio je knjige na troje kao i Atanasije, pa premda se čini, da se je u toj razredbi povodio baš za Atanasijem, opet se je od njega zorno udaljio.

Prvi razred su Rufinu knjige kanonske, »koje su oci metnuli u kanon, te iz kojih htjedoše da se utvrgjuju članci vjere naše«. Drugi razred su mu knjige crkvene, »za koje sve, istina, stari htjedoše da se čitaju u crkvama, ali ne da se iz njih što navede za potvrgjenje ugleda vjere«. Treći su napokon razred knjige apokrifne, »za koje ne htješe da se čitaju u crkvama«. U prvi razred broji Rufin starozavjetne prvokanonske knjige i sve novozavjetne, a u drugi knjigu Mudrosti, knjigu Crkvenicu, knjigu Tobijinu, knjigu Juditinu i knjige Makabejske. Razdijelivši to sve Rufin i opisavši, završuje: »Ovo nam je predano od otaca« [2]).

secundum traditiones veterum deputantur, ut Moysi sint libri quinque, Jesu Nave sextus, Judicum et Ruth septimus, primus et secundus Regnorum in octavum, tertius et quartus in nonum, Paralipomenon duo in decimum sint, sermones dierum Esdrae in undecimum, liber Psalmorum in duodecimum, Salomonis Proverbia, Ecclesiastes, Canticum canticorum in tertium decimum, et quartum decimum, et quintum decimum, duodecim autem Prophetae in sextum decimum, Esaias deinde et Jeremias cum lamentatione et epistola, sed et Daniel, et Ezechiel, et Job, et Hester, viginti et duum librorum numerum consumment. Quibusdam autem visum est, additis Tobia et Judith, viginti quatuor libros secundum numerum Graecarum litterarum connumerare«. Prolog. in librum Psalmorum 15 (Migne P. L. 9. 241).) — Kako Židovi računaju svete knjige danas, a kako su ih računali nekad, vidi na strani 22. u tekstu i u napomeni 1. — Iz ovoga se Hilarijeva svjedočanstva čini, da su ipak barem gdjekoji megju Židovima brojili ka knjigama kanonskim takogjer Jeremijinu poslanicu (kod Baruha gl. 6.) i knjige Tobijinu i Juditinu.

[1]) R. Cornely: »Erraret igitur, qui S. Hilarium alios libros praeter enumeratos agnovisse negaret, quum non sit dubium, quin solos Judaeorum libros recensere voluerit. Etenim a deuterocanonicis rejiciendis eum longissime abfuisse et ejus in Psalmos commentarius et reliqua ejus opera ostendunt, in quibus sat frequens deuterocanonicorum est usus«. Introductio generalis, str. 101. — Kardinal Franzelin: »Hilarius nomine vocis propheticae et prophetae citat Sap. in Ps. 135. n. 11; Trin. I. n. 7; sub formula dicit (Scriptura) et sub inscriptione Salomonis adfert Ecclesi. Prolog. in Pss. n. 20; in Ps. 140. n. 5; Baruch nomine Jeremiae in Ps. 68. n. 19; Tob. in Ps. 118. litt. 2a. n. 6; Ps. 129. n. 7; denique l. Judith citat ut librum Legis in Ps. 125. n. 6; ibi enim promittens testimonium „ex Lege et Prophetis et Evangeliis et Apostolis“, ex Lege non adfert nisi unicum textum Judith XVI. 3.« De divinis Scripturis th. X., p. 413.

[2]) Rufin: »Quae sunt Novi ac Veteris Testamenti volumina, quae secundum majorum traditionem per ipsum Spiritum Sanctum inspirata creduntur, et ecclesiis

Kad je Rufin na kraju svojega izlaganja primetnuo, da je to predano od otaca, u tom se je jako prevario, budući da oci prije njega tako učili nijesu. Pa i sam Atanasije, koji je doduše podijelio knjige na tri vrste, i na kojega se je po svoj prilici, kako je već rečeno, i Rufin ugledao u svojem razregjivanju, nije ipak činio tolike razlike izmegju knjigâ prve i druge vrste; jer Atanasije nikada nije rekao za svoju drugu vrstu, da se ona ne može upotrijebiti za potkrepljivanje vjerskih istina.

Čini se, da je Rufina smeo jedan zlo shvaćeni Origenov uput. Već naime u svoje vrijeme opomenuo je Origen, da je za svrhu polemičku potrebno znati razliku izmegju kanona kršćanskoga i Židovskoga, pa da je i on sam pomnjivim poregjenjem to ispitao, da raspravljajući sa Židovima ne bi štogod naveo, čega oni nemaju u svojim eksemplarima [1]). Ovaj uput, da protiv Židova nije probitačno iznositi do samo ono, što i oni priznaju, lako da je Rufin preopširno uzeo, te u opće zaključio, da se iz knjiga drugokanonskih ne mogu utvrgjivati članci vjere, kao iz prvokanonskih.

Zato riječi Rufinove moraju se blago tumačiti, a blago tumačenje one i dopuštaju. Jer kad je njegovo načelo bilo, da se samo ono u svetim knjigama mora držati za istinito, što su prevela Sedamdesetorica prevodilaca, budući da je samo to potvrgjeno ugledom apostolskim: kako on onda ne bi drugokanonsko, za koje je dobro znao, da se nalazi u prijevodu Sedamdesetorice, i da je po tom potvrgjeno ugledom apostolskim, držao za božansko? Pa ako se još k ovomu, što je samo po sebi jasno, doda i to, da je Rufin, oslanjajući se na ugled Crkve i besprestane tradicije, branio protiv Jeronima izrijekom i žestoko kanonsku čast drugokanonskih odlomaka

Christi tradita, competens videtur hoc in loco evidenti numero, sicut ex Patrum monumentis accepimus, designare«. Izbrojiv prvokanonske knjige staroga i sve novoga zavjeta, ovako nastavlja: »Haec sunt quae Patres intra canonem concluserunt, et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a majoribus appellati sunt, id est, Sapientia, quae dicitur Salomonis, et alia Sapientia, quae dicitur filii Sirach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur, quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturae qualitas cognominata est. Ejusdem vero ordinis libellus est Tobiae, et Judith et Machabaeorum libri . . . Quae omnia legi quidem in ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Caeteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt. Haec nobis a Patribus tradita sunt«. Comment. in Symbol. Apostol. 36. 37. 38 (Migne P. L. 21. 373 s.).

[1]) Origen, Ad Afric. 5 (Migne P. G. 11, 59).

Danielovih, onda više ne može biti nikakove sumnje, da je on u pitanju o kanonu posve dobro mislio[1]).

A po gotovu mora se Rufinu priznati u tom potpuno pravovjerje, kad se zna, da on u svojim spisima navodi i drugokanonsko za potvrdu, i to kao riječi Svetoga Pisma[2]).

7. Jeronim tako čudno govori o kanonu staroga zavjeta, da je upravo teško pronaći njegovo pravo mišljenje.

Ima u njega mjestâ, gdje drugokanonsko izrijekom iz kanona isključuje i zabacuje kao apokrifno. Opet ima i takovih, gdje drugokanonsko istina odlučuje od knjiga kanonskih, ali dopušta, da se može čitati narodu za duhovni boljinak, samo ne za potvrgjenje ugleda crkvenim dogmatima. Opet kadšto, premda rijetko, navodi drugokanonsko, no pod sumnjom o pravoj vrijednosti i ugledu[3]).

---

[1]) Isp. Rufini vita II. 17, 2; Apolog. in Hier. II. 33. 35 (Migne P. L. 21, 270. 611. 613). O Sedamdesetorici vidi već rečeno na strani 30. u tekstu i u napomeni 2.

[2]) R. Cornely: »Praeter libros historicos, in quibus nemo s. librorum citationes quaesiverit, ejusque vehementem diatriben in S. Hier. non nisi duo opuscula genuina Rufini habemus, commentarium in Symb. Apost., . . . et libros duos de Benedictionibus Patriarcharum, i. e. explicationem Gen. 49. In priore citat Baruch et Sapientiae textus velut dicta prophetica (Symb. Ap. 5. 46. M. 21, 344. 385), in altero paucis in paginis ter Ecclesiasticum sollemnibus formulis „scriptum est" „Scriptura dicit" allegat (Bened. Aser 3, Joseph 3, Benjamin 2. M. 21, 326. 332. 333)«. Introductio generalis, napomena 8. na strani 103.

[3]) Svjedočanstvo za prvo: U predgovoru, prozvanom »Prologus galeatus«, što ga je Jeronim dodao k svome prijevodu svetih knjiga iz Hebrejskog jezika na Latinski, pošto je izbrojio starozavjetne knjige prvokanonske, veli: »Hic prologus, Scripturarum quasi galeatum principium, omnibus libris, quos de Hebraeo vertimus in Latinum, convenire potest; ut scire valeamus, quidquid extra hos est, inter apocrypha esse ponendum. Igitur Sapientia quae vulgo Salomonis inscribitur, et Jesu filii Sirach liber, et Judith, et Tobias, . . . non sunt in canone«. A kad ga je neka gospogja imenom Leta zamolila, da joj dâ uputstvo za valjano odgajanje kćerce, uz ostalo lijepo poučenje preporučio je takogjer, nek djevojka čita i Sveto Pismo staroga i novog zavjeta, i »quotidie pensum de Scripturarum floribus carptum matri reddat«; pa napomenuvši još i red, kojim da pojedine knjige čita, dodao je misleći starozavjetno drugokanonsko: »Caveat omnia apocrypha. Et si quando ea non ad dogmatum veritatem, sed ad signorum reverentiam legere voluerit, sciat non eorum esse, quorum titulis praenotentur: multaque his admixta vitiosa, et grandis esse prudentiae aurum in luto quaerere«. Ep. 107, 12 (Migne P. L. 22, 877). — Svjedočanstvo za drugo: U predgovoru ka knjigama Salomonovim kaže: »Fertur et Panaeretos Jesu filii Sirach liber, et alius pseudepigraphus, qui Sapientia Salomonis inscribitur . . . Sicut ergo Judith, et

Svemu pako tomu suproti se onaj ne mali broj različnih navogjenja, gdje Jeronim knjige drugokanonske ili izrijekom navodi kao božanske, ili barem iz načina, kako ih navodi, jasno se razbira, da ih stalno drži za božanske[1]).

Kod svega ovoga ako tko još može reći, da je Jeronim u ovom pitanju sam sa sobom u skladu, e pa neka reče. Mi ćemo radije gledati, da naznačimo pravi uzrok, kako je ta tolika nestalnost mogla u Jeronima doći, jer mislimo, da će se tim još najbolje sve poravnati. Uzrok taj valja tražiti ni u čemu drugom, nego u onim vrlo različnim zgodama, u kojima se je Jeronim desio za života svoga. Kao mladić bio je dobro poučen u nauci katoličkoj, te je naučio jednako poštovati sve knjige Latinskoga izdanja, u kojem su bile s prvokanonskima izmiješane i drugokanonske. Došavši zatim na Istok opazio je, da ondje gdjekoji čine nekaku razliku izmegju knjiga prvokanonskih i drugokanonskih. Napokon kod rabinâ, od kojih je učio Hebrejski, nije knjiga drugokanonskih ni našao. Ovo sve lako ga je smelo; pa ne mogavši naći načina, kako bi to složio, a niti

---

Tobiae, et Machabaeorum libros legit quidem Ecclesia, sed eos inter canonicas Scripturas non recipit; sic et haec duo volumina legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam«. — Svjedočanstvo za treće: Uzbijajući Jeronim pelagijevce, te pozvavši se megju ostalim i na knjigu Mudrosti, htio je da to još potvrdi i dokazom iz poslanice Rimljanima, a to zato: »ne forte huic volumini contradicas«; tako isto dva puta je naveo knjigu Juditinu s napomenama: »si cui tamen placet volumen recipere«, i »si quis tamen vult librum recipere mulieris«; i dokazujući iz knjige Tobijine, mislio je, da mu to valja opravdati, pa je dodao: »licet non habeatur in canone, tamen quia usurpatur ab ecclesiasticis viris...«. Contra Pelag. I. 33; ad Fur. ep. 54, 16; in Agg. 1, 5; in Jon. Prolog. (Migne P. L. 23, 551; 22, 559; 25, 1461. 1172).

[1]) R. Cornely piše s te strane o Jeronimu: »Longum est integrum istorum locorum catalogum texere, in quibus nec dignitatis nec auctoritatis discrimen ullum inter utriusque canonis libros agnoscit. In sex primis Isaiae capitibus commentandis saltem sexies Ecclesiasticum et Sapientiam ita adhibet; illos „nostros libros" vocat Graecis scriptis profanis oppositis et „sanctam Scripturam", illos mandata tradere ait, illorumque verba una cum protocanonicis sollemni formula „scriptum est" adducit; similia de iisdem libris inveniuntur in aliis ejus commentariis, in quibus etiam sub nomine Salomonis eos laudat, in epistolis reliquisque ejus operibus. Rarius, id quod minime est mirum, alia ab eo commemorantur; at secundi canonis nec est liber nec fragmentum, quo cum reverentia et pro divina auctoritate S. Doctor non sit usus«. Introductio generalis, str. 107. Ovo se još boljma osvjetljuje primjerima, što su na istoj strani dodani u napomenama 20., 21., 22. i 23.

se razabrati, kojega mišljenja tvrdo da se drži, povodio se sad po ovom sad po onom [1]).

U ostalom Jeronimovo kolebanje i odveć jasno pokazuje, da se je u ono doba kanon kršćanski razlikovao od Židovskoga. Gdje Jeronim upotrebljava knjige drugokanonske kao od Duha Svetog nadahnute, tu iznosi ono, što je naučio u mladosti svojoj od svojih katoličkih učitelja, te je svjedok katoličkoj istini. A gdje ih odbacuje, tu stoji pod utiskom mnijenja, što ga je čuo od svojih Židovskih učitelja, te njegovo tvrgjenje toliko vrijedi, koliko mu vrijede dokazi; dokazima pak nije to nikad kušao potkrijepiti [2]).

Pokazavši ovako očevidno, da nijedan od pomenutih sedam znamenitih crkvenih pisaca nije na strani naših protivnika, nego da su oni svi barem djelovno ostali pri tradiciji apostolâ i pregjašnjih otaca, sada ćemo još dodati tri općenitija razloga, iz kojih će se još bolje vidjeti, kako se je moglo dogoditi, da se je u ono doba u dosta velikom dijelu Crkve istočne, a po nešto i na Zapadu, zamutio od starih dobijen čist pojam o kanonu staroga zavjeta.

I. U ono vrijeme bilo je na Istoku sila Židova, s kojima su kršćani često imali vjerska prepiranja. Tko samo jedan put progje kroz homilije i druga djela istočnih otaca, začudit će se, gdje su oni toliko puta bili prinugjeni uzbijati Židovska zanovijetanja. Od poglavitih pisaca 4. i 5. stoljeća teško da ima i samo jedan, koji to ne čini, bilo u spisu upravo u to ime napisanu, ili gdje mu se za to dala prilika. Biskupi su dakle vidjeli, da njihovim vjernima s te strane prijeti pogibio, pa nastojeći dati im dobro oružje, kojim će vjeru svoju braniti, upotrebljavali su u svojim katehesama i homilijama osobito knjige prvokanonske, koje Židovi ne mogahu zabacivati. Tako je malo po malo došlo, te su i sami oci knjige drugokanonske navodili rjegje, nego li je to otprije bivalo; a s vremenom se je onda lako stalo i misliti, da drugokanonsko u opće nema onoliko ugleda za utvrgjivanje i obranu vjere, koliko prvokanonsko [3]).

[1]) Vidi, što se pripovijeda o životu sv. Jeronima u §. 14. I.

[2]) Isp. R. Cornely, Introductio generalis, str. 108.

[3]) Kako je u tom pogledu bilo na Istoku, može se zaključiti iz one na str. 49. već istaknute opomene Origenove, da se protiv Židova ne preporučuje navoditi ono, čega u njih nema. A da i na Zapadu nije bilo puno drukčije, lasno je razabrati od sv. Jeronima, koji govoreći o knjizi Juditinoj, veli: »Apud Hebraeos inter apocrypha legitur, cujus auctoritas ad roboranda ea, quae in contentionem veniunt, minus idonea judicatur«.

II. S rečenim razlogom u svezi je i drugi. Origen naime hoteći poučiti kršćane, čim se mogu a čim ne mogu služiti u borenju sa Židovima, isporedio je u svojoj Heksapli prijevod Aleksandrijski s tekstom Hebrejskim i s drugim Grčkim prijevodima, što su već u ono vrijeme bili, te je tako zvanim obelom naznačio sve ono, čega u Hebrejskom nema i što se po tom ne može upotrijebiti protiv Židova. Obel pako izumješe Aleksandrijski gramatici, kao znak, kojim su bilježili onakove stvari, koje su smatrali, da su griješkom u tekst došle. Pa premda Origen nije taj znak uzeo u tom značenju, već je njim jedino hotio da čitatelja učini opreznim, neka pazi i dobro o tom prosudi, da nije tu što suviše, to ipak obeli, što ih je on pometao, dali su gdjekojim mlagjim ocima povod, da su sve ono, što je imalo obel pred sobom, stali držati za nezakonito [1]).

III. Zna se, da je u ono doba bilo veoma mnogo svakojakih lažnih knjiga, koje se izdavahu pod imenima patrijaraha, prorokâ, apostolâ; a bile su pune ili posve očitih pogrješaka ili pak smiješnih bajka. Mnogo su se oci starali, da odvrate svoje vjerne od tih knjiga, koje su sastavili krivovjerci i druge varalice; pa se je lako moglo dogoditi, da su u toj pomnji i revnosti išli i predaleko, te volili zakratiti i upotrebljavanje knjige kanonske, nego li dopustiti apokrifnu [2]).

IV. Kanon staroga zavjeta od 5. do 10. vijeka.

Da je od 5. pa sve do početka 10. stoljeća u svoj zapadnoj Crkvi bio jednako priznat kanon opširniji staroga zavjeta, u kojem su bile s knjigama prvokanonskim pomiješane i drugokanonske, jasno pokazuju tako Latinski rukopisi Svetoga Pisma napisani u onim vijekovima, kao i crkveni pisci svojim svjedočenjem izrijekom i svojim upotrebljavanjem, ne znajući ni za kaku razliku megju prvokanonskim i drugokanonskim [3]).

Praef. in l. Judith. (U Klementovu izdanju Vulgate čita se »hagiographa« mjesto »apocrypha«, i to tako u ovom predgovoru ka knjizi Juditinoj, kao i u onom ka knjizi Tobijinoj; no izdavaoci djela Jeronimovih, osobito Martianay i Vallarsi, povodeći se za ugledom boljih eksemplara pisanih, povratili su natrag pravu riječ, koju ište i sam smisao, kako to zapaziše već bogoslovi srednjega vijeka.)

[1]) O Heksapli je govor u §. 12. III.

[2]) O knjigama apokrifnim vidi na strani 23 s.

[3]) O Latinskim biblijskim rukopisima bit će govor u §. 14. II. na koncu. — Znamenito je iz 7. vijeka svjedočanstvo sv. Isidora Seviljskoga, koji pošto je iz

Ovoga sklada ni malo ne umanjuje oko polovine 6. vijeka čudnovato mišljenje Junilija Afričkoga, koje budući osamljeno, i kako ne izriče vjere nijedne crkve, tako i u pitanju o kanonu nema čisto nikakove važnosti. Dosta je, ako samo spomenemo, da Junilije s pogledom na ugled dijeli svete knjige na troje, naime na knjige: »potpunog ugleda«, »srednjeg ugleda«, nikakovog ugleda«. Ovakova dioba s takvim obilježjem nije se čula ni prije ni poslije [1]).

Ista jednodušna vjera bila je u to doba i na Istoku. Ovo posvjedočavaju i same one crkve odmetnice, što su se onda odmetnule od katoličkoga jedinstva. Haldejski nestorijevci, te Sirski, Etiopljanski, Armenski i Koptski monofisiti imaju još i danas u zbornicima knjiga svojih svetih i sve knjige drugokanonske.

Navlastito u Grčkoj crkvi učinio je kraj prepiranju sabor, što su ga Grci držali godine 692. u Carigradu, u carskoj palači a dvorani zvanoj Trullos, po čemu je i sam sabor prozvan Trullanski. Ovaj sabor primio je megju ostalim takogjer sto trideset i pet kanona Afričkih, koji od onda pripadaju kod Grkâ k pravu crkvenome. Od tih pako kanona dvadeset i sedmi govori o kanonskim knjigama, koje ima naznačene poimence i s potpunim brojem onako, kako su ih već pomenuti Afrički sabori proglasili. Odatle dolazi, da Grčka crkva i u raskolu sve te knjige jednako priznaje i drži za kanonske [2]).

Jeronimova »Prologus galeatus« pobrojio knjige prvokanonske, podijeljene na tri reda (Zakon, Proroke, Hagiografe), ovako nastavlja: »Quartus est apud nos ordo Veteris Testamenti eorum librorum, qui in canone Hebraico non sunt. Quorum primus Sapientiae liber est, secundus Ecclesiasticus, tertius Tobias, quartus Judith, quintus et sextus Machabaeorum, quos licet Judaei inter apocrypha separent, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros et honorat et praedicat«. Ovo je Isidor nekolika puta ponovio. Etymol. VI. 1, 9; cfr. VI. 2, 30—33; De eccl. offic. I. 11, 4. 5 (Migne P. L. 82, 229. 233; 83, 746).

[1]) Od staroga zavjeta Juniliju su: »perfectae auctoritatis«: Pet knjiga Mojsijevih, knjiga Josuina, knjiga Sudačka, knjiga Rutina, četiri knjige Kraljevske, Psalmi, šesnaest proroka, Priče, Crkvenica, Propovjednik; »mediae auctoritatis«: dvije knjige Dnevnika, knjiga Jobova, knjiga Tobijina, dvije knjige Ezdrine, knjiga Juditina, knjiga Esterina, dvije knjige Makabejske; »nullius auctoritatis«: Pjesma nad pjesmama i knjiga Mudrosti. De partibus divinae legis I. 3—7 (Migne P. L. 68, 16 ss.).

[2]) Isp. Franzelin, De divinis Scripturis, th. XI., p. 434 s. O Afričkim saborima vidi na strani 40. — U 17. vijeku Carigradski patrijarah Ćirilo Lukaris,

Istina je i to, da su neke od crkvi odmetničkih uzele u svoj kanon i po gdjekoju apokrifnu knjigu. No ovo ne čini nikakove teškoće; jer nijedan apokrif nije od sviju njih jednodušno odobren, dok se sve knjige drugokanonske nalaze kod svih bez razlike. Iz toga možemo zaključiti, da su prije odmeta tih crkvi bile već u kanonu istočnom sigurno i sve knjige drugokanonske; a odmetnici su kasnije vremenom umetnuli u svoj zbornik i po štogod apokrifno, budući da narod, kad je jedan put zapao u krivovjerje, obično padne i u neznanje.

Valja nam se još osvrnuti na dva istočna pisca iz ovo doba, na koje se protivnici takogjer pozivaju, kao na zastupnike svoga mnijenja, a to su: Leoncije Bizantski i sv. Ivan Damaštanski.

1. Leoncije Bizantski, okolo svršetka 6. vijeka, izbraja, istina, samo prvokanonske knjige staroga zavjeta, ispustivši Esterinu [1]). Ali treba uvažiti, da je Leoncije (prozvan Bizantski, čini se, po domovini) živio i pisao u monastiru sv. Sabe blizu Jerusalema; pa zato njegov popis obuzima samo one svete knjige, koje su se tada, kao i dva ili tri vijeka prije, jedine čitale u crkvi Jerusalemskoj. U ostalom što je Leoncije mislio o knjigama drugokanonskim, pokazao je najbolje tim, što ih je zgodnom prilikom upotrebljavao kao božanske [2]).

2. Ivan Damaštanski, oko polovine 8. vijeka, uzeo je svoj popis knjiga staroga zavjeta od riječi do riječi od sv. Epifanija; valjda i ne opazivši, da Epifanije na onom mjestu govori o kanonu Židovskom, i da taj ispisani kanon ne ide ni njemu samu pravo u posao, jer Ivan navodi kadšto i drugokanonsko za potvrdu [3]).

---

hotjevši pokalviniti Grčku raskolnu crkvu, bio je takogjer pokušao izbaciti iz kanona knjige drugokanonske. No žestoko mu se opriješe ostali raskolnički patrijarsi i episkopi, te ga u raznim sinodima osudiše poradi te zablude. Izjava tih sinoda glasi: »Sapientiam Salomonis, Judith, Tobiam, draconis historiam, historiam Susannae, Machabaeos, Sapientiam Sirach cum ceteris genuinis S. Scripturae libris ceu germanas ejusdem Scripturae partes censemus esse numerandas«. J. Hardouin, Acta conciliorum XI. p. 258.

[1]) Leoncije Bizantski, De sectis, act. II. 1—4 (Migne P. G. 86, 1200 ss.).

[2]) R. Cornely: »Ceterum immediate postea in eodem opere Baruch sub nomine Jeremiae laudat, et contra Eutychianos et Nestorianos Sapientiam et Ecclesiasticum formula „Scriptura dicit“ allegat. Eodem igitur modo Leontii catalogus, quo Cyrillianus, explicandus et excusandus est«. Introductio generalis, str. 116.

[3]) Sv. Ivan Damaštanski, De fide orthod. IV. 17 (Migne P. G. 94, 1177); isp. sv. Epifanije, De mens. et pond. 4 (Migne P. G. 43, 244), pomenut već na

Sve ovo, što je u kratko ovdje rečeno, dovoljno potvrgjuje, kako je u 9. stoljeću papa sv. Nikola I., napomenuvši popis svetih knjiga izdan od pape sv. Inocencija I., mogao po istini o tom popisu govoriti kao o dekretu poznatom i primljenom u svoj Crkvi[1]).

V. Kanon staroga zavjeta u srednjem vijeku.

Dok je osobito poslije sabora Trullanskoga prestalo u Crkvi istočnoj svako dvoumljenje o opsegu starozavjetnog kanona, a ono opet nastade u 10. stoljeću neka nestalnost na Zapadu, koja je trajala sve do sabora Tridentinskoga. Glavni je ovome razlog bio, što mnogi ondašnji bogoslovi, znajući za odredbe Afričkih sabora i Rimskih papa, kojima je odobren sav kanon staroga zavjeta, i videći bespretanu porabu Crkve, koja je knjige prvokanonske i drugokanonske jednako upotrebljavala u svetoj liturgiji, nijesu te nijesu našli načina, kako bi to mogli složiti s izjavama sv. Jeronima, »učitelja nad učiteljima«. Jeronimov naime »Prologus galeatus«, u kojem on knjige drugokanonske čisto odlučuje od kanona, i ostali njegovi predgovori k pojedinim svetim knjigama nalažahu se na čelu gotovo svih biblijskih eksemplara, te su im mnogi davali toliku čast, da su ih smatrali mal' ne za dio samoga svetog teksta[2]). I ovo je te bogoslove smelo; jer ako se nijesu usudili ostaviti Jeronima, još su se manje usudili oprijeti se ugledu Crkve. Pa dok je pametnija većina držala se odluka crkvenih i u praksi i u teoriji, bilo je vazda i takovih, koji premda su u praksi sve knjige opsežnijega kanona upotrebljavali kao božanske, ipak su u teoriji nastojali

---

strani 46. — R. Cornely: »Sapientiam et Ecclesiasticum . . . non infrequenter S. Damascenus pro divina auctoritate adhibet«. Introductio generalis, na strani 121. napomena 15.

[1]) Naime Nikola dokazuje, da se dekretalna pisma Rimskih papa moraju primiti, ako i nijesu unesena u zbornik kanonâ, pa se služi ovim argumentom: »Si Vetus Novumque Testamentum recipienda sunt, non quod codici canonum (Corpori Juris) ex toto habeantur annexa, sed quod de his recipiendis sancti papae Innocentii prolata videtur esse sententia; restat nimirum, quod decretales epistolae Romanorum Pontificum sunt recipiendae, etiamsi non sunt canonum codici compaginatae«. Epist. ad universos episcopos Galliae (Migne P. L. 119, 902). Isp. Franzelin, De divinis Scripturis, th. XI., p. 431 s. O popisu Inocencijevu vidi na strani 41.

[2]) Vidi na strani 50. napomenu 3.

crkvene odluke preokrenuti prema riječima sv. Jeronima. Pače još i onda, kad je papa Eugenije IV. s ocima sabora Florentinskoga (1439—1445) izbrojio megju knjigama, kojima je jedan isti Bog početnik, i sve starozavjetne drugokanonske, nije se bojao napisati kardinal Kajetan, da se sve riječi i saborâ i učiteljâ moraju tumačiti prema mišljenju Jeronimovu[1]). A dok je Kajetan tako pisao, stadoše protestanti u Švajcarskoj i u Njemačkoj drugokanonske starozavjetne knjige očito zabacivati[2]).

VI. Kanon staroga zavjeta od sabora Tridentinskoga do danas.

Ovo malo, što doslije rekosmo, dovoljno pokazuje, kako je odlučna izjava Crkve o opsegu starozavjetnoga kanona već prijeko nužna bila, da se napokon učini kraj tomu vazdašnjemu kolebanju.

---

[1]) Kardinal Toma de Vio, koji se obično zove Cajetanus (po zavičaju svome Gaeta, Cajeta), svršivši godine 1532. svoje komentare k starozavjetnim prvokanonskim povjesnim knjigama, dodao je ovo: »Et in hoc loco (sc. in Esth. 10, 3) terminamus commentaria librorum Veteris Testamenti, nam reliqui, videlicet Judith, Tobiae et Machabaeorum libri a D. Hieronymo extra canonicos libros supputantur et inter apocrypha locantur cum l. Sapientiae et Ecclesiastico, ut patet in Prol. galeato. Nec turberis, novitie, si alicubi repereris libros istos intra canonicos supputari vel in sacris Conciliis vel a sacris Doctoribus. Nam ad Hieronymi limam reducenda sunt tam verba Conciliorum, quam Doctorum, et juxta illius sententiam ad Chromat. et Heliod. episcopos libri isti, et si qui alii sunt in canone Bibliae similes, non sunt canonici, i. e. non sunt regulares ad firmandum ea, quae sunt fidei; possunt tamen dici canonici, i. e. regulares ad aedificationem fidelium, utpote in canone Bibliorum ad hoc recepti et auctorati. Cum hac enim distinctione discernere poteris et dicta Augustini in 2. de Doctr. christ. libro et scripta in Concilio Florentino sub Eugenio IV., scriptaque in provincialibus Conciliis Carthaginensibus et Laodiceno (?) et ab Innocentio et Gelasio Pontificibus«. In omnes libros authenticos Scripturae comment. Lugduni 1639. II. 400. Kajetan vrlo je znamenit u skolastičnoj teologiji, no slabo u tumačenju Svetoga Pisma, te o njemu kao eksegetu veli Sforza Pallavicino: »Quanto appartiene al Gaetano, il parlare intorno a' suoi comenti sopra la scrittura, è un parlare, non intorno alle penne, ma sì a' piedi d' un bellissimo paone: essendo avvenuto che ove quel grand' intelletto nell' altre opere fu ammirato; in queste, per lasciarsi egli trasportar dalla guida di chi meglio intendeva la gramatica ebrea che i misteri divini; rimanesse inglorioso«. Istoria del Concilio di Trento, l. 6. c. 17. n. 2. Roma 1833.

[2]) Isp. R. Cornely, Introductio generalis, str. 122—136.

Pa takovu je izjavu dao općeniti crkveni sabor Tridentinski (1545—1563), izbrojivši u svojem prvom dogmatskom dekretu knjige oba zavjeta, koje treba za svete i kanonske da se prime, a megju njima imenovavši poimence i sve starozavjetne drugokanonske, i to ne počem u dodatku, nego pomiješane megju prvokanonske, kao što su to već davno prije učinili sabori Afrički, papa Inocencije I., i sabor Florentinski. A da se posve zatvori put svakomu daljnomu izvrtanju, svoju je izjavu sabor Tridentinski završio ovom svečanom definicijom: »Ako li pak tko ove knjige cjelovite sa svima njihovim čestima, kako se običavaju čitati u Crkvi katoličkoj, i nahode u starom Vulgatinu Latinskom izdanju, ne bi uzeo za svete i kanonske . . . anatema ga bilo«[1]).

Iz ove se definicije vidi, kako su Tridentinski oci duboko mislili, pa htjeli dati potpunu sigurnost ne samo za imena i broj knjiga, nego i za njihovu jezgru. Jer pojedine knjige mogle bi se pomisliti i s većim i s manjim sadržajem, a i s ovakim i s onakim; zato opseg kanona ne bi bio još po sebi pravo odregjen niti samim imenikom knjiga. Ali e bi se i tomu doskočilo i svako dvoumljenje raspršalo, umetnuo je sabor u svoju definiciju, da se pomenute knjige moraju za svete i kanonske držati s onom sadržinom i u onom smislu, »kako se običavaju čitati u Crkvi katoličkoj, i nahode u starom Vulgatinu Latinskom izdanju«, i to cjelovite sa svima njihovim čestima.

Tridentinsku je definiciju obnovio, potvrdio i još bolje razvio općeniti crkveni sabor Vatikanski, držan u Rimu u crkvi sv. Petra kod Vatikana od 8. prosinca 1869. a bullom od 20. listopada 1870. odgogjen do boljih vremena, kojega riječi ovako glase: »Ako li tko knjige cjelovite Svetoga Pisma sa svima njihovim čestima, kako ih je izbrojio sveti sabor Tridentinski, ne bi uzeo za svete i kanonske, ili bi poricao, da su one od Boga nadahnute, anatema ga bilo«[2]).

[1]) Conc. Trid. Sess. IV. Decretum de canonicis scripturis: »Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri Vulgata Latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit. . . . anathema sit«. — Spisak tih knjiga vidi na strani 19.

[2]) Conc. Vat. Const. »Dei Filius«, de revelatione canon 4.: »Si quis sacrae Scripturae libros integros cum omnibus suis partibus, prout illos sancta Tridentina Synodus recensuit, pro sacris et canonicis non susceperit, aut eos divinitus inspiratos esse negaverit, anathema sit«.

Tim je megju katolicima razbijena svaka sumnja o opsegu kanona i ta raspra raspravljena za uvijek.

* * *

Na koncu lako ti dogje na pamet ona rečenica sv. Augustina: »Ja Evangjelju ne bih vjerovao, kad me ne bi ponukao ugled Crkve katoličke«[1]). Da, »Crkva Boga živoga, stup i tvrgja istine«, »koje vrata paklena ne će nadvladati«, kadra nam je jedina dati tvrdo i potpuno jamstvo za sve ono, što nam je Bog objavio, i hoće, da mi vjerujemo[2]).

Zato posljednici protestantisma u različitim njegovim pravcima, nemajući megju sobom takog ugleda, koji bi ih mogao ukrijepiti, ne pogodiše puta k istini ni u pitanju o kanonu.

Prvi njihovi kolovogje, ako i jesu knjige drugokanonske odmah u početku isključili iz kanona i prozvali apokrifima, no opet dopustili su, da se one mogu korisno čitati, i zato su ih ostavili u Biblijama, ali ne u redu s ostalim knjigama, nego napose u dodatku[3]).

Ali kako »bezdana bezdanu dozivlje«, tako se ni pri tom samo nije moglo ostati. Jer već godine 1618. odrediše kalvinovci na svome sastanku u Dordrechtu, da se rečene knjige, budući da ih još za sada nije moći izbaciti, i u napredak mogu štampati u biblijskim eksemplarima, ali čisto na kraju i uz ovakovu opreznost: neka se od knjiga kanonskih odvoje i prostorom i natpisom, a u natpisu neka se naročito napomene, da su te knjige djela ljudska i s toga apokrifne; neka se stavi k njima predgovor i u njemu čitatelji dobro pouče tako o ugledu tih knjiga, kao i o pogrješkama, što se u njima nahode; neka se štampaju drugim manjim slovima; neka se na obodu pobilježe i suzbiju sva mjesta, koja se suprotive istini knjiga kanonskih; neka

[1]) Sv. Augustin: »Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas«. Lib. contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti, c. 5 (Migne P. L. 42, 176).

[2]) Isp. I. Tim. 3, 15; Mat. 16, 18.

[3]) Tako i u protestanskoj Slovenskoj Bibliji, što je bila priregjena po Lutherovu Njemačkom prijevodu Svetoga Pisma, i izdana godine 1584. u Wittembergu pod natpisom: Biblia, tu je vse svetu Pismu Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski tolmazhena skusi Juria Dalmatina, nalaze se starozavjetne drugokanonske knjige u dodatku, a pred njima stoji ova opomena: »Apocripha Stariga Testamenta: tu so te buque, kir se drugimu S. Pismu glih nedèrshé, ali so vinèr pridne inu dobre brati, kakòr slasti: I. Judit. II. Sapientia. III. Tobias. IV. Syrach. V. Baruch. VI. Maccabeorum. VII. Kossuvi ali shtuki

ih osim toga štampari razluče svojim brojem strana, tako da se uzmognu napose i uvezati. — Dakle ovom je već odredbom ne samo porečeno, da su knjige drugokanonske korisne za čitanje, nego je takogjer posve jasno rečeno, da su opasne.

Od onda rasla je kod protestanata od mržnje na Crkvu katoličku i mržnja na knjige drugokanonske, te su gdjekoji tako daleko zašli, da su ih proglasili punima laži, sujevjerja i krivovjerja, te gorima od drugih nevaljalih knjiga, jer se po nepravdi izdaju za nadahnute od Boga[1]).

Izmegju sviju najveći im se protivnici pokazaše Škotski i Engleski presbiterovci. Otud je došlo, da je biblijsko društvo u Londonu postavilo sebi dne 3. svibnja 1826. godine za kanon, da ne će rasprostirati nijednog izdanja Svetog Pisma, u kojem bi bili »apokrifi«, niti ikoga podupirati, tko bi takova izdanja hotio rasprostranjavati. Ovomu zaključku presbiterovaca, za kojima se povedoše gotovi svi kalvinovci i cvinglovci, badava se opriješe luterovci; a može se reći, da su se oni po svojem shvaćanju i nerazumno tomu protivili. Jer kad i oni kao i svi ostali kasnije uzeše te jednako drže, da u tim knjigama ima i krivih misli, kako onda mogu htjeti, da se zajedno sa svetim knjigama dadu u ruke priprostome narodu? No ipak ona biblijska društva, koja zavise od luterovaca, još sveudiljno štampaju »apokrife« u dodatku svojih izdanja[2]).

S druge pako strane racijonalisti, prionuvši za načela otaca svojih, ter držeći, što je bilo slobodno Lutheru, i njima da je, s onim istim pravom, s kojim njihovi prethodnici napadoše na knjige drugokanonske, napadaju oni na prvokanonske; pa kako ih od dana do dana sve više biva, čini se, nije daleko vrijeme, kad će i kalvinovci, i cvinglovci, i luterovci, i koliko ih god ima, iz svoga kanona izbaciti i sve knjige prvokanonske[3]).

---

k' Esteri. VIII. Kossuvi ali shtuki h' Danielu«. (U knjižnici »Zbora duhovne mladeži Zagrebačke« u Zagrebu.)

[1]) Sam protestanat Herm. L. Strack ni malo ne taji, da je upravo neprijateljstvo k Crkvi katoličkoj bilo glavni uzrok svemu tomu. Njegove su riječi: »Die besonders seit der Dordrechter Synode bei den Reformirten sich zeigende grössere Strenge in Behandlung der Apokryphen ist ohne Zweifel zunächst durch den Gegensatz gegen die römische Kirche veranlasst worden«. Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, herausgegeben von J. J. Herzog und G. L. Plitt. Leipzig, 1880. Siebenter Band, p. 450.

[2]) O protestanskim biblijskim društvima vidi u §. 26.

[3]) Isp. R. Cornely, Introductio generalis, str. 142 s.

Dodatak.

§. 8. O izgubljenim knjigama staroga zavjeta.

1. U starozavjetnim svetim knjigama spominje se još mnogo drugih različnih knjiga, kojih već od davnina nigdje nema.

To su: 1. Knjiga o ratovima Gospodnjim (IV. Mojs. 21, 14); 2. Knjiga pravednička (Jos. 10, 13; II. Kralj. 1, 18); 3. Tri tisuće priča Salomonovih (III. Kralj. 4, 32); 4. Salomonovih tisuća i pet pjesama (III. Kralj. 4, 32); 5. Salomonovo raspravljanje o svemu iz prirode (III. Kralj. 4, 33); 6. Knjiga dnevnika Salomonovih (III. Kralj. 11, 41); 7. Knjiga dnevnika kraljeva Israelovih (III. Kralj. 14, 19); 8. Knjiga dnevnika kraljeva Judinih (III. Kralj. 14, 29); 9. Knjiga Samuela vidioca (I. Dnev. 29, 29); 10. Knjiga Natana proroka (I. Dnev. 29, 29); 11. Knjiga Gada vidioca (I. Dnev. 29, 29); 12. Knjige Ahije Silonjanina (II. Dnev. 9, 29); 13. Vigjenje Adona vidioca (II. Dnev. 9, 29); 14. Knjige Semeje proroka (II. Dnev. 12, 15); 15. Riječi Jehuja, sina Hananova (II. Dnev. 20, 34); 16. Djela Ozijina, napisao prorok Isaija (II. Dnev. 26, 22); 17. Govori Hozajevi (II. Dnev. 33, 19); 18. Tužbalice Jeremijine nad smrću kralja Josije (II. Dnev. 35, 25); 19. Dnevnik Ivana Hirkana (I. Mak. 16, 24); 20. Opisi Jeremije proroka (II. Mak. 2, 1); 21. Pet knjiga Jasona Cirenejina (II. Mak. 2, 24).

Dakle sve ove knjige su propale.

2. Već je oce zanimalo, može li se izgubiti knjiga bogodana. Pa dok sv. Augustin sumnja, da li bi moglo nestati knjige, koja je napisana po nadahnuću Božjem, tvrde Origen i sv. Ivan Zlatoust, da može i takova knjiga izginuti, kao što su neke i zbilja propale, a s Origenom i sa Zlatoustim pridružuje se i sv. Toma Akvinski[1]).

Da se to pitanje bez svakog zapletanja raspravi, valja prije svega dobro razliku činiti izmegju knjige nadahnute, koja još nije unesena u kanon, i takove nadahnute, koja je već u kanon uzeta, te je po tom ne samo nadahnuta, nego i kanonska.

Što se tiče knjige nadahnute, ali još u kanon neprimljene, tome nema sumnje, da se ona može izgubiti. Jer ništa nije čudno,

---

[1]) Sv. Augustin, In Num. q. 42; De Civ. Dei XVIII. 38 (Migne P. L. 34, 738; 41, 598); Origen, In Cant. Prol. c. fin. (Migne P. G. 13, 83); sv. Ivan Zlatoust, In 1. Cor. hom. 7, 3 (Migne P. G. 61, 58); sv. Toma Akvinski, Comm. in epist. S. Pauli: ad 1. Cor. 5, 4 et Col. 4, 16.

ako se reče, da je Bog, nadišući neki spis, mogao pred očima imati taku potrebu, što je trajala samo za neko vrijeme, a kad je ta potreba namirena i svrha spisu prestala, mogao je takogjer dopustiti, da i samog spisa nestane.

Pače ima ih, koji drže, da i to ne bi bilo ništa protiv Božjeg promisla, kad bi izginuo i onaki spis, koji se je već nahodio u kanonu. Jer premda je, vele, sveta dužnost Crkve, da uz pripomaganje Duha Svetoga čuva pomno i bez pogrješke kao što riječ Božju u opće, tako i riječ pisanu; ali to opet po sebi još nužno ne ište, da ono, što je pisano, mora pisano i ostati. A razlog je tomu, što knjige nadahnute niti su jedino niti posve nužno sredstvo za čuvanje objave. Pa zato Duh Sveti mogao bi preko Crkve sačuvati cjelovitost objavljene istine i onda, kad bi sve dopustio, da izgine što od nadahnutog Pisma, bila samo čest koje knjige ili i cijela knjiga [1]).

Odatle ujedno izlazi, kad bi se i zbilja dogodilo, te bi i štogod kanonsko propalo, ne bi se to moglo u grijeh upisati Crkvi ni starozavjetnoj ni novozavjetnoj, niti ona nevjerom prekoriti; jer ne može se reći, da je čuvar ostave nevjeran, kad se ono, što je na ostavu dano, nema duže čuvati, nego li hoće onaj, koji je dao.

3. Ničim se ne može dokazati, da su baš sve pomenute izgubljene knjige bile od Boga nadahnute.

Po sebi se razumije, ako koji nadahnuti pisac neku knjigu imenuje, ili hvali, ili makar i za izvor uzima, odatle se još ne može

[1]) Ovaj je argumenat ovako izložio kardinal Franzelin: »Principium juris a nemine catholico vocandum in controversiam est illud fundamentale: ad munus Ecclesiae pertinere sub assistentia Spiritus Sancti infallibilem custodiam sicut verbi Dei generatim, ita etiam verbi scripti. Quod quidem non ita intelligendum est, ac si assistentia Spiritus Sancti promissa esset, ne umquam aut textus aliquis aut pars libri divini aut etiam liber integer intercidat. Quamvis enim specialis providentia Dei circa conservationem librorum divinorum tam veteris quam novi Testamenti tempore agnosci debeat, promissio tamen assistentiae Spiritus veritatis inducentis in omnem veritatem et inde pendens infallibilitas Ecclesiae in custodia depositi fidei per se non includit indefectibilem conservationem omnium librorum eorumque partium, qui sint divinitus inspirati atque adeo contineant verbum Dei scriptum. Ratio est, quia libri inspirati non sunt unicum nec absolute necessarium instrumentum ad conservationem revelationis (cf. Iren. l. III. c. 4); unde potest Spiritus Sanctus per Ecclesiam conservare integritatem revelatae veritatis, quin ad hunc finem opus ei sit impedire, aut permittere nequeat libri vel partis libri inspirati jacturam«. De Deo Trino, editio III., Romae 1881., th. IV., p. 42.

zaključiti, da je i sama ta knjiga takogjer nadahnuta; jer i pisac Božji, gdjegod nagje nešto pametno rečeno, može to upotrijebiti, ako mu se čini zgodno za njegov predmet [1]).

A tako isto, ako je koji čovjek bio nadahnut kad je pisao jednu knjigu, odatle se ne može izvesti, da je bio nadahnut i uz pisanje svih svojih spisova; jer nadahnuće je božanski svrhunaravni dar, koji Bog daje kome hoće i kad nagje za potrebno [2]).

No s druge strane može se opet kao sigurno tvrditi, da neke od onih knjiga nijesu napisane bez osobitije potpomoći i izvanrednog uticaja Duha Svetoga. Kod gdjekojih od njih pokazuju to jasno već sami njihovi natpisi. Jer čemu bi Sveto Pismo njihove pisce naročito nazivalo prorocima ili vidiocima, kad im tima nazivima ne bi mislilo pribaviti neki veći ugled od običnoga ljudskoga? Ali koliko ih je megju njima nadahnutih, i koje su sve, to se dakako odrediti ne može.

[1]) Sv. Augustin: »Licet enim divinae auctoritati unde voluerit, quod verum invenerit, testimonium sumere; sed non ideo omnia, quae ibi scripta sunt, accipienda confirmat«. In Num. q. 42 (Migne P. L. 34, 738). Isp. Djel. Ap. 17, 28; Tit. 1, 12. 13.

[2]) Sv. Augustin: »Existimo etiam ipsos, quibus ea, quae in auctoritate religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut Prophetas inspiratione divina scribere potuisse«. De Civ. Dei XVIII. 38 (Migne P. L. 41, 598).

Rasprava Druga.

O Hebrejskom tekstu staroga zavjeta i o starinskim prijevodima.

Dok su se knjige rasprostranjavale samo u ručnim prijepisima, općenita im je sudbina bila, da su se prepisivanjem lako iskvarile. Jer prepisivači, kad bi baš svi vazda bili i učeni i marljivi i pažljivi, ipak ne bi bili kadri zapriječiti, da im se kad i kad ne potkradu pogrješke, od kojih su barem gdjekoje mogle imati i dobar smisao, pa tako neispravljene prepisivale bi se dalje. Na ovaj se je način napokon dogodilo, da se rukopisi nijesu megju sobom slagali, te je jedno isto mjesto u jednom glasilo ovako a u drugom onako; iliti nastale su u rukopisima razlike, koje se zovu i variante od Latinskoga lectiones variantes.

Što se tiče knjiga svetih, možemo i moramo mirno i bez straha držati, da se u njih nikad nije uvukla nijedna pogrješka, koja bi zadesila vjeru i moral. Za ovo nam se jamči sama Crkva Božja, koja je svojim nepogrješivim ugledom Latinsku Bibliju, prozvanu Vulgatu, proglasila autentičnom, to će reći pouzdanom u onome, što pripada k bistvu pisane riječi Božje: po tom dakle u Vulgati ne može biti nijedne pogrješke, koja bi oštetila vjeru i moral[1]). A budući da se s Vulgatom u svemu bistvenome podudaraju i svi drugi starodrevni biblijski teksti, tako prevedeni kao i originalni, to otud jasno izlazi, da su i oni nepomućeni izvori vjere i morala. Pa zaista, kako bi promisao Božji mogao dopustiti, da se one knjige, koje su nam dane na spasenje, tako izopače, te bi nam se u njima otvorila gotova propast!

[1]) Conc. Trid. Sess. IV. Decretum de editione et usu sacrorum librorum. Ovaj ćemo dekret objasniti u §. 14. IV.

Ali kao što je ovo sigurno, tako je opet s druge strane besumnjivo, da i svete knjige, prolazeći rukama ljudskim, ne progjoše posve čiste od svih sitnijih mana, kojima dakako u začetku njihovu ne mogaše biti ni spomena[1]).

Megjutim moramo željeti i za tim težiti, da nam tekst, koji čitamo i učimo, i u neznatnijim stvarima bude što čistiji i ispravniji[2]). A baš poregjenjem raznih biblijskih tekstova može se to u velike postići i mnogo koješta lijepo poravnati. Jer to se razumije po sebi, da će se ono vazda držati za bolje, što starina tvrgje zasvjedočava.

K tomu razni biblijski teksti mogu zgodno poslužiti i za megjusobno objašnjavanje, te što bi po jednom možda ostalo nejasno, postat će jasno, ako se uzmu u pomoć drugi.

Ova dvojaka mnogocjena korist biblijskih tekstova mora nas takogjer ponukati i bez prestanka ponukivati, da se njima rado i bavimo.

Pa zaista, da nam trugjenje oko svetih knjiga bude svestrano i temeljito, nije dosta, da znamo samo jedan biblijski tekst, nego treba da gledamo, kako ćemo ih po mogućnosti svojoj što bolji broj poznati, i barem sve ponajglavnije.

Ovu ćemo raspravu razdijeliti na dva dijela, te ćemo u prvom govoriti o starozavjetnom Hebrejskom tekstu, a u drugom o starinskim prijevodima.

Dio Prvi.

O Hebrejskom tekstu staroga zavjeta.

Svete knjige staroga zavjeta do nekog malog izuzetka pisane su izvorno jezikom Hebrejskim, te se većina od njih i danas nahodi u tom svome tekstu originalnom[3]).

[1]) U kakovu stanju bijahu te knjige izdane, vidi na strani 9.

[2]) U to smjera ova opomena sv. Augustina: »Codicibus emendandis primitus debet invigilare sollertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant«. De doctr. christ. II. 14 (Migne P. L. 34, 46). A ne misli drukčije i Leon XIII., kad daje za tumačenje svetih knjiga ovaj savjet: »Post expensam, ubi opus sit, omni industria lectionem, tum locus erit scrutandae et proponendae sententiae«. De studiis Scripturae sacrae.

[3]) U Introdukciji posebnoj će se napomenuti, koje knjige nijesu pisane ili se nijesu sačuvale na jeziku Hebrejskom.

§. 9. O Hebrejskom jeziku i obliku Hebrejskih slova.

Jezici, što su bili narodni onih ponajviše naroda, koji se izrodiše od Sema, te su s toga i prozvani jezici Semitski, dijele se u glavnome na troje.

Prva je grana jezik Arapski, s kojim ima srodstvo jezik Etiopljanski.

Druga je grana jezik Aramski, što je zajednički naziv za dva gotovo jedna ista narječja, naime: Haldejsko i Sirsko; a ovamo pripada i narječje Samarjansko.

Treća je grana jezik Hebrejski, s kojim je posve srodan jezik Fenički ili Punski; a kako se čini, dosta mu se približava i jezik Asirski, koji je izišao ovo zadnjih godina poznat.

U ostalom svi ti Semitski jezici megjusobno su onako od prilike u blizu, kao i naši Slavenski.

Nego budući da je jezik Hebrejski osobito važan za stari zavjet, valja o njemu još nešto napose prozboriti.

1. Pod jezikom Hebrejskim razumijeva se onaj jezik, koji je bio maternji Hebrejima, t. j. potomcima Abrahamovim iz unuka mu Jakoba, sve do njihova povratka iz ropstva Babilonskoga.

Nego valja znati, da su rečene Abrahamove potomke nazivali Hebrejima ponajviše strani narodi, dok su oni sami najradije se zvali Israelcima, sinovima ili domom Israelovim, pjesnički sinovima ili domom Jakobovim. S toga ime Hebreji dolazi u starome zavjetu obično samo onda, kad o Israelcima govore tugjinci ili oni o sebi pred tugjincima, ili gdje se pokazuju u suprotnosti prema drugim narodima [1]).

A istim načinom i jezik, koji mi nazivamo Hebrejskim, nigdje se u starom zavjetu tako ne imenuje, do jedino u predgovoru

---

[1]) O porabi toga imena vidi: (kako tugjini zovu Israelce Hebrejima) I. Mojs. 39, 14. 17; 41, 12; II. Mojs. 1, 16; 2, 6. itd.; (kako Israelci zovu sebe Hebrejima pred tugjinima) I. Mojs. 40, 15; II. Mojs. 1, 19; 2, 7. itd.; (kako se tim imenom ističe protivnost izmegju Israelaca i drugih naroda) I. Mojs. 43, 32; II. Mojs. 1, 15; 2, 11. 13; 21, 2. itd. — Naziv Hebrejin nastao je po svoj prilici odatle, što su Hanaaneji govorili Abrahamu עִבְרִי = onostranac, jer je s one strane rijeke Eufrata došao u Hanaansku, I. Mojs. 14, 13; naziv pako Israelac dolazi od Jakoba, koji dobi časno ime יִשְׂרָאֵל = borac Božji, a po njemu se nazva tako i njegovo potomstvo, I. Mojs. 32, 28.

k Crkvenici, već se zove ili Hanaanski ili Judejski [1]). No ipak ime: jezik Hebrejski — od davnina je uzelo mah.

Kada i gdje je nastao Hebrejski jezik, to se ne zna.

Nekada su mnogi držali, da ga je Bog neposredno dao našim praroditeljima, a poslije potopa, kad je ljudima bio pometen jezik, da su ga izmegju potomaka Semovih zadržali predci Abrahamovi [2]).

No to mnijenje, ma i danas ima svojih zagovornika, nije ipak podobno, da bi se uza nj moglo pristati. Jer kako u jednu ruku nije ničim dokazano, tako u drugu suproti se historijskoj činjenici.

Poglaviti, pače jedini dokaz toga mnijenja jesu stara vlastita imena, u kojima se opaža Hebrejska etimologija. No premda ovaj dokaz nije bez svake snage, opet stvari ne dokazuje, jer većina starih imena može se više ili manje zgodno rastumačiti u svijem Semitskim jezicima [3]).

S rečenim mnijenjem još se manje može to složiti, što se zna, da je u Babiloniji i u Mesopotamiji, otkle je Abraham došao u Hanaansku, bio jezik Aramski jezik narodni; pa s toga Abrahamovi srodnici, koji ostaše u Mesopotamiji, govorili su i poslije uvijek Aramski [4]). Hanaaneji pako vajkada su se služili onim jezikom, što bi kasnije prozvan Hebrejski, kako to pokazuje već i samo njegovo najstarije ime, pod kojim je poznat: jezik Hanaanski. Odatle jasno izlazi, da taj jezik nije Abraham primio od svojih starih, nego ga je naučio istom od Hanaanejâ, megju kojima je razapeo šator. A za Abrahamom dakako usvojilo ga i njegovo potomstvo.

---

[1]) Isp. Eccli. Prolog.; Is. 19, 18; IV. Kralj. 18, 26.

[2]) Sv. Augustin: »Quia ergo in ejus (Heber) familia remansit haec lingua, divisis per alias linguas caeteris gentibus, quae lingua prius humano generi non immerito creditur fuisse communis, ideo deinceps Hebraea est nuncupata«. De Civ. Dei XVI. 11; XVIII. 39 (Migne P. L. 41, 490. 598). Sv. Ivan Zlatoust: »Heber ipse mansit idem servans idioma, quod et antea habebat, ut manifestum divisionis hujus signum foret«. In Gen. hom. 30, 4 (Migne P. G. 53, 279). Sv. Jeronim: »Initium oris et communis eloquii, et hoc omne quod loquimur, Hebraeam linguam esse, qua Vetus Testamentum scriptum est, universa antiquitas tradidit«. Ad Dam. ep. 18, 6; in Sophon. 3, 18 (Migne P. L. 22, 365; 25, 1450). Heber, što ga tu napominju sv. Augustin i sv. Ivan Zlatoust, jedan je od potomaka Semovih a predaka Abrahamovih. Isp. I. Mojs. 10, 21—25; 11, 10—26. A da se je ovo mnijenje vazda dopadalo tumačiteljima Židovskim, to se razumije po sebi.

[3]) Zato ovim istim načinom bio je Teodoret pokušao pokazati, da je jezik Sirski prvobitan jezik roda ljudskoga. In Gen. interr. 60. 61 (Migne P. G. 80, 165).

[4]) I. Mojs. 31, 47.

Da li su pak Hanaaneji, osvojivši Palestinu, uzeli taj jezik od pregjašnjih Semitskih stanovnika ove zemlje, ili su ga imali već prije svoga doseljenja onamo, to se ustanoviti ne može.

Čim se je jezik Hebrejski stao upotrebljavati za pisanje knjigâ, odmah se ukazuje potpuno izgragjen i uglagjen, te u najstarijim knjigama čita se sa onom čistotom i lijeposti kao i u mlagjima, i opet u mlagjima dolazi onaj isti stari jezik kao i u najstarijima, samo što se u mlagjima češće nagju aramismi.

Naše svete knjige napisane su u ono od prilike tisuću godina, što minuše izmegju Mojsija i Ezdre. Pa nema sumnje, da su u to vrijeme dogodile se i u jeziku Hebrejskom znatne promjene. No ipak sa svim tim ne čini nam se osnovano mišljenje onih, koji s pogledom na te promjene hoće da razlikuju u jeziku Hebrejskom tri odsjeka, te vele, da je drukčiji jezik bio u doba Mojsijevo, drukčiji u Davidovo i Salomonovo, i opet drukčiji za ropstva Babilonskoga. Ima pako više dobrih razloga, s kojih ovako sudimo, i ne govoreći o tom, kako sve one promjene, što svakidašnjim upotrebljavanjem običavaju zadesiti pučki govorni jezik, ne pojavljuju se uvijek i u jeziku književnom.

I. Tako nam je malo ostalo Hebrejskih knjiga, da kad bismo ih podijelili na rečena tri odsjeka, ne bi nam dale dovoljno mnoštvo riječi, oblika i gramatičkih sveza, da bi se otud moglo ocijeniti stanje jezika u svakom odsjeku. K tomu još dolazi, što za mnoge knjige pouzdano ne znamo ni kada su napisane.

II. Ne može se reći, da su nam te knjige sačuvane upravo onako, kako izigjoše iz ruku svojih pisaca. Jer dok je koji jezik živ i u porabi, gleda se tekst knjigâ, koje se često čitaju, prilagogjivati ortografiji i gramatici svakog pojedinog doba, a i riječi zastarjele ne rijetko se zamjenjuju novijima i običnijima. Tomu što slično dogodilo se je jamačno i u svetim knjigama staroga zavjeta, sve ako za sad ostavimo, kako je lik njihov u neznatnijim stvarima mogao se promijeniti i prepisivanjem.

III. Promjene, ako se kad kakove dogode, tiču se još najviše samoglasnih. No samoglasna slova u isto su doba dopisana suglasnima svih svetih knjiga, i to pošto je jezik Hebrejski bio već davno umr'o. Pa jer je kroz to tekst tih knjiga izišao svuda ne malo jednolik, teško je sada iz njih što stalno reći, kako se je jezik po vremenu mijenjao.

IV. Besumljivo se još može dodati, kao što je Petoknjižje uregjivalo sav život Israelaca, tako je ono bilo i Hebrejskim piscima svih vremena primjer, na koji se više ili manje ugledahu.

U ropstvu Babilonskom počeli su Judeji poprimati jezik Haldejski, ne zapustivši ipak još onda posve svoga Hebrejskoga [1]). No poslije ropstva neprestanim miješanjem i općenjem s Haldejima i sa Sircima stari se jezik Hebrejski tako iskvario, da se je od njega načinio jezik Novohebrejski s primješom Sirskog i Haldejskog, pa bi zato i prozvan Sirsko-Haldejski. Po tom od 4. ili 3. vijeka prije Krista čisti jezik Hebrejski nije više pripadao k jezicima živim. Novi, koji ga je zamijenio, ostao je u svakidašnjoj porabi sve dok godine 70. poslije Krista Rimljani ne razvališe Jerusalem i narod se Židovski rasturi po svijem krajevima svijeta [2]).

2. Sada ćemo još nešto reći o slovima, kojima su Hebreji napisali svoje knjige.

Nekada su gdjekoji, da bi što bolje mogli pobijati autentičnost knjiga Mojsijevih, tvrdili, da u doba Mojsijevo još nijesu bila slova ni izmišljena. No danas se više nitko ne ufa izići s takovim tvrgjenjem, te se svi u tom slažu, da pisanje dopire ne samo do najdublje starine, nego gotovo ća do u početak roda ljudskoga.

Isprva su svi Semiti imali zajednički alfabet, koji se zove Fenički, jer se je najprije za nj doznalo iz Feničkih novaca i natpisa; a lako, da su ga Feničani i izmislili. Nego slova toga alfabeta vremenom su osobito Asirci usavršili, davši im puno ljepši i zgodniji oblik. A u tom novom obliku primiše ih i Židovi poslije sužanjstva Babilonskoga i uvedoše u svoje knjige. Obično se ta slova po postanku zovu Asirska, a po vidu četvorougalna. Uregjena su pak tako, da idu i pišu se s desna na lijevo, kao i Fenička, iz kojih nikoše.

Stari Hebreji pisali su sama suglasna, a samoglasne glasove morao je čitatelj sam dopuniti. Znakove za samoglasna izumješe i

---

[1]) Iz II. Ezdr. 13, 23. 24. razabira se, kako se je još neposredno nakon ropstva držalo megju Židovima upravo za sramotu, ako koji od njih ne bi govorio njihovim narodnim jezikom Hebrejskim.

[2]) Kad se u knjigama novog zavjeta spominje jezik Hebrejski, razumijeva se redovno Sirsko-Haldejski. Iz njega su i one Židovske riječi, što se nalaze u novome zavjetu; isp. n. pr. Mat. 27, 46; Mark. 5, 41; 7, 34; Iv. 19, 13; Djel. Ap. 1, 19; 9, 36; Rimlj. 8, 15; I. Kor. 16, 22. No ipak ona riječ Hebrejska, koja se čita Otkriv. 9, 11., uzeta je iz starog jezika.

svetome tekstu dopisaše istom u 7. stoljeću poslije Krista Židovski naučenjaci Masorethi.

Iz toga, što su samoglasna slova tako kasno tekstu dodana, za cijelo izlazi, da se u tumačenju ne mora davati njima ona ista važnost, koja suglasnima. Jer premda Masorethi nijesu te znake pometali samovoljno niti uveli novi način izgovora, već su htjeli samo onaj da učine stalan, što ga primiše od starih, to opet nema sumnje, da se je tradicija o izgovoru teksta Hebrejskoga za tako dugo vrijeme više ili manje pokvarila. Razlike, što se nalaze izmegju teksta Hebrejskog, kakav je po samoglasnima, i izmegju starinskih prijevoda, jasno pokazuju, da se taj tekst prije samoglasnih nije svagda i svagdje jednako izgovarao; a kako se je mijenjalo izgovaranje, tako se je mijenjalo i prevogjenje, koje naravno ne malo stoji do izgovaranja. Ne može se dakle uzeti, da su Masorethski samoglasni glasovi posve sigurni i besumnjivi. Pa zato gdje imamo tome temeljit razlog, možemo samoglasna njihova zamijeniti drugima i drukčije čitati [1]).

§. 10. Sadašnje stanje Hebrejskoga teksta.

Kako su Židovi, osobito poslije sužanjstva Babilonskoga, stali se marljivo baviti učenjem Biblije i oko ispitivanja raznih biblijskih eksemplara, nastalo je po vremenu o tekstu Hebrejskom obilje primjedaba, i to koje kritičkih koje eksegeških. Nego za dugo vremena ne bijahu one popisane, već se samo usmenim predavanjem čuvahu u Židovskim školama. Pa premda to predavanje bijaše Židovima sveto, i od koljena na koljeno vjerno ga prenošahu, ipak njihovi rabini, što revnovahu za Bibliju od 6. do 9. vijeka poslije Krista u Tiberijadi, ne nalažahu u njemu dosta tvrdo jamstvo, da bi se te primjedbe mogle tako uvijek posve čiste održati. Zato se dadoše na taj posao, te ih sabraše i pobilježiše, a dakako i po svojem vlastitom istraživanju ne malo umnožiše. Zbirci, u kojoj je to sve zapisano, nadješe ime Masora, a po njoj budu i oni nazvani Masorethi [2]).

[1]) Kardinal Bellarmin: »Puncta extrinsecus addita sunt, nec textum mutant; itaque possumus, si volumus, puncta detrahere et aliter legere«. De verbo Dei II. 2.

[2]) מְסוֹרָה znači tradicija, jer dolazi od glagola מָסַר, koje će reći usmeno što predavati.

Kasnije pako bi za lakše upotrebljavanje načinjen iz Masore mali izvadak, koji je stavljen u samu Bibliju pokraj svetog teksta [1]).

U tom izvatku opet svakako je najvažnije ono, što Masorethi iznesoše kao neko popravljanje teksta, a može se u glavnome podijeliti na troje.

1. Na mnogo mjesta nalazi se u tekstu riječ potpuno napisana slovima suglasnim i samoglasnim; no ipak ona suglasna nemaju se čitati niti su samoglasna na njih udešena, nego su na obodu zabilježena drugačija suglasna, kojima samoglasna ona odgovaraju, te s kojima se moraju spojiti i izgovoriti; a čitatelju je ostavljeno, neka prosudi o tome, kakva samoglasna pripadaju k onim suglasnima, što su u tekstu, te kako bi se i ona mogla izgovoriti. Takova riječ, kako stoji napisana u tekstu zove se כְּתִיב = napisano, a kako je naznačena na obodu zove se קְרִי = ima se čitati [2]).

N. pr. I. Mojs. 8, 17 kethibh הַוְצֵא kere הַיְצֵא, dakle ima se čitati הַיְצֵא, što je rjegji oblik mjesto הוֹצֵא, kako bi se imalo izgovoriti prema suglasnima teksta; Jos. 24, 3 kethibh וָאַרְבֶּ kere וארבה, dakle וָאַרְבֶּה, koje je duži oblik, a suglasna teksta predstavljaju pokraćeni וָאֶרֶב; Jer. 42, 6 kethibh אֲנוּ kere אנחנו, dakle ovo na obodu čita se אֲנַחְנוּ a ono u tekstu אָנוּ.

Ovakovi popravci veoma su različiti. Ima ih, koji se protežu na premjenu slova; tako n. pr. I. Kralj. 12, 33 kethibh מִלִּבַד kere מלבו, dakle מִלִּבּוֹ; Ez. 25, 7 kethibh לְבַג kere לבז, dakle לְבַז. Drugi se opet protežu na premještaj slova; tako n. pr. I. Kralj. 7, 45 kethibh הָאֹהֶל kere האלה, dakle הָאֵלֶּה; Prič. 23, 26 kethibh תִּרֹצֶנָה kere תצרנה, dakle תִּצֹּרְנָה. Gdjekojima se pak povraća slovo, koje manjka, ili se ispušta suvišnje; tako n. pr. Amos 8, 8 kethibh וְנִשְׁקְהָ kere ונשקעה, dakle וְנִשְׁקְעָה; Jos. 8, 12 kethibh לָעִיר kere לעי, dakle לָעָי. Kadšto se nastoji rastaviti

[1]) Masorethske primjedbe, što se nalaze u biblijskim izdanjima, nemaju glasova samoglasnih. Zvjezdica * ili kružić ° nad riječju u tekstu upućuje na primjedbu do teksta.

[2]) קְרִי piše se ili čitavo קרי ili samo pokraćeno ק.

riječi kako treba; tako n. pr. Ps. 55, 16 kethibh יַשִּׁימָוֶת kere יַשִּׁיא מוֶת, dakle יַשִּׁיא מָוֶת; Ps. 123, 4 kethibh לִגְאֵיוֹנִים kere לִגְאֵי־יוֹנִים, dakle לִגְאֵי־יוֹנִים. Nagje se i eufemističkih preinaka; tako n. pr. mjesto שָׁגַל svagdje se meće שָׁכַב (cf. V. Mojs. 28, 30; Is. 13, 16; Jer. 3, 2; Zah. 14, 2).

U ostalom tih je svakojakih kerea tolik broj, da se u njemu izdanja ne slažu, te ih nijedno sve ne donosi. Po sebi se pak razumije, da su Masorethi držali kere za bolje i ispravnije nego li kethibh; no da li je to svuda baš tako, e, to je što drugo, te o tom valja suditi na svakom pojedinom mjestu.

Kad i kad bit će besumljivo, da kethibh ima i ljepši i dublji smisao nego kere; kao što n. pr. Jos. 5, 1 puno je zgodnije, ako se čita עַד־עָבְרֵנוּ nego li עַד־עָבְרָם.

2. Na deset mjesta ostavljen je u tekstu prazan prostor, gdje stoje samo slova samoglasna, a na obodu zabilježena su suglasna, s kojima se ona samoglasna imaju u čitanju spojiti i izgovoriti. Za takove su riječi držali, da su grieškom ispuštene, pa su ih ovim načinom htjeli natrag povratiti. To oni zovu קְרֵי וְלֹא כְתִיב = ima se čitati premda nije napisano.

N. pr. II. Sam. 8, 3 u tekstu ima ָ ְ na obodu פרת, dakle פְּרָת; Jer. 31, 37 u tekstu ָ ִ na obodu באים, dakle בָּאִים; Rut. 3, 5. 17 u tekstu ַ ֵ na obodu אלי, dakle אֵלַי.

3. Na sedam mjesta nalaze se u tekstu sama slova suglasna bez samoglasnih. Za te su riječi mislili, da su nezakonito u tekst unišle, pa su ovako htjeli da ih iz njega odluče. Ovo nazvaše כְּתִיב וְלֹא קְרֵי = napisano je ali se nema čitati.

N. pr. II. Sam. 13, 33 אם; Jer. 51, 3 ידרך; Ez. 48, 16 חמש.

S pogledom na po koje pojedino slovo dolazi i samo לֹא קְרֵי = nema se čitati; n. pr. Jos. 12, 20 לֹא קְרֵי א' = nema se čitati alef.

Sve ovo pokazuje, kako su Masorethi uregjivali sveti tekst ne samo s oprezom, nego i sa strahom, kad se nijesu usudili ni ono u njemu predrugojačiti, za koje im se činilo, da se ne može odobriti.

Od ostalih primjedaba Masorethskih istaknut ćemo još samo one, koje stoje u nekoj svezi s ovima, što ih već izložismo, te po tom nekim načinom ovamo pripadaju.

Ako se kad koje slovo po običaju ne bi čitalo, a ipak ima se izgovoriti, onda se to naznačuje sa נָעָה = giblje se t. j. izgovara se (od נוּעַ = gibati se); n. pr. Neh. 8, 10 א' נָעָה = alef se giblje, te prema tome stoji לַאֲדֹנֵינוּ, a ne kao obično לַאדֹנֵינוּ. Naprotiv pak ako se nema izgovoriti onakovo slovo, koje se redovno čita, zakazuje se to sa נָחָה = počiva t. j. ne izgovara se (od נוּחַ = počivati); n. pr. I. Kralj. 11, 39 הָא' נָחָה = alef počiva, pa zato mjesto redovnog וַאְעַנֶּה nalazi se וַאעַנֶּה.

Opet drugo koješta, po sebi nerazumljivo grieška budući, ispravlja se jednom od ovih napomena: חָסֵר א' = manjka alef (n. pr. I. Mojs. 20, 6); ו' יַתִּירָה = vau je suviše (n. pr. V. Mojs. 32, 13), ili takogjer יַתִּיר ו' = suviše je vau (n. pr. Jos. 9, 7); ה' בִּמְקוֹם א' = he na mjestu alefa (n. pr. Job. 8, 21).

Kad se obri što neobično, stoji na obodu zabilježeno כצ"ל = כֵּן צָרִיךְ לִהְיוֹת = tako treba da bude, t. j. ovo nije falinka, već je navlaš ovako metnuto (n. pr. I. Mojs. 9, 29).

Osim toga ima i takovih riječi, kod kojih su Masorethi samo pokušali nagagjati, što bi bilo pravo ili bolje, a bilježe to napomenom סְבִירִין = nagagjanje.

Razlike se navode s dometkom ס"א ili בס"א = [בְּ]סְפָרִים אֲחֵרִים = druge knjige ili u drugim knjigama; a naznačuju se razlike i ovako נ"א ili בנ"א = [בְּ]נוּסְחָאוֹת אַחֲרָנִין = drugi eksemplari ili u drugim eksemplarima.

No još mnogo važnije djelo učiniše Masorethi, kad izmisliše slova samoglasna i dometnuše ih suglasnima. Tim oni izagjoše za tekst Hebrejski veoma zaslužni, jer su mu ipak izgovor ustanovili[1]).

Sa slovima samoglasnim, ka kojima se pribraja i šva simplex i compositum, uvedoše Masorethi u tekst i sve ostale znakove, što se u njemu nahode, kao: punctum diacriticum za שׁ i שׂ, dageš forte i lene, mappik, rafe, makkef, ter akcente, koji od česti zamjenjuju interpunkcije, a ponajviše služe za zborničko čitanje Biblije.

---

[1]) Neka se pogleda, što je o tom rečeno na strani 69 s.

Biblijski tekst Hebrejski, kako su ga Masorethi uredili, bi općenito prihvaćen i prozvan *Masorethski tekst*, a to mu je ime tako ostalo još i do danas.

Od onda stanje se njegovo nije gotovo ni malo promijenilo.

§. 11. O ugledu sadašnjega Hebrejskog ili Masorethskog teksta.

Kad govorimo o ugledu sadašnjega Hebrejskog ili Masorethskog teksta, tim hoćemo da pitamo: *može li se on smatrati za autentični izvor objave Božje?* A valja nam to pitanje raspraviti poglavito s toga, što ih je bilo i takovih, koji taj tekst nijesu htjeli da priznaju za autentičan, jer su držali, da su ga Židovi zlobno pokvarili.

Autentičan zove se onaj spis, koji sam po sebi potpuno dokazuje stvar, o kojoj se radi, te mu ne treba ni od kuda potvrde[1]).

U ovom užem smislu bili bi autentični samo *autografi* svetih pisaca, kad bi se još nahodili, jer njima, koji ni u čemu ne bijahu pogrješni, ne bi mogao nitko ukratiti vjere[2]).

Ali u širem smislu drže se za autentične i *apografi*, pa i *prijevodi*, samo *ako se zna, da se podudaraju s autografima*[3]).

Ovo se pak može znati ili izjavom zakonite javne vlasti ili privatnim istraživanjem; a po tom se razlikuje i *dvojaka autentičnost*, naime *javna* i *privatna*.

---

[1]) Glagol αὐθεντέω znači: samovlasno gospodariti; a i u rgjavom smislu: otimati se o samovlasno gospodarenje. Na tom se glagolu osniva imenica αὐθέντης, koja u starijih pisaca naznačuje onoga, koji se svojom rukom ubije, a mlagji je uzimaju za onoga, koji je samovlastan gospodar; pa i druga imenica αὐθεντία, koja će reći samovlasnost, i u opće sve, što je sa samovlasnošću u svezi. Odatle je onda izveden pridjev αὐθεντικός, te se upotrebljava samo za takove stvari, koje je učinio samovlastan gospodar (αὐθέντης), ili koje su nastale pod uticajem samovlasnosti (αὐθεντία); s toga taj pridjev već po svome izvogjenju i upotrebljavanju kaže uvijek nešto, što je na dobrom pravu osnovano, te je po tom *ujamčeno, pouzdano, moćno*. Isp. J. F. Schleusner, Novum Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum, Lipsiae 1819., tom. I., str. 404; Fr. Kaulen, Geschichte der Vulgata, Mainz 1868., str. 398 s.

[2]) Autograf je prvobitni spis, što ga je netko napisao svojom vlastitom rukom. — Kakovi su bili biblijski autografi, razloženo je na strani 9.

[3]) Apograf je prijepis.

Jasno je, da za tekst Hebrejski može biti govor samo o ovoj *potonjoj* autentičnosti, jer za nj u tom pravcu nije crkvena vlast još ništa rekla.

No opet, da apografi i prijevodi budu autentični i dostojni vjere, ne ište se baš, da se moraju u svemu do najnježnije tankoće slagati s autografima, *već je dosta, da se s njima u bistvu slažu*.

K bistvu pako knjiga svetih pripada iznajprije ono, čega radi nam ih je Bog dao, t. j. sve, što se upravice prostire na vjeru i moral; a zatim ide u nj i ostalo, što čini, da se one razboritim i redovnim sugjenjem ljudskim mogu držati za onakovo isto djelo, kao što su autografi.

Iz ovoga izlazi, da će Hebrejski apografi biti samo onda autentični, ako imaju one iste dogmatske i moralne nauke, koje su bile u autografima, te se i u ostalom tako u opće s njima slažu, da nitko pametan posumnjati ne će, e to ne bi bile jedne iste knjige.

Ili drugim riječima da kažemo: *Hebrejski apografi bit će autentični, ako su bistveno nepokvareni.*

A da se njihova bistva nikada nikakovo izopačivanje nije dotaklo, to pokazuje više jakih razloga.

1. Besumljivo je i jasno, da Židovi nijesu svoje svete knjige zlobno iskvarili *prije dolaska Isusova*.

Kako zgodno po Origenu napominje sv. Jeronim, dok Isus i učenici njegovi kore Židove za kojekakova zločinstva, nigdje nema ni traga tome, da bi im prebacivali ikakvo beščinje s pogledom na svete knjige. A jamačno, kad bi se oni bili usudili što takovo počiniti, kao što bi to bilo od svega najgore, tako im i Isus i njegovi učenici ne bi toga oprostili[1]).

A da su Židovi već htjeli štogod u svojim knjigama kvariti, ne bi li bili najprije ono iz njih izbrisali, što je sramota za njihove oce i čim se sramoti sav njihov narod? No sve ovo nalazi se netaknuto.

Nego koji Židove krive za kvarenje svetih knjiga, još ih najviše okrivljuju, da su pokvarili proroštva Mesijska. Ali kako se ovo

---

[1]) Sv. Jeronim: »Quod si aliquis dixerit, Hebraeos libros postea a Judaeis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaiae huic respondeat quaestiunculae, quod numquam Dominus et Apostoli, qui cetera crimina arguunt in Scribis et Pharisaeis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent«. In Is. 6, 9 (Migne P. L. 24, 101).

ne može reći, dosta je samo napomenuti, da prije dolaska Isusova Židovi još nijesu bili Mesiju odbacili, te nijesu imali nikakova uzroka, da iz svetih svojih knjiga ono izbace, što ih je krijepilo, pa i časno bilo za njih. — Osim toga, da su ta proroštva bila iskrivljena, bi li se onda Isus bio mogao na njih pozivati, dovikujući Židovima, neka čitaju svoja pisma, jer ona svjedoče za njega?![1])

Ovo je sve tako očevidno, da i ne trebamo svjedočanstva Josipa Flavija o velikom poštovanju, koje su Židovi imali k svojim svetim knjigama, te s koga za toliko vrijeme ne samo da se nitko nije usudio dodati im što, ili oduzeti, ili štogod u njima promijeniti, nego su bili gotovi za njih i umrijeti, kad bi zatrebalo[2]).

2. Još se manje može reći, da su starozavjetne svete knjige iskvarene poslije dolaska Isusova.

Prvi dokaz za to izvodi sv. Jeronim iz nesmisla, što bi otud izišao. — Budući da se knjige novoga zavjeta divno podudaraju s knjigama starozavjetnim, to kad bi tko tvrdio, da su Židovi iskvarili svoje svete knjige poslije dolaska Gospodinova i nakon propovijedanja Evangjelja, morao bi takogjer dopustiti, da su sam Spasitelj i njegovi učenici dodali tu Židovima ruku, te su riječi svoje onako udesili, kako su predvidjeli, da će Židovi kasnije pokvariti. Ovo je pak ne samo glupo, nego i bezbožno[3]).

Drugi dokaz izvodi sv. Augustin iz nemogućnosti. — Jer tko bi pametan mogao i pomisliti, kamo li vjerovati, da bi Židovi, pa bili makar kako zli i opaki, mogli iskriviti knjige, koje su u bezbrojnim eksemplarima bile raširene svakuda?[4])

Budući da je navedenim razlozima posve sigurno ustanovljeno, da se sadašnji Hebrejski tekst nije mogao pokvariti ni prije ni poslije dolaska Isusova, to odatle samo od sebe izlazi, da je on u bistvu isto kao sveti autografi, a po tom i potpuno autentičan.

Badava bi pak bilo isticati ovdje ugled nekih otaca, koji krive Židove, da su iskrivili svoje knjige. Jer:

---

[1]) Iv. 5, 39.

[2]) Dotične riječi Josipove vidi na strani 30. u napomeni 4. na svršetku.

[3]) Sv. Jeronim: »Sin autem dixerint, post adventum Domini Salvatoris, et praedicationem Apostolorum libros Hebraeos fuisse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator, et Evangelistae, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judaei postea falsaturi erant«. L. c.

[4]) Sv. Augustin: »Absit, ut prudens quispiam vel Judaeos cujuslibet perversitatis atque malitiae tantum potuisse credat in codicibus tam multis et tam longe lateque dispersis«. De Civ. Dei XV. 13 (Migne P. L. 41, 452).

1. Većina otaca ne prigovara tekstu Hebrejskomu, da nije ispravan, nego se tuži na nove zlopake Grčke prijevode, kojima su Židovi nastojali oslabiti i izvrnuti dokaze, što su ih kršćani protivu njih iznosili. Tako n. pr. puno su pravo imali: sv. Justin Mučenik, sv. Irenej, sv. Ivan Zlatoust i drugi, vikati na one mlagje prevodioce, što su iz pizme na kršćane preveli u Isaiji 7, 14: »Eto mladica će zatrudnjeti i rodit će sina«, a ne, kako bi trebalo i kako se mora prevesti: »Eto djevica će zatrudnjeti i rodit će sina«[1]).

2. Oni neki oci, koji istina govore o pokvarenom Hebrejskom tekstu, nemaju ipak pravo, jer ili nešto u njemu traže, čega nema nijedan starinski prijevod, ili ih pak nešto u njemu vrijegja, što se jednako nalazi i u svim starinskim prijevodima. Objašnjenja radi pokazat ćemo za svako od ovoga po jedan primjer.

Sv. Justin Mučenik zabavlja Židovima, da bi Ps. 95 (96), 10. imao glasiti: »Recite megju narodima, da Gospodin kraljuje s drveta«, pa oni da su odstranili ove dvije zadnje riječi «s drveta«. No tih riječi kao što nema u Hebrejskom tekstu, tako ni u jednom starinskom prijevodu[2]).

A sv. Jeronim, koji inače tekst Hebrejski često uzvišuje i umno zna braniti njegovu čistoću, tuži Židove za V. Mojs. 21, 23: »Proklet je od Boga, tko visi na drvetu«, da su naime ovdje poruge radi za kršćane umetnuli ono »od Boga«. No te riječi nahode se tu ne samo u tekstu Hebrejskom, nego i u svim starinskim prijevodima[3]).

---

[1]) Stavili su naime ἡ νεᾶνις mjesto ἡ παρθένος, premda riječ Hebrejska הָעַלְמָה znači ovo potonje. — Isp.: Sv. Justin Mučenik, Dialog. cum Tryph. 71. 84 (Migne P. G. 6, 644. 673); sv. Irenej, Contra haer. III. 26, 5 (Migne P. G. 7, 952); sv. Ivan Zlatoust, In Matth. hom. 5, 2 (Migne P. G. 57, 57); sv. Ćirilo Jerusalemski, Cat. XII. 21 (Migne P. G. 33, 753).

[2]) Sv. Justin Mučenik, Dialog. cum Tryph. 73 (Migne P. G. 6, 645). Vulgata ima Ps. 95 (96), 10: »Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit«. Osim sv. Justina dodavaju na koncu toga retka riječi »a ligno« još i neki drugi Latinski oci, kao: Tertulijan, Ambrosije, Augustin, Leon Veliki, Gregorije Veliki; a čitaju se one i u gdjekojim starim Latinskim Psalterijima. No po svoj prilici bit će tako, da je njih negda koji kršćanski čitatelj zabilježio na obodu, pa su onda pisarskom pogrješkom uljezle u neke eksemplare.

[3]) Sv. Jeronim, In epist. ad Gal. 3, 13 (Migne P. L. 26, 388). Vulgata ima V. Mojs. 21, 23: »Maledictus a Deo est, qui pendet in ligno«. Zavelo je sv. Jeronima jamačno to, što sv. Pavao, pozivajući se Gal. 3, 13. na rečeno mjesto iz V. knjige Mojsijeve, ne spominje ovih riječi »a Deo«. No s nešto pomnje nije teško zapaziti, da ih je sv. Pavao samo zato ispustio, što ih čitav smisao njegova

Nikako se dakle ne može dokazati, da bi bili Židovi išli svojim svetim knjigama oduzimati istinu, samo da nama oduzmu svjedočanstvo.

Ali tim opet nije razbijen svaki strah, da nijesu ovda onda izmegju razlika, što ih nagjoše u starijim eksemplarima, onu odabrali i u sveti tekst unesli, koja im se činila manje udesna za kršćanstvo. No ovakovu se lukavstvu već može u trag ući, pa se lako i popravi [1]).

Dio Drugi.

O starinskim prijevodima.

Prijevodi se dijele na neposredne, koji su načinjeni s originala, i na posredne, koji su načinjeni s drugog prijevoda.

Razumije se po sebi, da svi prijevodi nemaju jednake vrijednosti i istog ugleda, budući da ovo oboje puno stoji do vremena kad su izdani, do znanja i sposobnostî kojima bijahu obdareni prevodioci, te do stepena čistoće kako su do nas doprli.

Pa zato, tko hoće prijevodima dobro da se služi, prije svega treba da zna način, kako su uregjeni.

§. 12. O prijevodu Aleksandrijskom ili Sedamdesetorici.

I. O postanku i unutrašnjosti prijevoda Aleksandrijskoga.

Od svih biblijskih prijevoda starinom se najvećma odlikuje onaj Grčki prijevod, za koji kazuje tradicija, da je nastao u Aleksandriji,

---

dokazivanja dovoljno dopunja. U ostalom, ako se je sv. Pavao usudio reći, da je Isus postao za nas kletva (Gal. 3, 13), i da je Isusa Bog nas radi učinio grijehom (II. Kor. 5, 21), a usudio se samo s toga razloga, što je znao, da je Gospodin metnuo na Isusa bezakonje sviju nas (Is. 53, 6), i da je Isus jaganjac Božji, koji uzima grijeh svijeta (Iv. 1, 29); s istoga razloga i po istom načelu bio bi sv. Pavao takogjer nebojazan rekao, da je Isus proklet od Boga, kad bi mu se bilo činilo potrebno izrijekom to istaći.

[1]) Tako n. pr. čini se, da se je to dogodilo osobito u Ps. 21 (22), 17., gdje sada ima u tekstu כָּאֲרִי, premda se u gdjekojim starim rukopisima čita כָּאֲרוּ i כָּרוּ. A ipak ovo potonje jedno i drugo, budući u glavnome isto, daje

i načiniše ga sedamdeset i dva ugledna čovjeka; te se zato i zove po mjestu postanka prijevod Aleksandrijski, a po broju prevodilaca oblo uzetom prijevod Sedamdesetoričin ili prosto Sedamdesetorica.

1. O postanku toga prijevoda nahodi se obilat izvještaj pod imenom nekoga Aristeja, koji se gradi dvoranin i prijatelj Misirskog kralja Ptolemeja II. Filadelfa.

U tom se izvještaju pripovijeda, da je rečeni kralj Ptolemej II. Filadelfo (285—246) podigao u Aleksandriji znamenitu knjižnicu, pa po nagovoru nastojnika nad knjižnicom Demetrija Falereja htjedne da je obogati i zakonom Židovskim, prevedenim s Hebrejskoga jezika na Grčki. Da bi se umilio Židovima, na molbu Aristejevu pusti na slobodu mnoštvo njihovih zemljaka, koji robovahu kod Misiraca; a zatim pošlje poslanike u Jerusalem s velikim darom k velikom svećeniku Eleazaru i zamoli ga, da bi mu odaslao zakon Židovski, te od svakog plemena po šest ljudi, vještih u jezicima Hebrejskom i Grčkom, koji će zakon prevesti. Veliki svećenik dragovoljno ispuni želju kraljevu, te mu odašlje i zakon i sedamdeset i dva naučna čovjeka, kako je iskao. Kralj primivši ljude vrlo lijepo, otpravi ih sa svojim knjižničarom Demetrijem na obližnje ostrvo Far, gdje oni zajedno radeći za sedamdeset i dva dana svršiše povjereni posao. A kad bi prijevod njihov pročitan pred narodom Židovskim, svi u glas povikaše, da je vjeran.

Ovaj je izvještaj uzeo ne samo Josip Flavij, po kome ga upravo i mi donosimo, nego su za nj znali i oci i držali ga za istinit. Pače gdjekoji od njih još mu nešto i dodaše. Sv. Justin Mučenik pripovijeda, da su prevodioci bili zatvoreni svaki u posebnoj izbi i svaki ih samosam prevogjaše, kako bi se moglo imati što tvrgje pouzdanje u vjernost njihova prevogjenja, ali kad im se prijevodi isporediše, posve se izmegju sebe slagahu; a sv. Epifanije kaže, da su po dva bila u jednoj izbi [1]).

Danas više nema nikoga, koji ne bi onaj tako zvani Aristejev izvještaj u cjelovitosti smatrao za lažan. Jer premda taj Aristej

---

mjestu lijep i potpun smisao bez svake natege, dok ono prvo treba živo natezati, da se navede na pravo značenje. Isp. Fr. Kaulen, Einleitung in die Heilige Schrift. Erster Theil. §. 86.

[1]) Josip Flavij, Antiquit. Jud. XII. 2; sv. Justin Mučenik, Cohort. ad Graec. 13 (Migne P. G. 6, 265 s.); sv. Epifanije, De mens. et pond. 3 (Migne P. G. 43, 241).

veli, da sa Židovima ne stoji ni u kakovoj svezi, ipak se od početka do konca pokazuje tako vatren Žid, da je upravo čudno, kako već oci to nijesu opazili. U tom se naime izvještaju ne hvali i ne slavi samo narod Židovski, nego se takogjer naročito ističe, kako su Demetrije Falerej i sam kralj Ptolemej Filadelfo držali zakon Židovski za božanski i zato mu davali najveću čast. Jamačno jedan Aristej toga ne bi napisao, jer on, sam neznabožac budući, bio bi znao, da neznabošci o zakonu Židovskom nijesu mogli tako misliti. S toga odatle jasno izlazi, da je taj izvještaj sastavio neki Žid i Aristeju podvrgao [1]).

Još je dakako manje ujamčen onaj dometak sv. Justina Mučenika, da su prevodioci radili svaki sam samcat, ili onaj sv. Epifanija,

[1]) Da se ovo bolje objasni, samo ćemo nešto ispisati iz pomenutog izvještaja po Josipu Flaviju. Kaže se tu, da je Demetrije preporučio kralju zakon Židovski kao bogodan, koji s toga druge zakone vrsnoćom nathodi: »Quia mandasti, rex, ut quod deest tuae bibliothecae suppleamus, et libros qui hactenus nostram inquisitionem effugerunt perquiramus, nihil mihi ad summam circa hoc negotium diligentiam reliquum faciens, scire te velim inter eos, quos adhuc desideramus, esse Judaeorum legis codices. Hebraicis enim characteribus et vernacula ipsorum lingua scripti cum sint, intelligi a nobis non possunt. Sunt etiam negligentius quam par est habiti, eo quod nondum eis regia providentia contigit. Necesse est autem, ut et hos habeas diligenter accuratos. Sapientiorem enim et sinceriorem legislationem continent, utpote divinitus proditam«. A kralj, kada stigoše iz Jerusalema prevodioci i donesoše zakon, iz velikog poštovanja prema zakonu i od veselja došao je gotovo izvan sebe: »Ut vero senes illi venerunt cum muneribus a pontifice missis, et cum membranis, quae legem aureis literis inscriptam continebant, primum de libris eos rogavit. Ut vero ex involucris depromptos obtulerunt, multum diuque miratus membranae subtilitatem, et commissuras, quae ita latebant, ut visu discerni non possent, gratias se illis habere dixit qui venerint, et majores etiam ei qui miserit, sed longe maximas Deo cujus leges attulerint. Cumque seniores eorumque comites uno ore omnia fausta regi acclamassent, prae nimia laetitia lacrimas non continuit, quae quidem moeroris insignia etiam magnum gaudium consequi natura voluit«. Pošto bi pak prevogjenje dogotovljeno, niti se kralj može načuditi zakonu niti ga se Demetrije može nahvaliti: »Quamobrem rex multum gavisus est, videns hanc quoque suam voluntatem in publicum cessisse commodum; sed majorem etiam percepit voluptatem dum sibi lex legeretur, non sine admiratione legislatoris sapientiae; coepitque de ea re conferre cum Demetrio, rogans, qui factum sit, ut tam admirandarum legum nec historicus ullus nec poeta mentionem fecerit. Tum Demetrius respondit, neminem ausum eam attingere, quam constaret divinam esse et omni veneratione dignissimam, et punitos esse quosdam a coelesti numine, qui illam temere attrectare non sint veriti«.

da su radili po dvojica skupa, a kad tamo našlo se, da im se prijevodi od riječi do riječi podudaraju; jer najstariji pisci, koji su o postanku ovoga prijevoda pisali, o tom posve ništa ne znaju, te je već sv. Jeronim odbio to kao nešto, čemu nema nikakove potvrde [1]).

No ipak toliko se zna izvjesno, da je u Misiru Grčki prijevod svetih knjiga starog zavjeta već za rana postao prijeko nuždan. Naime još za ropstva Babilonskoga mnogi Židovi pobjegoše u Misir od straha Haldejskoga; kasnije Ptolemej I. Lagijev, osvojivši Palestinu, odvede mnogo tisuća Židova u Misir, osobito u grad Aleksandriju; a po tom opet mnogi, idući za probitkom, i sami se od svoje volje onamo preseliše. Tako se je po vremenu sabralo u Misiru sila Židova, a bilo im je prosto živjeti po svojoj vjeri, te i u državnom društvu uživali su sva prava [2]). Ali kako se u Aleksandriji, gdje su Židovi još najviše boravili, zbirahu Grčki naučenjaci, te se taj grad posve nahodio pod uticajem Grčke nastave, koju su Ptolemej Prvi i Drugi silno podupirali, ne mogahu se ni Židovi oteti od tog pravca, već bijahu usilovani primiti Grčki jezik. Odatle je napokon došla potreba, da su se za Misirske Židove morale i svete knjige prevesti s Hebrejskoga jezika na Grčki [3]).

Uvaži li se sada ova potreba Misirskih Židova, koji zato, što su se služili jezikom Grčkim kao govornim, obično se zovu Helenisti, onda se i onaj tako zvani Aristejev izvještaj posve drukčije ukazuje i dobiva ne malo objašnjenje, te se mora zaključiti, da se ipak u njemu nalazi istinita tradicija navlastito za doba, kada su se svete knjige stale prevoditi.

Ovo valja to više zaključiti, što onaj tobožnji Aristej nije opet sam, nego o postanku Grčkog prijevoda u glavnome jednako

[1]) Sv. Jeronim: »Et nescio, quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo exstruxerit, quibus divisi eadem scriptitarint, quum Aristaeus ejusdem Ptolemaei ὑπερασπιστής et multo post tempore Josephus nihil tale retulerint, sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse«. Praef. in Pentat. — Kaže doduše sv. Justin, da je on sam na ostrvu Faru vidio ostatke od onih ćelija; no zgodno opaža Bellarmin: »Ut Justino Judaei fabulam a se confictam persuaserint et quasdam ruinas ostendentes cellulas esse dixerint septuaginta interpretum, facile fieri potuit: nec minus facile, ut Justino viro sancto fidem habuerint aliqui posteriores«. De verbo Dei II. 6.

[2]) IV. Kralj. 25, 22—26; Jer. gl. 41. 42. 43.; Josip Flavij, Antiquit. Jud. XII. 1.

[3]) Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, XI. Band, Freiburg im Breisgau 1899. Art. »Septuaginta«.

izvješćuje i Židovski filosof Aristobulo, koji je živio u Aleksandriji u prvoj polovini 2. vijeka prije Krista i bio učitelj kralju Ptolemeju VI. Filometoru[1]).

U djelu naime, što ga je Aristobulo bio posvetio Ptolemeju VI. Filometoru, nastojao je dokazati, kako već u Platona i u Pitagore ima tragova, da su ne samo poznali Hebrejske svete knjige, nego i mnogo koješta iz njih povadili; pa je za sigurno uzeo, da je već i prije, nego li su Židovi živjeli pod vladom Aleksandra Velikoga i Persijskom, bilo nešto prevedeno s Hebrejskoga na Grčki. Spomenuvši to, dodao je: »Poslije, u doba kralja Ptolemeja po nadimku Filadelfa, djeda tvojega, koji je u ovoj stvari sve prestigao pažnjom i podatljivošću, izradilo se prevogjenje svega onoga, što pripada našim zakonima, osobitim nastojanjem Demetrija Falereja, koji je upravljao svim poslom« [2]).

Pa kao što doba, tako i sve ostalo, što se u onome izvještaju čita, izlazi u glavnome dosta vjerovano, ako se uzmu na um sve prilike.

Iznajprije budući da je taj prijevod bio potreban u Misiru, zato se odatle izvodi, da je u Misiru i nastao, i to po svoj prilici u Aleksandriji, gdje je književna prosvjeta bila tada sve zaokupila.

Tako isto samo se po sebi razumije, da su taj posao mogli učiniti samo Židovi. No nije jednako izvjesno, da li su to bili Židovi Misirski ili dozvani iz Palestine, i koliko ih bijaše na broj.

Uzeti se takogjer može, da prevogjenje stoji puno u svezi s blagonaklonošću Ptolemeja Prvoga ili Drugoga k Židovima, a možda

---

[1]) II. Mak. 1, 10.

[2]) Aristobulova »verba ipsissima« ovako navodi Eusebije Pamfilov: »Satis constat, inquit, legum nostrarum instituta secutum esse Platonem, et singular earum capita diligenter ac studiose perlegisse. Nam etiam ante Demetrium illum Phalereum, adeoque ante Alexandri ac Persarum imperium, ea jam omnia Graece ab aliis conversa fuerant, quibus cum illa Hebraeorum popularium nostrorum ex Aegypto migratio, tum eorum series, quae coelitus ipsis evenere, promissae regionis occupatio, et universae legis expositio continetur: nemini ut dubium esse possit, quin suos in libros laudatus inde philosophus pleraque derivarit. Fuit enim is lectionis plurimae, quemadmodum et Pythagoras, qui e nostris selecta quoque permulta suis illis decretis inseruit. Post, regis Ptolemaei cognomento Philadelphi, avi tui, tempore, qui omnes hoc in genere studio et magnificentia superavit, integram eorum, quae nostras ad leges pertinebant, omnium interpretationem, praecipua Demetrii Phalerei totum negotium moderantis opera, elaborarunt«. Praepar. Evang. l. 13. c. 12 (Migne P. G. 21, 1098). Cfr. Klemento Aleksandrijski, Strom. l. 1. c. 22 (Migne P. G. 8, 894).

i obojice. Jer da Židove što boljma pridobiju, a na to su išli, lako da su im učinili tu ljubav, te dali njihov zakon prevesti i metnuti u svoju kraljevsku knjižnicu[1]).

Oci su ponajviše držali, da su s knjigama Mojsijevim u ono isto doba i sve ostale svete knjige staroga zavjeta bile prevedene na Grčki. Nego i o tom slabo se što stalno može reći, kad najstarija svjedočanstva niti su dosta jasna niti se pravo megju sobom slažu. Jer ako se čini, da tobožnji Aristej govori samo o knjigama Mojsijevim, a ono bi reći, da Aristobulo misli i sve ostalo[2]).

---

[1]) Kažemo: Ptolemeja Prvoga ili Drugoga, a možda i obojice, da ovako saberemo razna mnijenja, što se o tome nalaze. Jer premda većinom svi drže, da je prijevod nastao za vremena Ptolemeja II. Filadelfa, ima opet i takijeh, koji napominju Ptolemeja I. Lagijeva, dok neki misle, da je pod Prvim započet, a pod Drugim završen. — Proti Drugomu se osobito to iznosi kao poteškoća, što je Demetrije Falerej, koji se ističe kao umni začetnik i vodilac prevogjenja, bio istina u milosti i u velikoj časti kod Ptolemeja I. Lagijeva, ali nipošto kod njegova sina i nasljednika Ptolemeja II. Filadelfa, jer je ovaj Demetrija naskoro po smrti očinoj odstranio s dvora. Nego s ovom poteškoćom ne će imati nikakove neprilike, tko zna, da je Ptolemej Lagijev godine 286. bio uzeo sina svoga Ptolemeja Filadelfa za drugara u vladanju, pa su godinu dana zajedno vladali; a zatim godine 285. odrekao se je prijestola i umr'o istom godine 283. Dakle taj se je prijevod mogao posve lasno načiniti u ono vrijeme, što je Filadelfo kraljevao skupa s ocem, i dok mu je otac još živio, te Demetrije imao veliki uticaj na sve poslove.

[2]) U izvještaju tobožnjeg Aristeja ne dolazi samo riječ zakon, koja je po sebi neodregjena, te može značiti kao što same knjige Mojsijeve tako i sve svete knjige starog zavjeta, nego je u pismu, što se pripisuje velikomu svećeniku Eleazaru, izrijekom govor o knjigama zakonodavčevim, a to može ići samo na Petoknjižje Mojsijevo. Pa tako je taj izvještaj shvatio i Josip Flavij, kada za njim govoreći, kako je Ptolemej Filadelfo bio dobio volju, da se Židovski zakon prevede, dodaje ovo: »Neque enim totam Scripturam occupavit ille, sed legem solam ei tradiderunt interpretes, qui ob hoc Alexandriam missi fuerant«. (Antiquit. Jud. I. 1. Prooem.) Aristobulo pak veli, da je već prije vlade Aleksandrove i Persijske bilo na Grčki prevedeno sve ono, u čem se nahodi kako izlazak Israelaca iz Misira, tako niz onoga, što im s neba pade u dijel, uzeće zemlje obećane i izložba svega kolikog zakona; a kasnije za Ptolemeja Filadelfa, da je načinjen prijevod svega onoga, što pripada Židovskim zakonima. Jamačno, tko bi riječi Aristobulove tako uzeo, da ono prvo, što veli da je prevedeno već prije vlade Aleksandrove i Persijske, naznačuje ne samo cijelo Petoknjižje nego i knjigu Josuinu, taj bi onda takogjer morao držati, da ovo potonje, što se dovodi u svezu s Ptolemejom Filadelfom, obuhvata sav stari zavjet. Nego kao što je nejasno, što se upravo ima pod onim misliti, da li čitave knjige ili samo po gdjekoji ulomci, tako je i ovo nestalno.

U ostalom, kakogodi bilo, toliko je ipak sigurno, da su oko godine 132. prije Krista već sve svete knjige staroga zavjeta nahodile se na Grčkom jeziku. Jer okolo rečene godine unuk Isusa, sina Sirahova, pisca knjige Crkvenice, došav u Misir dao se na prevogjenje te knjige djedove s Hebrejskoga jezika na Grčki. Pa da opravda svoj možda manje vjeran prijevod, poziva se na prijevod zakona i prorokâ i ostalog drugih knjiga, koji takogjer da se nije mogao dotjerati, da bi izašao prost od svih mana [1]).

Dodat ćemo još i to, da su imena: prijevod Aleksandrijski i osobito prijevod Sedamdesetoričin i Sedamdesetorica od davnina običajem nadjenuta ne samo Grčkome prijevodu svih svetih knjiga staroga zavjeta, nego dapače i onima starozavjetnim svetim knjigama, koje su Grčki originalno napisane.

2. U glavnome se jezik Sedamdesetorice slaže s onim Grčkim jezikom, što se je počevši od Aleksandra Velikoga bio uselio gotovo u sve zemlje prostranoga kraljevstva Maćedonskoga. U ono naime doba dogodila se u jeziku Grčkome dvojaka promjena. Premda su književnici u književnom jeziku nastojali zadržati Atičko narječje, potkralo im se ipak mnogo pritrošâ i iz drugih narječja, te se stvorilo novo, koje bi prozvano ἡ κοινὴ διάλεκτος, t. j. opće narječje. A još je veća promjena zadesila govorni jezik; jer razna Grčka plemena, koja su sve do onda živjela više ili manje odvojena, stadoše se megjusobno miješati, pa im se pomiješaše i narječja, no ipak preteglo je Dorsko, kojim govorahu Maćedonci. Ovaj dakle pučki jezik Grčki, koji je smjesa od raznih narječja a zove se Helenski, jest temelj jeziku prijevoda Aleksandrijskoga; jer prevodioci znali su jezik Grčki više iz svakidašnje porabe nego li iz čitanja knjigâ. A kako su bili Židovi, nije čudo, ako su mu još dali i obilježje Semitsko, natrunivši ga mnogim hebrejismima i aramismima; budući da veoma rijetko biva, da bi tko tako pisao tugjim jezikom, te mu ne bi ništa dao od svojega. S toga se jezik toga prijevoda razlikuje i od onoga pučkog Helenskog stvarju i imenom, te se obično naziva Helenistički [2]).

[1]) Eccli. Prolog.: »Hortor itaque venire vos cum benevolentia, et attentiori studio lectionem facere, et veniam habere in illis, in quibus videmur sequentes imaginem sapientiae deficere in verborum compositione. Nam deficiunt verba Hebraica, quando fuerint translata ad alteram linguam. Non autem solum haec, sed et ipsa lex, et prophetae, ceteraque aliorum librorum, non parvam habent differentiam, quando inter se dicuntur«.

[2]) Isp. R. Cornely, Introductio generalis, str. 278—283. i 326.

3. Što se tiče vjernosti prijevoda, to su gotovo sve knjige više riječ po riječ prevedene, nego li slobodno. Jedino u tom se opaža neka sloboda, što su prevodioci gledali, da ono uklone, što bi moglo biti sablažnjivo, kad bi se krivo razumjelo. Ovamo pripada iznajprije ublažavanje krupnijih izraza eufemismima, to će reći: onakove izraze, koje bi teže podnosila nježnija ćut, većinom su umekšavali; zatim odstranjivanje antropomorfisama, to će reći: ona su mjesta opisivali, gdje se Bogu daju čovječja svojstva; napokon zamjenjivanje tropâ pravim riječima, to će reći: govorenje u prilikama općenito su razdrešivali. K tomu su još ovda onda, koje jasnoće radi, koje opet da bi se po njihovu poimanju smisao zgodnije istavio, dodali po koju riječ. No sve ovo ni malo ne umanjuje prijevodu njegove vjernosti [1]).

Ako se ipak sa svim tim nagje u prijevodu Aleksandrijskom i mnogo koješta, što nije dosta vjerno, to ne smijemo zaboraviti, da je on prvi od svih što su ikad načinjeni, a tolika je razlika megju Hebrejskim i Grčkim jezikom, da daje prevodiocu ljute jade. K tomu Grčki jezik nije onda još imao ni riječi, da se izreknu mnogi novi pojmovi vjere Židovske, a prevodioci, koji su znanje oba jezika imali više iz svakidašnjega života nego iz učevne nastave, bili su bez svih onih potpomoći, koje mi danas imamo. Pa ako mi nakon tolikih drugih prijevoda, s pomoću kojih možemo smisao teksta originalnog lakše i bolje shvatiti, te obilujući izvrsnim rječnicima, gramatikama

[1]) Upotrijebljeni eufemismi: I. Mojs. 15, 4. . . . koji će izaći מִמֵּעֶיךָ ἐκ σοῦ . . . ; Is. 3, 17. וְשִׂפַּח אֲדֹנָי קָדְקֹד בְּנוֹת צִיּוֹן וַיהוָה פָּתְהֵן יְעָרֶה καὶ ταπεινώσει ὁ θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών, καὶ κύριος ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν. — Promijenjeni tropi i antropomorfismi: I. Mojs. 18, 30. 32. אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה μή τι κύριε ἐὰν λαλήσω; II. Mojs. 15, 3. יְהוָה אִישׁ מִלְחָמָה κύριος συντρίβων πολέμους, a i sv. Jeronim je ovo mjesto promijenio: Dominus quasi vir pugnator; Jos. 4, 24. יַד יְהוָה ἡ δύναμις τοῦ κυρίου; Is. 9, 14. כִּפָּה וְאַגְמוֹן μέγαν καὶ μικρόν. — Dometnuta koja riječ: II. Mojs. 19, 3. I Mojsije izagje אֶל־הָאֱלֹהִים εἰς τὸ ὄρος τοῦ θεοῦ; 24, 9. 10. Po tom otide gore Mojsije i Aron, Nadab i Abihu, i sedamdeset starješina Israelovih וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל καὶ εἶδον τὸν τόπον, οὗ εἱστήκει ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. — Ovakovih promjena ima u svim gotovo knjigama. — Promjenom su tropâ kadšto jasnija postala proroštva, n. pr. IV. Mojs. 24, 17. Izaći će zvijezda iz Jakoba, i ustat će שֵׁבֶט (= palica) iz Israela: ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ.

i drugim sredstvima, ipak nijesmo kadri izaći potpuno vjerni kad prevodimo svete knjige, zar ćemo se onda čuditi, što su i Aleksandrijski prevodioci kad i kad falili te nijesu svuda pravoga smisla pogodili?

II. O drugim Grčkim prijevodima staroga zavjeta.

Prije nego dopišemo zgode prijevoda Aleksandrijskoga i progovorimo o njegovu ugledu, treba da spomenemo i druge Grčke prijevode, koji nastaše u 2. vijeku poslije Krista; a valja ih napomenuti osobito zato, što i oni u daljnom razvijanju ne ostaše bez svakog uticaja na Sedamdesetoricu.

Kad bi izdan prijevod Aleksandrijski, svi ga Židovi najradosnije primiše. Helenisti uporediše ga s tekstom originalnim, a upotrebljavao se i u Palestini. Ali kada ga kršćani dobiše od apostolà, pa u svojim prepiranjima sa Židovima uzeše na nj pozivati se i s njim ih pobijati, dokazujući, kako su se starozavjetna proroštva ispunila na Isusu Kristu, onda Židovi videći se u neprilici, počeše mu poricati vjernost, njegovo svjedočenje zabacivati, ter se brinuti za nove prijevode, e bi oborili kršćanske dokaze. Ovo je, čini se, bio glavni uzrok postanku drugih prijevoda.

Od novih prevodilaca prvi se pojavio A k v i l a u početku 2. vijeka, a bio je, čini se, vjere Židovske. U prevogjenju držao se je posve ropski Hebrejskog teksta, nastojeći sve na sitno izreći, pa je to kad i kad bilo od velike štete i jasnoći i smislu[1]).

Drugi je Grčki prevodilac T e o d o c i j o n, za kojega jedni vele, da je bio Žid, a drugi ga zovu ebionitom. U svojem prijevodu, načinjenom pod konac 2. vijeka, tako je slijedio prijevod Aleksandrijski, da ako mu se je činilo u njemu što manje vjerno rečeno ili da nedostaje, to je ispravio i potpunio po tekstu originalnom. Pa kako je knjiga Danielova bila u Sedamdesetorici loše prevedena, uzela je Crkva tu knjigu u prijevodu Teodocijonovu, u kojem je još i danas ima.

---

[1]) N. pr. I. Mojs. 1, 1. U početku stvori Bog n e b o i z e m l j u, preveo je Akvila: . . . ἔκτισεν ὁ ϑεὸς σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τὴν γῆν, »quod Graeca et Latina lingua omnino non recipit«, kako kaže sv. Jeronim (Migne P. L. 22, 578); no tim je Akvila samo nepotrebno na dva načina istumačio Hebrejsku partikulu אֵת, koja se tu nalazi pred הַשָּׁמַיִם = nebo, i pred הָאָרֶץ = zemlja, a može Hebrejima značiti σύν (s, sa), i služiti za znak akusativa.

Nešto mlagji od Teodocijona bio je S i m a h, o kom se pravo ne zna, da li je od Samarjanaca prešao k Židovima ili je bio ebionit. Prevodeći nije toliko gledao na riječi, koliko na smisao. No u tom nastojanju, da bude jasan, dopustio je kadšto sebi i odveć veliku slobodu.

Ovoj svoj trojici spočitavaju oci, da su himbeno zabašurivali otajstva Kristova. Teško je danas reći, koliko je u tom istine, kad nam se je od njihovih prijevoda sačuvalo samo nešto malo odlomaka. U ostalome duh se njihov s te strane dovoljno pokazuje već tim, što su Is. 7, 14. svi uzeli »mladica« mjesto »djevica«[1]).

Prema drugim prijevodima Sedamdesetorica bi prozvana κοινὴ ἔκδοσις ili samo κοινή, u Latinskih pisaca v u l g a r i s ili v u l g a t a e d i t i o; pa to ime, koje će reći o p ć e ili p r i h v a ć e n o i z d a n j e, ujedno je svjedočanstvo o silnom rasprostiranju Sedamdesetorice.

III. Zgode prijevoda Aleksandrijskoga.

Kako se je prijevod Aleksandrijski mnogo upotrebljavao u Crkvi već iz početka, to možemo slutiti iz svjedočanstva sv. Jeronima, koji kaže, da je taj prijevod krijepio vjeru Crkvi, dok je ona nastajala[2]). Pa budući da je broj vjernih bez prestanka rastao, bilo je potrebno i množenje toga prijevoda, koje je išlo tako u velike, da se nijedna knjiga starog svijeta nije više od njega prepisivala. No ovo rasprostranjavanje bilo mu je s druge strane na ne malu štetu, jer mnogim prepisavanjem uvukoše se u prijepise i mnoge razlike. Uz to još gdjekoji, osobito takovi, koji su razumjeli Hebrejski, dopustiše sebi ovda onda i po štogod u njemu preinačiti.

Kojigod su bili megju kršćanima učeniji i razboritiji vrlo se zabrinu, što se to dogagja s tim prijevodom; a po gotovu im žao

---

[1]) Vidi o tom na strani 77. u tekstu i u napomeni 1.

[2]) Sv. Jeronim: » . . Septuaginta interpretum . . . editio . . . n a s c e n t i s E c c l e s i a e r o b o r a v e r a t f i d e m . . . «. Praef. 1. in Paralip. — Pače može se reći, da je prijevod Aleksandrijski i puno pripomogao, da se je svijet neznabožački za Isusa pripravio, kako je to lijepo istakao Brian Walton: »Quae versio (scilicet Septuaginta) instar stellae matutinae gentes densissimis ignorantiae tenebris ad Evangelium recipiendum paratiores reddidit, cum, quae de Christo ab Apostolis promulgata erant, a Prophetis in linguam sibi notam transfusis multo antea praedicta fuisse legerent, unde versionem hanc „ostium ad Christum", non sine causa, appellavit S. Chrysostomus«. Biblia sacra Polyglotta, Londini, 1657., Praefatio.

bude, što morahu vidjeti i čuti, kako Židovi, kad bi se s kršćanima prepirali oko vjere, uzimaju to za izgovor, te onome djelu, na koje se kršćani najviše oslanjahu braneći svoje i njih pobijajući, odriču svaki ugled, jer se u kojećem razlikuje od teksta Hebrejskog, pa i sami Grčki eksemplari ne slažu se pravo izmegju sebe.

S toga da bi se opet podiglo poštovanje k prijevodu Aleksandrijskom, pothvati se Origen što temeljitije pregledati ga i ispraviti. U tu svrhu primi se Origen velikog i veoma teškog posla, koji svrši okolo godine 231. Načini naime Bibliju, u kojoj svaku stranu razdijeli na šest stupaca, kako bi što zgodnijim načinom mogao prijevod Aleksandrijski isporediti i s originalom i s drugim prijevodima. U prvi je stupac stavio tekst Hebrejski pisan slovima Hebrejskim, u drugi opet isti tekst Hebrejski opisan Grčkim slovima; zatim dogjoše prijevodi, i to ovim redom: u trećem je stupcu bio prijevod Akvilin, u četvrtom Simahov, u petom Sedamdesetoričin, u šestom Teodocijonov. Ovako se je moglo umah vidjeti, što ima tekst Hebrejski i što se nalazi u prijevodima. Ako je štogod bilo u tekstu Hebrejskom, čega nije bilo u Sedamdesetorici, ono je Origen u njoj dopunio iz kojega drugog prijevoda, ponajviše iz Teodocijonova; a opet ako je štogod bilo u Sedamdesetorici, čega nije bilo u tekstu Hebrejskom, ono je iz nje kao odlučio. Početak pako i svršetak takove dopune i takova odlučka bilježio je onakim znakovima, kakovima su se tada služili Aleksandrijski gramatici, kad bi htjeli nešto dopuniti ili odlučiti, naime metao je: na početak dopune asterisak (⁜), na početak odlučka obel (ili — ili ÷ ili ⸓ ili ⸔ ili ⸕ ili -+-), na svršetak bilo dopune ili odlučka metobel (ili : ili ·/. ili ⸜). Ovo djelo Origenovo bi prema broju stupaca prozvano Heksapla[1]).

Nego osim već pomenutih prijevoda poznavao je Origen još i druga tri, barem od nekih knjiga, pa je i njih upotrijebio za poregjenje, uvrstavši ih u posebne stupce. Tako za gdjekoje knjige izagje brojem stupaca: Heptapla ili Oktapla ili Enneapla[2]).

Budući da se od ova tri potonja prijevoda ne znaju prevodioci, zato prema mjestu, koje dobiše megju prijevodima u Origenovim stupcima, nazvani su: Peti, Šesti, Sedmi.

---

[1]) Ἑξαπλᾶ (razumijeva se βιβλία) t. j. kao: Šestorostruka Biblija. Napominjemo ovdje, da kao što se riječ Biblija uzima singularno (isp. na strani 15.), tako ćemo uzimati i Heksapla, premda je i ovo po sebi riječ pluralna.

[2]) Ἑπταπλᾶ, Ὀκταπλᾶ, Ἐννεαπλᾶ (βιβλία) t. j. kao: Sedmorostruka, Osmorostruka, Devetorostruka Biblija.

Povrh toga načini Origen i kraće djelo, u kojem je samo četiri prvo rečena Grčka prijevoda (Akvilu, Simaha, Sedamdesetoricu, Teodocijona) poregjao u četiri stupca, a zove se Tetrapla[1]).

Sva ta muka Origenova bi pohranjena u Cesareji Palestinskoj, a misli se, da je izginula u 7. vijeku, kad su Arapi razvalili Cesareju.

Heksapla nije bila nikad cijela prepisana, a to zaradi svojeg golemog opsega, već samo onaj njezin stupac, u kojem se je nalazio tekst prijevoda Aleksandrijskoga, objelodaniše sa svima Origenovim popravcima i kritičkim znacima Cesarejski biskup Eusebije i njegov prijatelj svećenik i potonji mučenik sv. Pamfil. Taj tekst, iz Heksaple ispisan budući, imenuje se po tom tekst heksaplin.

Nego Origen nije bio jedini, koji se je u starini trudio oko ispravljanja Sedamdesetorice. To isto učiniše takogjer na koncu 3. vijeka svećenik u Antiohiji sv. Lucijan i Misirac sv. Hesihije, koji obojica umriješe smrću mučeničkom.

Od onda imaju od prijevoda Aleksandrijskoga tri izdanja: Origenovo, Lucijanovo i Hesihijevo, o kojima vise i svi rukopisi, što su se učuvali[2]).

IV. O ugledu prijevoda Aleksandrijskoga.

U kolikoj je časti bio nekada prijevod Aleksandrijski, može se razabrati odatle, što se je izvodio iz nadahnuća Božjega; jer se je držalo, kako govori sv. Augustin, da je onaj isti Duh bio u prevodiocima, dok su taj prijevod radili, koji i u svetim piscima, dok su božanske knjige spisivali[3]). No u to mnijenje već odavno nitko

---

[1]) Τετραπλᾶ (βιβλία) t. j. kao: Četvorostruka Biblija.

[2]) O prostiranju ovih izdanja ovako piše sv. Jeronim: »Alexandria et Aegyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem. Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat. Mediae inter has provinciae Palaestinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt: totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat«. Praef. 1. in Paralip.

[3]) Sv. Augustin: »Spiritus enim qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat etiam in Septuaginta viris, quando illa interpretati sunt: qui profecto auctoritate divina et aliud dicere potuit, tanquam Propheta ille utrumque dixisset, quia utrumque idem Spiritus diceret; et hoc ipsum aliter, ut si non eadem verba, idem tamen sensus bene intelligentibus dilucesceret; et aliquid praetermittere, et aliquid addere, ut etiam hinc ostenderetur non humanam fuisse

više ne vjeruje, budući da mu je poglaviti uzrok bio onaj ničim nedokazani sklad izmegju prevodilaca, koji, kako se pričalo, odvojeni i napose prevodeći izrekoše čudesno isti smisao posve istim riječima [1]).

Ipak besumnjivo je, da je Bog osobitim promislom stražio, da se u tom prvom prijevodu svetih knjiga, koji je bio namijenjen Crkvi u njezinu nastanju, ne zamuti ništa od vjere i od morala, te da se on i u ostalom, što pripada bistvu djela, ne udalji od prvobitnog teksta i od originalnog pisanja svetih pisaca. S toga se prijevod Aleksandrijski s punim pravom drži za autentični izvor objave Božje.

A ima i osobita izjava glave crkvenog učiteljstva, kojom se prijevod Aleksandrijski barem neupravice proglašuje autentičnim. Kad je naime godine 1586. Siksto V. izdao tekst toga prijevoda, izragjen po najispravnijim izvorima, popratio je izdanje breveom, u kojem ovako govori: »Hoćemo i odregjujemo na slavu Božju i na korist Crkvi, da ovako pregledani i izragjeni stari Grčki zavjet Sedamdesetoričin svi prime i zadrže, te se njim navlastito služe za razumijevanje Latinskog Vulgatina izdanja i starih svetih otaca; a zabranjujemo, da se u napredak nitko ne usudi od ovoga našeg Grčkoga izdanja štogod promijeniti bilo dometanjem ili odmetanjem. Ako li bi pak tko drukčije učinio, nego li je ovom našom odredbom zakazano, neka zna, da će doći u nemilost kod Boga svemogućega i kod blaženih apostola Petra i Pavla«. Hvaljeni papa, svijestan tomu, da veoma ide k njegovoj pastirskoj brizi, da se knjige Svetoga Pisma, u kojima spasovni nauk ima, izdaju otrijebljene od svih mana cjelovite i čiste, ovom je zapovijesti pokazao, kako se nije bojati, da se u onom Grčkom tekstu ne nalazi u bistvu ono isto, što je izašlo iz ruku svetih pisaca; inače takove zapovijesti ne bi on mogao ni učiniti. A ovo opet što drugo znači, nego li onaj Grčki tekst proglasiti autentičnim [2]).

in illo opere servitutem, quam verbis debebat interpres, sed divinam potius potestatem, quae mentem replebat et regebat interpretis«. De Civ. Dei XVIII. 43 (Migne P. L. 41, 604).

[1]) Vidi o tom na stranama 79. 80. i 81. u tekstu, i na 81. u napomeni 1.

[2]) Evo cijeli taj breve: »Sixtus Papa V. Ad perpetuam rei memoriam. Cupientes quantum in nobis est, commissi nobis gregis saluti quacunque ratione ac via prospicere, ad pastoralem nostram curam pertinere vehementer arbitramur, Sacrae Scripturae libros, quibus salutaris doctrina continetur, ab omnibus maculis expurgatos integros purosque pervulgari. Id nos in inferiori gradu constituti, quantum potuimus, studio et diligentia nostra praestitimus, et in hac altissima specula a Deo collocati assidue mentis nostrae oculis spectare non desistimus. Cum itaque superioribus annis piae recordationis Gregorius Papa XIII. praedecessor noster, nobis suggerentibus, Graecum Vetus Testamentum juxta Septuaginta Interpretum editionem, qua ipsi etiam Apostoli nonnunquam usi fuerunt, ad emendatissimorum codicum fidem expoliendum mandaverit, ejus rei cura dilecto filio nostro Antonio Sanctae Romanae Ecclesiae Presbytero Cardinali Caraffae, et ad id per eum delectis eruditis aliquot viris demandata, et jam expolitio hujusmodi, permultis exemplaribus ex diversis Italiae bibliothecis et praecipue ex nostra Vaticana diligenter collatis matureque examinatis, absoluta sit: volumus et sancimus ad Dei gloriam et Ecclesiae utilitatem, ut Vetus Graecum Testamentum juxta Septuaginta ita recognitum et expolitum ab omnibus recipiatur ac retineatur, quo potissimum ad Latinae Vulgatae editionis et veterum sanctorum Patrum intelligentiam utantur: prohibentes, ne quis de hac nostra Graeca editione audeat in posterum, vel addendo vel demendo quicquam immutare. Si quis autem aliter fecerit, quam hac nostra sanctione comprehensum est, noverit, se in Dei Omnipotentis beatorumque Apostolorum Petri et Pauli indignationem incursurum. Datum Romae apud Sanctum Marcum, sub annulo Piscatoris. Die VIII. Octobris MDLXXXVI. Pontificatus nostri anno secundo«.

§. 13. O Itali.

Već u 2. vijeku nalazio se je Latinski prijevod svetih knjiga staroga i novog zavjeta, poznat pod imenom Itala. Ima ih, koji postanak njegov stavljaju u 1. vijek, no držimo, nemaju nikakvih dokaza, kojima bi to dokazali; a još je manje moći pristati uz one, koji nagagjaju, da bi sam sv. Petar mogao biti prevodilac Italin.

Ne zna se pravo, da li je prije sv. Jeronima bilo više Latinskih prijevoda svetih knjiga, ili je pak bio samo jedan, od kojega su se po vremenu načinili eksemplari, koji su se izmegju sebe razlikovali. Čini se ipak, da mnijenje o množini različitih megjusobno nezavisnih prijevoda bolje odgovara svjedočanstvima sv. otaca [1]). Ali

[1]) Sv. Hilarije: »Hymnos aliqui translatores nostri carmina nuncupaverunt: plerique autem hymnos ex ipsa graecitatis usurpatione posuerunt«. In Ps. 54, 1 (Migne P. L. 9, 347). — Sv. Augustin: »Qui enim Scripturas ex Hebraea lingua in Graecam verterunt, numerari possunt; Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Graecus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari«. De doctr. christ. II. 11 (Migne P. L. 34, 43).

opet Itala je imala prvenstvo, jer, kako kaže sv. Augustin, bolje se je držala riječi, a uz to bila je jasna[1]).

A i to nije poznato, gdje je nastao prvi Latinski prijevod svetih knjiga. Sa svim tim može se držati za posve vjerovano, da je on najprije iznesen na svijetlo u prokonsularnoj Africi, a ne u Rimu ni u Italiji. Razlog je tome, što u Rimu i u drugim mjestima Italije nije bio potreban, dok u Africi nijesu mogli bez njega biti. Zna se naime, da je poglaviti povod postanku svih starinskih prijevoda Svetog Pisma vazda dalo upotrebljavanje liturgijsko i javno crkveno, a ne privatno naroda. Pa kako je besumnjivo, da je barem cijela dva prva stoljeća jezik Grčki bio javni i liturgijski jezik u Rimskoj Crkvi, a u Africi odmah, čim su utemeljene crkve, stalo se i bogoštovlje opsluživati jezikom Latinskim: to odatle samo po sebi izlazi, da se tamo ima tražiti postanak prvoga Latinskog prijevoda, gdje je bio najprije nuždan[2]).

Stari zavjet Italin bio je načinjen s Grčkoga prijevoda Sedamdesetoričina.

Kako pokazuju iz Itale sačuvani dijelovi, jezik Latinski, kojim je ona pisana, nije bio književni, nego pučki govorni jezik.

---

[1]) Sv. Augustin: »In ipsis autem interpretationibus, Itala caeteris praeferatur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae«. De doctr. christ. II. 15 (Migne P. L. 34, 46).

[2]) G. B. de Rossi misli pače, da u Rimskoj Crkvi Grčki jezik nije ustupio Latinskomu sve do pod konac 3. vijeka, ili ća u 4. vijeku. To on sudi po natpisima Grčkim, koje postojano nalazi nad grobovima papinskim iz 3. vijeka; jer nije prilike, zaključuje odatle, da bi Grčke natpise stavljali nada te grobove, kad bi već početkom 3. vijeka Latinski jezik bio uveden u Rimsku Crkvu; a napominje takogjer, da se je to istraživanje, koji je bio crkveni jezik u Rimu za prva tri stoljeća, činilo poglavito zato, ne bi li se tako raspravilo pitanje o postanku Latinskog prijevoda svetih knjiga. De Rossi piše: »L' uso costante della greca lingua in quegli epitaffi (dei Romani Pontefici) è prova manifesta, che greco fù il linguagio ecclesiastico della Chiesa Romana nel secolo terzo. Questo fatto importante pone in nuova luce le osservazioni di molti dotti circa il greco idioma adoperato nei documenti ecclesiastici di Roma dei primi tre secoli. Le ricerche intorno a questo punto hanno avuto per mira speciale la soluzione del quesito circa l' origine della latina versione dei libri santi. Gli epitaffi papali del secolo terzo ci invitano a credere, che la liturgia e la publica lezione delle scritture, almeno nelle adunanze presiedute dal papa, a Roma si facevano in greco . . . Circa la fine del secolo terzo o volgendo il quarto la greca lingua ecclesiastica cedette in Roma il luogo alla latina«. Roma Sotteranea. Roma 1867. II. p. 236 s.

§. 14. O Vulgati.

I. O postanku i rasprostiranju Vulgate.

1. Oko polovine 4. vijeka već se tako bio iskvario Italin tekst, da se je držalo za nužno, neka se on što temeljitije pregleda, premda se je znalo, da se još nijedna pogrješka nije u nj uvukla, koja bi zadirala stvari bistvene.

Ovoj velikoj i opće priznatoj potrebi sjajnim upravo načinom priteče u pomoć promisao Božji, obdarivši Crkvu svoju izvanrednim čovjekom, posve doraslim tako važnomu i tegotnomu poslu. To je bio sv. Jeronim, čovjek veoma učen i vješt u Latinskomu, Grčkomu i Hebrejskomu jeziku[1]). Teško doista, da se je ikada u kojem čovjeku bila našla tolika vrsnoća za eksegetsku radnju, kao u sv. Jeronimu. Crkva ga zove najvećim učiteljem u tumačenju svetih knjiga[2]).

Pošto je sv. Jeronim popravio Italu, dade se takogjer na ozbiljno prevogjenje Svetoga Pisma s Hebrejskoga na jezik Latinski. I tim jednim i drugim izveo je djelo, od kojega se malo po malo stvorio novi biblijski Latinski tekst staroga i novog zavjeta, a taj bude općenito prihvaćen i prozvan imenom Vulgata. Kako i kojim načinom se je to sve razvilo, bit će nam najjasnije, ako se u kratko upoznamo s ličnošću i sa životom vrlog našeg popravitelja i prevodioca[3]).

2. Sv. Jeronim rodi se godine 341. u Stridonu malenu gradu na megji Dalmatinskoj i Panonskoj[4]). U domu očinskom bješe Jeronim veoma brižljivo odgajan, gledajući u svojim roditeljima

---

[1]) Ovako o njemu govori sv. Augustin: »Quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, et omnium trium linguarum peritus (scil. Latinae, Graecae et Hebraicae) etc«. De Civ. Dei XVIII. 43 (Migne P. L. 41, 604).

[2]) U molitvi crkvenoj o sv. Jeronimu govori se ovako: »Deus, qui Ecclesiae tuae in exponendis sacris Scripturis beatum Hieronymum, Confessorem tuum, Doctorem maximum providere dignatus es . . . «.

[3]) U opisivanju žića sv. Jeronima služit ćemo se Životima Svetaca i Svetica Božjih od Fr. Ivekovića: 30. dan rujna. U to ćemo upletati ono, što ide u naše preduzeće.

[4]) Gdje je upravo ležao taj gradić Stridon, teško je kazati; jer jedni ga traže u Dalmaciji, drugi u Istri, opet drugi u Megjumurju, a ima takogjer mnijenje, da je bio na onom mjestu, na kojem je kasnije nastao grad Zrinj, Kostajnici na zapadu oko 15 km zračne linije. U ostalom bilo tomu kako mu drago, ali svakako izlazi, da je Jeronim vidjelo Božje ugledao u kraju, gdje sada živi narod Hrvatski.

primjer čestita i bogoljubiva života ter imajući iz malena vješte učitelje, koji su tvrd temelj položili njegovu potonjemu znanju [1]). U ono doba glasoviti bijahu u Rimu učitelji Viktorin i Donat; s toga kad Jeronim svrši kod kuće prve nauke, pošlje ga otac onamo. U Rimu, tadašnjem vrutku svih nauka, lati se Jeronim sa svom mladenačkom dušom knjige, i ne odusta od nje, dok ne prouči gotovo sve bolje pisce Latinske i Grčke. Uz to s velikom marljivošću i mukom sastavio je sebi mladi Jeronim i lijepu knjižnicu.

Svršiv nauke u Rimu ode Jeronim putovati u Galiju (sadašnju Francusku i zapadnu Njemačku), jer su mu učitelji kazali, koliko je korisno putovanje u stranom svijetu: što više vidimo svijeta, više nam se širi znanje. Boraviv nešto duže vremena u Triveru, gdje su carevi Rimski zasnovali glasovitu školu, obigje odanle gotovo svu Galiju.

Nakon ovoga putovanja nalazimo Jeronima u gradu Akvileji kraj Jadranskoga Mora (gdje je sada trgovište Voglej u Slovenskom Primorju). Za vremena Jeronimova bio ondje biskup sv. Valerijan, koji sebe zasadi krasan rasadnik bogoljubivih i učenih ljudi. Onamo megju one pobožne i književne ljude ode Jeronim želeći na njihov život ugledavati se i njihovim se znanjem koristovati.

Već je otprije Jeronim želio obići Svetu Zemlju, poimence grad Jerusalem. Zato otigje na Istok. Morem pogje iz Akvileje do Tracije a odanle suhim po Maloj Asiji, jer je uz put želio vidjeti pustinjake i monahe, kojih bijaše ondje mnogo i o kojih svetom životu bješe već dosta čuo.

Iz Male Asije ode u glavni grad Sirski Antiohiju, gdje je tada čuveni Apolinar tumačio Sveto Pismo. Tolika bijaše u Jeronima želja za naukom, da je dane i dane putovao samo da može slušati toga učitelja [2]).

[1]) Jeronim sam kaže o odgojenju mladosti svoje: »Ab ipsis, ut ita dicam, incunabulis catholico sumus lacte nutriti«. Ad Theophil. ep. 82, 2 (Migne P. L. 22, 737).

[2]) Sv. Jeronim pripovijeda o tom ovo: »Apollinarium Laodicenum audivi Antiochiae frequenter, et colui; et cum me in sanctis Scripturis erudiret, nunquam illius contentiosum super sensu dogma suscepi«. Ad Pamm. et Ocean. ep. 84, 3 (Migne P. L. 22, 745). Apolinar je bio od godine 362. biskup crkve Laodicejske u Siriji. Poznat je kao začetnik heresi, kojom se je uništavala narav čovječja u Kristu. Isprva je učio, da je Krist od Djeve Marije uzeo tijelo ljudsko, no bez duše, koju je zastupala narav božanska. To je mnijenje poslije ublažio dopustivši, da je Krist uzeo i dušu, ali bez uma, koji je naknagjivala Riječ Božja. Ovaj krivi nauk Apolinarov, uz koji Jeronim nikada nije hotio pristati, premda je inače Apolinara rado slušao, majstorski pobija sv. Toma, Summa theol. 3. p. q. 5. a. 3. 4.

Zatim ode u strahotnu pustinju Halkidu Antiohiji na istok, gdje su premnogi pustinjaci provodili život pokornički. Ondje je Jeronim kao i drugi pustinjaci ručnim radom privregjivao sebi hljeb. U ostalom molio se Bogu, čitao Sveto Pismo i pisce Latinske (imajući vazda sa sobom knjižnicu svoju), pisao poslanice prijateljima, istumačio neke dijelove Svetoga Pisma, opisao život sv. Pavla prvoga pustinjaka, i počeo se od jednoga pustinjaka, koji prije bijaše Žid, učiti jeziku Hebrejskomu [1]).

Pošto je Jeronim boravio u pustinji više od četiri godine, vrati se u Antiohiju. Ovdje pozna biskup Pavlin svetost i učenost Jeronimovu te ga redi za svećenika, premda se Jeronim tomu otimao i samo onda pristao na regjenje, kad se Pavlin privoli, da on ostane slobodan, neupisan ni k jednoj crkvi. Iz Antiohije ode u Carigrad, gdje je tada bio slavan učitelj sv. Gregorije Nazijanški; ovoga je slušao i književnim se poslovima bavio Jeronim u Carigradu dvije tri godine. Poslije pogje na poziv pape sv. Damasa u Rim, da se nagje na Rimskom saboru, držanom godine 382. Uz put svrati se u Atenu, sjedište Grčke mudrosti.

Po svršenom saboru ostane Jeronim u Rimu, gdje je bio tajnik papi Damasu, pomažući mu u crkvenim spisima i odgovarajući na saborska upitivanja Istoka i Zapada [2]). Kod pape je imao neograničeno upravo povjerenje. Svoju naučnu vrijednost, pokazanu već u pustinji Halkidi mnogim djelima, opet je sada zasvjedočavao novim radnjama.

[1]) Ganutljivo opisuje Jeronim to svoje boravljenje u pustinji, spominjući, kako su mu, premda je trudno živio i svagda bio radnjom zabavljen, opet dolazile kojekakve napasti, te kolike mu jade zadavalo učenje jezika Hebrejskoga: »Dum essem juvenis, et solitudinis me deserta vallarent, incentiva vitiorum ardoremque naturae ferre non poteram, quem cum crebris jejuniis frangerem, mens tamen cogitationibus aestuabat. Ad quam edomandam, cuidam fratri, qui ex Hebraeis crediderat, me in discipulum dedi, ut post Quintiliani acumina, Ciceronis fluvios, gravitatemque Frontonis, et lenitatem Plinii, alphabetum discerem, et stridentia anhelantiaque verba meditarer. Quid ibi laboris insumpserim, quid sustinuerim difficultatis, quoties desperaverim, quotiesque cessaverim, et contentione discendi rursus inceperim, testis est conscientia, tam mea qui passus sum, quam eorum qui mecum duxerunt vitam. Et gratias ago Domino, quod de amaro semine litterarum, dulces fructus carpo«. Ad Rustic. ep. 125, 12 (Migne P. L. 22, 1079).

[2]) Sv. Jeronim, Ad Ageruch. ep. 123, 10 (Migne P. L. 22, 1052).

Osobito bio se opr'o bezbožnomu Helvidiju, koji se usudio reći, da je Majka Kristova poslije porogjaja poznala Josipa i rodila drugu djecu[1]). Žestok gnjev raspali se u Jeronimu na tu heres, i u knjizi, naperenoj na nju, prvi put se svijetu ukaza sva snaga uzvišenog mu uma.

3. Nego u Rimu valjalo je Jeronimu učiniti još mnogo znatniji posao. U isto vrijeme naloži mu sv. Damas, da pregleda i popravi Latinski prijevod Italu. Dotadanja djela njegova dovoljno su pokazivala, da je on za to najvrsniji.

Sv. Jeronim stane odmah raditi, i godine 383. ispravi sva četiri Evangjelja. U predgovoru, upravljenom na Damasa, objašnjava, kojega se je pravila držao kod ispravljanja, te se otuda razabira, da je on to činio vrlo razborito. Isporedio je naime Latinski tekst sa Grčkim, pa nastojeći jedino o tome, da povrati Latinski kakav je i bio, promijenio je samo ono što je smisao mutilo[2]).

Te iste godine, premda letimice, kako kaže, ipak od velike česti, popravio je i Psaltir prema Sedamdesetorici[3]).

Nego osim Evangjeljâ i Psaltira pregledao je tada sv. Jeronim i ispravio i sve knjige novoga zavjeta. Ima ih doduše, koji o tom sumnjaju, no bez razloga, jer on sam na više mjesta svjedoči, da je popravio cijeli novi zavjet[4]).

4. No na Jeronima pobudi se mržnja i nenavidost u mnogim svjetovnjacima i svećenicima, koji nijesu mogli slušati njegovih ukora. Ali dok je živio zaštitnik njegov papa Damas, nijesu se usudili neprijatelji na nj javno ustati; istom po smrti Damasovoj (umr'o je godine 384.) nasta na njega graja. Tada mu ne bijaše više stanka u Rimu, već ode natrag na Istok, poimence u Svetu Zemlju, koju obigje svu, da mogne lakše razumjeti neke stvari u Svetom Pismu, jer je dobro znao, kad tko poznaje zemlju, gdje se što dogodilo, da će i sam dogagjaj lakše razabrati[5]).

[1]) Isp. Sv. Toma, Summa theol. 3. p. q. 28. a. 3.

[2]) Sv. Jeronim, Ad Damasum Praef. in Evangelistas.

[3]) Sv. Jeronim, Praef. in Psalt.

[4]) Sv. Jeronim: »Novum Testamentum Graecae reddidi auctoritati«. Ad Lucin. ep. 71, 5 (Migne P. L. 22, 671). »Novum Testamentum Graecae fidei reddidi«. De viris illustr. 135 (Migne P. L. 23, 758). Sv. Augustinu piše: »Et si me, ut dicis, in Novi Testamenti emendatione suscipis . . . «. Ep. 112, 20 (Migne P. L. 22, 929). Ne znamo, kako bi se ovako općenite izjave mogle stegnuti samo na Evangjelja?

[5]) Sv. Jeronim: »Quomodo Graecorum historias magis intelligunt, qui Athenas viderint; et tertium Virgilii librum, qui a Troade per Leucaten, et Acroceraunia, ad Siciliam, et inde ad ostia Tiberis navigaverint: ita sanctam Scripturam lucidius intuebitur, qui Judaeam oculis contemplatus sit, et antiquarum urbium memorias, locorumque vel eadem vocabula, vel mutata cognoverit. Unde et nobis curae fuit, cum eruditissimis Hebraeorum hunc laborem subire: ut circumiremus provinciam, quam universae Christi ecclesiae sonant«. Praef. 2. in Paralip.

Na tom putu nagje Jeronim u Cesareji Origenovu Heksaplu. Kako ga je njegova Rimska poprava Psalama slabo zadovoljavala, zato ispravi sada opet Psaltir po tekstu heksaplinu.

Dva puta je dakle Jeronim uredio Psaltir: u Rimu i u Cesareji. Onaj prvi bude primljen u Rimu u liturgiju, i zato se zove Psalterium Romanum; a ovaj potonji bude prihvaćen u Galiji, i odatle dobi ime Psalterium Gallicanum. Nego ovaj potonji brzo primiše i druge crkve, i papa sv. Pije V. stavi ga u Rimski Brevijar, izuzevši samo kod Invitatorija Psalam 94., koji je ostavljen iz onoga prvog Psaltira, iz kojega su zadržani i ulomci Psalama, što se nalaze u Rimskom Misalu[1]).

Za Psaltirom popravio je Jeronim knjigu Jobovu, Priče Salomonove, Propovjednika, Pjesmu nad pjesmama i dvije knjige Dnevnika.

No da je Jeronim, deseći se u Cesareji, pregledao osim ovih sedam knjiga i sve ostale starozavjetne knjige istim načinom i s istom pomnjom, svjedoče mnoga ona mjesta, gdje govori, da je ispravio cijelu Sedamdesetoricu (t. j. u njezinu Latinskom prijevodu)[2]).

Bavivši se Jeronim neko vrijeme u Jerusalemu, pogje u Misir, te u glavnom gradu Misirskom Aleksandriji slušaše slijepoga ali dičnoga učitelja starca Didima[3]).

[1]) U crkvi sv. Petra u Rimu upotrebljava se ipak još i danas Psalterium Romanum.

[2]) Sv. Jeronim: »Septuaginta interpretum editionem . . . ante annos plurimos diligentissime emendatam studiosis tradidi«. Ad Lucin. ep. 71. 5 (Migne P. L. 22, 671). »Egone contra Septuaginta interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos, meae linguae studiosis dedi, quos quotidie in conventu fratrum edissero, quorum Psalmos jugi meditatione decanto?« Contra Ruf. l. II. n. 24 (Migne P. L. 23, 468). »Si cui sane Septuaginta interpretum magis editio placet, habet eam a nobis olim emendatam«. Praef. in libros Salomonis.

[3]) To on sam ovako pripovijeda: »Jam canis spargebatur caput, et magistrum potius quam discipulum decebat. Perrexi tamen Alexandriam, audivi Didymum: in multis ei gratias ago«. Ad Pamm. et Ocean. ep. 84, 3 (Migne P. L

Iz Misira vrati se sv. Jeronim u rodno mjesto Isusovo, u gradić Betlehem, da kod kolijevke Spasitelja našega provede sav ostali vijek služeći Bogu i baveći se knjigom. Već se u pustinji Halkidi bio počeo učiti jeziku Hebrejskomu; da ga još bolje nauči, najmi sebi za učitelja nekakva Žida, koji je bojeći se svojih zemljaka samo noću dolazio k njemu [1]). Uz to čitao je s neumornom marljivošću tumačitelje svetih knjiga, »te nije samo ovoga i onoga pomno prošao, nego kolikogod ih je bilo prije njega, tako da se čini, da ni od Grčkih ni od Latinskih otaca nitko nije pročitao više pisaca od Jeronima« [2]).

5. Kako smo dosle vidjeli, popravio je sv. Jeronim cijelu Italu: novi zavjet i Psalme u Rimu pod Damasom, a stari (Psalme opet po drugi put) u Cesareji po tekstu heksaplinu. Tim je bilo prvim i običnim potrebama vjernih dosta zadovoljeno. Nego on je dobro vidio i drugu potrebu, kojoj je takogjer trebalo doskočiti. U 4. naime i 5. vijeku, kako već drugdje spomenusmo, nalažahu se kršćani (osobito na Istoku) u neprestanim vjerskim borbama sa Židovima [3]). U takovim bi prepiranjima zapadni kršćani pobijali Židove vadeći svjedočanstva iz svojega Latinskog prijevoda; no Židovi bi ne rijetko odgovorili, da ovo ili ono mjesto, o kojem je bio govor, drukčije stoji u Hebrejskom. Radilo se tu dakako uvijek o proroštvima Mesijskim. Radi toga godine 389., u četrdeset i osmoj godini dobi svoje, pothvati se sv. Jeronim, da knjige svete s Hebrejskoga prevede na jezik Latinski. On odbija od sebe klevete gdjekojih, koji mu prebacivahu, da svojim novim prijevodom nije drugo namislio postići, nego samo lišiti svakoga ugleda stari prijevod. Od toga se brani i kaže, da mu je bila prva i glavna namjera pokazati ljudima, koji Latinski govore, što je u tekstu Hebrejskom, pak da onda Židovi prepirući se s kršćanima ne uzmognu zabavljati, da nije tako u Hebrejskom Svetom Pismu. Pače mnogi su kršćani i prosili sv. učitelja, da im u to ime ovu ili onu svetu knjigu prevede.

22, 745). I na drugom mjestu: »Ob hanc vel maxime causam Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in Scripturis omnibus quae habebam dubia sciscitarer«. Comment. in epist. ad Ephes. Prolog. (Migne P. L. 26, 469).

[1]) Sv. Jeronim veli o tom: »Quo labore, quo pretio Baraninam nocturnum habui praeceptorem! Timebat enim Judaeos, et mihi alterum exhibebat Nicodemum (Joan. 3, 1)«. Ad Pamm. et Ocean. ep. 84, 3 (Migne P. L. 22, 745).

[2]) D. Vallarsi, Vita S. Hieronymi 18, 3 (Migne P. L. 22, 66).

[3]) Vidi na strani 52.

Megju tima bio je i Grk Sofronije, koji ga je zamolio za prijevod Psalama [1]).

Godine 405. svršio je sv. Jeronim taj svoj iz Hebrejskoga prijevod svih prvokanonskih knjiga. A od drugokanonskih prevede iz Haldejskoga knjigu Tobijinu i knjigu Juditinu, i iz Grčkoga odlomke iz knjige Esterine (10, 4—16, 24) i knjige Danielove (3, 24—90; gl. 13 i 14). Minulo je dakle šesnaest godina (389—405), dok je on to dokrajčio. Dugo doista vrijeme, no treba znati, da sv. Jeronim nije imao samo tu jedinu brigu, a uz to navrzla ga se bila u to doba i oduža bolest. Poslije ćemo vidjeti, da je on i odveć brzo radio.

6. Iz onoga što već rekosmo, nitko ne će posumnjati, da je sv. Jeronim bio posve dorastao, da ispuni sve dužnosti dobra prevodioca svetih knjiga. Slušao je po raznim školama eksegetskim sve ponajbolje tumačitelje, te koje njihovom pomoću koje svojom marljivošću tako se bio uputio u razumijevanju Svetoga Pisma, da mu u njegovo doba ne bijaše para; jeziku Hebrejskomu, s kojega je prevodio, učio se je od najglasovitijih Židovskih učitelja; — a kraj toga bio se već i u prevogjenju znatno izvještio prevedavši na jezik Latinski mnoga Grčka djela.

Prevodeći služio se je onakovim Latinskim jezikom, kakav su upotrebljavali ljudi naučeni onog doba, no ipak jezik u drugim njegovim djelima mnogo je čistiji, nego li u ovom prijevodu. To je lako razumjeti. Sv. Jeronim bio se je od malih nogu privikao staromu prijevodu pučkim jezikom napisanomu, pa je jedva moglo biti, da se koji put ne bi povodio po njemu, bilo u izboru ili u rasporedu riječi. I nije samo nehotice uzeo katkad prostiju riječ, nego ju je više puta i navalice upotrijebio, hoteći da bude puku bolje razumljiv [2]). On navodi još i treći razlog, koji da je kriv mnogomu barba-

[1]) Sv. Jeronim Sofroniju: »Quia igitur nuper cum Hebraeo disputans, quaedam pro Domino Salvatore de Psalmis testimonia protulisti, volensque ille te illudere, per sermones pene singulos asserebat, non ita haberi in Hebraeo, ut tu de Septuaginta Interpretibus opponebas, studiosissime postulasti, ut post Aquilam et Symmachum et Theodotionem, novam editionem Latino sermone proferrem . . . Unde impulsus a te, cui et quae possum debeo et quae non possum, rursum me obtrectatorum latratibus tradidi, maluique te vires potius meas, quam voluntatem in amicitia quaerere«. Praef. in librum Psalmorum (Migne P. L. 28, 1184 s.).

[2]) Sv. učitelj piše o tom: »Illud autem semel monuisse sufficiat: nosse me cubitum et cubita neutrali appellari genere, sed pro simplicitate, et facilitate

rismu i hebrejismu, što se uvukao u njegov prijevod; kaže naime, da je učeći se jeziku Hebrejskomu pokvario svoj Latinski[1]).

U svojem prijevodu ponajviše niti se je odviše držao riječi, niti je od njih odviše odstupao, nego je vjerno i jasno smisao izricao. A da je sv. učitelj, koliko je bilo moguće, pazio i na lijepost stila, dokazuju sva ona mnoga mjesta, gdje je majušne rečenice, koje Hebreji običavaju navezivati jednu po jednu, zgodno zaokružio, te savio u lijep oveći period. Pomno je takogjer uklanjao gomilanje nepotrebnih riječi i često ponavljanje, kojim obiluje stil Hebrejski[2]).

U predgovoru ka knjizi Propovjedniku kaže, da se je nastojao prilagoditi Sedamdesetorici, ali samo u onom, gdje se Grčki tekst jako ne razlikuje od Hebrejskoga; a kadšto da se je obazirao i na Akvilu i na Simaha i na Teodocijona[3]). Pa premda je ovo rečeno

intelligentiae, vulgique consuetudine, ponere et genere masculino. *Non enim curae nobis est vitare sermonum vitia, sed Scripturae sanctae obscuritatem quibuscunque verbis disserere*«. In Ezech. 40, 5 ss. (Migne P. L. 25, 395).

[1]) Sv. Jeronim: »Omnem sermonis elegantiam, et Latini eloquii venustatem, stridor lectionis Hebraicae sordidavit . . . Quid autem profecerim ex linguae illius infatigabili studio, aliorum judicio derelinquo: ego quid in mea amiserim, scio«. Comment. in epist. ad Gal. lib. 3. Prolog. (Migne P. L. 26, 427).

[2]) Tako n. pr. I. Mojs. 39, 19 s. glase od riječi do riječi u tekstu Hebrejskom: »Et factum est, quum audiret dominus ejus verba uxoris suae, quae locuta erat ad ipsum dicens: secundum verba haec fecit mihi servus tuus; et exarsit ira ejus, et sumpsit dominus Josephi eum et posuit eum in domum castelli, in locum, in quo vincti regis vincti sunt, et erat ibi in domo castelli«. Sv. Jeronim prevodi to ljepše i naravnije ovako: »His auditis dominus, et nimium credulus verbis conjugis, iratus est valde: tradiditque Joseph in carcerem, ubi vincti regis custodiebantur, et erat ibi clausus«. — II. Mojs. 40, 12 ss. od riječi do riječi: »Et adduces Aaron et filios ejus ad fores tabernaculi foederis, et lavabis eos aqua et indues Aaroni vestes sanctitatis et unges eum et sanctificabis eum et erit sacerdos mihi. Et filios eos adduces et indues eis tunicas; et unges eos sicut unxisti patrem eorum et erunt sacerdotes mihi; et erit, ut sit illis unctio eorum in sacerdotium aeternitatis in generationes«. Sv. Jeronim to prevodi: »Applicabisque Aaron et filios ejus ad fores tabernaculi testimonii, et lotos aqua indues sanctis vestibus, ut ministrent mihi, et unctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat«. — Ovakovih primjera ima mnogo. Vidimo odatle, da je zbilja istina ono, što kaže u poslanici pisanoj sv. Augustinu, gdje obrazlaže svoj prijevod: »De ipso Hebraico, quod intelligebamus, expressimus: *sensuum potius veritatem, quam verborum ordinem interdum conservantes*«. Ep. 112, 19 (Migne P. L. 22, 928).

[3]) Sv. Jeronim: »De Hebraeo transferens, magis me Septuaginta Interpretum consuetudini coaptavi: in his dumtaxat, quae non multum ab Hebraicis discrepabant. Interdum Aquilae quoque, et Symmachi, et Theodotionis recordatus sum,

samo o ovoj jednoj knjizi, vrijedi ipak i o drugima, jer se mnogim primjerima može dokazati, da se je dosta često osvrtao na pomenute Grčke prijevode, naročito na Sedamdesetoricu.

Osobitu je bio marljivost i pomnju uložio na prevogjenje knjige Jobove; kaže naime, da je bio sebi najmio nekoga učitelja, koji je megju Židovima bio smatran za prvoga, neka mu tu knjigu objasni[1]).

No uza sve svoje vrline nije ipak prijevod Jeronimov prost od svih nedostataka. Ne doduše često, ali gdjegdje ipak drži se odviše riječi Hebrejskih, i radi toga je malo nejasan; drugdje opet, čini se, nije pravo shvatio smisao originala, ili svoj privatni smisao stavlja mjesto smisla sv. pisca[2]).

ut nec novitate nimia lectoris studium deterrerem, nec rursum contra conscientiam meam, fonte veritatis omisso, opinionum rivulos consectarer«. Comment. in Eccl. Praef. (Migne P. L. 23, 1062). Ovdje on odveć pretjeruje, kad kaže za tekst Hebrejski, da je *fons veritatis*, a za ove prijevode bez razlike, da su samo *opinionum rivuli*. Nego na ovo ćemo naskoro opet doći.

[1]) Sv. Jeronim: »Memini me ob intelligentiam hujus voluminis Lyddaeum quemdam praeceptorem, qui apud Hebraeos primus haberi putabatur, non parvis redemisse nummis: cujus doctrina an aliquid profecerim, nescio: hoc unum scio, non potuisse me interpretari, nisi quod ante intellexeram«. Praef. in Job.

[2]) I. Mojs. 49, 22. prevodi: »Filius accrescens Joseph, filius accrescens et decorus aspectu: filiae discurrerunt super murum« etc. Bilo bi bolje i jasnije: »Filius frugiferae (arboris) Joseph, filius frugiferae (plantatae) juxta fontem, (cujus) filiae (i. e. rami vel propagines) ascendunt super murum« etc. — Is. 11, 10: »Erit *sepulchrum* ejus gloriosum«, mjesto: »Erit *requies* ejus gloriosa«. Svatko vidi, da je njegovim prijevodom znatno suženo značenje ovoga Mesijskog proroštva. Riječ naime *requies* obuhvata osim groba, gdje je Spasitelj takogjer počivao, i sav njegov blaženi život, koji nam po nauku sv. Crkve ovako u kratko predstavlja Angjelski Doktor: »Anima Christi a principio suae conceptionis fuit gloriosa per fruitionem divinitatis perfectam. Est autem dispensative factum, ut ab anima gloria non redundaret in corpus, ad hoc quod mysterium nostrae redemptionis sua passione impleret. Et ideo, peracto hoc mysterio passionis et mortis Christi, statim anima in corpus in resurrectione resumptum suam gloriam derivavit; et ita factum est corpus illud gloriosum«. (Summa theol. 3. p. q. 14. a. 3). Sve ovo zar se ne može s najpunijim pravom nazvati *requies gloriosa*? Sam Jeronim priznaje, da Hebrejsku riječ מְנֻחָתוֹ svi ostali prevedoše *requies ejus*, a on da je zato uzeo *sepulchrum* mjesto *requies*, da učini čitatelju smisao jasan. (Migne P. L. 24, 152). To nije bilo potrebno, a smisao, koji je čitatelju hotio pokazati, valjda je samo njegov privatni. — Is. 45, 8: »Nubes pluant justum (mjesto: justitiam), aperiatur terra et germinet salvatorem (mjesto: salutem)«. Ovim načinom imena konkretna postavljajući mjesto abstraktnih, stvari, koje su rečene o Mesijskom kraljevstvu, prenosi na osobu Mesijinu. — Više

A nije se baš ni čuditi, što svoje djelo nije u svemu dotjerao do savršenstva, jer je neke knjige zbilja odveć naglo preveo. Tri knjige Salomonove (Priče, Propovjednika, Pjesmu nad pjesmama) zove sam radnjom od tri dana[1]). Tako i s knjigom Tobijinom bio je gotov u jedan dan, a još k tomu kojim načinom! Jezik naime Haldejski, kojim je ta knjiga bila pisana, on je malo slabije znao, pak zato našao je sebi pomagača, vješta u jeziku i Haldejskom i Hebrejskom, te što bi mu ovaj rekao Hebrejski, on bi izložio Latinski i riječ po riječ kazivao pisaru[2]). Brzina ova pokazuje dakako, da je sv. učitelj s velikom lakoćom i okretnošću opravljao ovakove poslove, no mogla je takogjer biti izvor mnogoj neispravnosti u prijevodu.

Ali sve dobro promislivši, kritičari ipak ni malo ne dvoume, da je prijevod Jeronimov i uza svoje mane megju svima starinskim prijevodima još najbolji, i to ne samo megju Latinskim nego i megju Grčkim, te da od svih prevodilaca nema ni jednoga, koji bi bio tako vjerno i jezgrano iskazao prvobitni tekst, kao što je to učinio naš Jeronim. Ovo nije mnijenje samo katolikâ, kojih hvaljenja u stvari svojoj vlastitoj možda bi se komu mogla pričiniti sumnjiva; dan danas to iskreno priznaju i protestanti[3]).

---

ovakovih mjesta naći je kod R. Cornelya, Introductio generalis, str. 426 s., i kod Fr. Kaulena, Geschichte der Vulgata, str. 173 ss.

[1]) Sv. Jeronim: »Itaque longa aegrotatione fractus, ne penitus hoc anno reticerem, et apud vos mutus essem, tridui opus nomini vestro consecravi, interpretationem videlicet trium Salomonis voluminum«. Praef. in libros Salomonis.

[2]) Sv. Jeronim: »Quia vicina est Chaldaeorum lingua sermoni Hebraico, utriusque linguae peritissimum loquacem reperiens, unius diei laborem arripui: et quidquid ille mihi Hebraicis verbis expressit, hoc ego accito notario, sermonibus Latinis exposui«. Praef. in Tob.

[3]) Evo nekoliko protestanskih svjedočanstva: Haevernick Einl. I. p. 414. »Seine im Ganzen sehr wahren hermeneutischen Principien . . . machen seine Arbeit zu einer der ausgezeichnetesten Leistungen des kirchlichen Alterthums«; Keil Einl. p. 572. »Seine Uebersetzung . . . übertrifft alle alten Versionen an Genauigkeit und Treue«. Ova dva navedena broje se megju tako zvane ortodoksne protestante, nego kako oni, tako sude i racijonalisti: De Wette-Schrader Einl. p. 137. »Vermoege seiner Sorgfalt . . . brachte er vielleicht das Vortrefflichste zu Stande, was in dieser Art das ganze Alterthum aufzuweisen hat«; Bleek-Wellhausen Einl. p. 598. »Die Arbeit im Ganzen ist von unbefangenen Richtern allezeit als sehr gelungen anerkannt«; Diestel Gesch. des A. T. p. 93. »Unmittelbar aus dem hebraeischen Text geschoepft, meist in moeglichst gewandter Sprache, mehr auf die Wiedergabe des rechten Sinnes als auf sklavische Woertlichkeit gerichtet, erhielt sie mit vollem Recht den Rang einer Vulgata«.

7. Sv. Jeronim umrije dne 30. rujna godine 420. u Betlehemu. Njegovi sveti ostaci počivaju sada u Rimu u veličanstvenoj crkvi Bogorodičinoj, zvanoj Santa Maria Maggiore.

Život sv. Jeronima nalazi se prelijepo obilježen u dialozima Sulpicija Severa: »Sav je vazda kod čitanja, sav kod knjigâ; ne miruje ni ob dan ni ob noć; ili čita vazda štogod ili piše«[1]). Pa ovako radeći zaslužio je, da su ga već vrsnici njegovi slavili kao »učitelja katolicima, kojega spisi poput božanstvenih svjetionica sjaju po svemu svijetu«[2]).

8. Prijevod sv. Jeronima dobije mnogo protivnika.

Neki su na nj napadali i ne poznajući ga pravo, a čini se, bilo je i takovih, koji su sv. učitelju malo zavidili. Ovim je on odrešito i sasvim dobro odgovorio: »Neka prije čitaju te onda preziru: e se ne bude činilo, da osugjuju što ne znaju, ne po razboritosti nego iz nenavidosti«[3]). Pa opet: »Nitko ne mora čitati, čega ne će. Ja sam pisao za one, koji su iskali, a ne za one, koji se na to gade; za zahvalne, a ne za zavidljive; za pomne, a ne za nemarne«[4]). A i malo šaljivo: »Ako se kome ne dopada čitati, nitko ga protivu njegove volje ne nagoni. Neka pije sa slašću staro vino, a naše novo neka prezre, koje je izdano za bistrenje pregjašnjeg, te gdje se ne bi ono shvatilo, pomoću našeg da bude jasnije«[5]).

No ne da se tajiti, da je sv. Jeronim i sam sebi puno kriv, što je njegov prijevod imao toliko neprijatelja. Jer od kako je bio stao prevoditi Hebrejski tekst, bio se takogjer malo odveć zanio za njim, kako to dovoljno pokazuju i sama imena: »Hebraica veritas«, »fons veritatis«, kojima ga je nazivao; a za Sedamdesetoricu, s kojom su zapadni kršćani tako reći izjednačivali svoju Italu, tvrdio je, da je pogrješna, i da su se apostoli njom služili

---

[1]) Sulpicije Sever, Dial. I. cap. IX. (Migne P. L. 22, 215).

[2]) Ivan Kasijan, Lib. VII. de Incarnatione (Migne P. L. 22, 216).

[3]) Sv. Jeronim: »Legant prius et postea despiciant: ne videantur, non ex judicio, sed ex odii praesumptione ignorata damnare«. Ad Paulam et Eustochium in Is. Praef.

[4]) Sv. Jeronim: »Nemo enim cogitur legere, quod non vult. Ego petentibus scripsi, non fastidiosis; gratis, non invidis; studiosis, non oscitantibus«. Contra Ruf. l. II. n. 33 (Migne P. L. 23, 476).

[5]) Sv. Jeronim: »Si cui legere non placet, nemo compellit invitum. Bibat vinum vetus cum suavitate, et nostra musta contemnat, quae in explanatione priorum edita sunt; ut sicubi illa non intelliguntur, ex nostris manifestiora fiant«. Ad Aug. ep. 112, 20 (Migne P. L. 22, 929).

samo na onakim mjestima, gdje se potpuno slaže s tekstom Hebrejskim[1]). Ovo je bilo dosta, da su mnogi počeli smatrati njegovo preduzeće za pogibeljno strančenje, upravljeno samo na zator časnoj Sedamdesetorici, koju su apostoli predali prvim kršćanskim općinama. Pa premda ova sumnja nije bila istinita, ipak se iz nje porodilo veliko nezadovoljstvo, koje se oglasilo s različnih strana, a svom žestinom provalilo ono sebi odušku u Akvilejskoga svećenika Rufina, koji strasnim upravo načinom osudi sav taj Jeronimov rad[2]).

Gdjekoji opet drugi, koji su dobro razumjeli namjeru Jeronimovu, i njegov prijevod držali za dobar i koristan, nijesu ipak htjeli,

[1]) Sv. Jeronim: »Ego enim non tam vetera abolere conatus sum, quae linguae meae hominibus emendata de Graeco in Latinum transtuli, quam ea testimonia, quae a Judaeis (misli Septuaginta) praetermissa sunt vel corrupta, proferre in medium; ut scirent nostri quid Hebraica veritas contineret«. Ad Aug. ep. 112, 20 (Migne P. L. 22, 929). »Longum est nunc revolvere, quanta Septuaginta de suo addiderint, quanta dimiserint«. Ad Pammach. ep. 57, 11 (Migne P. L. 22, 577). Iz onoga, što rekosmo o prijevodu Sedamdesetoričinu, jasno je, da ovo nije istina. Drugo je, da Sedamdesetorica nijesu svoga prijevoda u svemu savršeno izveli, te da im nije za rukom izišlo, da svagda vjerno izreknu smisao prvobitnog teksta, (a zar je sv. Jeronim to postigao?); drugo opet, da su od svoga dodavali, ispuštali, mijenjali. — »Jure Septuaginta editio obtinuit in ecclesiis, vel quia prima est, et ante Christi facta adventum, vel quia ab Apostolis (in quibus tamen ab Hebraico non discrepat) usurpata«. Ad Pammach. n. n. mj., a tako i na drugim mjestima. Nego i ovo nije istina; jer apostoli su kadšto upotrijebili Sedamdesetoricu i na takovim mjestima, gdje se ona razlikuje od Hebrejskoga.

[2]) Rufin: »Apologia adversus Hieronymum« u dvije knjige (Migne P. L. 21, 541—624). Ne će možda biti nezanimljivo, ako ovdje istaknemo u opće odnos megju Jeronimom i Rufinom. Iz kolikog prijateljstva u koliku omrazu dogjoše njih dvojica, živo crta sv. Augustin u poslanici sv. Jeronimu: »Fateor multum dolui, inter tam caras familiaresque personas, cunctis pene ecclesiis notissimo amicitiae vinculo copulatas, tantum malum exstitisse discordiae« . . . »Quis denique amicus non formidetur quasi futurus inimicus, si potuit inter Hieronymum et Rufinum hoc quod plangimus exoriri? O misera et miseranda conditio!« Glavni povod tomu zlu dala su origenovačka prepiranja. Dok su naime Jeronim i Rufin boravili u Jerusalemu, obijedi ih neki Aterbije, da su pristaše krivih misli Origenovih. Od toga uze se Jeronim javno braniti, no tim uvrijedi Rufina, koji je bio previše oduševljen za Origena, premda nije nikada pristajao za zabludama origenovaca. K tomu prigju poslije još kojekakvi drugi razlozi, koji ih posve rastaviše. Tako prestade prijateljstvo, koje je spojila jednaka ljubav k nauci i k bogoljublju, i mnogo godina podržavala, a na njegovo mjesto stupi ljuta svagja i teška mržnja s jedne i s druge strane. To je stanje trajalo od godine 394—397. Godine 397. opet se pomiriše i obnoviše pregjašnje prijateljstvo, i tako se ispuni ono, što je donekle proročki bio rekao sv. Augustin: »Hoc magnum et triste miraculum est, ex amicitiis talibus ad has inimicitias pervenisse. Laetum erit, et multo majus, ex inimicitiis talibus ad pristinam concordiam revertisse«. Ep. 110, 6. 10 (Migne P. L. 22, 912. 913. 915).

da se u crkvama javno čita, a to zato, što su se bojali, da bi ta novost mogla sablazniti i uzbuniti puk, te da bi nastao nesklad megju crkvama Grčkim i Latinskim, kad bi Latinske u velikom broju stale čitati prijevod Jeronimov. Ovamo pripada osobito sv. Augustin, koji tu svoju bojazan izriče u poslanicama pisanim sv. Jeronimu[1]). Pa upravo zbog ovih razloga sveti je Augustin i nagovarao prijatelja svoga, da se progje svakog prevogjenja iz nova, te život svoj radije posveti ispravljanju staroga teksta[2]). Nego ipak na posljetku sveti je Augustin u svojim spisima češće upotrijebio i novi prijevod.

9. Ali još i prije sv. Augustina nagjoše se neki znameniti ljudi, koji su s velikim oduševljenjem primili prijevod Jeronimov, i svojim ugledom isposlovali, da se je on za kratko vrijeme rasprostr'o po

[1]) Sv. Augustin: »Et hi, qui me invidere putant utilibus laboribus tuis, tandem aliquando, si fieri potest, intelligant, propterea me nolle tuam ex Hebraeo interpretationem in ecclesiis legi, ne contra Septuaginta auctoritatem, tamquam novum aliquid proferentes, magno scandalo perturbemus plebes Christi, quarum aures et corda illam interpretationem audire consueverunt, quae etiam ab Apostolis approbata est«. Na drugom mjestu: »Perdurum enim erit, si tua interpretatio per multas ecclesias frequentius coeperit lectitari, quod a Graecis ecclesiis Latinae ecclesiae dissonabunt«. Ad Hier. ep. 82, 35; 71, 4; De Civ. Dei XVIII. 43 (Migne P. L. 33, 291. 242; 41, 603).

[2]) Koliko nam je poznato, sveti je Augustin dva puta pisao sv. Jeronimu u tom smislu. Nego jedan put bio je naveo malo čudan razlog, koji mu je sv. Jeronim veoma zgodno izvratio. Riječi su Jeronimove Augustinu: »Porro quod dicis non debuisse me interpretari post veteres, et novo uteris syllogismo: aut obscura fuerunt quae interpretati sunt Septuaginta, aut manifesta. Si obscura, te quoque in illis falli potuisse credendum est. Si manifesta, illos in eis falli non potuisse, perspicuum est. Tuo tibi sermone respondeo. Omnes veteres tractatores qui nos in Domino praecesserunt, et qui Scripturas sanctas interpretati sunt, aut obscura interpretati sunt, aut manifesta. Si obscura, quomodo tu ausus es post eos disserere, quod illi explanare non potuerunt? Si manifesta, superfluum est te voluisse disserere, quod illos latere non potuit: maxime in explanatione Psalmorum. . . «. Izbraja koji su sve kod Grkâ i kod Latinâ tumačili Psalme, i onda nastavlja: »Respondeat mihi prudentia tua, quare tu post tantos et tales Interpretes in explanatione Psalmorum diversa senseris? Si enim obscuri sunt Psalmi, te quoque in eis falli potuisse credendum est. Si manifesti, illos in eis falli potuisse non creditur: ac per hoc utroque modo superflua erit interpretatio tua, et hac lege post priores nullus loqui audebit, et quodcumque alius occupaverit alius de eo licentiam scribendi non habebit. Quin potius humanitatis tuae est, in quo veniam tibi tribuis, indulgere et caeteris«. Ep. 112, 20 (Migne P. L. 22, 928 s.).

velikom dijelu zapadne Crkve. Ivan Kasijan († 432.), suvremenik Jeronimov, zove njegov prijevod »pravilnijim«. Brzo nakon smrti sv. Jeronima prijevodom se njegovim služahu: Vincencije Lerinski († 450.), Prosper Akvitanski († 450.), Sedulije († oko 450.), Euherije Lionski († 454.), i njegov brat Salonije, Avito Viennski († 532.) i mnogi drugi. Na Istoku pako učeni Grk Sofronije toliko je cijenio Jeronimov prijevod, da je njegove Psalme i Proroke preveo s Latinskoga na Grčki.

10. Jako polako i oprezno postupala je u ovoj stvari Rimska Crkva. Čini se, da pape nijesu bili jednako naklonjeni k novome prijevodu. Većina njih, što su Crkvom upravljali u 5. i 6. vijeku, služe se u svojim poslanicama starim prijevodom; no ipak sv. Leon Veliki (440—461.) i sv. Hilar (461—468.) upotrebljavaju stari i novi, a Ivan III. (560—578.) i njegova dva nasljednika Benedikto I. i Pelagije II. upotrebljavaju samo Jeronimov. Sv. Gregorije Veliki (590—604.) svjedok nam je, da u njegovo doba još nije bio stari prijevod posve ustupio novomu. Novi prijevod drži Gregorije za bolji, ali opet u svojem tumačenju knjige Jobove služi se ne samo njim nego i starim. Kaže naime, da Stolica Apostolska, nad kojom ga je Bog postavio, upotrebljava ta oba prijevoda, pa zato hoće i on svoj učevni rad obadvjema da potkrijepi[1]).

11. Nego iza toga vidimo, da je u Rimskoj Crkvi stari prijevod prestao, a za Rimskom se Crkvom brzo sve povede. Sv. Isidor, od godine 591—636. biskup Seviljski u Španjolskoj, ne samo što sam prijevod Jeronimov drži za vjerniji i jasniji, nego kaže, da baš s toga istoga razloga njim se općenito služe sve crkve svuda[2]).

Hugo de S. Victore u 12. vijeku i u 13. Roger Baco mislili su, da je ta općenita poraba nastala nalogom crkvenim; otuda je onda izvodio Karlo Vercellone († 1869), da je Crkva valjda na kojem saboru izdala zapovijed, da se svuda ima uvesti novi

[1]) Sv. Gregorije Veliki: »Novam vero translationem dissero; sed cum probationis causa exigit, nunc novam, nunc veterem per testimonia assumo; ut quia Sedes Apostolica, cui Deo auctore praesideo, utraque utitur, mei quoque labor studii ex utraque fulciatur«. Moral. Praef. c. 5 (Migne P. L. 75, 516).

[2]) Sv. Isidor: »De Hebraeo autem in Latinum eloquium tantummodo Hieronymus presbyter sacras Scripturas convertit. Cujus editione generaliter omnes ecclesiae usquequaque utuntur, pro eo quod veracior sit in sententiis et clarior in verbis«. De ecclesiast. offic. I. 12, 8 (Migne P. L. 83, 748).

prijevod[1]). Nego u svoj prošlosti nema nigdje traga takovoj odredbi; mnogo je dakle priličnije, da je samo običajem malo po malo izišao iz običaja stari prijevod a ušao u običaj novi.

12. Na ovaj je dakle način nastala i rasprostranila se naša Vulgata. U njoj imamo:

I. iz staroga zavjeta: a) Psaltir Italin ispravljen od sv. Jeronima u Cesareji po Origenovoj Heksapli (Psalterium Gallicanum); b) od istoga sv. učitelja iz nova prevedene ove knjige: Pet knjiga Mojsijevih, knjigu Josuinu, knjigu Sudačku, knjigu Rutinu, četiri knjige Kraljevske, dvije knjige Dnevnika, Ezdrinu knjigu prvu i drugu koja se zove Nehemijina, knjigu Tobijinu, knjigu Juditinu, knjigu Esterinu, knjigu Jobovu, Priče Salomonove, Propovjednika, Pjesmu nad pjesmama, Proroke veće i manje (osim Baruha); c) ostale knjige starozavjetne: knjiga Mudrosti, Crkvenica, Proroštvo Baruhovo, dvije knjige Makabejske, uzete su iz Itale no bez popravaka Jeronimovih;

II. cijeli je novi zavjet iz Itale, i to onako, kako ga je u Rimu pod papom Damasom ispravio sv. Jeronim.

U kratko: sv. Jeronim prevodilac je svih starozavjetnih prvokanonskih knjiga osim jedinoga Psaltira, a k tomu i dvije drugokanonske, Tobijine naime i Juditine, i drugokanonskih odlomaka iz knjige Esterine i knjige Danielove; popravitelj je Psaltira i cijeloga novoga zavjeta; ostale pako starozavjetne drugokanonske knjige uzete su iz Itale.

Sv. učitelj preveo je iz nova i Psalme, nego jer je Psaltir Galski bio već svuda vrlo dobro poznat, i narod ga obiknuo, taj njegov prijevod Psalama nije mogao biti primljen u Vulgatu[2]).

[1]) Hugo de S. Victore, De Scripturis et Scriptoribus sacris, c. 9. (Migne P. L. 175, 17); R. Baco, Opus majus, Londin. 1733., p. 49; C. Vercellone, Dissertazioni accademiche, p. 40 s.

[2]) No ipak za razumijevanje Psalama ostat će taj Jeronimov prijevod uvijek od velike vrijednosti. Evo što o njemu piše V. Thalhofer: »Die Vorzüglichkeit dieser Uebersetzung, welche neuestens von Tischendorf, Bär und Delitzsch (Lips. 1874.) neben dem hebräischen Psalmentext in sehr handlicher Form edirt wurde, ist allgemein anerkannt, und die Psalmen sind nach ihr ungleich leichter zu verstehen, als nach dem Psalterium Gallicanum; aber gleichwohl blieb letzteres im kirchlichen Gebrauch; denn zur Zeit, in welcher die von Hieronymus unmittelbar aus dem Hebräischen angefertigte Uebersetzung der protokanonischen Bücher im Abendland an die Stelle der alten Itala trat und so factisch zur Vulgata wurde, war das Psalterium Gallicanum in der Gebetsliturgie schon zu fest eingebürgert, als dass man es gegen das Psalterium Hieronymianum noch hätte vertauschen mögen oder können; und so blieb ersteres

Ime »Vulgata« počelo se je upotrebljavati za rečenu zbirku svetih knjiga odmah u 7. vijeku, no općenito je postalo tek u 13. vijeku. Izraz Vulgata (naime Bibliorum interpretatio ili Biblia) posve po običaju govorenja u Latinâ znači: Obična ili Općenito prihvaćena Biblija[1]).

13. Italin prijevod budući ovako zapušten, izgubio se s vremenom, pa su se do danas od njega sačuvale samo one knjige, koje su prenesene u Vulgatu. Zatim su iz Itale ostali odlomci u Misalu u introitima, gradualima, offertorijima i kommunijama, te u Brevijaru u antifonama i responsorijima[2]). Mnoga takogjer mjesta, navedena po Itali, nalaze se u djelima starijih sv. otaca i crkvenih pisaca.

II. Poglavite zgode Vulgatine od njezina postanka do sabora Tridentinskoga.

1. Istom je minulo sto godina po smrti sv. Jeronima, pa se je već i u njegov prijevod uvuklo prepisivanjem sila pogrješaka.

Prvi, koji je pokušao tomu doskočiti, bio je opat Kasijodorije Senator, živeći u 6. vijeku. On naime stavi u knjižnicu svoga monastira (u Doljnoj Italiji) uza Sedamdesetoricu i pročišćenu Italu takogjer prijevod sv. Jeronima. Potom dade svojim redovnicima opširno uputstvo, česa im se valja držati kod prepisivanja i ispravljanja svetih knjiga. Kako se je dugo na to pazilo u monastiru, ne znamo, no pravila su Kasijodorijeva bila dobro i svestrano promišljena i sasvim su odgovarala svome zadatku[3]).

---

noch in unserer Vulgata stehen«. Erklärung der Psalmen, Einleitung §. 5. N. 4., Regensburg 1880.

[1]) Već i ovo ime Vulgata ima svoju povjest. Ono je bilo najprije nadjenuto Grčkoj Sedamdesetorici (sv. Jeron. u Is. 45, 20); zatim se davalo Latinskoj Itali (sv. Jeron. u Mat. 13, 35; Gal. 5, 24); najposlije postalo je stalan naziv za naznačivanje naše sadanje Latinske Biblije. Vidi Fr. Kaulen, Geschichte der Vulgata, Mainz 1868., strana 17—22.

[2]) Fr. Kaulen: »Vermutlich hat zu diesem Sachverhalt die Schwierigkeit, welche durch Anpassung neuer Worte zu den vorhandenen Gesangweisen entstanden wäre, das Meiste beigetragen«. Geschichte der Vulgata, str. 206.

[3]) Kasijodorije, De institutione divinarum litterarum (Migne P. L. 70, 1105—1250). Fr. Kaulen, koji ta pravila potanko navodi, kaže: »Wären solche Regeln allenthalben bei Vervielfältigung der lateinischen Bibelversion beobachtet worden, so wäre gewiss für die treue Fortpflanzung des ursprünglichen Textes alle Garantie vorhanden gewesen«. Geschichte der Vulgata, str. 229.

Ali još veće promjene zadesiše prijevod Jeronimov, kad se on u 7. vijeku stane općenito upotrebljavati. Jer tada uz prepisivanje još se je i tim kvario, što su gdjekoji miješali novi prijevod sa starim, i mnoge stvari iz staroga unosili u novi. Ozbiljna pomoć bila je već prijeko nužna, i ona zbilja pridogje od Franačkoga kralja Karla Velikoga, koji pod konac 8. vijeka zapovjedi svomu kancelaru Alkuinu, da ispravi čitavu Vulgatu[1]). Sa svom marljivošću lati se Alkuin naloženog posla, te na Božić godine 801. preda kralju popravljeni eksemplar. Taj eksemplar, koji nosi ime Biblia Alcuini ili Biblia Caroli Magni, služio je od 9. do 13. vijeka prepisivaocima za ugled, i mnogi do danas sačuvani prijepisi predstavljaju upravo njegov tekst. Ispravljanje izvršio je Alkuin po starim Latinskim rukopisima. Mišljenje, da je starozavjetne knjige popravio po Hebrejskom tekstu, nije ničim dokazano[2]).

Ali dokle je god tekst biblijski bio pisan jedino rukom i tako rasprostranjavan, bio je podložen svim onim neprilikama, koje su u čestom prepisivanju upravo neuklonive. Ni velika revnost, s kojom navlastito od 9. vijeka redovnici opravljahu taj posao, nije mogla

---

[1]) Što je kralja na tu misao potaklo, o tom ovako sudi Fr. Kaulen: »Schwerlich hat den König hierbei ein eigentlich wissenschaftlicher Grund geleitet. Ob die damals gangbaren Texte sich von ihren hebräischen und griechischen Originalien entfernten, konnte er nicht beurtheilen, und auch für den Werth diplomatisch genauer Handschriften besass er kein Verständniss. Seine ganze Thätigkeit für Kirche und Staat war eine rein praktische, schaffende und organisatorische. Weil ihm die Volksbildung als Grundlage aller seiner Einrichtungen am Herzen lag, war er bemüht, dass sich nur correcte, d. h. ortographisch und grammatisch richtige Bücher in seinen Staaten vorfänden. Daher befahl er zuerst in dieser Hinsicht auf die am meisten verbreiteten, nämlich auf die Gebetbücher, zu achten. Weil er ferner den kirchlichen Gottesdienst mit richtigem Verständniss als eines der nothwendigsten Bildungsmittel ansah, so wandte er der würdigen Abhaltung desselben seine Hauptaufmerksamkeit zu. Hierbei musste ihm nicht blos daran gelegen sein, von den liturgischen Büchern und von der hl. Schrift ortographisch und grammatisch richtige, sondern auch bei Allen gleichlautende Abschriften in den Händen der Einzelnen zu wissen, und um dies möglich zu machen, beauftragte er Alcuin mit einer Revision des lateinischen Bibeltextes«. Geschichte der Vulgata, str. 229 s.

[2]) Dodaje Fr. Kaulen: »Es ist auch sehr fraglich, ob Alcuin im Stande war, die Uebersetzung des hl. Hieronymus mit dem Original zu vergleichen. Alcuin war wohl in der Domschule zu York in alle Kenntnisse seiner Zeit eingeführt worden und besass eine für jenes Jahrhundert ungewöhnliche Bildung; dass er aber auch des Hebräischen mächtig gewesen, ist bei dem Zustand der damaligen Wissenschaft nicht warscheinlich«. Geschichte der Vulgata, str. 231.

odstraniti svih griješaka. Najgore je pak bilo, što se nijesu svi držali jednoga istog prijevoda, pa je ovako još lakše izišao nesklad megju rukopisima [1]).

Iza Alkuina stekoše sebi zaslugâ za Vulgatu osobito tri njezina popravitelja, a to su: sv. Petar Damjanov, kardinal-biskup Ostijski († 1072.), sv. Lanfranko, nadbiskup Kanterburiški († 1089.), i sv. Stefan, opat Cistercijski († 1134.).

2. U 13. vijeku dogju bogoslovi na misao, da pripreme novo sredstvo, kako bi se ustanovio Vulgatin pravi tekst i iznašlo njezino pravo čitanje. To sredstvo bi prozvano Correctorium (ili Epanorthotes). Naime po starim Latinskim rukopisima, po drugim starinskim prijevodima, po djelima sv. otaca, po glossi redovnoj i interlinearnoj, takogjer po tekstu Hebrejskom i Grčkom pokupiše što im se činilo različno, pa presudiše, koja bi se razlika mogla držati za najbolju. To onda sve zabilježiše bilo u koji Vulgatin eksemplar na obodu i megju linije ili napose u knjigu, da bude prepisivačima za ugled. A pazilo se je i na to, da se kod neobičnih gramatičkih oblika, koji bi lako mogli dati povod mijenjanju, podsjeti, neka se to tako ostavi pravo budući [2]).

---

[1]) Okolo godine 1120. tuži se na to Hugo de S. Victore: »Usu pravo invalescente, qui nonnunquam solita magis quam vera appetit, factum est, ut diversas diversis sequentibus translationes ita tandem omnia confusa sint, ut pene nunc quid cui tribuendum sit ignoretur«. De Scripturis et Scriptoribus sacris, c. 9. (Migne P. L. 175, 18).

[2]) Biblijske glosse zovu se iznajprije kratke primjedbe, posute po tekstu biblijskom, za koje se jamačno može držati, da su ih pregjašnji čitatelji napisali na obodu objašnjavanja radi, a potonji prepisivači unesli u tekst. U drugom pak značenju pod biblijskim se glossama razumijevaju osvjetljivanja tamnih i teško razumljivih riječi Svetoga Pisma. Jer glossa u pravom smislu samo se onda upušta u tumačenje stvari, kada nejasna riječ ne može postati jasna, dokle se ne protumači i stvar o kojoj radi. Ovdje se taj izraz uzima u ovom drugom značenju. Za Vulgatu imamo dvije vrlo znamenite glosse, jednu od Valafrida Strabona, drugu od Anselma Laonskoga. Valafrid Strabo, opat u Reichenau-u, napisao je svoju glossu u 9. vijeku († 849.), te od onda pa sve do 16. vijeka bila je ona po školama obični i gotovo jedini komentar Svetoga Pisma, i radi te općenite porabe bude prozvana Glossa ordinaria. Za pravo tumači Strabo više stvari nego li same tamne riječi; njegovo dakle djelo nije upravo glossa, no ipak svuda nosi to ime. Pravi je glossator bio Anselmo, skolastik i đekan crkve u Laonu († 1117.). Nejasne je riječi tako tumačio, da je iznad njih samih megju linije teksta pisao druge jasnije ili pak posve kratko tumačenje, i odatle njegova glossa ima ime Glossa interlinearis. Isp. Wetzer und Welte's Kirchenlexicon, V. Band, Freiburg im Breisgau 1888., Art. »Glossen, biblische«.

Kako su takovi korrektoriji izgledali, evo o tom nekolika primjera. U jednome korrektoriju, iz kojeg su neki ulomci objelodanjeni, a iz 13. je vijeka i bez teksta, ima: [1])

Gen. I. a. In principio· Aquila transtulit in capitulo. Item et tenebre super faciem abissi et spiritus Dei ferebatur· hebr· habet vayruca heloym i· e· spiritus Dei· Si esset in textu spiritus Domini· hebr· haberet rucha adonai· historiae autem dicunt et hebraei· quod quousque homo creatus est· Deus non est appellatus Dominus· sed Deus· et hoc habent antiqui [scil. codices]· Ambrosius in hexaemeron· spiritus Dei ferebatur cet· Syrus habet· et spiritus Dei fovebat aquas· i· e· vivificabat [2]).

Cant. cantic. V. d. anima mea liquefacta est· ut locutus est· Subauditur dilectus· Etsi cantetur in ecclesia· non tamen est de textu· quia hebraei et antiqui non habent· sed intelligitur de versu praecedenti.

Matth. XVIII. d. in montibus· glossa· in excelsis· Alias tamen glossa exponit in montibus· Gregor· etiam dicit super Luc· quod ubi Lucas dicit in deserto· alius evangelista dicit in montibus· quod nullus dicit nisi Matthaeus· Unde glossa, quae exponit in deserto· sumta est desuper Lucae· et ibi debet esse· non hic.

Poslije ćemo reći, jesu li ti korrektoriji bili od kakove velike koristi, ali baš u ono doba bilo je svakako potrebno, da se učini štogod ozbiljno, kako bi se lakše na put stalo izopačivanju Latinskoga teksta. Čuveni Roger Baco svjedok nam je u pismu pisanom godine 1267. papi Klementu IV., da su mnogi bogoslovi gotovo samovoljno s njim postupali, mijenjajući po raznim drugim prijevodima ono, čega nijesu dobro razumjeli [3]).

Prvi korrektorij bi načinjen okolo godine 1226. na Pariškom universitetu, zato se i zove Correctio Parisiensis ili Parisius: poslije ga odobri tadašnji primas Francuske, nadbiskup Senski, i radi

---

[1]) Literarisches Museum. Erster Band. Altdorf. 1778. str. 30. Kod Fr. Kaulena, Geschichte der Vulgata, str. 249 s.

[2]) Što se tiče ovih riječi Hebrejskih, vayruca heloym bit će valjda po izgovoru Francuskom, mjesto veruach elohim, jer je dotični korrektorij sastavio neki Francuz. Isto tako adonai meće se tu po svoj prilici po običaju u Židova, koji mjesto יהוה čitaju adonai. Čudan je takogjer način izgovaranja u riječi ruca (kasnije rucha), gdje se patach furtivum izgovara iza suglasnog mjesto pred njim.

[3]) Riječi su Baconove: »Quot sunt lectores per mundum, tot sunt correctores seu magis corruptores, quia quilibet praesumit mutare quod ignorat, quod non licet facere in libris poetarum«. O tom pismu Baconovu veli Fr. Kaulen: »Vielleicht ist der Ton in demselben zu heftig und die Schilderung der Missbräuche desswegen etwas übertrieben; dass er aber in der Sache Recht hat, dafür liefern die Correctorien selbst die Belege«. Geschichte der Vulgata, str. 266.

toga dobi takogjer ime Correctorium Senonense; no to mu odobrenje nije ipak moglo dati nutarnje vrijednosti, koje nije imao. S toga da se doskoči nedostatku toga prvoga korrektorija, zaključi generalni kapitul reda propovjedničkoga izdati drugi novi; i tako nasta Correctorium Dominicanorum, koji bude sastavljen najviše trudom kardinala Hugona a S. Caro.

Za dominikancima ne htjedoše zaostati ni franciskani i drugi redovi, te izdaše takogjer svoje korrektorije.

Nego ipak sve te korrektorije nathodi Correctorium Sorbonicum. Tko ga je sastavio ne zna se, a zove se Sorbonicum jer bude pohranjen u biblioteci Sorbonskoj u Parizu. Auktor toga korrektorija podijelio je Latinske rukopise, kojima se služio, na tri razreda: na novije (codices moderni), koji predstavljahu tekst njegova doba; na starije (codices antiqui), koji sadržavahu tekst Alkuinov; na najstarije (codices antiquissimi), koji bijahu pisani prije vremena Karla Velikoga. Izmegju sv. otaca pozivao se je samo na one, za koje se zna, da su se služili prijevodom Jeronimovim. Osim toga često je uzeo u pomoć original Hebrejski i Grčki, a gdjegdje isporedio i prijevod Haldejski. A što je još najviše vrijedno, ocijenivši sve dobro, znao je uvijek izabrati najbolje čitanje.

Teško je reći, da li su pisci korrektorijâ postigli cilj, za kojim su težili, da naime zapriječe izopačivanje rukopisâ i razliku megju njima; pače o tom je slobodno i sumnjati. Jer ako su prepisivaoci već kod jednostavnih eksemplara više puta pogrješivali, puno lakše moglo im se to dogoditi u prepisivanju korrektorijâ, koji su bili prepleteni tako mnogobrojnim učevnim primjedbama. Uz to još same te primjedbe davale su svakomu priliku, da pokaže i svoju mudrost; pa tako mnogi k sabranim već različnim čitanjima dodavahu još po koje novo, koje nagjoše u kakovu izvoru sumljive kritičke vrijednosti [1]). Mora se ipak priznati, da u rukopisima iz 14. i 15. vijeka ima mnogo veći sklad, nego li je to otprije bilo.

3. Čim bude u 15. stoljeću izmišljena štampa, odmah je ta nova umjetnost služila za rasprostranjavanje Vulgate. U prvim njezinim izdanjima nije naznačena ni godina ni mjesto štampanja; no zna se ipak posve izvjesno, da je izmegju svih knjiga ona bila prva

[1]) Fr. Kaulen: »Daneben boten die vorhandenen Variantensammlungen die bequemste Gelegenheit, eigene Weisheit vorzubringen und die in den eigenen unzuverlässigen Exemplaren gefundenen Lesarten hinzuzufügen«. Geschichte der Vulgata, str. 265.

štampana, i to godine 1450. u Mainzu. A od onda nema knjige, koja bi se do konca 15. vijeka češće štampala. Samo iz onih prvih 50 godina poznato je do 100 potpunih štampanih izdanja Vulgatinih, da i ne računamo tolika druga, koja su obuhvatala samo pojedine knjige, osobito Psaltir i Evangjelja.

Nego šteta, što ti izdavači nijesu na to malo bolje pazili, da im tekst, koji davahu u štampu i naokolo razašiljahu, bude ispravan i kritički ispitan. Prvi rukopis ili već štampani eksemplar, koji im dopade u ruke, dobro im je došao, te ništa ne pitajući dalje, uzeli bi ga za ugled, i po njemu onda štampali. Na ovaj način često se je širio loš i iskvaren tekst [1]).

4. Ali kad ovaj nered ne bi bio samo još povećan! Kako je poznato, u prvoj polovini 16. vijeka pojavi se protestantisam. Martin Luther, da svoj krivi nauk lakše i brže rasprostrani, prevede Sveto Pismo iz nova na Njemački jezik, navivši ga dakako i izvrativ posve na svoju stranu [2]). Protiv Lutherova tvrgjenja, da je svojim novim prijevodom iznesao na svijetlo shvaćanje i nauk stare crkve, stajala su dva svjedoka, naime crkvena tradicija i Vulgata [3]). Tradicije se

[1]) Od godine 1470. Latinske su štampane Biblije nosile ponajviše ovakav kićeni potpis:

Fontibus ex Graecis, Hebraeorum quoque libris
Emendata satis et decorata simul
Biblia sum praesens: Superos ego testor et astra!
Est impressa nec in orbe mihi similis.
Singula quoque loca cum concordantibus exstant.
Orthographia simul quam bene pressa manet.

Nego malo je bilo tako dobrih izdanja, koja su zbilja zaslužila, da se diče tim potpisom. Kaulen ih izbraja samo deset, što izigjoše izmegju 1470. i 1490. godine, koja su ga mogla po pravu uzeti. A o svima drugim vrijedi ovo, što dalje kaže: »Die Unterschrift scheint, dem Geschmacke der damaligen Zeit zufolge, grosses Aufsehen gemacht und den betr. Bibeln grosse Empfehlung bereitet zu haben. Daher bemächtigte sich sogleich die Speculation dieses Erwerbsmittels, und es erschienen nunmehr eine Anzahl von Nachdrucken, in denen der Text der obigen Bibelausgaben sammt den Endversen treu wiederholt wurde.« Geschichte der Vulgata, str. 312 s.

[2]) Fr. Kaulen: »Zur Stütze seiner neuen Lehren hatte ja Luther die vorhandenen deutschen Bibelübersetzungen um eine weitere vermehrt, welche im Princip eine neue Auffassung und ein neues Verständniss des biblischen Inhaltes darlegte«. Geschichte der Vulgata, str. 318.

[3]) Za cijelo stvar malo nesnosna, jer je pisano u Zakonu: »In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum«. V. Mojs. 19, 15.

on i njegovi pristaše brzo oprostiše, postavivši načelo, da se objava Božja nalazi jedino u Svetom Pismu[1]). No Vulgate se ne mogoše tako u kratko kurtalisati; jer prava joj povjesnog ne smjedoše poricati, opće poznato budući, da je već do onda barem osam stotina godina bila u javnoj crkvenoj porabi. Radi toga ti pseudoreformatori silno na nju zamrziše, te je stadoše pobijati i zabacivati, pače usudiše se i ispravljati je ili bolje reći kvariti, i to ne samo po prvobitnim tekstima, nego i po samu Lutherovu Njemačkom prijevodu. Uz to načiniše sebi s originalnih tekstova i mnogo posve novih Latinskih prijevoda, što potpunih, koji su obuhvatali sve knjige, što opet nepotpunih, od pojedinih samo knjiga[2]).

Ali i megju katolicima gdjekoji ne mogoše ostaviti štetno zastranjivanje, te i oni izdaše ili posve nove prijevode, ili pak Vulgatu tako promijeniše, da su pod imenom Vulgate za pravo iznosili svoja vlastita djela. Zar nije upravo čudan postupak kardinala Kajetana († 1534.), koji nevješt sam jezicima Hebrejskomu i Grčkomu, dade sebi napraviti prijevod od riječi do riječi, i to: staroga zavjeta po nekom Židu i nekom kršćaninu, a novoga po nekom drugom, — i toga se je svoga prijevoda držao, a na Vulgatu je dapače kad i kad čak i napadao[3]). Novi Latinski prijevod obadva zavjeta načinio je i objelodanio i Sante Pagnini († 1541).

---

[1]) To načelo vidi na strani 36. u napomeni 1.

[2]) Sve knjige staroga i novog zavjeta prevedoše megju protestantima na Latinski jezik Sebastijan Münster i Sebastijan Castellio; stari samo zavjet nalazi se u tako zvanom Züriškom prijevodu, koji je ponajviše od Leona Judae; prijevod pojedinih knjiga načiniše mnogi, i to: Bibliander (Nahuma), J. Brenz (Joba), Bucer (Sofoniju, Psalme), Bugenhagen (Psalme), Capito (Habakuka), J. Draconites (Psalme, Daniela), Luther (Deuteronomium), Melanchthon (Priče), Oecolampadius (Joba, Proroke), Pellicanus (Priče, Psalme), Zwingli (Isaiju, Jeremiju, Psalme, Priče, Propovjednika, Pjesmu nad pjesmama). — Kod nekih od tih protestanskih prevodilaca opaža se odveć velika težnja za klasičkim i biranim Latinskim jezikom. Tako je Sebastijan Castellio i same specijalno Židovske i kršćanske pojmove, kao angjel, bjesomučan, zbornica, hram, preveo klasičkim izrazima genius, furiosus, collegium, fanum. Posve je drukčije mislio i sudio o tom sv. Jeronim govoreći: »Ecclesiastica interpretatio etiam si habet eloquii venustatem, dissimulare eam debet et fugere, ut non otiosis Philosophorum scholis paucisque discipulis, sed universo loquatur hominum generi«. Ad Pammach. ep. 49. 4 (Migne P. L. 22, 512). Vidi takogjer što je gore na strani 99. rečeno o jeziku prijevoda Jeronimova.

[3]) U predgovoru Psaltira §. 1. kaže evo o načinu, kako je taj prijevod načinjen: »Assumpta illa, quae nomine B. Hieronymi circumfertur interpretatione juxta Hebraicam veritatem, et collata cum ea quae circumfertur LXX interpretum nomine et cum quatuor aliis modernis interpretationibus ex Hebraeo immediate, adbibui duos linguam Hebraeam scientes, alterum Hebraeum, magistrum linguae illius, alterum Christianum, cum pluribus vocabulariis linguae illius; et coram me exigente significationem dictionum Hebraearum in lingua nostra Latina vel vulgari et eligente significationem, quae magis quadrare contextui visa est, feci per singula verba vocatam B. Hieronymi versionem reduci ad respondendum Hebraeo textui de verbo ad verbum«.

U takovim eto prilikama nahodila se Vulgata kad se započeo Tridentinski sabor. Protestanti je očito zabacivahu, a na katoličkoj strani je neki samovoljno ispravljahu i mijenjahu, pače upravo zanemarivahu. Kolika je pak odatle mogla izaći pogibao, kad bi bio svatko stvorio sebi svoj privatan tekst, a sve druge odbacivao!

5. I u ovo doba našlo se više vrlih ljudi, koji su svojski nastojali pribaviti Vulgati štovanje. Prvi se toga bio primio Alberto Castellano, koji je uredi i izda u Mlecima godine 1506. Još je bolje izdanje Vulgatino u Polyglotti Complutskoj, koju godine 1522. izdaše neki učeni Španjolci. Za primjerom Complutskih naučenjaka pogje i auktor izdanja, što godine 1530. izagje u Kölnu, a obično se po izdavaocu zove izdanje Hittorpovo. U tome se je izdanju mnogo nastojalo, da se po starim rukopisima tekst Vulgatin onako povrati, kakav je u početku bio. Nego sve ih je ne malo nadašao Roberto Stefan, koji imajući u Parizu dosta veliko obilje dobrih rukopisa, steče sebi lijepih zasluga za uregjivanje teksta Vulgatina. Ali na žalost bio je upao u kalvinsku zabludu, pa zato i njegove napomene, dodane na raznim mjestima, zaudaraju kalvinismom. Radi toga osudi ga i udari censurom Pariški bogoslovski fakultet, a ova osuda potakne i Francuskoga kralja Henrika II., da je Stefanova izdanja zabranio, i odredio, neka se unište[1]). Megju tima izdanjima najbolje je ono od godine 1540., no i ono potpada pod censuru[2]).

6. Od Vulgate se je sačuvalo mnogo starih rukopisa, od kojih ćemo spomenuti samo najznamenitije. Najstariji će biti Codex Bob-

---

[1]) Premda su Henrik II. i njegov prethodnik Francisko I. nastojali istrijebiti protestante iz Francuske, u Njemačkoj su ih ipak s lukavom politikom podupirali.

[2]) O opsegu i smislu ove censure kaže C. Vercellone: »Lectorem monitum esse volumus censuras theologorum Parisiensium impetere indices, argumenta aliaque adjuncta, quae in editionibus stephanicis occurrunt, non vero ipsum

biensis, za koji se drži, da je napisan okolo godine 500., i dolazi iz negdašnjeg monastira Bobbio u Gornjoj Italiji. No ima samo veći dio knjige Sudačke i neke odlomke iz knjigâ Rutine i Jobove. Pohranjen je u biblioteci Vatikanskoj[1]). Drevnom se starinom odlikuju takogjer Codex Amiatinus i Codex Fuldensis. Prvi je pisan godine 541., te sadržava sav stari i sav novi zavjet osim Baruha; ima ime po bivšem monastiru cistercitskom Mont' Amiata, kojemu je pripadao; sada se nalazi u biblioteci u Florenci[2]). Drugi nije puno pozniji, jer je godine 546. bio već gotov; obuhvata samo novi zavjet, a čuva se u biblioteci u Fuldi[3]). Nadalje Codex Toletanus, koji se pripisuje 8. vijeku, a nahodi se u biblioteci stolne crkve u Toledu, ima sve knjige staroga i novog zavjeta; napisan je velikim Gotskim slovima, zato ga zovu i Codex Gothicus. Iz 8. će vijeka biti i Codex Cavensis, u kojem takogjer ne manjka nijedna knjiga obadva zavjeta, a svojina je monastira Sv. Trojstva u mjestu Cava kod Salerna. Svi drugi rukopisi napisani prije 9. vijeka nemaju dan danas do samo neke dijelove Svetoga Pisma. Megju rukopisima, koji sadržavaju od Alkuina ispravljeni tekst, najsjajniji i upravo veličanstven je Codex Paulinus ili Carolinus. Prvo je ime dobio od mjesta gdje se čuva, naime od basilike sv. Pavla u Rimu (extra muros Urbis), a drugo po Karlu Velikom, jer se je držalo, da je negda njemu pripadao. Ima sve knjige jednoga i drugog zavjeta. Po općenitom sudu kritičarâ nije mlagji od 9. vijeka. Pisan je vrlo ukusnim i lako čitljivim slovima, i ukrašen mnogim slikama od dosta velike umjetničke vrijednosti, predstavljajući različne biblijske dogagjaje. Najbliži mu je Codex Vallicellanus ili Statianus, ako ovaj nije pače i stariji. Nekad ga je posjedovao Ahil Statius, a sad se nalazi u monastiru oratorijanskom u Vallicelli u Rimu.

Bibliorum textum a Stephano recognitum, quem nos laudamus«. Variae Lectiones I. p. 98.

1) Codex Bobbiensis je palimpsest, t. j. napisan je na takovu pergamentu, na kojem je već prije bio drugi tekst pisan, a taj je izbrisan, da se opet može isti pergamenat za novo pisanje upotrijebiti. (παλίμψηστος = opet otrven: od πάλιν = opet, i ψάω = otrti.)

2) Iz Amiatskog rukopisa izdao je novi zavjet K. Tischendorf u Leipzigu godine 1854.

3) Fuldanski je rukopis izdao vrlo ispravno E. Ranke u Magdeburgu godine 1868. Sv. Bonifacije, Njemački apostol, obogatio je ovaj rukopis gdjekojim napomenama.

III. Vulgata na saboru u Tridentu proglašena autentičnom i popravljena nastojanjem Svete Stolice.

1. Dne 13. prosinca godine 1545. započne se u Tridentu općeniti sabor crkveni, koji je trajao do dne 4. prosinca godine 1563. Pa da postavi čvrst temelj svome cijelomu znamenitomu radu, prvu pomnju obrati na svete knjige. Glavna je u ovoj stvari bila potreba, da se mjerodavno proglasi, koje se knjige staroga i novog zavjeta sa svima svojim dijelovima imaju smatrati za svete i kanonske. Na ovo je trebalo sjetiti ne samo protestante, nego pače, kako vidjesmo, i neke katolike[1]).

U isto pak vrijeme dok se je vijećalo o tom, da se uredi kanon, odregjen bi osobiti odbor, koji je imao istražiti sva nepočinstva, što se ticahu svetih knjiga, i pronaći način, kako bi im se moglo na put stati. Pa zbilja u zajedničkoj skupštini, držanoj dne 17. ožujka godine 1546., budu istaknuta četiri takova nepočinstva, od kojih se dva prva protezahu na Vulgatu, treće diraše u tumačenje a četvrto se opažaše u rasprostiranju Svetoga Pisma.

Prvo nepočinstvo nalazio je odbor u tom, što bijahu različni Latinski prijevodi, koji se bez ikakove razlike upotrebljavahu kao autentični u svim javnim zgodama. Kao ustuk protiv toga predloži, neka bi se samo jedan prijevod odobrio, koji bi jedini bio autentičan, te ga nitko ne bi smio zabaciti ili mu se protiviti. Za to se najvećma preporučuje Vulgata, no ipak neka se pri tom ni malo ne smanji ugled Sedamdesetorice, niti zabace drugi prijevodi, koliko pomažu razumijevanje Vulgate[2]). Drugo je nepočinstvo bilo, što su izdanja Vulgatina bila iskvarena. Ustuk će suprot tomu biti, ako se Vulgata ispravi i očisti od pogrješaka; sabor neka zamoli papu, da on taj posao učini[3]). Treće nepočinstvo imalo

---

1) Vidi, što je o tom rečeno u §. 7., osobito V. i VI.

2) »Primus abusus est: habere varias editiones S. Scripturae, et illis velle uti pro authenticis in publicis lectionibus, disputationibus et praedicationibus. Remedium est: habere unam tantum editionem, veterem scilicet et Vulgatam, qua omnes utantur pro authentica in publicis lectionibus, disputationibus, expositionibus et praedicationibus, et quod nemo illam rejicere audeat aut illi contradicere; non detrahendo tamen auctoritati purae et verae interpretationis Septuaginta interpretum, qua nonnunquam usi sunt Apostoli, neque rejiciendo alias editiones, quatenus authenticae illius Vulgatae intelligentiam juvant«. A. Theiner, Acta genuina ss. oecum. Conc. Trid., Zagrabiae 1874., tom. I., p. 64.

3) »Secundus abusus est corruptio codicum, qui circumferuntur, Vulgatae hujus editionis. Remedium est, ut expurgatis et emendatis codicibus

je svoj korijen u drskom tumačenju svetih knjiga protiv onoga smisla, koji je vazda držala i drži Crkva, ili za koji vojuje jednodušno mišljenje sv. otaca. Četvrto napokon nepočinstvo stajalo je u tom, što su štampari po svojoj volji i bez dopuštenja poglavarstva duhovnog štampali Sveto Pismo i kojekakova razlaganja Svetoga Pisma, ne pazeći ni malo od koga su; kod toga pak više puta nijesu spomenuli ni mjesto štampanja, a drugda opet naveli bi krivo; i što je gore, miješali su kad i kad stvari, koje je Crkva primila, s onima, koje nije primila; drugdje opet imali su ovakove knjige na prodaju; mnogi su slične knjižice pisali i prepisivali: pa tako pod obrazom pobožnosti ili potajno širila se bezbožna nauka. I za ova dva potonja nepočinstva nagje i predloži odbor prikladan ustuk.

U naš predmet zasijecaju sva ova nepočinstva osim trećega, no osobito prva dva, koja smo zato takogjer htjeli malo bolje da pokažemo, zajedno sa ustukom kako ih valja ukloniti.

O ovom izvještaju razvi se na mnogim posebnim skupštinama i na tri zajedničke (23. ožujka, 1. i 3. travnja 1546.) vrlo živahno raspravljanje, nego napokon se slože i ovako zaključe: »Isti sveti sabor videći, da bi ne malo koristi moglo prići Crkvi Božjoj, kad bi se znalo, koje Latinsko izdanje svetih knjiga valja držati za autentično, izmegju sviju što se okolo raznose, odregjuje i izjavljuje, neka se u javnim predavanjima, raspravljanjima, propovijedanjima i izlaganjima drži za autentično ovo isto staro i Vulgatino izdanje, koje je dugim upotrebljavanjem od toliko vijekova u samoj Crkvi odobreno, te ni pod kakim izgovorom nek se nitko ne usudi ili ne pothvati, da ga zabaci... Ali i štamparima hoteći s ove strane dati način, kako dolikuje, . . . odlučuje i odregjuje, neka se u napredak Sveto Pismo, a osobito ovo isto staro i Vulgatino izdanje, što ispravnije štampa« [1]).

---

restituatur christiano orbi pura et sincera Vulgata editio a mendis librorum, qui circumferuntur. Id autem munus erit Smi. D. N., quem S. Synodus humiliter exorabit, ut pro ovibus Christi Suae Beatitudini creditis hoc onus ingentis fructus et gloriae sui ipsius animi magnitudine dignum suscipiat; curando etiam, ut unum codicem Graecum unumque Hebraeum, quoad fieri potest, correctum habeat Ecclesia sancta Dei«. Ibid. p. 65. Na istom mjestu čitaju se i ostala dva nepočinstva, svako sa svojim ustukom.

[1]) Conc. Trid. Sess. IV. Decretum de editione et usu sacrorum librorum: »Eadem sacrosancta Synodus considerans non parum utilitatis accedere posse

U kojem je smislu Vulgata ovim dekretom proglašena autentičnom, o tom će biti poslije govor, a za sada se ograničujemo jedino na njezino ispravljanje.

2. Čim se pročulo za Tridentinsku odredbu, neka se u napredak Sveto Pismo, i osobito Vulgata, što ispravnije štampa, odmah odluči bogoslovski fakultet Louvanskoga universiteta prirediti novo ispravljeno izdanje Vulgatino, te povjeri taj posao Ivanu Hentenu, koji s velikom marljivošću za nj prione, i već za godinu dana izda ispravljeni tekst. Kod toga služio se Henten najviše izdanjem Roberta Stefana od godine 1540., no uz to je ispitao još i znatno mnoštvo rukopisa i starijih štampanih izdanja. Nego premda je taj popravljeni tekst bio svuda primljen s velikim oduševljenjem, Louvanski bogoslovi nijesu ipak njim bili posve zadovoljni, i toga radi odmah po smrti Hentenovoj († 1566.) izbere fakultet izmegju sebe Franciska Luku Bružanina, da uz pripomaganje još nekih drugih bogoslova djelo Hentenovo usavrši. Tako nasta novo vrlo znamenito izdanje Vulgatino, koje prvi put izagje godine 1574. u Antverpenu u glasovitoj štampariji Kristofora Plantina.

Premda je ovo nastojanje Louvanskih bogoslova oko ispravljanja Vulgate vrijedno hvale, njim ipak nije učinjena nepotrebnom briga vrhovne glave crkvene. Jer važnost stvari, o kojoj se radilo, zahtijevala je još veću pomnju i još veći ugled.

Kako već vidjesmo, svjetovao je rečeni saborski odbor, da se sabor obrati s molbom k papi, neka bi on sam dao ispraviti Vulgatu. Taj savjet bude prihvaćen i izveden. Nego u Tridentu se je mislilo, da je to mnogo lakši posao nego je u istinu bio; nadali su se naime, da će još za zasjedanja saborskih ispravljanje biti svršeno i da će ga sabor sam moći odobriti [1]). Ova ih nada prevari, jer je

---

Ecclesiae Dei, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et Vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus, pro authentica habeatur, et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat vel praesumat . . . Sed et impressoribus modum in hac parte, ut par est, imponere volens, . . . decernit et statuit, ut posthac Sacra Scriptura, potissimum vero haec ipsa vetus et Vulgata editio, quam emendatissime imprimatur«.

[1]) Dne 26. travnja 1546. pisali su papinski legati (kardinali Del Monte, Cervino, Polo) kardinalu i državnomu tajniku Aleksandru Farnese-u u Rim: »Na zadnjoj općenitoj skupštini zaključeno je u sjednici, da mi legati pišemo Nj. Svetosti u ime sabora, kao što evo ovim učinismo, moleći, neka bi izvolio

popravljena Vulgata izišla na svijet tek punih dvadeset i devet godina po dovršenom saboru. No sve to vrijeme nijesu pape nikada prestali o tome misliti i raditi, kako da ispune želju sabora.

3. Još se ne dovrši sabor Tridentinski, kad Pije IV. (1559—1565) sastavi odbor od četiri kardinala, koji su imali Vulgatu pročistiti. Naučnu im je pomoć davao osobito tadašnji protonotar i kasniji kardinal Vilim Sirlet, čovjek veoma vješt jezicima Latinskomu, Grčkomu i Hebrejskomu[1]). Čini se, da imenovanje toga odbora pada u godinu 1560., jer već godine 1561. mislio je kardinal Seripand u Tridentu, da je djelo već tako napredovalo, te će se naskoro moći dati u štampu. I doista Pije IV. pozvao je bio u Rim štampara Pavla Manucija, da mu povjeri upravu štamparije, nego jer odbor nije još držao svoje pregledanje za posve sigurno, štampanje bude odgogjeno.

4. Nasljednik mu sv. Pije V. (1565—1572) mislio je, da prije svega treba ispraviti liturgijske knjige Brevijar, Misal i Martirologij; osim toga pod njim bude izdan i Rimski katehisam. Ovo je dakako donekle odvratilo sile i pažnju od popravljanja Vulgate, no ipak odbor za ispravljanje nije ni tada prekinuo svojega rada[2]).

---

narediti, da se što brže ispravi ponajprije naše Latinsko izdanje, a onda ako bude moguće takogjer Grčko i Hebrejsko; te da i ovdje ovi vrsni ljudi, što su tu, učine bez buke to isto, kako bi naime poslije isporedivši jedan trud s drugim objelodanila se ugledom Nj. Svetosti i odobrenjem sabora (kao što je rečeno) ispravljena Biblija za vječnu pohranu vjere naše«. A dva dana prije pisao je već kardinal Cervino: »Počekat ćemo dakle, dok nam naskoro pošljete lijepu, popravljenu i očišćenu Bibliju, da je uzmognemo dati štampati«. C. Vercellone, Dissertazioni accademiche, p. 83 s. Odavle se vidi, kako su oni to ispravljanje držali za lagano.

[1]) O velikome znanju rečenih jezika u Sirleta i u opće o njegovoj učenosti ovako piše H. Hurter: »Guilelmus Sirletus ortus Stili in Calabria a. 1514. Neapolim commigravit graecis, hebraicis latinisque literis operam daturus, atque ita exquisitam trium linguarum intelligentiam est assecutus, ut nihil in eis sciri discique possit accuratius. Sic enim latine, sic graece et hebraice loquebatur, ut in iis linguis natus potius quam edoctus videretur ipsis magistris, quos longe superaverat. Quibus studiis cum mathematicas quoque, philosophicas atque theologicas disciplinas ex ipsis graecorum fontibus haustas conjungeret, brevi tempore in omni scientiarum genere ita perfectus evasit, ut omnium in studiis versatorum princeps passim nec immerito haberetur . . . Vitam omnibus virtutibus ornatam placido fine conclusit d. 8. Oct. 1585. anno aetatis 71«. Nomenclator literarius recentioris theologiae catholicae, Oeniponte 1892., str. 95 s.

[2]) S kolikom su pako željom već svuda izgledali srećni onaj čas, gdje će moći u ruke dobiti ispravljen Vulgatin tekst, dovoljno pokazuje ovaj usklik bivšega

5. Nego kako ispravljanje nije moglo biti dovršeno za oba Pija, tako ni za Gregorija XIII. (1572—1585). Njemu se je činilo potrebnije, da dade preraditi stari nesavršeni kalendar julijanski, koji i zbilja zamijeni novim i vječnim, po njemu prozvanim gregorijanskim kalendarom. Taj posao, i k tomu jošte pregledanje, kojemu je podvrgao Corpus juris canonici, lasno zapriječi, da za njegova vladanja Vulgata nije mogla biti štampana. Radnja, e se k tomu cilju dogje, nije dakako ni jedno vrijeme bila posve obustavljena. Pače na ponukivanje kardinala Peretti-a umnoži Gregorije već stojeći odbor novim vrsnim silama, megju kojima bijahu poglaviti Roberto Bellarmin i Petar Morin, pa mu naloži, da pripravi novo izdanje Aleksandrijskog prijevoda, koje će služiti kao pouzdana potpomoć kod ispravljanja Vulgate.

6. Poslije Gregorija XIII. uzvišen bi na stolicu sv. Petra čovjek izvanredne snažnosti, naime već pomenuti kardinal Feliks Peretti, koji zakaza sebi ime Siksto V. (1585—1590). U čem drugi ne uspješe, to izigje za rukom odvažnomu i poduzetnomu Sikstu. Izdanje Sedamdesetorice, započeto pod Gregorijem XIII., bude dovršeno druge godine vladanja Sikstova. Tada odmah zapovjedi on odboru, kojemu je čeonik bio kardinal Antonije Caraffa, da se sa svom revnošću ima posvetiti ispravljanju Vulgate. Nastojanjem papinim imali su popravitelji na raspolaganje sva ponajbolja sredstva, a bili su i vrsni njima se kako valja služiti. Glavni im je vodilac bio rukopis Amiatski, po kojem su se ponajviše povodili. Popravci, što su se imali činiti, bili su uvijek temeljito pretresani u nazočnosti svih odbornika, a koje bi prihvatili, bilježili su ih sa stranâ Biblije Louvanske od godine 1583. Ona čitanja, u kojima su se rukopisi jako megjusobno razlikovali, i koja se toga radi nijesu mogla iz njih ustanoviti, nastojahu konačno odrediti uzevši u pomoć djela sv. otaca i starijih tumačitelja, a gdje ni ovo sredstvo nije zadovoljavalo, obraćahu se Hebrejskomu i Grčkomu tekstu. U opće radili su veoma oprezno, i nakon dvije godine naporna i postojana rada djelo bi kraju privedeno.

Početkom godine 1589. bude donesen Sikstu popravljeni eksemplar. On ga pomno pročita, i za one tekste, o kojih se čitanju nije

---

papinskog bogoslova na Tridentinskom saboru, Alfonsa Salmerona: »Utinam labor in Vulgata recognoscenda et expurganda inchoatus per peculiarem Ill. Cardinalium atque doctissimorum virorum deputationem a SS. D. N. Pio V. indictam tandem aliquando perficeretur!« Comment. in Evangel. hist. Proleg. 3. Coloniae 1612. I. p. 24.

usudio odbor ništa stalno ustanoviti, promisliv dobro sve razloge, sam odredi, kako ih valja čitati; popravke pako odborove od česti odobri, a od česti zabaci unatoč svemu opiranju kardinala Caraffe. Uzrok je ovomu postupku bio, što su se popravitelji, kako je rečeno, ponajviše povodili za rukopisom Amiatskim, koji Siksto nije baš osobito cijenio, i što se je njihov ispravljeni eksemplar dosta znatno razlikovao od izdanja bogoslova Louvanskih, do kojega je pak on mnogo držao.

Ovako svojom vlastitom rukom popravljen i ustanovljen tekst preda Siksto nastojniku nad Vatikanskom štamparijom Aldu Manuciju (čijega je oca Pavla bio već Pije IV. pozvao u Rim), da ga štampa. Za popravitelje i nadziratelje kod štampanja imenova Angjela Roccu i Franciska Toleta, ali uz to i sam htjede da razgleda svaki arak. U srpnju godine 1590. izagje već cijelo to izdanje, razdijeljeno na tri sveska na čitavom listu s dvostrukim natpisom [1]). Nešto eksemplara bude odmah odaslano stranim vladaocima na dar.

Izdanje je popratio Siksto dugom bullom, koja se počinje riječima: »Aeternus ille«. U njoj kaže megju ostalim, da je kod prigledavanja te Biblije posao drugima bio, da njega svjetuju, a njegov, da izmegju različnih čitanja odabere najbolje [2]). No čini se, bilo je malo premalo, što je on odboru, koji se je trudio oko ispravljanja,

[1]) Sikstova Biblija nosi dvostruki natpis. Na prvom listu: »Biblia sacra Vulgatae editionis tribus tomis distincta. Romae ex typographia Apostolica Vaticana 1590«. Na drugom listu: »Biblia sacra Vulgatae editionis ad Concilii Tridentini praescriptum emendata et a Sixto V. P. M. recognita et approbata. Romae ex typographia Apostolica Vaticana 1590«.

[2]) Evo dotičnih Sikstovih riječi: »Nos enim rei magnitudinem perpendentes ac proinde considerantes..., ad nos in ejusdem Petri Cathedra, in qua ejus vivit potestas et excellit auctoritas, Deo sic disponente constitutos, totum hoc judicium proprie ac specialiter pertinere, . . . haudquaquam gravati sumus, inter alias pontificiae sollicitudinis occupationes, hunc quoque non mediocrem accuratae lucubrationis laborem suscipere, atque ea omnia perlegere, quae alii collegerant, aut senserant, diversarum lectionum rationes perpendere, sanctorum Doctorum sententias recognoscere: quae quibus anteferenda essent, dijudicare, adeo ut in hoc laboriosissimae emendationis curriculo, in quo operam quotidianam, eamque pluribus horis collocandam duximus, aliorum quidem labor fuerit in consulendo, noster autem in eo, quod ex pluribus esset optimum, deligendo: ita tamen, ut veterem multis in Ecclesia abhinc saeculis receptam lectionem omnino retinuerimus«.

dao samo pravo i glas za savjetovanje. Jer tu se nije radilo o ispitivanju takovih stvari, koje bi iole zasijecale u vjeru ili u moral [1]). Kad je dakle rekao, da samo njemu pripada izmegju mnogih čitanja izabrati najbolje, nije se pri tom mogao oslanjati na svrhunaravni dar nepogrješivosti, kojim je Gospodin obdario Petrove nasljednike. Taj dar nije njima dan u tu svrhu, da pomoću njega uzmognu obragjivati naučnu kritiku biblijskoga teksta, te odlučivati u svim i najneznatnijim stvarima, koje bi čitanje bolje odgovaralo tekstu prvobitnomu. U tom se je zbilja morao osloniti na sud stručnjakâ, ter njima nešto više dati, a ne samo, neka po rukopisima pokupe razlike i onda njega svjetuju. Ovim se je Siksto stavio u opasnost . . . [2]).

Izvanje obličje Sikstove Vulgate nije bilo takogjer baš osobito ugodno. U nekim naime eksemplarima bile su štamparske pogrješke tako popravljene, da su ili na njih prilijepili ceduljice s pravim čitanjem, ili su po gdjekoje slovo izbrisali, ili opet, gdje je trebalo, po gdjekoje perom dopisali; u drugima pak eksemplarima ostaviše te pogrješke posve netaknute.

Prije nego li se je ovo izdanje moglo u velikom broju raširiti, umrije Siksto V. na dan 27. kolovoza 1590 [3]).

7. Lako je razumjeti, da je Sikstova Vulgata naišla na mnoge žestoke protivnike. Bivši vijećnici odbora za ispravljanje nikako nijesu mogli podnijeti, što je papa veliku većinu njihovih popravaka zabacio, i tekst većma udesio na Bibliju Louvansku, nego li na stare znamenite rukopise. Nastojanjem kardinala Caraffe bude obustavljena daljna njezina prodaja, što je dakako uzročilo veliko čugjenje i dalo povod kojekakvu nagagjanju.

[1]) To i sam Siksto izrijekom napominje, kad malo prije onih gore navedenih riječi kaže: »Et quamvis in hac tanta lectionum varietate nihil hucusque repertum sit, quod fidei et morum causis tenebras offundere potuerit, etc.«.

[2]) Rečena bulla »Aeternus ille« nije primljena u Magnum Bullarium, čim je dakako mučke odbačena. Cijela se nalazi kod R. Cornely-a, Introductio generalis, str. 465—474.

[3]) O Sikstovoj vladi veli učeni kardinal J. Hergenröther: »Nur fünf Jahre dauerte dieses grossartige Pontificat« (Handb. der allgem. Kirchengeschichte, 2. Band, Freiburg im Breisgau 1880., str. 427). I zbilja u kratko vrijeme stekao je sebi Siksto V. neobičnih zasluga za Crkvu i stvari svjetovne. A nitko mu ne može odreći velike zasluge i za Sveto Pismo. Njegovim je nastojanjem izdan popravljeni prijevod Sedamdesetorice, te još do danas boljega nijesmo dobili; a vrlo je mnogo učinio i za Vulgatu, premda u tom nije bio baš prave ruke.

Sikstov nasljednik, Urban VII., umrije već trinaesti dan po svojem krunisanju, a na njegovo mjesto dogje u prosincu godine 1590. Gregorije XIV., duša vrlo plemenita, koji je izdao mnogu spasonosnu odredbu, a vladao je samo 10 mjeseci i 10 dana. Odmah u siječnju iduće godine (nešto po smrti zaslužnoga kardinala Caraffe koji preminu na 12. dan toga istog mjeseca) pristupe k novomu papi Sikstovi odbornici moleći ga, neka bi dao Vulgatu iz nova pregledati, i tim stao na put svakojakim glasovima, što su se počeli širiti o Sikstovu izdanju; jer jedni da nepravo sude o popravcima pokojnoga pape, a drugi da se žeste na štampara kao na velikoga nemarnika. Gregorije pristane na molbu, te zaište od njih samo način, kako bi se to moglo najzgodnije izvesti. Čudna stvar ali istinita: na pitanje papino svi oni vijećnici — osim jedinog Bellarmina — slože se u mnijenju, neka bi se djelo Sikstovo javno zabranilo. Bellarmin pako svjetova, neka se čuva čast Sikstova, a to će biti, ako se iz njegove Biblije što prije ukloni, što je u njoj neudesno promijenjeno, te se ona opet izda pod imenom Sikstovim[1]).

Prijedlog Bellarminov prihvati Gregorije, i sastavi odmah odbor od sedam kardinala i dvanaest bogoslova, da Sikstovo izdanje kritički ispitaju. Predsjednik je odboru bio kardinal Marko Antonije Colonna stariji. U prvoj sjednici, držanoj 7. veljače 1591., bude ustanovljeno, da će svake sedmice imati tri sastanka, i to: na dva će doći sami bogoslovi s predsjednikom, a kod trećega glavnog bit će nazočni i kardinali. Sumnje, koje se ne bi mogle razbiti na manjim sastancima, odluče iznositi na rasugjivanje većima, a ako se ne bi ni tu

---

[1]) Savjet Bellarminov nalazi se autentično zabilježen u njegovoj autobiografiji ovim riječima: »Anno 1591. quum Gregorius XIV. cogitaret, quid agendum esset de Bibliis a Sixto V. editis, in quibus permulta erant perperam mutata, non deerant viri graves, qui censerent ea publice esse prohibenda; sed N. (t. j. Bellarminus) coram Pontifice demonstravit, Biblia illa non esse prohibenda, sed ita corrigenda, ut salvo honore Sixti V. Biblia illa emendata proderentur; quod fieret, si quam celerrime tollerentur, quae male mutata erant, et Biblia recuderentur sub nomine ejusdem Sixti et addita praefatione, qua significaretur in prima editione Sixti prae festinatione irrepsisse aliqua errata vel typographorum vel aliorum . . . Placuit consilium N. Gregorio Pontifici«. Dok se ovim opreznim riječima nastoji prikriti pravo stanje stvari, ne povregjuje se ipak ni u čemu istina. Jer kad se kaže, neka bi se u predgovoru reklo, da se je u prvo izdanje u hitnji uvuklo nešto pogrješaka, bilo od strane štamparske ili od strane d r u g i h: riječi te zahvataju i papu, kroz čije je ruke najzad prošlo sve koliko popravljenje, a radilo se svakako malo brže, nego li je bilo pravo.

razbistrile, pitat će za savjet papu, komu onda pripada odrediti, šta valja činiti.

Odbor dobi od Gregorija pet pravila, na koja je morao paziti.

Prvo pravilo: n e k a s e p o v r a t i š t o j e i z o s t a v l j e n o. Bio je naime Siksto ispustio one napomene, koje je po svoj prilici sam sv. Jeronim stavio pred drugokanonske dijelove knjige Esterine i knjige Danielove, zatim je odstranio od starozavjetnih knjiga Hebrejske natpise, a manjkalo je i nekoliko redaka iz staroga i novoga zavjeta[1]).

Drugo pravilo: n e k a s e o d s t r a n i š t o j e d o d a n o. Neke naime stvari, koje su Sikstovi popravitelji na temelju najstarijih rukopisa i Hebrejskoga teksta htjeli izostaviti, zadržao je Siksto, bojeći se, da se njegova Biblija ne bi odveć razlikovala od Louvanske.

Treće pravilo: n e k a s e o c i j e n i i l i i s p r a v i š t o j e p r o m i j e n j e n o, t. j. neka se uredi prema onome, što su već iz starih rukopisa i drugih kritičkih izvora sabrali Sikstovi popravitelji.

Četvrto pravilo: n e k a s e r a z v i d e p u n k t a c i j e. Siksto je naime promijenio i diobu redaka, koju je oko godine 1550. uveo Roberto Stefan te je već bila općenito primljena; novi pako odbor, promislivši sve dobro, sudio je, da se pregjašnja dioba ima i dalje zadržati.

Kako je jasno, sva ova četiri pravila protezahu se isključivo na Sikstovu Bibliju i na nju obraćahu pažnju odboru, a peto, što sad ide, pokazuje osobito ono obilježje, kojim je trebalo da se ističe Gregorijevo ispravljanje.

Peto pravilo: »Najzad napokon odlučeno je, da se u ispravljanju svetih knjiga drži ovo pravilo, to jest: n e k a s e n i š t a n e p r e m j e n j u j e, g d j e t o n u ž d a n e i š t e, a navlastito ne onda, ako različne riječi isto znače, kao n. pr. e r g o mjesto i g i t u r i drugo ovakvo. Ako li pak smisao čine drukčiji, kao f o r t e m mjesto f o n t e m i obratno, te drugo premnogo ovakvo, onda po uputstvu Augustinovu i drugih valja pribjeći k starijim Latinskim, Grčkim i Hebrejskim rukopisima, a i k svetim učiteljima i ocima«[2]).

---

[1]) R. Cornely: »Omissi erant in Sixtina editione Num. 30, 11. 12. 13; Judic. 17, 3; Prov. 25, 24; Matth. 27, 35: quorum tamen omissio (excepto Matth. 27, 35 de cujus genuitate non constat, quum quaedam ex Joan. 19, 24 inserta videantur) typographico errori adscribenda haud dubie est«. Introductio generalis, na strani 477. napomena 4.

[2]) C. Vercellone, Variae Lectiones Vulg. I. p. LI s., LIV ss. — Kao primjer premjenjivanja, koje bi moglo i smisao učiniti drukčijim, navodi Gregorije zato

S ovim pravilima pred očima radio je odbor što je više mogao, ali za čudo slabo je napredovao. Dok progjoše samo I. knjigu Mojsijevu, minu punih četrdeset dana.

Nego nije trebalo dugo čekati, dok se je došlo do uvjerenja, da će se započeti posao vrlo otegnuti, ako bi i dalje ostao tolik broj odbornika. Jer gdje je mnogo ljudi, tu je takogjer vazda bilo i bit će mnogo različnih mnijenja i osvjedočenja. Zato Gregorije XIV. mudro smanji broj članova od devetnaest na deset. Bili su pako izabrani ovi: kardinal Marko Antonije Colonna stariji, kao predsjednik, i kardinal Vilim Allen; izmegju bogoslovaca: Bartol Miranda, Andrija Salvener, Antonije Agellius, Roberto Bellarmin, Bartol de Valverde, Lelije Landus, Petar Morin, Angjelo Rocca. Ovaj potonji bio je tajnik odbora. Pače ti odabrani niti ne ostaše u Rimu, već otidu u četiri do pet sati udaljeni gradić Zagarolo, gdje su u gostoljubivoj palači svoga predsjednika mogli mirno i isključivo posvetiti se ispravljanju. Ovdje je posao zbilja dobro im išao od ruke, a kako i ne bi, kad sve što je god bilo potrebno, već su dovoljno priredili priješnji odbori [1]).

riječi »fortem« i »fontem« što se je mnogo o tom prepiralo, kako treba čitati Ps. 41. 3., da li: »Sitivit anima mea ad Deum f o r t e m vivum«, ili pak: »Sitivit anima mea ad Deum f o n t e m vivum«. Romana Correctio odredila je: »Constanter retinenda est vox f o r t e m, quae est robustum, pro ea quae in plerisque hactenus vitiose inoleverat libris f o n t e m, quarto casu a nominativo f o n s: in quam eo facilior lapsus fuit, quod et praecedat s i t i e n d i verbum, et subsequatur epitheton v i v i«. Isp. takogjer G. Estius i S. Menochius in h. l.

[1]) U dvorani, gdje je Gregorijev odbor držao svoje sjednice, čita se ovaj natpis: »Gregorius XIV. P. M., de incorrupta Sacrorum Bibliorum puritate sollicitus, textum Vulgatae editionis sedente praedecessore suo Sixto V. typis Vaticanis indiligenter excusum, a pluribus quae irrepserant mendis expurgari pristinoque nitori restitui curavit, delectis in hunc scopum atque Zagarolam missis clarissimis viris Bartholomaeo Miranda, Andrea Salvener, Antonio Agellio, Roberto Bellarmino, Joanne (i. e. Bartholomaeo) de Valverde, Lelio Lando, Petro Morino et Angelo Rocca, additis etiam doctrina non minus quam dignitate eminentissimis Cardinalibus Marco Antonio Columna et Guilelmo Alano, qui pontificiae obsequentes voluntati anno MDLXXXXI communibus collatis animadversionibus et notis opus insigne et catholicae religioni maxime salutare assiduo seduloque XIX dierum labore his ipsis in aedibus perfecerunt. Ne tantae rei notitia aliquando periret, Clemens Dominicus Rospigliosius, Clementis IX. P. O. M. ex fratre pronepos, Zagarolensium dux, monumentum posuit anno salutis MDCCXXIII«. Budući da je taj natpis stavljen istom godine 1723., ne može se uzeti baš za historijski dokumenat. Pa zato slobodno je sumnjati, da li je taj posao svršen u 19 dana, premda opet nije nemoguće, jer je već materijal bio dovoljno pripravljen.

U listopadu godine 1591. vrate se članovi odbora u Rim, da saopće papi uspjeh svoga truda i da mu predadu popravljeni eksemplar na odobrenje. Ali eto opet nove neprilike! Naime na 15. dan toga istoga mjeseca umre Gregorije XIV.; i nakon njega izabrani I n ó c e n c i j e IX., budući star i slab, premine takogjer već 30. prosinca iste godine.

8. No sreća htjede, te dne 30. siječnja godine 1592. bude na papinsku stolicu podignut izvanredno radljivi K l e m e n t o VIII. (1592—1605). Ovaj papa dobro je razumio, kako mu je prvo i prvo, da već jednom završi i ustanovi ispravljanje Vulgate. A to mu nije bilo ni teško poslije tolikih svestranih razmišljanja i istraživanja učinjenih za njegovih prethodnika. S toga čim započe svoju uzvišenu službu, odmah odabra kardinale Fridrika Borromea i Augusta Valiera, da zajedno s visokoučenim bogoslovom Franciskom Toletom prosude još jedan put o svim pregjašnjim popravcima. Nego kardinali prepustiše to samomu Toletu, koji uze jedan sjajan eksemplar Sikstove Biblije sa širokim obodom, te kod svakog pojedinog mjesta napisa sa strane sud pregjašnjih popravitelja i doda svoje vlastito mišljenje. Ali pred što će ovo izreći, sam je svojim očima pregledao ponajglavnije stare rukopise i znamenitija štampana izdanja. Taj eksemplar, koji se još i sada čuva u Vatikanskoj knjižnici, postao je ovim načinom jedan od najdragocjenijih dokumenata u svoj biblijskoj literaturi. Dne 28. kolovoza 1592. preda Tolet svoje zapise kardinalima, da ih i oni ispitaju, i konačno uglavljene resultate pobilježi Angjelo Rocca u drugi eksemplar Sikstove Biblije, koji se je imao dati štamparu.

A l i kad je bio tekst već ustanovljen i sve pripravljeno za štampanje, a to se pojavi i opet sprečica. Bivši naime član Gregorijeva odbora De Valverde, veliki poznavalac i još veći ljubitelj teksta Hebrejskoga, preda Klementu pismo, u kojem je naveo preko dvije stotine mjesta, pa je tvrdio, da ih popravitelji, pribrojivši k njima i Toleta, nijesu dobro popravili, jer da nijesu dosta uvažavali originala. Papa sasluša De Valverda, nego posavjetovav se s ozbiljnim ljudima i stvar dobro promislivši naloži mu šućenje.

Sada se je napokon moglo prijeći na štampanje, kod kojega je vrhovno nadgledanje bilo povjereno Francisku Toletu, a Angjelo Rocca bi odregjen za ispravljanje štamparskih pogrješaka[1]).

[1]) Dekret o tom, koji je bez datuma, glasi: »Hanc Bibliorum emendationem juxta correctionem a congregatione praestitam imprimendam mandamus, et judicio

Prije svršetka godine 1592. izigje nova Biblija na svijetlo s natpisom: »Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Maximi jussu recognita atque edita«. Naštampana je bila od istoga štampara i posve istim slovima na čitavom listu, kao i pregjašnja Sikstova. Ime Klementa VIII. počelo se stavljati u natpis istom godine 1641. (dakle 36 godina po njegovoj smrti), pa od onda natpis glasi: »Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Maximi jussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita«. Budući da se ta Biblija konačno sva osniva na ugledu Klementa VIII., s toga se takogjer s punim pravom zove Vulgata Klementova.

9. U Klementovoj Vulgati ispravljene su štamparske pogrješke Sikstova izdanja i promijenjeno je gotovo do tri tisuće mjesta. Ovu priliku upotrijebiše protivnici Crkve, da ruše ugled papinstva, i obore, ako bi kako mogli, papinsku nepogrješivost. Na njihovo zabavljanje nije bilo teško odgovoriti, jer megju Sikstovom i Klementovom Biblijom nema ni jedne razlike, koja bi se ticala stvari vjere i morala. Gdje je dakle Siksto V. u tom pogriješio? [1])

Zabrana Siksta V., da se u napredak ne bi više na obodu do teksta stavljale razlike, ponovljena je takogjer u predgovoru k Bibliji Klementovoj. Ta je zabrana vrlo pametna, jer malo ima čitatelja,

---

P. Francisci Toleti e Societate Jesu committimus, eique nostram hac in re auctoritatem impertimur; emendationem vero typographicam Fr. Angeli Rocchensis Augustiniani a Camerino fidelitati et industriae demandamus. Clemens Papa VIII«. Vercellone, Variae Lectiones I. p. LXX.

[1]) Pobijajući papinsku nepogrješivost izda Toma James godine 1600. u Londonu knjigu: »Bellum papale, sive concordia discors Sixti V. et Clementis VIII. circa Hieronymianam editionem«. Dobro mu je odgovorio Henrik de Bukentop u svojem djelu אור מֵאוֹר »Lux de Luce«. U prvom dijelu toga djela odregjuje se iz tekstova originalnih pravo značenje dvoličnim izrazima Vulgatinim; u drugom dokazuje se, da je tako Siksto V. kao i Klemento VIII. izabrao čitanja zdrava; u trećem isporegjuje se jedno izdanje s drugim, pokazujući, kako im razlike ne diraju ni u koji članak bilo vjere ili morala. — U najnovije doba istu je objekciju ponovio tako zvani starokatolik a u istinu novi protestanat, profesor Bonnski Josip Langen, komu je kratak ali temeljit odgovor dao Dominik Palmieri, napomenuvši u glavnome, da je Sikstov popravak bio u nauci vjere i morala bez pogrješke i u skladu s tekstom prvobitnim, a s pogledom na ostalo da ga ni sam Siksto nije držao za posve savršen, jer je naročito istaknuo, da je ispravljanje učinjeno, kako se je najbolje dalo, pa tim priznao, da bi koješta moglo biti još i bolje. De Romano Pontifice, Romae 1877., th. 33., p. 643 s.

koji bi bili sposobni svojim vlastitim sudom izmegju različnih čitanja izabrati najbolje; s toga je to moglo služiti samo za smetnju [1]).

Prvo izdanje Klementove Vulgate nagrgjeno je bilo mnogim štamparskim pogrješkama, njih više od dvje sta. Iduće godine 1593. izagje iz Vatikanske štamparije drugo izdanje u četvrtini, u kojem je doduše jedan dio tih pogrješaka ispravljen, no drugi, i to veći, ostao je, a k tomu se uvukoše još mnoge nove, tako da mu je tekst bio u istinu lošiji, nego li u pregjašnjega. Istom u trećem izdanju, što bi godine 1598. po smrti Alda Manucija izdano u omanjoj četvrtini, pazilo se malo bolje na štamparsku ispravnost. Ne može se baš ni o njemu reći, da je prosto od svih takovih mana, no na koncu su mu dodani Indices correctorii, u kojima su ispravljene štamparske pogrješke sva tri izdanja, a ovda onda još je i po koje pojedino čitanje zamijenjeno drugim boljim. Ovima je bilješkama tekst Vulgatin sa strane crkvene konačno ustanovljen, jer se ti Indices correctorii ne smiju smatrati samo kao popravci pogrješaka štamparskih, nego kao odredba crkvenog poglavarstva.

Kad bismo rekli, da je naša sadašnja Vulgata savršena i čista od svih nedostataka, s punim bi nam se pravom moglo odreći, neka čitamo pomenuti već njezin predgovor, pak ćemo tu naći iskreno priznanje, da je više stvari u njoj ostavljeno navlaš netaknuto, premda se imalo za što misliti, da bi trebalo predrugojačiti ih [2]). Ovoga ne

---

[1]) Praefatio ad Lectorem: »Sed sicut Apostolica Sedes industriam eorum non damnat, qui concordantias locorum, varias lectiones, praefationes s. Hieronymi et alia id genus in aliis editionibus inseruerunt: ita quoque non prohibet, quin alio genere characteris in hac ipsa Vaticana editione ejusmodi adjumenta, pro studiorum commoditate atque utilitate in posterum adjiciantur; ita tamen ut lectiones variae ad marginem ipsius textus minime annotentur«.

[2]) Praefatio ad Lectorem: »Et vero quamvis in hac Bibliorum recognitione, in codicibus manuscriptis, Hebraeis Graecisque fontibus, et ipsis veterum Patrum commentariis conferendis, non mediocre studium adhibitum fuerit: in hac tamen pervulgata lectione, sicut nonnulla consulto mutata, ita etiam alia, quae mutanda videbantur, consulto immutata relicta sunt: tum quod ita faciendum esse, ad offensionem populorum vitandam, sanctus Hieronymus non semel admonuit: tum quod facile fieri posse credendum est, ut majores nostri, qui ex Hebraeis et Graecis Latina fecerunt, copiam meliorum et emendatiorum librorum habuerint, quam ii, qui post illorum aetatem ad nos pervenerunt, qui fortasse, tam longo tempore identidem describendo, minus puri atque integri evaserunt: tum denique, quia sacrae congregationi amplissimorum cardinalium, aliisque eruditissimis viris ad hoc opus a Sede Apostolica delectis, propositum non fuit, novam aliquam editionem cudere, vel antiquum interpretem

tajeći, dosta nam je, što možemo istaknuti, da dan danas svi učeniji tumačitelji jednoglasno kažu, da je Vulgata i ovakova još ipak najbolja, i to ne samo megju Latinskim Biblijama, nego da joj ide prvenstvo i megju svima drugim starinskim prijevodima [1]). A Bog zna, ne će li kada doći tako povoljne okolnosti, da će se moći još i oni neki nedostaci iz nje ukloniti. Tko to ne želi?

Pravo je imao Klemento VIII., što je oštro zabranio, da se u njegovoj Vulgati ne smije ništa preinačiti, i tekst joj da se nitko ne usudi drukčije štampati, nego li ga je on ustanovio [2]). Jer kako već je ta slabost u mnogih ljudi, da su radi sve po svojoj glavi prekrojiti, bez toga bi ona po svoj prilici dovela se opet u ono stanje, iz koga je jedva izbavljena s velikim trudom i naporom od mnogo godina. Tom pako naredbom Klementova je Vulgata postala j a v n i i s l u ž b e n i crkveni tekst [3]).

ulla ex parte corrigere, vel emendare; sed ipsam veterem ac Vulgatam editionem Latinam, a mendis veterum librariorum, necnon pravarum emendationum erroribus repurgatam, suae pristinae integritati ac puritati, q u o a d e j u s f i e r i p o t u i t, restituere; eaque restituta, ut quam emendatissime imprimeretur juxta concilii oecumenici decretum, pro viribus operam dare«.

[1]) Kao svjedoke izvest ćemo dva protestantska pisca, i to oba iz ono doba, gdje su protestanti još u opće slabo mislili o Vulgati. Ludovik de Dieu, profesor bogoslovlja u Leidenu († 1642), piše: »Si vulgatum quoque interpretem, quisquis is tandem fuerit, doctum, imo doctissimum virum fuisse asseram, non me peccasse judicavero. Suos habet, fateor, naevos, habet et suos barbarismos. Sed quin passim ejus fidem judiciumque admirer, etiam ubi barbarus videtur, negare non possum«. Critica sacra seu animadversiones in loca quaedam difficiliora V. et N. T. Amstelod. 1693. Praef. Auct. Drugi, k tomu još iz škole racijonalističke, I. D. Michaelis († 1791) govori slično: »Praeiverat vulgata, male deinceps ab aliis neglecta, cum sit versionum una omnium praestantissima . . . Ipsi enim auditores mei, tam protestantes quam pontificii, facile recordabuntur, quantopere ego vulgatae usum tum criticum tum exegeticum commendem, ejusque contemptum vituperem«. Supplementa ad lexica hebr. Gotting. 1785—92. T. III. pag. 992.

[2]) Pošto je Klemento VIII. u breveu, što se i u Vulgati sprijed nalazi, najprije odredio, da se za vrijeme od deset godina tekst Vulgatin ne smije nigdje štampati do samo u štampariji Vatikanskoj, nastavlja onda: »Elapso autem praefato decennio, eam cautionem adhiberi praecipimus, ut nemo hanc sanctarum Scripturarum editionem typis mandare praesumat, nisi habito prius exemplari in typographia Vaticana excuso: cujus exemplaris forma, ne minima quidem particula de textu mutata, addita, vel ab eo detracta, nisi aliquod occurrat, quod typographicae incuriae manifeste adscribendum sit, inviolabiliter observetur«.

[3]) I Fr. Kaulen navedavši tu Klementovu naredbu dodaje: »Dies heisst mit andern Worten, dass der betr. Text für die ganze katholische Kirche officielle Geltung haben sollte«. Geschichte der Vulgata, str. 471.

IV. Tridentinski dekret o ugledu Vulgate.

Ostaje nam jošte, da u kratko odredimo smisao poznatog već dekreta, kojim je Tridentinski sabor proglasio Vulgatu autentičnim biblijskim tekstom [1]).

I. T i m, š t o j e r e č e n i m d e k r e t o m V u l g a t a p r o g l a š e n a a u t e n t i č n o m, n i j e s e n i m a l o d i r n u l o u a u t e n t i č n o s t t e k s t o v a o r i g i n a l n i h i d r u g i h s t a r i n s k i h p r i j e v o d a, a n i t i j e o n a v e ć k a o s a m o p o s e b i s t a v l j e n a p r e d n j i h.

Ovo se vidi već iz samoga dekreta, u kojem se niti jednom riječi ne spominju ni teksti originalni ni drugi starinski prijevodi, već se samo Vulgata ističe i z m e g j u s v i h L a t i n s k i h b i b l i j s k i h i z d a n j a, š t o s e t a d a o k o l o r a z n o š a h u, te se prema njima proglašuje za autentičnu.

Zato je nepravedno ono besprestano blebetanje od strane protestanata, da je Tridentinski sabor svojim dekretom biblijske originale i druge starinske prijevode zabacio i pustio u nemar. — A i na katoličkoj strani nemaju gdjekoji pravo, koji kadšto tako govore o Vulgati, kao da je ona jedina ostavljena katoličkomu bogoslovcu, ili kao da se iz ostalih tekstova ne bi mogao uzeti valjan dogmatski dokaz.

Zaista, kako ovim dekretom nije ni najmanje odrečena čast starinskim prijevodima i originalima, uči i L e o n XIII., kad preporučujući Vulgatu dodaje: »Ipak je uvažavati i ostale prijevode, koje je cijenila i upotrebljavala kršćanska starina, osobito originale. Jer premda, što se glavnog tiče, iz riječi Vulgatinih dobro se očituje misao Hebrejska i Grčka, opet ako je ondje što dvolično, ako li je manje ispravno rečeno, po savjetu Augustinovu koristit će pogled u pregjašnji jezik« [2]). Ako dakle ti teksti mogu i nakon toga služiti za objašnjavanje Vulgate, njihov je ugled netaknut.

II. T r i d e n t i n s k i s a b o r n i j e t a k o g j e r V u l g a t e p r o g l a s i o p o s v e č i s t o m o d s v a k e p o g r j e š k e.

Tä već sama povjest Tridentinskog dekreta pokazuje, da se je u Tridentu u saboru jako dobro znalo, da u Vulgati ima ne samo pogrješaka, koje se kasnije u nju uvukoše, nego i takovih, koje dolaze upravo od neispravnog prevogjenja. Jer kad bi taj dekret poslan u Rim papi P a v l u III. odobrenja radi, isprva ga Rimski bogoslovi

[1]) Taj je dekret naveden na strani 118.

[2]) Leon XIII.: »Neque tamen non sua habenda erit ratio reliquarum versionum, quas christiana laudavit usurpavitque antiquitas, maxime codicum primigeniorum. Quamvis enim, ad summam rei quod spectat, ex dictionibus

žestoko osudiše, iznoseći, da se mnoge Vulgatine pogrješke ne mogu pripisati ni prepisivačima ni štamparima, pa da bi bilo trebalo u dekretu barem to napomenuti, da će se ona popraviti ili pregledati. Na to legati odgovoriše, da Rimski bogoslovi nijesu ništa istakli, čega ne bi i sabor zrelo promislio. Jasno je dakle, da Tridentinski oci, svijesni tomu, nijesu mogli Vulgate proglasiti autentičnom od riječi do riječi i u svemu [1]).

Nakon toga je Vulgata, istina, s velikom pomnjom ispravljena, ali opet, kako već spomenusmo, ona sama priznaje u predgovoru, da svi nedostaci nijesu iz nje uklonjeni [2]).

Vulgatae Hebraea et Graeca bene eluceat sententia, attamen si quid ambigue, si quid minus accurate inibi elatum sit, inspectio praecedentis linguae, suasore Augustino, proficiet«. De studiis Scripturae sacrae.

[1]) Dopada nam se ispisati, što s pogledom na ovo piše Sforza Pallavicino u svojoj znamenitoj povjesti sabora Tridentinskoga, u kojoj odbija neistine, što ih je o tom saboru napisao Pietro Soave Polano, pod kojim se imenom krije Petar Pavao Sarpi; pa zadirkujući Soave, da dvorski ljudi u Rimu nijesu u opće puno pitali za pogrješke Vulgatine niti s njima glave razbijali, odvratio je Pallavicino: »Anzi tanto si discosta dal vero quel che accenna il Soave; essere quella stata una inavvertenza d' uomini cortigiani, che più tosto i cortigiani dimoranti in Roma, non avendo fatto in quel breve tempo tutto lo studio e tutta l' osservazione sopra sì ampia materia; e tenendo ingombrata la testa di varie opposizioni udite e lette più volte contro a diversi luoghi della volgata; nè avendo sentite le ragioni de' teologi tridentini; condannarono agramente dapprima questo decreto; opponendogli, che molte scorrezioni della volgata non potessero imputarsi nè a copiatori nè a stampatori: e che almeno sarebbe dovuto esprimersi nel decreto, di farla correggere o rivedere. Tanto che il romore fu grande, e si deliberò di ritardare la stampa di quel decreto finchè con qualche aggiunta si rappezzasse: il che nondimeno gridavano, che avverrebbe con levar credito al concilio, e con dar materia d' irrisione agli eretici. A queste lettere fu risposto e dal Cervino in privato al Maffeo, e da' legati in comune al cardinal Farnese: che nulla opponevasi loro che dal concilio non si fosse maturamente considerato; intervenendo quivi teologi scelti d' ogni nazione; i quali procedevano con tanto esame, che specialmente le osservazioni da loro apportate sopra i libri canonici e sopra le tradizioni sarebbon potute riuscir onorevoli in Wittemberga«. Istoria del Concilio di Trento, l. 6. c. 17. n. 15., Roma 1833. (Cervino i Farnese poznati su već sa strane 119. iz napomene 1., a Maffeo bio je papin tajnik.)

[2]) Vidi na strani 129. u tekstu i u napomeni 2. A kad ona i ne bi priznavala, lako bi to svatko pronašao, ako bi je samo malo kritički ispitao. Jer dosta ima mjesta, koja govore o istom predmetu, a tako se kadšto izmegju sebe razlikuju u imenima, u brojevima, i u koječem drugom, što ne zasijeca u vjeru i moral, da se ovo ili ono mjesto nužno mora uzeti za pogrješno. Da samo nešto navedemo. U II. Kralj. 6, 23. čitamo, da »Mihola, kći Saulova, nije imala poroda do smrti svoje«, a u istoj knjizi 21, 8. veli se, da je David dao u ruke Gabaoncima »pet sinova

S toga se od istine udaljiše svi oni, koji poradi ovog dekreta tvrdiše, da je u Vulgati sve vjerno prevedeno, te da je ona i inače bez svake mane.

III. Smisao dakle, u kojem je Vulgata proglašena autentičnom, jest taj, da se ona i može i mora držati za istinit i zdrav izvor objave Božje, pa se ne samo nije bojati, da bi se zakonito izveo iz nje kakav lažan vjerski nauk ili krivo moralno pravilo, nego takogjer vjerno obuzima sve ono, što pripada k bistvu pisane riječi božanske.

Da je tako, to dokazuje već sam pojam autentičnoga dokumenta. Po onom naime, što rekosmo o autentičnom dokumentu, ono se samo izdanje Svetoga Pisma može zvati autentično, koje s pogledom na vjeru i moral nema nikakve pogrješke, i vjerno iskazuje, što su o tom sveti pisci napisali u autografima. Jer ovo ide navlastice u bistvo svetih knjiga, koje su nam zato dane, da nas obučavaju u božanskim istinama i upućuju u kreposnu življenju [1]).

Isto se izvodi i iz razloga, na kojem se dekret osniva. Jer zato je Vulgata proglašena autentičnom, što je dugim upotrebljavanjem od toliko vijekova u samoj Crkvi odobrena. No promisao Božji ne bi mogao dopustiti, da Crkva svojim mnogovječnim dogmatskim i liturgijskim upotrebljavanjem odobri takovo izdanje, u kojem bi se nahodilo što opasno, ili koje bi se u bistvenim stvarima razlikovalo od svetih autografa.

To nam napokon pokazuje i svrha, za kojom igjahu Tridentinski oci svojim dekretom. Zato su naime Vulgatu proglasili autentičnom, što su vidjeli, da bi ne malo koristi moglo prići Crkvi Božjoj, kad bi se znalo, koje Latinsko izdanje svetih knjiga valja držati za autentično, izmegju sviju

---

Mihole, kćeri Saulove, koje rodi Hadrijelu, sinu Berselajevu, koji bijaše iz Molata«. Pogrješka je ovdje nastala kroz to, što je na ovom potonjem mjestu ime Miholino stavljeno mjesto starije kćeri Saulove Merobe; jer iz I. Kralj. 18, 19. zna se, da je za Hadrijela Molaćanina bila udata Saulova kći Meroba. A Miholu dao je Saul najprije Davidu za ženu, a zatim Faltiju, sinu Laisovu, koji bješe iz Galima, kako se pripovijeda u I. Kralj 18, 27. i 25, 44. — Ohozija kad poče vladati imaše po IV. Kralj. 8, 26. dvadeset i dvije godine, a po II. Dnev. 22, 2. imaše četrdeset i dvije godine. — Joahinu bijaše kad se zakralji po IV. Kralj. 24, 8. osamnaest godina, a po II. Dnev. 36, 9. bijaše mu osam godina.

[1]) Što je »autentično«, rastumačeno je na strani 74 s., i osobito na 74. u napomeni 1.

što se okolo raznose. No da se iz Vulgate može zakonito izvesti lažan vjerski nauk ili krivo moralno pravilo, oci svojim dekretom ne samo da Crkvi ne bi učinili koristi, nego bi joj neiskazano škodili. Ovo pak reći, bilo bi pohuliti na onoga, koji je obećao svojim učenicima: »Evo ja sam s vama u sve dane do svršetka vijeka«[1].

IV. Kad bi se još dalje pitalo, da li su mjesta što zasijecaju u vjeru i moral, sva do jednoga proglašena sasvim skladna s autografima, odgovorili bismo, da Tridentinski oci, kako se čini, nijesu Vulgatu tako proglasili autentičnom, da bi na mjestima dogmatskim megju njom i autografima zanijekali svaku razliku i u načinu.

Pod razlikom u načinu razumijevamo ne samo takovu razliku, gdje se koja nauka riječima Vulgatinim izriče jasnije ili manje jasno nego u autografu, već i onakovu, gdje je ista vjerska istina u autografu izrečena s jedne strane i pod ovim pogledom, a u Vulgati s druge strane i pod onim pogledom.

A da se ovakovom razlikom u načinu ne ruši autentičnost dokumenta, svatko se može lako osvjedočiti, ako isporedi u Svetom Pismu onakova mjesta jedno s drugim, koja rade o istome predmetu. Za cijelo su pisci novozavjetni riječi Gospodinove autentično naveli, pa ipak kako ih više puta različnim načinom navode. Primjera radi pogledajmo po Vulgati samo one riječi, kojima je naregjena presveta euharistija. Sveti Matej i Marko imaju: »Ovo je tijelo moje«; sv. Luka ima: »Ovo je tijelo moje, koje se daje za vas«; sv. Pavao ima: »Ovo je tijelo moje, koje će se za vas predati«. Ovdje Matej i Marko izlažu tu istinu bez ikakovog dometka, dok Luka u svojem dometku napominje žrtvu nekrvnu što se činila on čas za večerom (»daje se«), a Pavao u svojem nagovješćuje buduću krvnu koja se prinese na križu (»će se predati«). Tako isto sveti Matej i Marko imaju: »Ovo je krv moja novoga zavjeta, koja će se proliti za mnoge«, samo što sv. Matej k tomu još dodaje: »radi otpuštenja grijèhâ«; sv. Luka ima: »Ova je čaša novi zavjet u krvi mojoj, koja će se za vas prolijevati«; sv. Pavao ima: »Ova je čaša novi zavjet u mojoj krvi«. Ovdje prva dvojica upravice ističu ono što je u čaši, a neupravice učin toga; potonja pak dvojica upravice

[1]) Mat. 28, 20.

iznose učin, a neupravice njegov uzrok. Ovako se eto isti članak vjere izriče s različne strane i pod različnim pogledom[1]).

Kada dakle ovakova razlika u načinu ne uništava autentičnosti, može ona biti i megju Vulgatom i autografima; i dosljedno ništa nas ne usiljava, da držimo Vulgatu i u načinu za posve skladnu s autografima.

Pa zato, ako hoćemo, prosto nam je uzeti, da u I. Mojs. 3, 15. »ipsa conteret caput tuum« s tekstom se prvobitnim jedino podudara prijevod »ipsum«, te tako što se u Vulgati kaže o potomstvu ženinu tek posredno, u autografu je to o njemu izrečeno neposredno; u Is. 45, 8. »nubes pluant justum, terra germinet salvatorem« možemo misliti, da bi bilo bolje »justitiam«, »salutem«, tako da što se po Vulgati proteže upravice na osobu Mesijinu a samo neupravice na njegovo kraljevstvo, izagje naprotiv, te bi se upravice razumijevalo o Mesijinu kraljevstvu a o njegovoj osobi neupravice; u Luk. 22, 20. »in sanguine meo, qui pro vobis fundetur« ništa ne brani reći, da sadašnje vrijeme »funditur« daje zgodniji i puniji smisao, i tako dalje[2]).

V. Tako isto ne mislimo, da se je mjestima dogmatskim, što do sabora Tridentinskoga bijahu pod sumnjom, dala veća snaga, nego li je otprije imagjahu.

Vulgata je zato bila izabrana od svih Latinskih izdanja i proglašena autentičnom, što je dugim upotrebljavanjem od toliko vijekova u samoj Crkvi odobrena. Dosljedno tome, ona je toliko proglašena autentičnom, koliko je rečenim upotrebljavanjem odobrena; iliti drugim riječima da kažemo, na što se prostire mnogovječno upotrebljavanje, na ono i autentičnost, ali opet ne upotrebljavanje kakvogod, već dogmatsko, koje je jedino bilo na umu Tridentinskim ocima. S toga ona mjesta, koja do onda sumljiva budući ne upotrebljavahu se jednako u školama bogoslovskim,

[1]) Mat. 26, 26—28; Mark. 14, 22—24; Luk. 22, 19. 20; I. Kor. 11, 23—25.

[2]) I. Mojs. 3, 15 u originalu: »Inimicitias ponam inter te et mulierem, et semen tuum et semen illius: הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ (= ipsum conteret caput tuum = ono će satirati glavu tvoju), et tu insidiaberis calcaneo ejus«. Is. 45, 8 u originalu: »Rorate coeli desuper, et nubes pluant צֶדֶק (= justitiam = pravdu): aperiatur terra, et germinet יֶשַׁע (= salutem = spasenje)«. Luk. 22, 20 u originalu: »Hic est calix novum testamentum ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυννόμενον (= in sanguine meo, qui pro vobis funditur = u krvi mojoj, koja se za vas prolijeva)«.

ili se i posve izostavljahu, ostaše sumljiva i nakon dekreta Tridentinskoga [1]).

VI. Svemu tomu još dodajemo, da se je Tridentinski dekret isprva protezao na Vulgatu u opće, u kakvu se god ona tekstu nahodila; a od godine 1592. vrijedi on samo o službenom tekstu Vulgate Klementove.

Ovo, da se sada jedina Klementova Vulgata može smatrati za autentičnu, izvodimo odatle, što je Klemento VIII. zakazao, da se u napredak tekst Vulgatin samo onako štampa, kao što ga je on uredio i izdao, i nikako drukčije [2]). Jer ako se taj tekst ne smije drukčije na svijetlo iznijeti, ne smije se dosljedno drukčije ni upo-

[1]) Tome za potvrdu i za primjer navodimo, kako i sami oni bogoslovi, koji autentičnost Vulgate do krajnosti proširuju, usilovani su priznati, da se ne može sigurno dokazati, da će prije konačnog općeg suda svi ljudi u istinu umrijeti, a to zato ne, što u I. Kor. 15, 51. Grčki tekst drukčije ima. U Vulgati rečeni redak iz I. Kor. glasi: »Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur«. Odavde se dakako samo od sebe izvodi: ako ćemo svi uskrsnuti, svi ćemo prije i umrijeti; osobito pak to izlazi, ako se taj redak još spoji s Rimlj. 5, 12 i Hebr. 9, 27. No u Grčkom isti redak iz I. Kor. čita se: Ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω· πάντες οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Dakle po ovom: svi ne ćemo usnuti, t. j. umrijeti. Melhior Cano, koji inače tvrdi, da svako pitanje, što megju katolicima nastane o vjeri i moralu, ima se raspraviti po ovom starom Latinskom izdanju, ipak kaže za ovu razliku izmegju jednog i drugog teksta ovo: »Neutra lectio a viris Ecclesiae reprobata est; quin admonuere semper lectionem dubiam et variam esse, nec alterutram ex eis ut certam et exploratam amplexi sunt. Neutram igitur lectionem recipere cogimur, quia neutram partem doctores Ecclesiae tamquam certam et exploratam asseruere. Quod idem in alia qualibet particula Latinae editionis fieret, si idem penitus contigisset. At ubi doctores catholici unam et eandem lectionem sine varietate tenuerunt, nec ancipitem assertionis libravere sententiam, nobis non licet Latinam editionem in quaestionem vertere«. De locis theol. II. 14. Vrijedno je pogledati, što kod I. Kor. 15, 51. zgodno napominje Die Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentes, an Stelle des Alliolischen Bibelwerkes herausgegeben von Augustin Arndt S. J., Regensburg 1901.; osobito zaslužuju pažnju ove riječi: »Aber müssen nicht alle Menschen nach anderen Zeugnissen der heil. Schrift sterben? (Hebr. 9, 27. Röm. 5, 12.) Gewiss ist es so gesagt; aber wenn Gott, der so vielen Gläubigen die Sünden erlässt, einigen auch die Strafe der Sünde erlassen will, wollen wir ihm Vorschriften machen? (Aug. Thom.)«. A i Catechismus Concilii Tridentini ili obično zvani Rimski katehisam nije se oslobodio o tom kazati više od ovoga: »Huic enim sententiae, quae asserit omnes morituros esse, nemine excepto, Ecclesiam acquiescere, ipsamque sententiam magis veritati convenire, scriptum reliquit sanctus Hieronymus; idem sentit et sanctus Augustinus«. Pars I., articulus XI. Symboli, numerus VIII.

[2]) Vidi to na strani 130. u tekstu i u napomenama 2. i 3.

trebljavati u javnim predavanjima, raspravljanjima, propovijedanjima i izlaganjima.

Što je rečeno: u javnim —, po tome valja uzeti, da se tu misle onakva predavanja, raspravljanja, propovijedanja i izlaganja, koja se čine u ime i po nalogu Crkve.

§. 15. O Haldejskim prijevodima.

Kako su Židovi naskoro iza ropstva Babilonskoga zaboravili svoj narodni jezik Hebrejski, i stali se služiti jezikom Haldejskim, zatreba, da im se i svete knjige tumače na jeziku Haldejskom. Zato kod svake zbornice namješten bude za tumača po jedan vještak u ta oba jezika, pa što je čitač pročitao Hebrejski, ono je tumač odmah protumačio Haldejski. Ovako se čitač i tumač izmjenjivahu u svakom retku. Ali po vremenu se takovo tumačenje ne malo izopači, jer su tumači u svoje razlaganje uzeli upletati kojekakve bajke i trice. S toga da se tomu stane na put, te tumači ne budu mogli govoriti po volji i kako im drago, bi odlučeno, da se Haldejsko tumačenje ustanovi i napiše, te onda da se čita nakon Hebrejskog čitanja. Tako nastaše Haldejski prijevodi staroga zavjeta, koji budući da nijesu izvedeni od riječi do riječi, nego se u njima Hebrejski tekst više ili manje slobodno opisuje, s toga se obično zovu parafrase [1]).

Od tih Haldejskih prijevoda znatniji su ovi tri:

Parafrasa za Petoknjižje, koja se pripisuje nekomu Onkelosu;

Parafrasa za Proroke prednje i zadnje, koja se dovodi od nekog Jonatana;

Parafrasa za Hagiografe nepoznatog porekla [2]).

Ove parafrase, koje su se počele pisati istom u 1. stoljeću poslije rogjenja Kristova, imaju neku važnost s te strane, što gdješto osvjetljuju Mesijska proroštva. No u drugu opet ruku pune su rabinskog tlapljenja [3]).

[1]) Haldejsko je ime tim prijevodima thargumin. Naime Haldejski glagol תַּרְגֵּם znači preveo je iz jednoga jezika na drugi. Po tom imenica תַּרְגּוּם reći će upravo prijevod; no u spisima se rabinskim razumijeva u njoj ponajviše slobodno prevogjenje Haldejsko.

[2]) Samo za knjigu Danielovu i za knjigu Ezdrinu (prvu) nema parafrase. Bit će valjda, da se njihovo Haldejsko tumačenje nije držalo za tako nužno, budući da su one već i onako od čésti Haldejski originalno napisane.

[3]) N. pr. u Pjesmi nad pjesmama 5, 10. kaže se glupo i bogomrsko, da sam Bog danjom se uči Bibliji a noćom Talmudu.

§. 16. O Samarjanskom prijevodu Petoknjižja.

Narod Samarjanski bio je neka mješavina od Israelaca i neznabožaca iz raznih zemalja kraljevstva Asirskoga, ali ovi potonji su pretezali. Kako su Židovi već od davnina Samarjance prezirali, vidi se odatle, što pisac knjige Crkvenice veli za njih, da oni i nijesu narod; i opet zove ih narodom ludim, jer su štovali i Boga Israelova i idole svoje. Pa budući da su i pravomu Bogu čast davali, zato su uvijek na svojim bogoštovnim sastancima čitali i Zakon Mojsijev. Isprva čitalo se to samo na jeziku Hebrejskom; ali kao što kod Židova, tako nastane potrebnost i u Samarjanaca, da se Zakon prevede, jer već nijesu razumjeli Hebrejski [1]).

Kad bi se pitalo za vrijeme, kada je Petoknjižje prevedeno na jezik Samarjanski, na to se ne bi moglo pravo odgovoriti; no svakako taj prijevod nije pozniji od 2. vijeka poslije rogjenja Kristova, jer ga već Origen navodi u svojoj Heksapli.

Istina, megju Masorethskim i Samarjanskim tekstom Petoknjižja ima puno razlika, no nema ni jedne, koja bi se ticala vjere i morala. Jedino gdjekoji sumnjaju, da su Samarjanci u V. Mojs. 27, 4. promijenili ime brda, što se ondje napominje, pa izbrisali Hebal i metnuli Garizim, a to zbog nekog dogmatskog razloga, da bi naime lakše branili suprot Židovima zakonitost svojega hrama, sagragjenog na Garizimu [2]). No drugi, uvažavajući, da je po V. Mojs. 11, 29. Garizim brdo za blagoslivljanje a Hebal brdo za proklinjanje, drže, e nije nemoguće, da su ono ime promijenili Židovi iz mržnje na Samarjance [3]). U ostalom bila rečena promjena od Samarjanca ili od Israelca, mogla se je dogoditi bez svakog kvara javnoj vjeri narodnoj; premda opet, budući da i u Jos. 8, 30., a posve u svezi s V. Mojs. 27, 4., stoji napisano brdo Hebal, nije prilično, da bi bila od Israelca [4]).

[1]) Kako su postali Samarjanci, pripovijeda se u IV. Kralj. gl. 17. Isp. Crkv. 50, 27. 28. Neki ostaci Samarjanaca imaju još i danas u gradu, što se je najprije zvao Sihem, zatim Neapolis, a sada se zove Nablus.

[2]) U Masorethskom Petoknjižju čita se na rečenom mjestu בְּהַר עֵיבָל a u Samarjanskom בְּהַר גְּרִזִים. O prepiranju izmegju Židova i Samarjanaca, koje je pravo mjesto, gdje se treba Bogu poklanjati, vidi Iv. 4, 20.

[3]) Isp. takogjer V. Mojs. 27, 12. 13.

[4]) Osim Petoknjižja poštuju Samarjanci još i nekakovu knjigu Josuinu kao svetu. No ta knjiga, koja se sada nahodi napisana u jeziku Arapskom a slovima Samarjanskim, veoma je različna od naše Josuine kanonske. Počinje se naime s onim, što se u IV. Mojs. 22—32. pripovijeda o uzeću zemlje s onu

§. 17. O Sirskim prijevodima.

Već u 2. vijeku poslije Krista nahodile su se sve svete knjige oba zavjeta na jeziku Sirskom.

To je prijevod u opće vjeran i jasan. Što se tiče staroga zavjeta, knjige prvokanonske prevedene su iz jezika Hebrejskoga, a drugokanonske s teksta Grčkoga, s kojega je preveden i sav novi zavjet. Prijevod ovaj, poznat pod imenom Pešito, bio je iz početka zajednički svim Sircima. Ali od kako se stadoše cijepati u vjeri na različne strane, nijesu više pazili, da im se izdanja i eksemplari slažu, pa zato i tekst toga prijevoda nije se sačuvao posve čist [1]).

Osim toga Sirski krivovjernici prirediše sebi s teksta Grčkoga i posve nove prijevode staroga zavjeta. Tu se pak osobito ističe onaj, što bi u početku 7. vijeka vjerno pače ropski načinjen po tekstu heksaplinu, pa se zato zove heksaplin Sirski prijevod.

§. 18. O Arapskom i Persijskom prijevodu.

1. Knjige staroga zavjeta prevedene su s jezika Hebrejskoga na Arapski u 10. vijeku, a kasnije bi načinjen s Grčkoga i prijevod novoga zavjeta. No ni jedno ni drugo nema osobite cijene.

2. Na jezik pako Persijski bilo je Petoknjižje prevedeno s Hebrejskoga istom u 16. vijeku, a prijevod Evangjelja izišao je u 14. vijeku. Nego u kritici i u eksegesi od slabe je vrijednosti to oboje.

§. 19. O Misirskim ili Koptskim prijevodima.

Kako se je vjera kršćanska rano rasprostranila po Misiru, te u 2. i 3. vijeku već zavladala svom zemljom, potrebno bijaše i Sveto Pismo prevesti na Misirski narodni jezik. Taj jezik, prozvan Koptski,

stranu Jordana; a onda prelazi na uzeće i diobu zemlje ovostrane, te se u tom drži naše knjige kanonske upletavši i po gdjekoju bajku. K tomu je još neki mlagji pisac dodao nekake izvještaje, u kojima priča povjest Samarjansku sve do doba Aleksandra Severa, iskitivši je i mnogim izmišljotinama. Zato je ta knjiga posve pravo prozvana Samarjanski dnevnik. Isp. R. Cornely, Introductio specialis in historicos Veteris Testamenti libros, str. 198 s.

[1]) Ne zna se pravo, što znači ovo ime Pešito (פְּשִׁיטָא). No kako je ono srodno s glagolom פְּשַׁט, koji će reći rastegnuo je, to se čini najpriličnije, da je pravo značenje rečenog imena: Biblija rastegnuta, t. j. prevogjenjem kao izložena, da se može shvatiti ono, što bi inače bilo sakriveno.

dijelio se na tri narječja. Naime u Misiru Donjem govorilo se narječje Memfitsko (ili Bakirsko), u Gornjem Sahidsko (ili Tebajsko), a u Srednjem i u zapadnim oazama Bašmursko (ili Fajjumsko). Pa zaista nastadoše prijevodi oba zavjeta u sva tri ova narječja; i to u prva dva već prije polovine 3. ili na svršetku 2. vijeka, a u potonjem po svoj prilici nešto kasnije. Stari je zavjet u svima preveden po Sedamdesetorici.

§. 20. O Etiopljanskom prijevodu.

U početku 4. vijeka dva odlična Tirska mladića, Frumencije i Edesije, unesoše Evangjelje u onaj dio nutarnje Afrike, koji se danas zove Abisinija, a u ono doba činjaše kraljevstvo Auksumitsko.

Prvi biskup ove nove crkve postade sv. Frumencije, koji ne mogavši opsluživati liturgije na jeziku Grčkom, vjernima svojima posve nepoznatom, uze izmegju različitih narječja, što se tada govorahu u kraljevstvu Auksumitskom, za službu Božju ono, koje se držalo za biranije. To narječje zovu domoroci geez (slobodno), a mi ga zovemo Etiopljansko; danas više nije u svakidašnjoj porabi nego služi samo liturgiji.

Ali budući da liturgiji trebaju i čitanja iz Svetog Pisma, s toga možemo misliti, da se je za Etiopljansku liturgiju stao odmah praviti i Etiopljanski prijevod svetih knjiga. Pa zaista sami Abisinci pripisuju taj prijevod kadšto sv. Frumenciju, kojega oni nazivaju Abba Salama, a kadšto »devetorici svetih ljudi«, t. j. onim devet redovnika, što u 5. vijeku dogjoše iz Gornjega Misira, te rasprostranivši život redovnički ne malo priradiše za utvrgjenje crkve u Abisiniji. Po tom držimo, da je Etiopljanski prijevod počet prije polovine 4. vijeka, a u početku 5. dočet.

Oba zavjeta s velikom su marljivošću prevedena iz Grčkoga, no kasniji popravitelji češće su prvobitni prijevod preinačili ili bolje reći tako pokvarili, da današnji Etiopljanski tekst nema velike vrijednosti.

§. 21. O Gotskom prijevodu.

Germanski narod Goti, nastavajući od 2. vijeka poslije Krista izmegju Visle i ušća Dunavskoga, obratiše se dobrim dijelom već u 3. vijeku u vjeru kršćansku. Ali kad ih u 4. vijeku protjeraše Huni iz njihove postojbine, te se useliše u zemlje carstva Bizantskoga, otpadoše od Crkve katoličke i pristadoše uz arijanstvo, htijući ugoditi arijanskomu caru Valentu. Tadašnji njihov biskup Ulfila, glavni širitelj arijanstva kod njih, obrete im slova, jer do tada ne znadijahu pisati, i prevede Sveto Pismo s jezika Grčkoga na Gotski. Ovim prijevodom služili su se svi Goti, pa i katolici, sve dok taj narod ne izgibe. Od Gotskoga prijevoda sačuvalo se do danas iz staroga zavjeta samo nešto malo kratkih odlomaka, no iz novoga ostaše mnogi i odulji dijelovi.

§. 22. O Armenskom prijevodu.

Armeni dobiše prijevod obozavjetnoga Svetog Pisma oko polovine 5. vijeka. Taj prijevod, izveden po Grčkom tekstu, poradi čistoga i biranog jezika zauzima prvo mjesto u literaturi Armenskoj, a ljepoti mu odgovara i vjernost.

§. 23. O Georgijskom prijevodu.

Georgijci iliti Grusijci, za koje se misli da su u 4. vijeku privedeni k vjeri kršćanskoj od susjednih Armena, imaju liturgiju i prijevod svetih knjiga oba zavjeta na svojem jeziku; no taj prijevod kao i jezik im slabo je poznat.

§. 24. O Slavenskom prijevodu.

Slavenski apostoli sveti Ćirilo i Metodije, rogjeni u Solunu gradu primorskome na Egejskom Moru, već iz djetinjstva sasvim su se uvještili u Slavenskom jeziku, jer u okolišu Solunskom naselili se biše Slaveni, a i sami Solunjani razumješe jezik Slavenski. Pa kad ih godine 863. višnji promisao odredi, da utvrgjuju i šire vjeru kršćansku u Slavenskih plemena, rado se primiše mučna posla, kojemu bijahu sa svake strane dorasli. No želeći oni to činiti na dobru temelju, odlučiše ponajprije uputiti Slavene u knjigu. Zato sv. Ćirilo, kako je bio vješt mnogim jezicima i njihovoj književnosti, brzo složi slova Slavenska, te onda sveta braća darovaše Slavene osobitim darom, uvedavši Slavenski jezik u liturgiju, i davši im Sveto Pismo oba zavjeta na Slavenskom jeziku[1]).

[1]) Papa Leon XIII. govoreći o poslanju svetih apostola Ćirila i Metodija k Slavenskim narodima i o blagoslovnom djelovanju, kaže ovo: »Ad eam rem

Neki su držali, da je taj prijevod načinjen po staroj Itali, pa tek u 14. vijeku popravljen po Grčkom tekstu. No ovo ni malo ne odgovara prilikama i zato ne može da bude. Jer kako su sveti Ćirilo i Metodije bili Grci, nije zaista prilično, da bi sebi uzeli za ugled tekst Latinski a ne Grčki. Osim toga premda su sveta braća vjerne svoje tijesno pripojili Rimskoj Crkvi, ali Itala se nije onda više upotrebljavala ni u Rimu ni po svemu Zapadu, nego je ustupila Jeronimovoj Vulgati. S toga je besumljivo, da je Slavenskomu prijevodu služio Grčki tekst za ugled.

Najvećma je žaliti, gdje još od Slavenskoga prijevoda nemamo pravo kritičkoga izdanja, jer u dojakošnjim štampanim izdanjima mnogo je štošta samovoljno preinačeno.

Najstariji Slavenski rukopis cijeloga Svetog Pisma staroga i novog zavjeta sačuvao se od godine 1499. u sinodskoj biblioteci u Moskvi. Od štampanih pako potpunih izdanja znamenito je ono, što izagje u Pragu godine 1570.; a još je znamenitije, koje je na svijetlo predano u Ostrogu godine 1580.

Dodatak I.

§ 25. Polyglotte.

Polyglotta jest u opće knjiga, u kojoj se jedan isti tekst štampa uzamance u različnim jezicima. Takove knjige izdavaju se u novije doba osobito u svrhu jezičnog poregjenja; a tomu služi ponajviše »Oče naš« i priča o izgubljenom sinu (Luk. 15, 11—32)[1]).

U užem pako smislu su Polyglotte mnogojezična izdanja svetih knjiga, koja obuhvataju tekst originalni zajedno s najznamenitijim

non parum scientia valuit dictionis Slavonicae, quam Cyrillus ante perceperat, multumque potuerunt sacrae utriusque Testamenti litterae, quas proprio populi sermone reddiderat. Quare omnis Slavorum natio plurimum homini debet, quod non fidei christianae solum, sed etiam civilis humanitatis ex illo beneficium acceperit: nam Cyrillus et Methodius principes inveniendi fuerunt ipsas litteras, quibus est sermo ipsorum Slavorum signatus et expressus, eaque de causa ejusdem sermonis auctores non immerito habentur«. Epistola Encyclica »Grande munus«, die 30. septembris anno 1880.

[1]) Princip L. Lucijan Bonaparte objelodanio je godine 1857. u Londonu priču o sijanju (Mat. 13, 3 ss.) u 72 Europska jezika i narječja; Britansko i inostrano biblijsko društvo dalo je kao sliku svojega rada redak Iv. 3, 16. u 194 različita jezika na svijetlo.

barem starinskim prijevodima, tako da se to sve može lako jedno s drugim isporediti, da se vidi, kako se je koje mjesto u razno doba čitalo i razumijevalo. S toga su ovakova izdanja korisna i za kritiku i za eksegesu. Ima ih dosta velik broj, no četiri se osobito ističu, pa ćemo ih poimence spomenuti[1]).

I. Polyglotta Complutensia = Polyglotta Complutska. Izdana je ponukivanjem i troškom kardinala Franciska Ximenesa godine 1522. u Alkali, te se zove po Latinskom imenu toga grada, a to je Complutum. Ima šest svezaka na čitavom listu. U prvom je Petoknjižje na jeziku Hebrejskom, na Latinskom po Vulgati, na Grčkom po Sedamdesetorici s prijevodom Latinskim povrh linijâ, i u Haldejskoj parafrasi kojoj je dodan napose Latinski prijevod. Tri dalja sveska imaju ostale knjige staroga zavjeta, i to prvokanonske Hebrejski, Grčki i Latinski, a drugokanonske Grčki i Latinski; Grčkomu je tekstu svuda dometnut povrh linijâ prijevod Latinski, no u Psaltiru je nad linijama Vulgata, a mjesto Vulgatino u trećem stupcu zauzima Jeronimov prijevod Psalama. Peti svezak sadržava Hebrejski i Haldejski rječnik za sav stari zavjet sa Hebrejskom gramatikom. Napokon šesti svezak obuzima novi zavjet Grčki i Latinski, te se završuje dvojakim rječnikom, od kojih u prvom tumače se riječi Hebrejske što dolaze u novom zavjetu, a drugi je Grčko-Latinski.

II. Polyglotta Antwerpensia ili Regia = Polyglotta Antverpenska ili Kraljevska. Ova mnogojezična Biblija pretekla je pregjašnju brojem prijevoda i osobito bogatijom opremom. Izagje u Antverpenu od godine 1569—1572. podatljivošću kralja Filipa II. u osam svezaka na čitavom listu. Prva četiri sveska sadržavaju stari zavjet, te k onomu, što se nalazi u Polyglotti Complutskoj, dometnute su još i od ostalih knjiga Haldejske parafrase sa svojim Latinskim prijevodom. Peti svezak ima novi zavjet, gdje je tekstu Grčkomu i Latinskomu pridodan i tekst Sirski, naštampan slovima Sirskim i Hebrejskim, i popraćen Latinskim prijevodom od riječi do riječi. Tri potonja sveska sadržavaju gramatike i rječnike različnih ovih jezika, rasprave o Hebrejskim starinama, a i mnoga druga sredstva kritička i eksegeška.

[1]) Polyglotta jest po sebi plural, jer se razumijeva Biblia Polyglotta; no kao što mi u singularu upotrebljavamo riječ Biblia, tako ćemo upotrebljavati i riječ Polyglotta. Isp. str. 15.

III. Polyglotta Parisiensia = Polyglotta Pariška. Spoljašnjim sjajem ovo djelo nathodi ostala, ali ne iznutrašnjim. Izdano je u Parizu u deset ogromnih svezaka na čitavom listu od godine 1629—1645. Cijenu je podmirio Gvidon Mihael Le Jay, advokat kraljevske kurije. Šest prvih svezaka tim se samo razlikuju od izdanja Antverpenskoga, što mjesto Sirskog novozavjetnog teksta, štampanog slovima Hebrejskim, stavljen je tekst Arapski. Četiri posljednja sveska sadržavaju Samarjansko Petoknjižje i njegov Samarjanski prijevod, nadalje Sirski i Arapski stari zavjet, a sve s Latinskim prijevodom.

IV. Polyglotta Londinensia ili Waltoniana = Polyglotta Londonska ili Waltonova. Od svih mnogojezičnih Biblija, što do sada izagjoše, ovo je najbolja, jer su joj teksti mnogobrojniji i ispravniji nego li u drugih, a uz to ima obilnu i izvrsnu spravu. Uredio ju je u Londonu godine 1657. učeni anglikanski biskup Brian Walton i izdao u šest svezaka. Što sve obuhvata, pokazuje njezin natpis, koji ovako glasi: »Biblia sacra Polyglotta, complectentia textus originales, Hebraicum cum Pentateucho Samaritano, Chaldaicum, Graecum, versionumque antiquarum Samaritanae, Graecae LXX interpretum, Chaldaicae, Syriacae, Arabicae, Aethiopicae, Persicae, Vulgatae Latinae, quidquid comparari poterat, cum textuum et versionum Orientalium translationibus Latinis; ex antiquissimis manuscriptis undique conquisitis optimisque exemplaribus impressis summa fide collatis. Quae in prioribus editionibus deerant, suppleta; multa antehac inedita, adjecta; omnia eo ordine disposita, ut textus cum versionibus uno intuitu conferri possint. Cum apparatu, appendicibus, tabulis, variis lectionibus etc. Opus totum in 6 tomos distributum edidit Brianus Walton, S. Theologiae Doctor. Londini 1657«. K ovomu su dodana još dva sveska s ovim natpisom i sadržajem: »Lexicon heptaglotton, Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum conjunctim; et Persicum separatim. Cui accessit brevis et harmonica (quantum fieri potuit) grammaticae omnium praecedentium linguarum delineatio. Auctore Edmundo Castello, S. Theologiae Doctore. Londini 1686«. U ovoj Polyglotti Petoknjižje nalazi se u osam različnih jezika, Psaltir u sedam, ostale starozavjetne prvokanonske knjige (osim Esterine) su šestorojezične, Evangjelja takogjer šestorojezična, knjiga Esterina i ostale knjige novoga zavjeta su petorojezične, drugokanonske starozavjetne knjige većinom su četvorojezične, no Juditina i dvije Makabejske trojezične, napokon odlomci Esterine su dvojezični.

Dodatak II.

§. 26. Biblija u narodnom jeziku.

1. Isus, šaljući učenike svoje po svijetu, naložio im je, da uče i propovijedaju; a svijetu bi zadana dužnost slušati [1]).

Odatle samo po sebi izlazi, da je Sveto Pismo, kao pisana riječ Božja, iznajprije odregjeno crkvenomu učiteljstvu; a narodu, koji sluša i uči se, namijenjeno je ono tek preko crkvenoga učiteljstva [2]).

Protestantisam drži naprotiv, da Sveto Pismo svima jednako pripada, jer su svi bez razlike i izuzetka dužni čitati ga.

No da se protestantisam vara, kad to misli, lako je razabrati otud, što sva kolika kršćanska starina posve ništa ne zna o kakovoj općenitoj dužnosti čitati Bibliju. Sveti oci, istina, preporučuju čitanje svetih knjiga, ali o nalogu u svim njihovim spisima nema ni spomena; pa i ono isto njihovo preporučivanje upravljeno je ponajviše samo na klerike i svećenike.

A čudno je, kako su protestanti, kojima je jedina Biblija u svemu mjerodavna, mogli u opće na tu misao doći, da izdadu ovaku zapovijest, kojoj u svoj Bibliji nema nigdje ni traga [3]).

S ovih razloga Crkva katolička nikada nije svojih vjernih nagonila, da čitaju Sveto Pismo; ali opet toga im ona nije ni kratila, nego samo, budući da Sveto Pismo nipošto nije svuda lako razumljivo, starala se, da takovo čitanje bude narodu posve bezopasno.

Zato Crkva katolička ište, da prijevod Svetoga Pisma u narodnom jeziku mora biti odobren od Stolice Apostolske, ili izdan pod pažnjom biskupâ, te osvijetljen bilješkama, uzetim od svetih otaca i učenih katoličkih pisaca. Ako se jedno od ovog dvoga ne ispuni, to Crkva dotični prijevod zabranjuje, bio on od koga mu drago [4]).

[1]) Isp. Mat. 28, 19; Mark. 16, 15. 16; Luk. 10, 16.

[2]) Slično je bilo i u starome zavjetu. Samo kralj mogao je imati u prijepisu Zakon Mojsijev; ostali narod morao je Zakon slušati i učiti od svećenika, kojima je bio predan. Isp. V. Mojs. 17, 18. 19; 31, 9—12.

[3]) Načelo protestantsko o Bibliji vidi na strani 36. u napomeni 1.

[4]) Leon XIII., ponavljajući u glavnome pregjašnje ustanove, odregjuje: »Cum experimento manifestum sit, si sacra Biblia vulgari lingua passim sine discrimine permittantur, plus inde, ob hominum temeritatem, detrimenti, quam utilitatis oriri; versiones omnes in lingua vernacula, etiam a viris catholicis confectae, omnino prohibentur, nisi fuerint ab Apostolica Sede approbatae, aut

No općenito uzevši, narodu će biti od veće koristi čitanje zgodnog biblijskog izvatka, nego li čitave Biblije [1]).

A napose rado gleda Crkva narodu u rukama u narodnom jeziku one biblijske odlomke, što stoje u Misalu kao poslanice i evangjelja, i preporučuje ih za duhovno razmišljanje.

2. U početku 19. vijeka učinilo se u Engleskoj Britansko i inostrano biblijsko društvo, koje nastoji rasprostirati Bibliju po Engleskoj i izvan nje. Zato se je pobrinulo, da se Sveto Pismo vremenom prevede u mal' ne sve jezike svijeta, te ga prodaje po neznatnu cijenu a i badava daje. Za tim primjerom nastaše i u drugim zemljama ovakova protestantska biblijska društva; no ipak sva skupa ne dogjoše ravna društvu Engleskomu [2]).

Ova biblijska društva pape su ne jedan put osudili, i Biblije, što ih u narodnim jezicima ona objelodanjuju, ne dopušta Crkva katolička svojim vjernima, jer ih ne izdaju, kako bi trebalo [3]).

---

editae sub vigilantia episcoporum cum adnotationibus desumptis ex sanctis Ecclesiae Patribus, atque ex doctis catholicisque scriptoribus«. Const. »Officiorum ac munerum«, decreta generalia, tit. 1. cap. 3. n. 7.

[1]) Takav izvadak iz staroga i novog zavjeta, pod imenom: »Biblijska povjest«, upotrebljava se u školama.

[2]) Englesko društvo, kome je sredina u Londonu, osnovano je godine 1804. Od onda potrošilo je ono na svoju svrhu preko 200 miliona kruna. Pogradilo je ne samo u raznim zemljama do 40 štamparija, od kojih je po jedna došla u Beč i u Peštu, nego ima takogjer u svojoj službi neprestano 400—500 nosilaca Biblije, koji je svuda raznose, nudeći njom i narod katolički, kojemu se po protestantskom shvaćanju Biblija ukraćuje. Na ovaj način rasturilo je ono već preko 150 miliona biblijskih eksemplara; a k tomu može se dodati još oko 50 miliona eksemplara, što izigjoše od ostalih društva. — Nego od ovako silnog truda uspjeh je ipak vrlo slab. Ni megju samim protestantima nije se tim religijosno mišljenje i življenje ni malo podiglo, a kamo li da bi se što postiglo kod drugih. Jedino Crkvi se je katoličkoj puno smetalo i smeta se u rasprostranjavanju prave i spasonosne vjere. (U kakovu stanju Englesko društvo Bibliju sada izdaje, vidi na strani 60.)

[3]) Leon XIII.: »Interdicuntur versiones omnes sacrorum Bibliorum, quavis vulgari lingua ab acatholicis quibuscumque confectae, atque illae praesertim, quae per societates biblicas, a Romanis Pontificibus non semel damnatas, divulgantur, cum in iis saluberrimae Ecclesiae leges de divinis libris edendis funditus posthabeantur«. Ibid. n. 8. — K ovomu je još dodano: »Hae nihilominus versiones iis, qui studiis theologicis vel biblicis dant operam, permittuntur, *iis servatis, quae supra* (n. 5) *statuta sunt*«; naime, kako je rečeno pod 5. brojem: »*dummodo tamen non impugnentur in prolegomenis aut adnotationibus catholicae fidei dogmata*«.

INTRODUKCIJA POSEBNA.

Rasprava Treća.

O starozavjetnim povjesnim knjigama.

Kod čitanja i procjenjivanja starozavjetnih historijskih knjiga valja dobro imati na pameti, kako nijedan od svetih historika nije napisao svoga djela samo zato, da zadovolji pustu izvjedljivost ljudsku, već oni idu za nečim višim. U tom se gotovo svi slažu, što dozivajući u pamet Božja dobročinstva i kazni, hoće zemljake svoje da opomenu na vjerno obdržavanje zavjeta s Bogom učinjena. No prema različnom predmetu, o kojem uzeše pripovijedati, različitim načinom nastoje postići ovu konačnu svrhu. Jedan veliča promisao, kojim je Bog na narod svoj, dok je držao zavjet, izlio blagodat, ili ga kaznio, ako je zavjet prestupio; drugi pomno ispituje razloge nesrećama, da pokaže, čega se treba kloniti; drugi opet crta vjernost, kojom je Bog ispunio svoja obećanja, a tim želi podsjetiti, kako vjernost Božja ište vjernost i od naroda, — i tako dalje.

Pa budući da sveti historici imaju ovako neku višu ograničenu svrhu, zato ne smijemo očekivati, da ćemo u njihovim knjigama naći potpunu i posve iscrpenu povjest od onoga doba, u kojem se kreću svojim opisivanjem. Jer gledajući oni vazda na ono, što sebi postaviše za cilj, te prema tome radeći, bave se najvećma oko onih čina, koji služe njihovu cilju, a ostalo mukom mimoilaze. Ovo nam tumači, zašto oni kadšto iz dugoga odsjeka vremena napominju samo malo činjenica.

Osim toga u svetim historijskim knjigama činjenice su isprepletane naukama božanstvenim, a ne rijetko ima i štogod naprijed kazano bilo riječima ili tipima o obećanom Spasitelju i kraljevstvu njegovu. Po tom dakle uza sadržinu povjesnu nalazi se u njima primješe i poučne i proročke.

§. 27. Petoknjižje.

I. O sadržini i svrsi Petoknjižja.

1. Pet prvih knjiga staroga zavjeta prozvao je sam njihov pisac imenom *Zakon*; pa tako su ih zvali i Hebreji, te pod tim imenom spominju se one i u novom zavjetu. Uzrok pako, po kome im je dano takovo ime, nalazi se u njima samima, budući da obuhvataju one Božje propise, koji su uregjivali sav život naroda Israelskoga [1]).

Nego to isto djelo bilo je takogjer vazda, štogod ljudi pamte, razdijeljeno na pet svezaka, koji su po sadržini megju sobom u najtješnjoj svezi. Odatle mu je nadjenuto i drugo zajedničko ime, koje je kršćanima puno običnije, a to je *Petoknjižje* [2]).

2. Pojedine pak knjige nazvane su u prijevodu Aleksandrijskom po svome glavnom predmetu, i taj je naziv za njih i ostao, budući općenito primljen.

Ta imena jesu: I. Γένεσις; II. Ἔξοδος; III. Λευϊτικόν (naime βιβλίον); IV. Ἀριθμοί; V. Δευτερονόμιον.

Latinska Biblija zadržala je ova ista Grčka imena, prevedavši samo četvrto. Prema tome glase ona u Vulgati: I. *Genesis*; II. *Exodus*; III. *Leviticus* (naime liber); IV. *Numeri*; V. *Deuteronomium*.

Mi u Hrvatskom prijevodu možemo ih izreći: I. *Postanak*; II. *Izlazak*; III. *Levitska knjiga*; IV. *Brojevi*; V. *Ponovljeni Zakon*.

Prva knjiga zove se *Postanak* s dva razloga; jedno zato, što pripovijeda postanje svijeta, i drugo opet, što se u njoj nalazi prvi začetak objave Božje. U ovoj naime knjizi, da položi pisac jak temelj cijelomu svojemu djelu, govori najprije o stvorenju svijeta, a zatim o grijehu prvih ljudi i obećanom spasenju; k ovomu još

---

1) V. Mojs. 31, 9. הַתּוֹרָה; Luk. 24, 44. ὁ νόμος, Lex.

2) Naša riječ Petoknjižje, kao i Latinska Pentateuchus, načinjena je prema Grčkoj ἡ πεντάτευχος. Grčka pako izvedena je od πέντε, što znači pet, i τὸ τεῦχος, koje je dosta prostrana značenja, te kao što u opće može značiti svaku spravu, tako se napose može uzeti i za knjigu. U Grčkom je πεντάτευχος roda ženskoga, jer se misli ἡ βίβλος, a prvi je izmegju Grkâ to upotrijebio Origen; u Latinskom se pako uz Pentateuchus razumijeva liber, i zato je muškoga roda, a najprije se je od Latinâ tim služio Tertulijan. Isp. Origen, In Joann. tom. 13. n. 26 (Migne P. G. 14, 444); Tertulijan, Adv. Marc. 1, 10 (Migne P. L. 2, 282).

dodavši opis potopa i rasula roda ljudskoga, dolazi onda na to, kako je Bog bio usilovan, da izabere jedan samo narod, komu će povjeriti objavu svoju, te pokazuje, kako je Gospodin taj narod već u prvim njegovim predcima sebi pripravljao i odgajao, i prati mu povjest od poziva Abrahamova do smrti Jakobove i Josipove u Misiru.

Druga knjiga ima ime *Izlazak*, jer izvješćuje o izlasku naroda Israelskoga iz Misira; pa opisavši mu putovanje do planine Sinajske, pripovijeda dogagjaje što se tu zbiše, naime, kako je proglašen zakon i učinjen zavjet megju Bogom i narodom; a k tomu još dodaje i mnoge uredbe, što se ticahu bogoštovlja.

Treća knjiga prozvana je *Levitska*, jer ima poglavito takove propise, kojima se odregjuju djela bogoslužna i uregjuje službeništvo Božje.

Četvrta knjiga dobila je ime *Brojevi*, jer se u njoj umah u početku kazuje, kako se je po nalogu Božjem sve muškinje u narodu od dvadeset godina i više moralo izbrojiti. Osim toga obuhvata ova knjiga mnoge naredbe, i povjest od svega onoga vremena, što su Israelci nakon zakona Sinajskoga lutali po pustinji.

Peta knjiga imenovana je *Ponovljeni Zakon*, jer u izvatku ponavlja ono, što je rečeno u pregjašnjim knjigama, te proglašene već zakone opet u pamet doziva i tumači, a ovda onda i po koji novi propis dodaje. Na koncu ima još opomene, koje je Mojsije rekao narodu malo prije svoje smrti i završuje smrću njegovom.

K ovomu ćemo još i to dodati, da Hebrejska Biblija daje pojedinim knjigama drukčija imena od pomenutih; naime ona ih zove riječima iz njihova započetka, i to ovako: I. בְּרֵאשִׁית = U početku; II. וְאֵלֶּה שְׁמוֹת = Ovo su imena; III. וַיִּקְרָא = I zovnu; IV. בְּמִדְבַּר = U pustinji; V. אֵלֶּה הַדְּבָרִים = Ovo su riječi.

3. Svih pet knjiga čine divno jedincato djelo, kojemu je prva uvod, tri srednje jesu jezgra, a zadnja je završetak.

Propisi, što se nahode u tim knjigama, onim su gotovo redom poregjani, kako ih je Bog preko Mojsija zgodnom prilikom davao. A opet jer su ti propisi isprepletani povješću naroda Israelskoga te s njom najtješnje spojeni, to se i čitavo djelo posve pravo broji megju knjige povjesne.

4. Djelo ovo od početka do kraja prelijeće ta misao, kako je narod Israelski izabran od sviju drugih naroda, da čuva božansku

objavu i izvršuje pravo bogoštovlje, te da jednoć iz njega izigje svemu svijetu spasenje; zato treba, da on, odvojen od neznabožaca i od neznabožačkih nepodopština, nastani se u Hanaanskoj, i u vjernoj ljubavi Bogu svojemu služi. Pa to je ujedno i svrha ovomu djelu, tu misao istaknuti i što bolje pokazati.

II. Petoknjižje napisao je Mojsije.

1. Da se odredi pravi smisao ovoga tvrgjenja, zato prije nego li ga stanemo dokazivati, iznijet ćemo dvije primjedbe.

I. Kad kažemo, da je Mojsije pisac onih pet knjiga, što stoje u kanonu pod njegovim imenom, to ne poričemo, da je ovo ili ono, što se u njima nahodi, moglo biti napisano već i prije Mojsija, pa je on to iz starijih knjiga i spomenika prenio u svoje djelo.

II. Ne spajamo tih knjiga tako s Mojsijem kao piscem, te bi držali, da je sve ono do jedne baš riječi, što se čita u sadašnjem njihovu Hebrejskom tekstu, isteklo iz pera Mojsijeva. Navlastito kako se u pet zadnjih glava zadnje knjige pripovijeda o posljednjim časima Mojsijevim i o smrti njegovoj, to se takogjer posve naravno misli, da je to barem djelomice djelu već dogotovljenu dodao neki drugi pisac.

2. Ovomu tvrgjenju, da je Mojsije napisao Petoknjižje, služi za ne malu potvrdu već to, što Petoknjižje mnogim svojim opisima i propisima pokazuje, da je ono nastalo u pustinji, dok su Israelci putovali iz Misira u Zemlju Obećanu. Nego ostavivši ovaj dokaz, koji nas tek neupravice vodi k takovu posljetku, izložit ćemo radije tri druga, koji ovo upravo i potpuno dokazuju.

P r v i n a m j e d o k a z s v j e d o č a n s t v o I s u s a K r i s t a, k o j e s a m o m o ž e i m o r a b i t i d o v o l j n o s v i m k r š ć a n i m a.

Opće je poznato, da su Židovi u vrijeme Isusovo cijelo Petoknjižje jednodušno pripisivali Mojsiju kao piscu. Ovo pak narodno uvjerenje ne samo da Isus nikada nije poricao, nego je pače slušače svoje izrijekom u njemu utvrdio. Dakle ako tko ne će na Isusa bezbožno da pohuli, da je zabludu odobrio, mora priznati, da je ono istina, kako su Židovi držali.

A da je Isus zaista potvrdio rečeno Židovsko uvjerenje, to pokazuju oni njegovi izrazi, gdje govori o k n j i z i M o j s i j e v o j, — o z a k o n u M o j s i j e v u. Jer kad on pita saduceje: »A za mrtve, da uskršavaju, nijeste li čitali u k n j i z i M o j s i j e v o j, kako mu reče Bog . . . «; — ili kad govori učenicima: »Sve treba da se svrši, što je za mene napisano u z a k o n u M o j s i j e v u . . . «: tu jamačno drugo nije mogao izreći, van samo ono, kako ga i njegovi slušaoci shvatiše, naime: u k n j i z i, k o j u j e n a p i s a o M o j s i j e; — u z a k o n u, k o j i j e o d M o j s i j a[1]).

Ovamo pripadaju i mnoga druga mjesta, gdje se zapovijesti Petoknjižja, premda bijahu držane za božanske, ipak izrijekom dovode u svezu s Mojsijem i zovu Mojsijevima. Kako sam Isus govori: Mojsije »z a p o v j e d i o j e« gubavima, kad se očiste, da se pokažu svećenicima; Mojsije »d o p u s t i o j e« Židovima svoje žene puštati tako zvanom knjigom raspusnom, i »n a p i s a o j e« o toj knjizi zapovijest; Mojsije »r e k a o j e«: Poštuj oca svojega i mater svoju; i tako dalje. Svi pako ovi izrazi nužno idu na to, da je Petoknjižje Mojsijevo[2]).

Ali da ne bi tko počem rekao, da se je Isus u tome prilagodio Židovskomu načinu govorenja, — onako od prilike, kao što i oni, koji premda niječu, da je Homer kada živio, govore ipak o Homerovim pjesmama —, zato ćemo navesti još jednu Isusovu izjavu, koja ne da mjesta nikakovu izvrtanju. Kad naime Židovi gledahu da Isusa ubiju, reče im on: »Nemojte misliti, da ću vas ja tužiti Ocu; ima koji vas tuži, M o j s i j e, u koga se vi uzdate. Jer da vjerujete Mojsiju, vjerovali biste rado i meni; j e r o n p i s a z a m e n e. A kad n j e g o v i m p i s m i m a ne vjerujete, kako ćete vjerovati mojim riječima?«[3]) Budući da Petoknjižje od početka do kraja koje izrijekom koje tipski govori o obećanom Spasitelju, s toga je besumljivo, da se u ovoj izjavi razumijeva i ističe ono cijelo; a opet izrazi: z a m e n e j e M o j s i j e p i s a o, i: v i n e v j e r u j e t e M o j s i j e v i m p i s m i m a, znače jamačno pravo spisivanje i predstavljaju Mojsija kao spisatelja tih pet knjiga.

D r u g i n a m d o k a z d a j e Ž i d o v s k a t r a d i c i j a.

Vazda je bilo općenito uvjerenje svih Židova, da je Petoknjižje napisao njihov zakonodavac Mojsije. Pače po izvještaju proroka Baruha bila je u narodu Židovskom stalna vjera, da je Bog upravo

[1]) Mark. 12, 26; Luk. 24, 44.

[2]) Mat. 8, 4; Mark. 1, 44; Luk. 5, 14. — Mat. 19, 8; Mark. 10, 5. — Mark. 7, 10.

[3]) Iv. 5, 45—47: »Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos Moyses, in quo vos speratis. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi: de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis: quomodo verbis meis credetis?«

zapovjedio Mojsiju, neka napiše zakon njegov; jer priznajući u ropstvu Babilonskom, da su ih za grijehe njihove stigle zaslužene kazni, govorahu: »A učinio si s nama, Gospodine Bože naš, po svoj dobroti svojoj, i po svemu onome velikom milosrgju svojem, kao što si rekao preko sluge svojega Mojsija u dan, kada si mu zapovjedio, da napiše zakon tvoj pred sinovima Israelovim«[1]). Pa baš zato, što su Židovi postanak tih knjiga dovodili od Boga kroz Mojsija, držali su oni takogjer tvrdo, da po propisima njihovim valja njima uregjivati sav svoj život vjerski, domaći i državni. I u opće toliko je bilo kod njih poštovanje k Mojsiju i prema knjigama njegovim, da se je smatralo, ako komu to nije sveto i ugled, da mu već ništa ne može biti; tako da se je i sam Isus tim poslužio suprot njima, spočitavajući im, kako je malo prije rečeno, da oni zato njemu ne vjeruju, jer ne vjeruju Mojsiju ni Mojsijevim pismima[2]). No ovako staro, općenito i postojano osvjedočenje u stvari tako znamenitoj ne može se ni na čemu drugom osnivati, nego samo na istinitosti dogagjaja. Ili zar se može poimiti, da bi tvrdovrati i nepokorni Židovski narod bio šuteći dopustio, neka mu se lažno narine zakon pod imenom Mojsijevim, i sa zakonom teške one dužnosti, koje sv. Petar zove »jaram«, što ga jedva mogoše nositi?[3])

Ovaj dokaz iz Židovske tradicije dobiva jaku potkrepu odatle, što se u drugim starozavjetnim knjigama na mnogim mjestima zakon i knjiga zakona izrijekom spaja s imenom Mojsijevim[4]).

Treći dokaz nalazimo u samom Petoknjižju, koje jasno pokazuje, da je djelo Mojsijevo.

Dvije se vrste svjedočanstva nahode u Petoknjižju o njegovu piscu. Naime na nekolika se mjesta ističe, da je Mojsije napisao neki dio, a na jednom pripisuje mu se cijelo djelo kao piscu. S toga sasvim se pravo tvrdi, da Petoknjižje samo svjedoči, e mu je Mojsije pisac; i po gotovu valja to držati, kad ovakova svjedočenja knjiga samih za sebe potpuno dokazuju, doklegod nije od drukud sigurno ustanovljena njihova neistinitost.

Svjedočanstva prve vrste jesu četiri. Kad Israelci molitvom Mojsijevom i hrabrošću Josuinom nadvladaše Amalečane, reče Gospodin

[1]) Bar. 2, 27. 28; zatim od 29. do 35. po smislu se napominje ono, što je kazao Mojsije III. 26, 14—45. i IV. 4, 23—31.

[2]) Vidi svršetak prvoga dokaza na strani pregjašnjoj.

[3]) Djel. Ap. 15, 5. 10.

[4]) Jos. 1, 7 itd.; Sud. 3, 4; III. Kralj. 2, 3; I. Ezdr. 3, 2; II. Ezdr. 8, 1; Dan. 9, 11. 13; 13, 62; Mal. 4, 4.

Mojsiju: »Zapiši to za spomen u knjigu«; zatim kad bi učinjen zavjet s Bogom, »napiše Mojsije sve riječi Gospodnje«; i opet kad bi zavjet obnovljen, reče Gospodin Mojsiju: »Napiši sebi ove riječi, kojima učinih zavjet i s tobom i s Israelom«; a na svršetku pak lutanja po pustinji »Mojsije popisa« kuda sve idoše i gdje stajaše sinovi Israelovi[1]). Istina, ovima se svjedočanstvima izrijekom kaže, da je Mojsije opisao samo ova četiri dogagjaja; ali kako su rečeni čini sa ostalim uvijek tvorili jednu cjelinu, te se jedno s drugim dopunja i objašnjava, odatle s pravom izvodimo, da je on tako isto napisao i sve ostalo.

No svako se dvoumljenje odstranjuje svjedočanstvom druge vrste, a to su riječi što se čitaju pod konac pete knjige: »I napisa Mojsije zakon ovaj, i dade ga svećenicima, sinovima Levijevim, koji nošahu kovčeg zavjeta Gospodnjega, i svim starješinama Israelovim. I zapovjedi im govoreći: Svako sedam godina, godine oprosne, na praznik sjenica, kad dogju svi iz Israela, da se pokažu pred Gospodinom Bogom tvojim, na mjestu, koje izbere Gospodin, čitaj riječi zakona ovoga pred svim Israelom, da čuju, i sabravši sav narod, tako ljude kao i žene, djecu, i došljake koji su megju vratima tvojima, da čuju i uče, i da se boje Gospodina Boga vašega, i drže i tvore sve riječi zakona ovoga«[2]).

Toga za cijelo nitko poricati ne će, da se ovdje izrazom »zakon ovaj« naznačuje barem peta knjiga, Ponovljeni Zakon. No tkogod prizna, da je Mojsije napisao petu knjigu, mora mu priznati i pregjašnje; jer Ponovljeni Zakon tako ih nužno ište svojim predmetom i povjesnim i zakonskim, da se bez njih ne bi mogao pravo ni razumjeti, i Mojsije bi načinio djelo vrlo manjkavo, kad bi napisao samo petu knjigu. Da tek nešto spomenemo; obrezivanje bilo je jamačno osnovna uredba staroga zavjeta, a ipak Mojsije ga ne bi bio zakonom potvrdio, kad bi samo petu knjigu napisao.

[1]) II. Mojs. 17, 14. — II. Mojs. 24, 4. — II. Mojs. 34, 27. — IV. Mojs. 32, 2.

[2]) V. Mojs. 31, 9—12: »Scripsit itaque Moyses legem hanc, et tradidit eam sacerdotibus filiis Levi, qui portabant arcam foederis Domini, et cunctis senioribus Israel. Praecepitque eis, dicens: Post septem annos, anno remissionis, in solemnitate tabernaculorum, convenientibus cunctis ex Israel, ut appareant in conspectu Domini Dei tui in loco, quem elegerit Dominus, leges verba legis hujus coram omni Israel, audientibus eis, et in unum omni populo congregato, tam viris, quam mulieribus, parvulis, et advenis qui sunt intra portas tuas: ut audientes discant, et timeant Dominum Deum vestrum, et custodiant, impleantque omnes sermones legis hujus«.

Osim toga kako bi Mojsije mogao obećavati blagoslov onima, koji uzaslušaju glas Gospodina Boga svojega, držeći zapovijesti i uredbe njegove, »koje su napisane u ovom zakonu«, kad bi bio pod tim razumijevao samo knjigu petu, u kojoj je mnogo koješta posve izostavljeno? Jer blagoslova su dostojni samo oni, koji drže sve, što je Bog zapovjedio. Ili zar ne bi onda dionik blagoslova mogao postati i onaki Israelac, koji bi bio ostao neobrezan, premda Gospodin kaže, neka se takav čovjek istrijebi iz naroda svojega?[1]).

Napokon i Židovsko eksegetsko predavanje svjedoči, da se misli cijelo Petoknjižje, kad se u pomenutim riječima kaže: »Mojsije napisa zakon ovaj«, i »čitaj riječi zakona ovoga«. Jer rabini su vazda učili, da se svake sedme godine na praznik sjenica mora čitati cijelo Petoknjižje, to jest izabrani dijelovi iz svih pet knjiga. Pa baš zato što se tu radi o nalogu, koji je trebalo svake sedme godine da se izvrši, te koji se stao izvršivati već odmah po smrti Mojsijevoj, ne smije se u ovom pitanju Židovsko tumačenje mimoići. Odluka biblicke komisije.

III. Protivljenje protiv istine o postanku Petoknjižja.

1. Neiskazana je važnost Petoknjižja za stari zavjet, jer ono je njegov temelj; — a budući da po riječima Isusovim: »Nemojte misliti, da sam došao dokinut zakon ili proroke: nijesam ih došao dokinut nego ispunit«, takav je opet odnos staroga i novoga zavjeta, da novi nije ništa drugo, nego stari, bolje samo izložen i usavršen: — to odatle izlazi, da se sva kolika objava Božja osniva na Petoknjižju. Pa zaista u njemu ima prva blaga vijest o spasenju, koje je Bog obećao rodu ljudskomu, rekavši pakosnomu zavodiocu praroditelja naših: »Neprijateljstvo metnut ću megju tebe i ženu i potomstvo tvoje i potomstvo njezino: ona će satirati glavu tvoju, a ti ćeš vrebati petu njezinu«. Ova tolika znamenitost tih knjiga uzrok je, zašto bezvjernici na njih još najviše napadaju[2]).

2. Protiv dokazane istine, da je Mojsije napisao Petoknjižje, nekad se je mnogo isticalo, što se u Petoknjižju govori o Mojsiju u trećem licu. No danas to više nitko i ne spominje, kad se zna, da

[1]) V. Mojs. 30, 9. 10; isp. takogjer I. Mojs. 17, 14.
[2]) Mat. 5, 17; I. Mojs. 3, 15.

je kod starih takav običaj i način pisanja bio dosta čest, te ga nalazimo ne samo u pisaca biblijskih nego i u svjetovnih[1]).

3. Ali premda nikada nije manjkalo gdjekojih pojedinaca, koji su imali ovo ili ono protivu reći, ipak sve do pod svršetak 18. vijeka bilo je jednodušno uvjerenje i Židovâ i kršćanâ, da je Petoknjižje napisao Mojsije.

Istom kad na izmaku 18. vijeka uze mah u protestantskim školama biblijski racijonalisam, otvori se ljuti boj protiv dovogjenja ovih pet knjiga od Mojsija; pa je to već kod protestanata dotle došlo, da ih je veoma malo, koji bi se još usudili cijelo djelo pripisivati Mojsiju.

No koliko su god mnijenja tih »modernih kritičara«, kako se rado zovu, izmegju sebe ne malo različita, u tom se opet slažu, da u Petoknjižju nema pravog jedinstva, i da je ono sastavljeno iz više pisanih izvora.

Glavni pako uzrok, po kome to misle, nalaze u tom, što se na gdjekojim mjestima Petoknjižja višnjemu Tvorcu daje ime Elohim, a na drugima ime Jehova. Odatle uzeše oni takova mjesta oštro lučiti jedna od drugih, pa držeći ih za različna, pripisaše ih i različitim piscima. A sve to prozvaše po dotičnim imenima Božjim, te tako one dijelove, gdje dolazi Elohim, zovu elohističkima i pisca njihova Elohistom, a one, gdje stoji Jehova, imenuju jehovističkima i pisca im Jehovistom[2]).

Nego ne treba mnogo govoriti, da se pokaže, kako je ovaj temelj vrlo slab. Jer:

I. Oba rečena imena božanska bijahu u Israelaca u običaju, i držahu ih za sveta. Kakvo dakle čudo, ako je i Mojsije, znajući ih jamačno dobro, čas upotrijebio jedno a čas drugo; ovo je mogao činiti već zbog promjene i nakita u pisanju.

II. Premda se objema pomenutim imenima zove isti pravi Bog, ali svako ga opet naznačuje u drugom smislu. Elohim znači Boga kao biće silno i svemoguće. Ovo se ime upotrebljava ne samo

[1]) Isp. Is. 7, 3; Os. 1, 1; Amos 7, 13; Ksenofon, Anabasa; Gaj Julije Cesar, Commentarii de bello Gallico.

[2]) S pogledom na I. knjigu Mojsijevu prvi je ovo razlikovanje imena božanskoga istaknuo oko polovine 18. vijeka J. Astruc, liječnik i profesor medicine u Parizu, razlikujući on odmah prema tome i različne isprave, iz kojih je ta knjiga načinjena. To je onda drugima dalo povod, da su i po svemu Petoknjižju stali činiti razliku izmegju komada elohističkih i jehovističkih.

za Boga stvoritelja, upravitelja i vrhovnog gospodara svih stvari, nego i za lažne bogove neznabožačke. Jehova pak jest napose Bog zavjetni, koji je narod Israelski uzeo za svoju osobinu izmegju sviju naroda. Zato se ovo ime nikada ne govori i ne može se reći o lažnim bogovima neznabožačkim, već se uzima, ili gdje se izriče suprotnost Boga Israelova prema bogovima u nárôdâ, ili kad se ističe onaj osobiti odnos megju Bogom i narodom njegovim. Pa i na to različito značenje pazio je Mojsije, upotrebljavajući sad ovo sad ono ime, kako mu se je činilo, da jedno ili drugo bolje pristaje uz predmet, o kome je pisao [1]).

III. Osim toga ima u Petoknjižju i takovih česti, gdje se nalazi potpuna kakova pripovijest ili čitav čin opisan, a bez svakoga imena božanskoga. Komu da pripišemo ovakova mjesta; kao i ona, gdje se pomenuta imena spajaju i Bog zove Jehova Elohim? Nerazumno je upravo, kad protivnici uvode još i trećega pisca pod imenom Elohista Drugoga, kojemu da se dâ sve ono, što se ne može dati ni Jehovistu ni Elohistu [2]).

---

[1]) Riječ אֱלֹהִים je pluralis majestaticus sive excellentiae od singulara אֱלוֹהַּ, a ovo je izvedeno od אֵל, koje će reći jak, moćan. — Što se pak tiče suglasnih od riječi יהוה, to valja znati, da Židovi tu riječ ne izgovaraju njezinim pravim izgovorom, nego gdje ona u tekstu dogje, čitaju mjesto nje Adonaj = Gospodin. Ovo je uzrok, da su i Masorethi, dodavši u 7. vijeku poslije Krista k suglasnima samoglasna, spojili sa suglasnima יהוה samoglasna od riječi אֲדֹנָי, samo što je šva compositum postao simplex, jer jod nije slovo grleno; po tom stalo se pisati יְהֹוָה i takogjer i izgovarati Jehova. Jedino gdje אֲדֹנָי dogje u svezi sa יהוה, ondje ova suglasna dobiju samoglasna od אֱלֹהִים te i šva compositum ostaje; na primjer אֲדֹנָי יֱהֹוִה, pa se čita Adonaj Elohim. Pravi izgovor suglasnih יהוה jest po svoj prilici יַהְוֶה, a to je stari oblik futura Kala od glagola הָוָה, koji se je promijenio na הָיָה, te ovako obično i dolazi, a znači bio je. Odatle יְהֹוָה ima značenje: Onaj, koji će biti, t. j. biti uvijek, naime Vječni. Po tom dakle tim se imenom izriče osobito Božja vječnost. No budući da je Bog vječan, mora biti i nepromjenljiv, te opet jer je nepromjenljiv, nužno je i vjeran u ispunjavanju svojih obećanja. Zato ovo ime יְהֹוָה upravo duhovitim načinom predstavlja Boga kao čuvara zavjeta, koji ako ište od naroda izvršivanje dužnosti, ali učinit će i on svoje.

[2]) Zgodno primjećuju protestanti M. Deinzer i J. Deinzer: »Was z. B. die verschiedenen Gottesnamen betrifft, so kannte Moses beide. So gut ein und der-

4. Još je manje ozbiljno ono, čim protivnici nastoje ovaj svoj glavni dokaz poduprijeti.

Istina u Petoknjižju ima dosta različan predmet: tu se crtaju povjesni dogagjaji i pokazuju u svojem razvijanju; gradi se popis rogjenja; odregjuju se i oglašuju zakoni. No odatle nipošto ne izlazi, da se to drukčije ne može rastumačiti, van ako se uzmu razni pisci, koji su taj tako različan predmet napisali. Jer jedan isti pisac može više ili manje zgodno u jednom istom djelu raditi o najrazličitijim stvarima.

Tako isto otud, što različna mjesta Petoknjižja otkrivaju različno raspoloženje duše piščeve, naopako se izvode razni mu tobože izvori. Jer jedan isti čovjek može u različnim prilikama imati i različno duševno raspoloženje, i kad ne bi imao, ne bi bilo naravno. Pa zato ozbiljan pisac, koji gleda, da svoj predmet shvati onako kako jest, predstavit će radosno kao radosno a tužno kao tužno, te njegovo opisivanje ne će biti drugo, do samo izlijevanje onoga, što on sam osjeća. Dakle i s ove strane može Petoknjižje posve lijepo imati jednoga pisca.

Napokon smiješno je upravo, kad se suprot Mojsijevu podrijetlu Petoknjižja iznosi i to, da se Mojsije u Petoknjižju slavi. Jer s onom istom iskrenom bezazlenošću, s kojom Mojsije gdjegdje pripovijeda svoje nedostatke, ne drži opet drugdje za nepristojno reći o sebi i što pohvalno [1]).

Touzard-ovo mišljenje osuđeno
Hoepfl: Pentateuque et hexateuque
Hanić u Bog V. T. 34.
Hetzenauer u Commentarius (B. S. XI. 1)

IV. O ugledu Petoknjižja.

1. Pošto je dokazano, da je Mojsije napisao Petoknjižje, sada samo od sebe izlazi, da Petoknjižju pripada i potpuni historijski ugled.

Navlastito što se tiče četiri zadnje knjige, u njima se ono pripovijeda, što je Mojsije ili sam učinio, ili se je dogodilo u

---

selbe David Psalmen gedichtet hat, in denen nur der Gottesname Elohim vorkommt (9 in Ganzen, darunter Ps. 51), dann wieder viele andere, in denen er nur Jehova (Jahve) gebraucht (Ps. 22; 40), endlich nicht wenig solche, in denen beide Bezeichnungen sich finden (Ps. 16; 18), ebensogut konnte Moses wechseln und verbinden, ohne dass daraus auf verschiedene Verfasser zu schliessen wäre«. F. W. Webers Kurzgefasste Einleitung in die heiligen Schriften Alten und Neuen Testamentes. Elfte Auflage. München 1902. Str. 29 s.

[1]) Ako tu ima II. 11. 3. i IV. 12, 3. (V. 34, 10. dodao je netko drugi); ima takogjer II. 4, 14. i IV. 20, 12.

njegovoj nazočnosti i za njega živa. Pa ako ne ukraćujemo vjere svjetovnim piscima, kad crtaju stvari, što ih oni sami bilo učiniše ili doživješe, mnogo većma zaslužuje Mojsije, da mu se vjeruje. Jer on je pred onima spisao i čitao svoje knjige, koji su ili zajedno s njim bili svjedoci svega onoga, o čem je tu govor, ili su pak to mogli pouzdano doznati od otaca svojih. Osim toga svrha mu je u pisanju bila, da iskazavši velika djela Božja privoli narod teškomu zakonu. A može li se i pomisliti pametno, da bi narod Israelski dopustio, da mu se prijevarom takovo breme natovari na pleća? Zaista ovo bi bilo još najveće čudo.

Ali i **prva knjiga** posve je sigurna, premda Mojsije nije bio očevidac onoga, što se u njoj kazuje. Za to dovoljno jamči već osoba Mojsijeva i način mu pripovijedanja.

Što se tiče **osobe**, u četiri zadnje knjige ukazuje se Mojsije kao poslanik Božji, kojega je Bog osobitim načinom izabrao, čuvao i pozvao, da dade zakon božanski narodu svojemu, te ga uputi i svojski opomene, neka taj zakon drži. Da bi pak zakon, što se nahodi u potonjim knjigama, primio narod voljna srca, napisa Mojsije kao uvod knjigu Postanak, u kojoj opisuje promisao, kojim se je Bog od početka svijeta brinuo za rod ljudski, te izmegju svijeh izabrao Abrahama i njegovo potomstvo, da se u njemu blagoslove svi narodi na zemlji. Za cijelo svatko će razborit reći, da takav čovjek u takvim prilikama i u takvu svrhu ne može skupljati basne i tlapnje te ih graditi istinom. Stoji dakle besumljivo, da je Mojsije samo ono napisao, što je s najpomnjivijim istraživanjem obaznao, da je istinito i sigurno.

A da je tako radio, to pokazuje i **način** njegova pripovijedanja, koje je isprva kratko, a obilatije izlazi onda, kad je došao na ona vremena, o kojima je mogao lasno imati pouzdanu tradiciju. Iz prvoga doba osim izvještaja o stvorenju svijeta i osim plemenskih popisa ima samo one dogagjaje, kojima spomen poradi njihove znamenitosti nije mogao izginuti, kao što su: grijeh prvih ljudi i obećano spasenje, prvo bratoubistvo, izopačenje roda ljudskoga, potop. A nije puno opširniji niti kad piše o vremenu, što ide neposredno za potopom, jer pripovijeda samo rasulo roda ljudskoga, te daje neki pregled naroda koji nastaše od Noinih sinova, i navodi spisak predaka Abrahamovih. Opširno istom počinje crtati dogagjaje od Abrahama dalje.

K ovomu možemo još dodati, da dugovječnošću ljudi u prvim vremenima, osobito prije potopa, lakše se je i tradicija sačuvala čista. A k tomu svi priznaju, da je već davno prije Mojsija bilo i pisanje pronagjeno i daleko rašireno. S toga ne mora se baš uzeti, da je Mojsije znanje o onim starodrevnim stvarima dobivao samo iz usmenoga predavanja ili preko nove objave, jer nije nevjerovano, da je već bilo i pisanih izvora, kojima se je mogao poslužiti.

Ne mala je takogjer potvrda za istinitost I. knjige Mojsijeve i to, što bezvjernici, premda već dva stoljeća traže po svim naukama oružje protiv nje, ipak još nijesu mogli dokazati ništa pogrješno u njoj. Pače dogagja se baš naprotiv, da što se nauke većma usavršavaju, to se i I. knjiga Mojsijeva bolje osvjetljuje i njezina temeljitost sve sjajnija izlazi. Još u ovo naše doba, i do pred malo godina, držahu mnogi naučenjaci postanak svih ljudi od Adama i Eve za nemoguć; no danas više nijedan od onih, koji se bave ispitivanjem prirode, ne bi se usudio poricati mogućnosti toga. A kako je napredak koristio u ovom, što smo naveli samo za primjer, tako biva i u svemu ostalome.

2. Razumijeva se pak po sebi, da za sve ono, što Mojsije nije mogao saznati naravnim načinom, stoji nam dobar **božanski ugled** Petoknjižja, o kojem bilo bi suviše što i dodati, kad »Zakon Mojsijev« ima za svoje božansko nadahnuće nepobjedne dokaze u svjedočenju Isusa Krista i apostolâ, te u neprestanoj vjeri Crkve starozavjetne i novozavjetne.

§. 28. Knjiga Josuina.

I. O sadržini i svrsi knjige Josuine.

1. Josua, sin Nunov, od plemena Efraimova, pokaza se odmah poslije izlaska iz Misira valjan vojskovogja protivu Amalečanima, te je od onda bio vazda vjeran sluga Mojsijev. Bijaše jedan od onih uhoda, što ih druge godine putovanja pošlje Mojsije, da uhode zemlju Hanaansku. Pa dok ti uhode poslije povratka svojim pripovijedanjem zaplašiše narod, Josua još s jednim drugom nastojaše umiriti ga i obratiti, da se u Boga uzda. Zato su njih dvojica nagragjeni tim, da će u Zemlju Obećanu oni jedini unići izmegju svih Israelaca, koji su onda bili u dobi od dvadeset godina i više. Kad bi pako kod »vode protivljenja« zakraćeno Mojsiju i bratu njegovu Aronu, da oni odvedu narod u zemlju, koju će mu Bog dati, jer nijesu sačuvali potpuno pouzdanje u pomoć Božju, bude Josua odregjen Mojsiju za

nasljednika; a po smrti Mojsijevoj, postavši vrhovni glavar narodni, »bio je pun duha mudrosti, jer je Mojsije metnuo na nj ruke svoje«[1]).

2. Dvojaki posao morao je učiniti nasljednik Mojsijev. Trebalo je naime silom osvojiti Zemlju Obećanu, koja je bila država veoma jakih naroda; a kad se uzme, valjalo je da se tako podijeli izmegju plemena, koja još nijesu dobila dijela, da ne bude megju njima nenavidosti i svagje[2]). Tu je dakle u vogje bila potrebna ne mala hrabrost i mudrost; a iz doslije rečenoga se razabira, da se je Josua tim obojim odlikovao.

Knjiga ova, po njemu prozvana Josuina, pripovijeda, kako je on preveo narod preko Jordana, i taj jedan i drugi posao otrsio. A u završetku dodane su još posljednje riječi, kojima je Josua opomenuo narod na vjerno obdržavanje zakona, i u kratko mu se napominje smrt.

3. Poglavita je svrha piscu bila, da proslavi vjernost božansku. Bog je naime već patrijarsima obećao, da će potomstvu njihovu dati zemlju Hanaansku u državu; a pisac ovom knjigom hoće da pokaže, kako se je to i zbilja ispunilo. Zato iskazavši uzeće i diobu zemlje, završuje: »I dade Gospodin Bog Israelu svu zemlju, za koju se zakle ocima njihovim, da će je dati . . . Ni jedna riječ, što im bješe obrekao da će učiniti, nije izostala, nego sve se zbi«[3]).

Praktičan pak posljedak iz toga izveden je u završetku, gdje Josua, spominjući velika dobročinstva Božja, naglašuje takogjer, kako treba da vjernosti Božjoj odgovara i od naroda pokornost i vjernost.

II. O postanku knjige Josuine.

1. Knjiga Josuina nastavlja i završuje historijski predmet Petoknjižja, pa zato stoji s njim u dosta tijesnoj svezi. No ipak posve je neopravdano tvrgjenje, da je ova knjiga činila negda s knjigama Mojsijevim jedno jedincato djelo, koje bi se moglo nazvati Šestoknjižje. Jer knjiga Josuina vazda se je lučila od knjiga Mojsijevih,

[1]) Isp. II. Mojs. 17, 8—14; 24, 13; 33, 11; IV. Mojs. gl. 13. i 14; 20, 1—13; 27, 15-18; V. Mojs. 34, 1—9.

[2]) Pleme Rubenovo i pleme Gadovo i polovina plemena Manasijeva dobiše već privolom Mojsijevom zemlju s onu stranu Jordana. Isp. IV. Mojs. 32, 1—33; V. Mojs. 3, 12—20; 29, 7. 8.

[3]) Jos. 21, 41. 43.

kako to očevidno pokazuje već sam kanon Židovski, u kojem knjige Mojsijeve, kao temelj svih starozavjetnih uredaba, nalaze se u prvom razredu, a knjiga Josuina stavljena je u drugi razred. A kad bi se to sve bilo nekad smatralo za jedno jedincato djelo, onda se jamačno ne bi bilo dogodilo, da bi mu česti jednu od druge ovako rastavili. To samo, što ti spisi po sadržini skupa pripadaju te se potpunjaju, ne može biti razlog, da se proglase jednim djelom[1]).

2. Nije nevjerovano, da je Josua sam napisao ovu knjigu, koja je vazda bila poznata pod imenom njegovim. Tako barem drži staro gotovo jednodušno mnijenje Židovsko i kršćansko. No tim se opet ne misli reći, da baš sve, što ima u ovoj knjizi, dolazi upravo od Josue. Svakako svoju smrt nije mogao sam opisati, već je to morao dodati netko drugi[2]). Tako isto što se u njoj napominje osvojenje gradova Hebrona i Dabira, te kako se je jedan dio plemena Danova preselio iz svojega mjesta na dno planina Libanskih, valja da je umetnuto od nekoga mlagjega pisca, jer se je ovo oboje dogodilo istom nakon smrti Josuine; a jedno i drugo činilo se važno, da se popuni izvještaj o državi sinova Israelovih[3]).

Pa baš poradi ovih činjenica, koje Josua dakako nije mogao sam napisati, gdjekoji mu odriču i svu knjigu; no ipak dopuštaju, da je ona nastala brzo po smrti Josuinoj, a za temelj da su joj služile poglavito Josuine bilješke.

Jasno je, da i ovo potonje mnijenje, ističući Josuine bilješke, postanak ove knjige ipak u glavnome izvodi od njega samoga. To je pak sigurno, da je Josua gledao, da se znamenitije stvari njegova doba zapišu[4]).

3. A da je ova knjiga morala nastati ili još za života Josuina ili barem skoro iza smrti njegove, može se zaključiti odatle, što je u vrijeme njezina postanka jošte živjela Rahaba, koja je bila sakrila uhode u Jerihonu; a i kup kamenja, što ga je Josua postavio usred Jordana, još je stajao, dok ipak u vodi brzoj i koja silno dere, teško bi se on mogao ondje dugo održati[5]).

[1]) O razdjeljenju kanona Židovskoga vidi §. 4. cifru 3.

[2]) Jos. 24, 29—31.

[3]) Isp. Jos. 15, 13—19. i Sud. 1, 10—15. 20. — Jos. 19, 47. i Sud. 18, 1—29.

[4]) Jos. 18, 1—9; 24, 26.

[5]) Jos. 6, 25. Vulgatino »et habitaverunt« ima se prema Hebrejskome וַתֵּשֶׁב zamijeniti sa »et habitavit« (i prebiva), te se proteže na Rahabu. — Jos. 4, 9. O deranju vode Jordanske piše Holzammer: »Die Strömung ist ausserordentlich

U ostalom bio Josua pisac ove knjige ili ne, ona ipak s punim pravom nosi njegovo ime, jer je Josua glavna ličnost kako onog doba, o kojem knjiga radi, tako i knjige same[1]).

III. O ugledu knjige Josuine.

1. Nek je pisac knjige Josuine tko mu drago, o njezinu historijskom ugledu ne može biti nikakove sumnje. Ako ju je napisao sam Josua, njemu za cijelo nije moglo manjkati potpuno znanje svega onoga, što se je dogodilo uz njegovo vogjenje; a mjesto, na koje ga je Bog postavio, jamči, da je u njega bila i volja istinu iskazati. Ako ju je pak napisao tko drugi, to, kako rekosmo, nije bilo dugo iza smrti Josuine, te što pisac nije našao u pisanim spomenicima, ono je mogao lasno doznati iz još žive uspomene i tradicije, jer se je radilo o stvarima javnim, svemu narodu poznatim, te s njegovom prošlosti i budućnosti najtješnje spojenim.

K ovomu možemo dodati, da knjigu Josuinu često navode mlagje knjige, svjedočeći time za istinitost njezine sadržine[2]).

A ima i svjetovnih svjedočanstva, koja potvrgjuju ovu knjigu. Zna se naime, da su potom, kako je Josua uveo narod Israelski u Palestinu, dogodila se mnogobrojna iseljavanja iz Feničkih gradova

reissend, da der Jordan vom See Genesareth bis zum Toten Meer, d. i. auf etwa 110, oder alle Krümmungen mitgerechnet, etwa 375 km, gegen 200 m Gefälle hat«. J. Schusters Handbuch zur biblischen Geschichte. Neu bearbeitet von J. B. Holzammer. I. Band, N. 474. Freiburg im Breisgau 1886.

[1]) Za mnijenje, koje drži, da je Josua sam barem u glavnome sastavio ovu knjigu, nije bez svake važnosti ni to, što 5, 1. po Hebrejskom tekstu u kethibhu pisac pokazuje, da je on glavom bio nazočan, kad je narod Israelski čudesno suhim prešao preko Jordana. Jer rečeno mjesto u smislu kethibha glasi ovako: » . . . osušio je Gospodin vodu Jordansku pred sinovima Israelovim, dokle prijegjosmo . . . «. Pa premda je Židovska kritika ovaj kethibh »dokle prijegjosmo« promijenila na kere »dokle prijegjoše«, i sa svim tim, što i Sedamdesetorica i Vulgata imaju ovdje treće lice plurala, ali se opet ni kethibhu ne može odreći svaki ugled, kada i za njega vojuje starina, a, kako već drugdje spomenusmo, značenje mu je puno priličnije. Što pak stoji: »pred sinovima Israelovim, dokle prijegjosmo«, ovaj prijelaz od trećega lica na prvo ni malo ne smeta, jer to u Hebrejskih pisaca nije ništa neobično. Isp. str. 72.

[2]) Vidi: Sud. 1, 12 ss. i Jos. 15, 16 ss.; Sud. 1, 20 s. i Jos. 15, 13. 63; Sud. 1, 27—29 i Jos. 17, 11 ss.; 16, 10; Sud. 2, 6 ss. i Jos. 24, 28 ss. — II. Kralj. 21, 1—9 i Jos. 9, 3 ss. — III. Kralj. 14, 24 te Ps. 113, 1 ss. i Jos. 3. — Ps. 77, 55 i Jos. 13, 6 s. — Habak. 3, 11 ss. i Jos. 10, 13. — Tako isto Crkv. 46, 1—12. slaveći Josuu podsjeća i na knjigu Josuinu.

Sidona, Tira i drugih, pa zauzeše ne samo ostrva Sredozemskoga Mora, nego i znatan dio Sjeveroafričkog primorja. No gradovi su Fenički bili premaleni, da pošlju u druge zemlje onoliko mnoštvo stanovnika, te se to može protumačiti samo izgonjenjem Hanaanejâ iz Palestine. Pa zaista, kako pripovijeda sv. Augustin, kad bi seljani Sjeverne Afrike bili upitani, tko su, ne bi odgovorili, da su Feničani, već da su Hanaaneji[1]). A značajno je i to, što su po pripovijedanju Prokopijevu još oko polovine 5. stoljeća poslije Krista stajala kod grada Tigisisa u Numidiji a sadašnjoj Algeriji dva stupa od bijeloga kamena, na kojima je u Feničkom jeziku i pismu stajao ovaj natpis: »Mi smo to, koji pobjegosmo ispred Josue, lopova, sina Nunova«[2]).

2. Knjigu Josuinu vazda je imala u svojem kanonu Crkva starozavjetna i novozavjetna, pa je tako njezin božanski ugled potpuno zasvjedočen. A potvrgjuju ga i sveti Pavao i Jakob, navodeći mjesta iz ove knjige[3]).

[1]) Sv. Augustin: »Unde interrogati rustici nostri quid sint, Punice respondentes Chanani, corrupta scilicet, sicut in talibus solet, una littera, quid aliud respondent, quam Chananaei?« Epistolae ad Romanos inchoata expositio n. 13 (Migne P. L. 35, 2096).

[2]) Prokopije piše o tom: »Cum Hebraei, ex Aegypto egressi, non longe a Palaestinae finibus abessent, dux viae Moses, vir sapiens, e vita migravit. Ducatum suscepit Jesus Nave filius: qui gente hac in Palaestinam inducta, regionem obtinuit, virtutem in bello promens humana majorem, ac debellatis indigenis omnibus, urbium facile potitus est, audiitque plane invictus. Tunc temporis maritima omnis regio, a Sidone ad Aegypti fines, Phoenice dicebatur, nec nisi unum ibi quondam fuisse regem confessione omnium constat, qui de Phoenicum antiquitatibus scripsere. Illic gentes numero abundantes degebant, Gergesaei, Jebusaei, aliaeque aliis discretae nominibus in Hebraeorum historia. At ubi ducem advenam vinci non posse intellexerunt, relicta patria, in Aegyptum conterminam commigrarunt. Hic loco non invento, qui sedes ipsis satis laxas praeberet, quod jam ab aevo longinquo frequens populis Aegyptus esset, in Africam concesserunt: quam totam usque ad columnas Herculeas obtinuerunt, multisque urbibus conditis, frequentarunt. Phoenicum lingua etiamnum utuntur incolae. Castellum quoque struxerunt in urbe Numidia: ubi est urbs, jam dicta Tigisis. Ibi ad fontem uberrimum columnae e lapide candido visuntur duae, quae incisam Phoenicum literis et verbis sententiam hanc servant: Nos ii sumus, qui fugimus a facie Jesu latronis filii Nave«. De bello Vandalico II. 10., Bonnae 1833., ex recensione Guilielmi Dindorfii. — O autentičnosti ovoga spomenika i natpisa veli Fr. Kaulen: »Die Richtigkeit dieser oft bezweifelten Angabe erscheint den neueren Geschichtsforschern gesichert«. Einleitung in die Heilige Schrift. Zweiter Theil. §. 208.

[3]) Hebr. 11, 30. 31; 13, 5; Jak. 2, 25.

Čudno je pak, što neki mlagji racijonalisti, želeći knjigu Josuinu lišiti njezine časti, iznose opet ono, što su već govorili deisti 18. stoljeća i stari manihejci, naime: da je rat Israelaca, kad provališe u Palestinu, bio nepravedan, a Josua okrutan, jer je naložio, da se pobije toliko mnoštvo svijeta, ne poštedivši ni starce ni žene ni djecu, te po tom da to ne može biti zgodan predmet knjige bogodane.

Na ovo da odgovorimo, reći ćemo u kratko, da je Bog, svega svijeta vrhovni gospodar i sudac, darovao Palestinu Israelcima; a on je takogjer zapovjedio, da se Hanaaneji unište i istrijebe. A, kako veli sv. Augustin, zapovijedanje je Božje kao zakon, i njegove se zapovijesti ne smiju zanemariti. Pa zato sasvim pravo misli Teodoret, da tko Josuu kori okrutnošću, prekorava i onoga, koji je tako naredio; jer sam Bog je zapovjedio, da se poradi silne zloće sasvim poubijaju svi pregjašnji stanovnici one zemlje. I zaista ovu ovako oštru presudu Božju navukoše Hanaaneji na sebe samo grijesima svojima, kojih se nikako ne htjedoše ostaviti. A da ipak i njih nije milostivi Bog onako kaznio, kako su zaslužili svojim bezakonjima, te da im je dao i vremena i priliku, e bi se popravili, lijepo je istaknuo pisac knjige Mudrosti [1]).

§. 29. Knjiga Sudačka.

I. O sadržini i svrsi knjige Sudačke.

1. Narod je Israelski služio Gospodinu svega vijeka Josuina i svega vijeka starješina, koje živješe dugo iza Josue i koje bijahu vidjele sva velika djela Gospodnja, što je učinio Israelu. Ali kad je sav ovaj naraštaj pomr'o i nastao drugi naraštaj iza njih, koji nije poznavao Gospodina ni djela, koja je učinio Israelu, Israelci činiše, što je zlo pred Gospodinom, i služiše tugjim bogovima. A razgnjevi se Gospodin na Israelce i dade ih u ruke neprijateljima njihovim unaokolo, i bijahu u velikoj nevolji. Tada se obraćahu natrag, i Bog im pomagaše preko junákâ, koje je podizao megju njima; ovi su onda i vladali nad svijem plemenima ili nad jednim ili nad više

[1]) Jos. 1, 2. Vulgatin »ego dabo« ima prema Hebrejskom אנכי נתן glasiti »ego do«. — V. Mojs. 7, 1 ss.; 20, 16 ss. — Sv. Augustin, In Levitic. quaest. 56; In Judic. quaest. 49 (Migne P. L. 34, 702. 816); Teodoret, In Jos. interr. 12 (Migne P. G. 80, 473). — V. Mojs. 9, 3—6. — Mudr. 12, 1—22.

plemena. A kad takav junak izbavitelj umre, Israelci se opet vraćahu i bivahu gori od otaca svojih. Ovakovo odmetanje od Boga i obraćanje k njemu dogodi se više puta u ono tri sta godina, što su minule od smrti Josuine do Samuela i Saula.

Oni junaci i vojskovogje, koje je Bog podizao, da narod Israelski izbave iz ruku neprijateljskih, zvahu se suci, jer su izbavivši narod njemu sudili i vladali njime [1]).

U ovim riječima naznačeno je u glavnome, o čem radi ova knjiga, koja se zove Sudačka upravo zato, što govori o onom doba, kad su narodom Israelskim upravljali suci.

2. Svrha je knjizi Sudačkoj proslaviti Božju pravednost i Božje milosrgje. Pravednost vidi se osobito u tom, što je Bog Israelce svagda kaznio, kada su god činili zlo, pristajući za tugjim bogovima, a kaznio ih je tim, što je dopustio, da padnu svojim dušmanima u ruke; no opet pored sve njihove nezahvalnosti nikada ih nije Gospodin posve odbacio, nego čim bi se od svoje nevjere pokajali, milosrgje im je njegovo vazda dalo u pomoć kakova birana junaka, da ih oslobodi.

Pravo zato veli sv. Isidor Seviljski: »U knjizi Sudačkoj nalaze se grijesi i robovanja Israelova, povikivanje naroda i milosrgje Božje« [2]).

II. O postanku knjige Sudačke.

1. Vrijeme, kada je knjiga Sudačka nastala, može se dosta u blizu naznačiti. Pisac naime na nekolika mjesta naglašuje, da u ono doba, kad se dogodilo ono, o čem govori, još nije bilo kralja u Israelu; odatle se s razlogom izvodi, da su za postanka ove knjige Israelci već morali imati kralja; dakle prije, dok nije Saul učinjen kraljem, nije načinjena ni ova knjiga. Opet kad je ona pisana, još sjegjaše u kuli na Sionu (brdu jugo-zapadnom grada Jerusalema) jedno pleme Hanaanejsko, koje je istom David u osmoj godini vlade svoje savladao i oteo mu kulu; po tom ni od tog doba ne može biti mlagja. Dakle knjiga ova mogla je biti napisana izmegju početka kraljevanja Saulova i osme godine vladanja Davidova [3]).

[1]) Fr. Iveković, Biblijska povjest starozavjetne objave Božje, treće izdanje, §. 44.

[2]) Sv. Isidor Seviljski, In libros V. ac N. T. Prooem. 25 (Migne P. L. 83, 161).

[3]) Sud. 17, 6; 18, 1. 31; 21, 24. — Sud. 1, 21; II. Kralj. 5, 4—10.

2. Židovska tradicija smatra Samuela za pisca knjige Sudačke, te se tomu približava i tradicija kršćanska, i ništa se ozbiljno ne može protivu reći [1]).

III. O ugledu knjige Sudačke.

1. Knjiga Sudačka u najtješnjoj je svezi sa svom književnošću Hebrejskom; jer na mnogim mjestima uzima ona za poznat sadržaj Petoknjižja i knjige Josuine, a opet pozniji spisi obziru se na nju i na njezino pripovijedanje. Pa ovo je jamstvo za njezin historijski ugled, jer je pokazuje kao posve pouzdanu [2]).

Sadržinu ove knjige doziva u pamet i sv. Pavao, svjedočeći tako i on za njezinu istinitost [3]).

2. Ugled pako božanski knjizi je Sudačkoj priznavala vazda Crkva starozavjetna, te je ta vjera prešla i u Crkvu novozavjetnu.

§. 30. Knjiga Rutina.

I. O sadržini i svrsi knjige Rutine.

1. U knjizi se Rutinoj pripovijeda, kako je u vrijeme sudačko jedna uboga žena po imenu Ruta, rodom Moapka, ostavši udovica bez djece iza nekoga Israelca, vjenčala se po zakonu ženidbe u svojdbi s uglednim čovjekom u Betlehemu, zvanim Boozom. Iz te ženidbene sveze rodi se sin, kojemu bi nadjenuto ime Obed; a Obed rodi Isaja, oca kralju Davidu. Pa tako ova siromašica, a od naroda Israelcima ne malo zazorna, bude prababa velikoga kralja Davida [4]).

[1]) Sv. Isidor Seviljski, De eccl. offic. I. 12. (Migne P. L. 83, 747). — Zadnja besjeda, što ju je Samuel držao pred narodom, podudara se s mislima knjige Sudačke. Isp. I. Kralj. 12, 7 ss.

[2]) Sud. 2, 1—3. 6. 15; 11, 13 ss.; 13, 5; 20, 26 ss. — I. Kralj. 12, 9—11; II. Kralj. 11, 21; II. Ezdr. 9, 27; Ps. 77, 56; 82, 10 ss.; 105, 34 ss.; Crkv. 46, 13 ss.; Is. 9, 4; 10, 26.

[3]) Djel. Ap. 13, 20; Hebr. 11, 32.

[4]) U koji baš odsjek vremena sudačkoga pada ovaj dogagjaj, to možemo samo nagagjati. Naime u Rut. 1, 1. kaže se: »U dane jednoga suca, dok suci vladahu, postane glad u zemlji«. Toga radi jedan Betlehemac iseli se sa svojom ženom i sa dva sina iz Betlehema u zemlju Moapsku, gdje mu se sinovi ožene dvjema Moapkama, od kojih jedna bijaše Ruta. Kasnije Ruta obudovi, dogje iz zemlje Moapske u Betlehem, i uda se za Booza. No iz Sud. 6, 1—6. razabira se, da je glad bio pritisnuo zemlju Israelsku za pustošenja Madijanskoga, kojemu učini kraj sudac Gedeon. Po tom dakle valjda negdje u to doba zbio se i ovaj dogagjaj. — Tko su bili Moapci u očima Israelaca, pokazuje V. Mojs. 23, 3—6.

Ženidba u svojdbi bila je odregjena za slučaj, gdje bi koji Israelac umr'o bez ikakova djeteta, te zakon o toj ženidbi davao je pravo pokojnikovu još neoženjenu bratu, da se on može oženiti ženom što je ostala iza pokojnika, a prvenac iz ovakove ženidbe zapisao bi se ne kao sin oca svojega po tijelu, nego kao sin pokojnikov, i dosljedno pokojnik bi se smatrao za oca tome čedu. Ova uredba išla je za tim, da se ispuni i želja pokojnikova, te i on dobije potomstvo, u kome će dalje živjeti i ne će mu ime poginuti; a tako je oštro vezala udovicu, da dokle je god bilo moguće, da se ona uda u svojbini, nije se smjela udati za drugoga stranog čovjeka. Megju braćom pak išlo je to pravo po starini, te istom onda, ako stariji brat nije mogao ili nije hotio udovicu da uzme, prešlo je ono na brata mlagjega. Gdje je bio nedostatak braće, imali su to isto pravo i neoženjeni srodnici pokojnikovi, i to opet po stepenu srodstva. Nego za braću i za srodnike pokojnikove nije bilo baš osobite dužnosti takovoj se ženidbi privoljeti; samo onaj, koji bi je odbio, bio je javno osramoćen. Naime udovica tužila bi ga starješinama, koji bi ga dozvali i upitali; pa ako je odgovorio, da je ne će da uzme, onda je ona pristupila k njemu pred starješinama, izula obuću s noge njegove i pljunula mu u lice i rekla: tako valja da bude čovjeku, koji ne zida kuće brata svojega; i dobio je potom nadimak: dom bosoga. Izuvanje značilo je, da je on nesposoban, da preko prvenca preuzme baštinu pokojnikovu, budući da se je takovo uzeće predstavljalo stupanjem obuvene noge na koji imovni predmet; pljuvanje pak u lice bilo je znak preziranja. Po sebi se opet razumije, da je o tome pravu i o toj dužnosti mogao samo onda biti govor, ako je zbilja bilo nade, da bi iz takove ženidbe moglo biti potomstva [1]).

2. Značajno je, što megju predcima Spasitelja, koji je došao otkupiti sve ljude, tako neznabošce kao i Židove, nalaze se i dvije neznabožice, Rahaba i Ruta, što su prihvatile pravu vjeru i utekle se u zaštitu Boga pravoga [2]). Navlastito iskrena je bila predanost Rutina Gospodinu Bogu; jer kad ju je svekrva njezina odvraćala, da ne ide s njom, nego ostane u svojoj zemlji, odgovorila je ona: »Nemoj me odvraćati; kamo ti ideš, idem i ja. Tvoj je narod moj narod, i tvoj je Bog moj Bog« [3]). Pa s tim upravo dovodimo mi u svezu i svrhu knjige Rutine, te držimo, da joj je glavna namjera pokazati, kako Bog nikoga ne odbija, nego sve ljude prima s naj-

[1]) V. Mojs. 25, 5—10.

[2]) Isp. Mat. 1, 5. s Jos. 2, 1—21; 6, 25; i s Rut. 4, 13—22.

[3]) Rut. 1, 16.

većom ljubavi, i dijeli im svoja dobročinstva mjerom preopunom, čim se k njemu obrate i ištu u njega pokoj dušama svojim. — Osim toga nema sumnje, da se je ovom knjigom hotjelo takogjer sačuvati i spomen o dogagjaju, po sebi istina neznatnom, ali važnom za povjest nastanja kuće Davidove.

II. O postanku knjige Rutine.

Knjiga Rutina posve se lijepo veže za knjigu Sudačku, i to ne samo zato, što pripovijeda čin iz doba sudačkoga, nego i poradi toga, što je u poučavanju dopunja i s protivne strane osvjetljuje. Jer dok knjiga Sudačka hoće tu glavnu misao da istakne, kuda je odmetanje od Boga dovelo više puta i isti narod izabrani, pokazuje knjiga Rutina, kako nasuprot pravo bogoljublje i pouzdanje u Boga vodi do božanskih darova i do časti djece Božje i isti svijet neznabožački. Pa zato i nije bilo nezgodno, što su nekad te dvije knjige skupa spajali.

Budući da knjiga Rutina spominje na koncu Davida kao znamenito i opće poznato lice u Israelu, to je znak, da prije vladanja Davidova u svome sadašnjem obliku nije nastala. Tko ju je napisao, ne zna se.

III. O ugledu knjige Rutine.

1. O historijskom ugledu knjige Rutine nitko nije posumnjao sve do u početak 19. stoljeća, kad je neki racijonalisti odlučiše od broja knjiga historijskih i proglasiše izmišljenom idilskom pričom. No ovo samovoljno izvrtanje ugoni u laž sv. Matej, koji u svojoj »knjizi rogjenja Isusa Krista sina Davidova, sina Abrahamova« upravo ovako pokazuje bliži prethodni rod Davidov, kako je pokazan u knjizi Rutinoj; pa tim on ujedno neupravice posvjedočava istinitost i svega ostaloga, što se u njoj nahodi[1]).

2. A jedva treba i spominjati, da je knjigu Rutinu Crkva i starozavjetna i novozavjetna vazda držala za dostojnu vjere, i priznavala joj božanski ugled.

---

[1]) Isp. Mat. 1, 3—5. i Rut. 4, 18—22; vidi takogjer Luk. 3, 31—33. Pravo zato veli o historiji Rutinoj protestanat C. F. Keil: »Für uns Christen gewint aber die auf David abzielende Geschichte unsers Buches noch eine höhere Bedeutung dadurch, dass alle hier genanten Glieder der Genealogie Davids uns in dem Stammbaume Jesu Christi wieder entgegentreten«. Biblischer Commentar über das Alte Testament, II. Theil, I. Band, p. 405., Leipzig 1874.

§. 31. Prva i Druga knjiga Kraljevska.

I. O sadržini i svrsi I. i II. knjige Kraljevske.

1. Od četiri knjige Kraljevske, prve dvije imaju u Vulgati natpis: Knjiga I. i II. Samuelova, koje mi zovemo I. i II. Kraljevskom; a potonje opet dvije: Knjiga Kraljevska III. i IV., po Hebrejskom Kraljevska I. i II.

Naime u kanonu Židovskom čine ove četiri knjige dva djela odvojena: prve dvije uzimaju se za jedno djelo pod imenom knjiga Samuelovih, a potonje dvije za drugo pod imenom knjiga Kraljevskih.

No prijevod Aleksandrijski obuhvatio je te sve četiri knjige zajedničkim imenom: Knjige Kraljevske; a to iz razloga, što se sadržajem svojim tijesno skupa vežu, budući da sve rade o vremenu kraljevskom.

Iz prijevoda pak Aleksandrijskoga došlo je to zajedničko ime i u Latinsku Bibliju.

2. Prva i Druga knjiga Kraljevska bile su iz početka samo jedna, koju je na dvije razdijelio prijevod Aleksandrijski. A dio starozavjetne povjesti, što se nalazi u tim knjigama, znamenit je osobito s toga, što je u njemu uvedeno kraljevstvo i vlast se kraljevska uredila.

Prva knjiga počinje se povješću posljednja dva suca, naime velikoga svećenika Helija i proroka Samuela, pod kojima su se razvile prilike, da se uvede kraljevstvo, a zatim crta zgode prvoga kralja Saula sve do smrti mu; druga se pak bavi oko povjesti kralja Davida, te je pripovijeda do pred svršetak njegova vladanja.

3. Već Abrahamu i Jakobu obećao je Gospodin Bog, da će iz potomstva njihova izaći kraljevi; a Judi je opet rekao Jakob: »Ne će se odujmiti palica vladalačka od Jude i vogj od bedre njegove, dok ne dogje onaj, koji će da se pošlje i koji će biti očekivanje narodima«. Pa čini se, da je pisac I. i II. knjige Kraljevske uzeo sebi upravo to za svrhu, da pokaže, kako se je eto ispunilo obećanje dano Abrahamu i Jakobu, jer iz potomstva njihova počeše izlaziti kraljevi; a to je imalo biti ujedno jamstvo, da će se jednako izvršiti i obrečenje, što ga je dobio Juda[1]).

---

[1]) Isp. I. Mojs. 17, 6; 35, 11; 49, 8—12.

Ove su knjige i s toga značajne, što u njima prvi put dolazi ime, koje se poslije često spominje: מָשִׁיחַ, Christus, Pomazanik; a daje se ono i obećanomu spasitelju i kralju zemaljskomu[1]).

II. O postanku I. i II. knjige Kraljevske.

1. Budući da je u I. i II. knjizi Kraljevskoj opisana sva povjest Saulova, a i gotovo sva Davidova, to je jasno, da tih knjiga nije napisao Samuel, koji je umr'o još prije Saula[2]).

Ime pak »knjige Samuelove« nadješe im Židovi po svoj prilici zato, što Samuel, koji je i Saula i Davida pomazao za kraljeve i duhom svojim vodio, jest kao duša povjesti ovih knjiga i njihova duhovna sredina.

No kao sigurno može se uzeti, da je neznani pisac služio se spisima prorokâ Samuela, Natana i Gada, koji su zapisali djela kralja Davida prva i posljednja, t. j. svu njegovu povjest od početka do kraja. A opet kako je mladost Davidova prepletena mnogim zgodama Saulovim, to se po sebi razumije, da rečeni proroci ne bi bili dobro pokazali Davida za mladosti, kad ga ne bi bili predstavili u njegovu odnosu sa Saulom, te pobilježili i dotične zgode Saulove[3]).

2. A i doba se ne zna, kad su ove knjige napisane.

Čudno je, da gotovo svi meću njihov postanak u vrijeme nakon razdjeljenja zemlje na kraljevstvo Judejsko i kraljevstvo Israelsko, a ipak se na koncu druge knjige ne spominje smrt Davidova. Zaista teško je dokučiti, zašto bi pisac, pišući povjest Davidovu istom po smrti njegovoj, bio prešutio posljednje čase i smrt toga znamenitoga kralja[4]).

Primjedba ona I. 27, 6., da »Sikeleg pripada kraljevima Judejskim do današnjega dana«, ne vodi očito u doba, kada se već zemlja bila razdijelila na dva kraljevstva, te u kraljevstvu Judejskom izmijenilo više kraljeva. Jer nije izvjesno, da su nazivi »kralj Judejski« i »kralj Israelski« nastali tek poslije rečene diobe, nego su oni mogli se i otprije upotrebljavati, naime već u vrijeme, dok je po smrti Saulovoj David kraljevao nad plemenom Judinim, a Isboset,

[1]) I. Kralj. 2, 10; 24, 7.

[2]) I. Kralj. 25, 1; 28, 3—20.

[3]) I. Dnev. 29, 29. Samuel je dakako mogao zapisati samo djela Davidova »prva«.

[4]) U III. knjizi Kraljevskoj govor je o Davidu još samo 1, 1—2, 10.

sin Saulov, nad Israelom t. j. nad svijem ostalim plemenima[1]). Osim toga ništa ne smeta reći, da je ta primjedba dometak mlagje ruke, kao što se i u drugim knjigama nagje, da je ovda onda jasnoće ili potpunosti radi po koja riječ u poznije vrijeme dometnuta.

Nije dakle barem nevjerovano, da su ove knjige napisane još za života Davidova.

III. O ugledu I. i II. knjige Kraljevske.

1. Premda se ne zna, tko je napisao I. i II. knjigu Kraljevsku, a i vrijeme, kada su nastale, ne može se pravo odrediti, ipak njima pripada najveći historijski ugled. Jer, kako već napomenusmo, piscu nijesu manjkali pouzdani pisani izvori; a osim toga znamenita djela, što ih učiniše Samuel i prva dva kralja, nijesu jamačno Israelcima tako brzo iz pameti ispala, pa se je pisac mogao i tradicijom poslužiti. A da je on bio prost od svake jednostranosti i od svakoga zastranjivanja, pokazuje tim, što je sasma prostodušno iskazao i lijepe i ružne čine, ne mareći ni malo, hoće li se to komu dopasti ili ne[2]).

Protivnici historijskog ugleda ovih knjiga trude se dokazati, da u njima nije sve pravo u skladu, pače i očitih da ima suprotnosti, a navlastito ističu dvije.

I. U I. 7, 15. stoji, da je Samuel sudio Israelu svega vijeka svojega, a 8, 1. postavio je on sinove svoje za suce, te 12, 1—5. ostavio se vlasti sudačke.

No ovo se ne slaže samo u glavi onoga, koji nikada nije čuo, da ljudi, kad su jedan put postigli kakovu službu, zovu se po njoj i onda, kad je više djelovno ne izvršuju. Pošto je Samuel postavio sinove svoje za suce, i osobito nakon izbora Saulova za kralja, prestao je istina suditi, t. j. tužbe slušati i presude izricati, ali je ipak jednako ostao od Boga postavljeni sudac. Zato i David, gonjen od Saula, pribjegnuo je k njemu, kao vigjenijemu megju njima[3]).

II. Čude se, kako I. 17, 55—58. Saul ne pozna Davida, dok 16, 21—23. bio je David ne puno prije kod Saula u najvećoj milosti.

[1]) Isp. II. Kralj. 2, 4. 9. 10. 11.

[2]) Dosta je n. pr. samo pogledati II. Kralj. gl. 11., kako se tu otvoreno pripovijeda sramota Davidova.

[3]) I. Kralj. 19, 18.

No ovo se nema uzeti, da Saul Davida nije poznao lično, nego je pitao za njegove obiteljske prilike, budući da je David tada javno obratio na sebe pažnju svemu narodu, a trebalo je takogjer, da mu Saul prema svome obećanju dade i kćer svoju za ženu; prije pak nije bilo izvanjeg razloga, da se Saul brine, od kakova je roda njegov štitonoša [1]).

2. Već u starome zavjetu Isus, sin Sirahov, proslavljajući Samuela i Davida, potvrdio je istinost I. i II. knjige Kraljevske, jer ono, što one o tima ljudima kažu, temelj mu je, na kojem je osnovao njihovo proslavljanje. No još veća potvrda ima u novom zavjetu kao što za istinitost, tako i za božanski ugled tih knjiga. Sv. Pavao u svojoj besjedi, držanoj u Antiohiji Pisidijskoj, napominje im u kratko čitavu jezgru; a u poslanici Hebrejima uzima mjesto iz njih za pomoć svomu dokazivanju, da je Isus pravi Božji sin po naravi. Isus takogjer sam, da bi pokazao farisejima, kako učenici njegovi nijesu ništa zla učinili, kad, gladni budući, trgahu u subotu klasje, pozvao se na ove knjige, rekavši napasnicima: »Nijeste li čitali, što učini David, kad ogladnje, i oni koji bijahu s njim; kako ugje u kuću Božju, i hljebove postavljene pojede, kojih nije valjalo jesti njemu, ni onima, što su bili s njim, nego samim svećenicima?« Pa ako se još k tomu uvaži, da je Isus odmah s ovim, što je tu navedeno, spojio i jedno mjesto iz »zakona«, dodavši: »Ili nijeste čitali u zakonu, kako u subotu svećenici u hramu skvrne subotu, pa su bez krivice?« — onda se po gotovu vidi, koliko je on cijenio ove knjige [2]).

§. 32. Treća i Četvrta knjiga Kraljevska.

I. O sadržini i svrsi III. i IV. knjige Kraljevske.

1. Treća i Četvrta knjiga Kraljevska bile su takogjer isprva samo jedna, pa ju je na dvoje razdvojio prijevod Aleksandrijski.

Iskazavši svršetak vlade Davidove, opisuju ove dvije knjige Salomonov dolazak na prijestol, te pripovijedaju povjest Salomonovu, i po smrti njegovoj nesrećnu diobu zemlje na kraljevstvo Israelsko

[1]) Isp. I. Kralj. 17, 25—27.

[2]) Crkv. 46, 16—47, 13; Djel. Ap. 13, 20—22; Hebr. 1, 5 (isp. II. Kralj. 7, 14); Mat. 12, 1—8 (isp. I. Kralj. 21, 1—6. i IV. Mojs. 28, 9).

i kraljevstvo Judejsko; zatim crtaju zgode ta oba kraljevstva sve do njihove propasti, kad prvo zapade u ropstvo Asirsko a drugo u ropstvo Babilonsko.

2. Što se tiče svrhe, pisac ovih knjiga hotio je da pokaže, kako je narod oba kraljevstva zbog grijeha idolopoklonstva i neprestanog zanemarivanja opomena proročkih sve dublje padao u iskvarenost i kopao sebi propast; a tim je pisac želio orazumiti svoje plemenike, da njihova sva sreća stoji do vjernosti, s kojom služe Bogu.

II. O postanku III. i IV. knjige Kraljevske.

1. Četvrta se knjiga Kraljevska završuje tim, kako su Haldeji pod svojim kraljem Nabuhodonosorom razorili grad Jerusalem i sve u njemu sa zemljom poravnili; a čisto na koncu još je u kratko napomenuto, da je kralja Joahina (Jehoniju), koji je bio odveden u Babilon u sužanjstvo jedanaest godina prije razora Jerusalema, trideset sedme godine njegova robovanja izvadio iz tamnice Nabuhodonosorov sin i u kraljevanju nasljednik Evilmerodah. Dakle prije tih dogagjaja III. i IV. knjiga Kraljevska u svojem sadašnjem obliku nijesu napisane. Ali čini se ipak, da su pisane prije nego li se je svršilo ropstvo Babilonsko, jer teško bi bio pisac propustio spomenuti izbavljenje i povratak iz ropstva, da je pisao nakon toga [1]).

2. Tko je III. i IV. knjigu Kraljevsku napisao, ne zna se. Mnijenje, koje ih dovodi od proroka Jeremije, ne čini se dosta vjerovano, a to s razloga, što Jeremija nije više živio, kad je kralj Joahin izvagjen iz tamnice. S toga kad bi se i dokazalo, da im je pisac Jeremija, moralo bi se barem to dopustiti, da je zadnje retke o pomilovanju Joahinovu dometnula poznija ruka [2]).

III. O ugledu III. i IV. knjige Kraljevske.

1. Djela svih kraljeva, kojih se povjest nalazi u III. i IV. knjizi Kraljevskoj, zapisana su od suvremenih pametara, koji su lako saznali, što se je god dogodilo. A tolika je bila njihova otvorenost, da se veća ne može željeti. Ništa ne taje, ništa ne prikrivaju, ništa

[1]) Čitaj IV. Kralj. gl. 25.

[2]) Jerusalem je razoren godine 588. prije Krista; a Joahin, koji je zarobljen jedanaest godina pred razor, bi pomilovan istom dvadeset i šest godina nakon toga dogagjaja; dok pete godine iza razora Jeremija nije bio već u životu.

ne izvraćaju, već sve onako crtaju, kako su vidjeli i čuli. Daleko budući od svakoga laskanja, i ništa drugo nemajući pred očima do samo istinu, iskreno i bez okolišenja pripovijedaju nedjela opakih kraljeva, kao i slavne čine bogoljubivih, pa i koje hvale, opet njihove pogrješke mukom ne mimoilaze. Pisac dakle ovih knjiga imao je čiste izvore, i zato je njegov historijski ugled svijetao. Na te izvore pisac često upućuje čitatelje, a jesu: dnevnici Salomonovi te kraljeva Israelovih i Judinih [1]).

Nego promisao je Božji hotio, da su se sve do našega vremena sačuvali spomenici, kojima stari kraljevi Misirski, Asirski, Haldejski i Moapski proslavljahu svoje pobjede, ili nastojahu što staviti u pamćenje, pa njihovi natpisi, srećno protumačeni, posvjedočavaju takogjer istinu ovih knjiga. A ako se baš sve, što se u njima čita, nije moglo još do sada ovim načinom potkrijepiti, to im ni malo ne umanjuje vjere; jer djelo povjesno, koje se s pouzdanim spomenicima drugih naroda potpuno slaže u svemu onome, što se god može s njima isporediti, zaslužuje za cijelo, da mu se vjeruje i u drugom, što se ne može isporediti samo poradi nestašice takovih spomenika [2]).

Jedina poteškoća, što se iznosi suprot historijskome ugledu III. i IV. knjige Kraljevske, uzima se iz hronologije. Pisac naime ne propušta kod svake pojedine i Judejske i Israelske vlade zabilježiti i godine, i dobro vodi račun o tom, u kojoj je godini kojega kralja Judejskoga stupio na prijestol suvremeni kralj Israelski i naprotiv; ali brojevi mu se pravo ne slažu niti izmegju sebe niti s poznatom hronologijom drugih naroda.

No ova razlika u hronologiji mogla je nastati iz više uzroka. Jamačno nitko ne će tvrditi, da su godine, što se davaju pojedinim kraljevima, vazda pune, jer lako tu manjka po koji mjesec a i po više mjeseci. Osim toga i to je moguće, da kadšto, gdje je otac uzeo sina za druga u vladanju, računa se i jednome i drugome ono vrijeme, dok su zajedno vladali. Po gotovu pak ne smije se smetnuti

[1]) »Liber verborum dierum Salomonis« napominje se III. Kralj. 11, 41; »Liber verborum dierum regum Israel« napominje se osamnaest puta: III. Kralj. 14, 19; 15, 31; 16, 5. 14. 20. 27; 22, 39; IV. Kralj. 1, 18; 10, 34; 13, 8. 12; 14, 15. 28; 15, 11. 15. 21. 26. 31; »Liber sermonum dierum regum Juda« napominje se petnaest puta: III. Kralj. 14, 29; 15, 7. 23; 22, 46; IV. Kralj. 8, 23; 12, 19; 14, 18; 15, 6. 36; 16, 19; 20, 20; 21, 17. 25; 23, 28; 24, 5.

[2]) Te je spomenike sabrao i protumačio G. Brunengo u svojem djelu: L' Impero di Babilonia e di Ninive, osobito vol. I. cc. 20. 24. 25. 26. 27., vol. II. cc. 31. 32. 33. 34. 40. 46. 47. 48. 52.

s uma, da su se prepisivanjem mogle i u brojeve godina uvući pogrješke. S druge opet strane jednako su nepouzdani i hronologijski izvještaji drugih naroda. Navlastito što se tiče podataka Asirskih, koji se još najvećma uvažavaju, a iskali bi, da se umanji broj godina kraljeva Judejskih i Israelskih, i za te podatke jedni misle, da su prekinuti, a drugi im sumnjaju o ispravnosti; premda su inače Asirski natpisi s toga ne malo znameniti, što potvrgjuju red kraljeva, po kome su, kao i u našim knjigama Kraljevskim, isti kraljevi Judejski i Israelski bili suvremenici istima kraljevima Asirskim. Sve ovo eto pokazuje, da ta nejasnoća hronologijska ni malo ne dira u historijsku vjernost III. i IV. knjige Kraljevske u ostalim stvarima [1]).

2. Već u starome zavjetu Isus, sin Sirahov, govoreći o Salomonu, Ezekiji, Josiji, Iliji i Eliseju, gotovo sve, za što ih hvali, uzeo je iz III. i IV. knjige Kraljevske. U novom pak zavjetu tima se knjigama služi sam Spasitelj svijeta; jer da pokudi književnike i fariseje, doziva im u pamet kao stvar svima poznatu čin kraljice Sapske, koja nije žalila iz daleka doći, da čuje mudrost Salomonovu; i opet u svome govoru u zbornici Nazaretskoj, da pokaže, kako Bog ne gleda, tko je tko, spominje milost, što bi u vrijeme Ilijino učinjena udovici u Sarefti Sidonskoj, i za proroka Eliseja Naamanu Sircu. Odatle je jasno, da je i božanski ugled ovih knjiga potpuno utvrgjen [2]).

§. 33. Dvije knjige Dnevnika.

I. O sadržini i svrsi Dnevnikâ.

1. U Hebrejskom zovu se ove knjige דִּבְרֵי הַיָּמִים, a to znači: Riječi dnevne ili Izvještaji o dnevnim dogagjajima. Sedamdesetorica im nadje ime Παραλειπόμενα, koje će reći: Stvari izostavljene; a osniva se ono na mišljenju, da ove knjige u glavnome nijesu drugo do samo neka dopuna četirima knjigama

[1]) Onomu pak, koji bi u tom brojenju vremena hotio imati veću sigurnost, nego je moguće, dobro kaže sv. Jeronim: »Relege omnes et Veteris et Novi Testamenti libros, et tantam annorum reperies dissonantiam, et numerum inter Judam et Israel, id est, inter regnum utrumque confusum, ut hujuscemodi haerere quaestionibus, non tam studiosi, quam otiosi hominis esse videatur«. Ad Vital. ep. 72, 5 (Migne P. L. 22, 676).

[2]) Vidi Crkv. 47, 14—49, 9; Mat. 12, 42. i III. Kralj. 10, 1—13; Luk. 4, 24—27. i III. Kralj. 17, 7—16. te IV. Kralj. 5, 1—19.

Kraljevskim[1]). Isto ime polatinjeno došlo je i u Vulgatu, gdje ove knjige imaju natpis: Paralipomena. Megjutim to se dopunjivanje ka knjigama Kraljevskim može u ovima zapaziti samo ovda onda, dok općenito su one u biranju predmeta posve samostalne. Zato bolje stoji prema njima naziv: Chronica, koji im se takogjer daje, a začetnik mu je sv. Jeronim[2]). Ovaj izraz: Chronica, upravo kao i naš Hrvatski: Dnevnici, dosta zgodno odgovara pomenutomu već Hebrejskome imenu.

I dvije knjige Dnevnika bile su iz početka jedna samo knjiga, od koje je načinio dvije prijevod Aleksandrijski.

2. Prva knjiga iznosi ponajprije popis rogjenja počevši od Adama; a zatim, napomenuvši u kratko smrt Saulovu, pripovijeda povjest Davidovu, ističući najviše ono, što je David učinio, da se uredi i umnoži služba Božja. Druga se knjiga bavi povješću Salomonovom i kraljeva iz doma Davidova, osobito onih, što su se većma brižili za hram i službu Božju; a na svršetku jošte izvješćuje, kako je zarobljenicima Babilonskim bilo dopušteno, da mogu slobodno vratiti se u svoju domovinu.

Kako se dakle u ovim knjigama nalazi u glavnim crtama sva povjest od prvoga čovjeka do poslije ropstva Babilonskoga, zato nije neudesno, kad ih sv. Jeronim zove izvatkom iz staroga zavjeta[3]).

3. Budući da je pisac Dnevnikâ sve ono pomno sabrao, što očigledno pokazuje, kako sva sreća ili nesreća naroda stoji do vjere ili nevjere u opsluživanju službe Božje i obdržavanju zakona, to mu je, čini se, bila svrha, da opomene vrativše se iz sužanjstva Židove, neka živo prionu za svoje bogoštovlje i k svome zakonu, a progju se svakog druženja s nevjernicima.

II. O postanku Dnevnikâ.

1. Premda knjige Dnevnika kazuju zgode samo do u početak ropstva Babilonskoga, ipak je besumnjivo, da su napisane istom nakon ropstva. Razabira se to odatle, što je u prvoj knjizi potomstvo Davidovo iskazano ća do unučadi Zorobabela, koji je kao namjesnik

---

[1]) Παραλειπόμενα od παραλείπω = izostaviti što, osobito u govoru i pripovijedanju.

[2]) Sv. Jeronim, Prolog. galeat.

[3]) Sv. Jeronim: »Paralipomenon liber, id est, Instrumenti Veteris ἐπιτομή, tantus ac talis est, ut absque illo si quis scientiam Scripturarum sibi voluerit arrogare, seipsum irrideat«. Ad Paulin. ep. 53, 7 (Migne P. L. 22, 548).

kralja Persijskoga odveo prvo mnoštvo iz Babilonije na razvaline Jerusalemske, i što je drugoj na koncu dodana odredba, kojom je sužanjstvo ukinuto[1]).

2. Tradicija proglašuje Ezdru piscem ovih knjiga. A dokazuje se to osobito tim, što Dnevnici svojim sadržajem i po svojoj svrsi lijepo odgovaraju nastojanju Ezdrinu nakon ropstva, da se narod uputi zakonu Mojsijevu; jer kako je Ezdra toj namisli bio posvetio sav svoj život, tako je lako u to ime napisao i ovo djelo.

III. O ugledu Dnevnikâ.

1. Historijski ugled Dnevnikâ ujamčen je dovoljno tim, što se oni potpuno podudaraju sa ostalim svetim knjigama. A kako i ne bi, kad se je pisac služio znamenitim i autentičnim izvorima, koje na mnogim mjestima izrijekom napominje; to su osobito: knjiga o kraljevima Israelovim i Judinim, te spisi prorokâ, što su se za zbivanja tih dogagjaja trudili oko religijosnoga života u narodu; najstariji pak popis rogjenja našao je u I. knjizi Mojsijevoj[2]).

Neki povod napadanju na istinitost Dnevnikâ dade II. 21, 12., gdje se pripovijeda, kako je prorok Ilija poslao pismo kralju Judejskomu Joramu, sinu Josafatovu, naprijed mu kazujući veliko zlo, što će njegovih radi grijeha zadesiti narod i dom njegov i njega sama; kad li tamo Ilija tada ne bijaše više na zemlji, jer po IV. Kralj. 2, 11. on bi još za vladanja Josafatova uzet u viharu na nebo.

No tko stvari dobro luči, ne će naći u tom nikake osobite teškoće. Istina, onoga glasovitoga proroka Ilije, koji se u III. Kralj. 17, 1. i drugdje imenuje Tesbićanin, nije onda više bilo na svijetu, i po tom on nije mogao napisati i poslati rečeno pismo. Ali zar ne bi mogao biti i drugi prorok pod imenom Ilija, koji je to učinio? Što se pak o ovom drugom proroku Iliji ništa dalje ne zna, to samo po sebi ništa protivu ne dokazuje[3]).

---

[1]) I. Dnev. 3, 19—24; II. Dnev. 36, 22. 23. — Tada sa Zorobabelom vratilo se u domovinu nešto više od 42.000 ljudi. Pa kako je megju njima bilo ih još najviše od plemena Judina, to se poslije povratka iz sužanjstva svi sinovi Israelovi prozovu Judeji ili Židovi. — O drugim njihovim starijim imenima vidi na strani 66. u tekstu i u napomeni 1.

[2]) Isp. I. Dnev. 5, 17; 7, 2; 9, 1; 27, 4; 29, 29; II. Dnev. 9, 29; 12, 15; 13, 22; 16, 11; 20, 34; 25, 26; 26, 22; 28, 26; 32, 32; 33, 18. 19.

[3]) Djelovanje proroka Ilije Tesbićanina trajalo je po prilici od 920—902. prije Krista; Josafat je kraljevao od 919—895., a sin mu Joram od 895—889. prije Krista.

U ostalom prosto je takogjer držati i još se najpriličnije čini, da bi tu mjesto Ilije valjalo čitati Eliseja, koji je onda živio. Jer od starozavjetnih svetih knjiga nema nijedne, u koju bi se prepisivanjem bilo uvuklo toliko pogrješaka, osobito što se tiče imenâ i brojeva, koliko u Dnevnike; pa zato u imenima i u brojevima nijesu Dnevnici vazda dosta pouzdani.

Tako, da još jedno spomenemo, ako i pored svega negdašnjega bogatstva dragocjenim metalima ne izgleda ipak vjerovano, da je David, kako se veli I. 22, 14. pripravio za gradnju hrama u Jerusalemu sto tisuća talenata zlata i tisuću tisuća talenata srebra, to se tim samo izriče sumnja o vjernosti prijepisa; dok drugi opet misle, budući da tako golema svota nije mogla biti potrebna, da se izgradi i najljepše uredi hram, s toga da te brojeve, premda po sebi odregjene, valja uzeti u tom samo smislu, da se je njima hotjelo naznačiti nešto preko mjere veliko i obilno, kao da' se reklo: David je pripravio za dom Gospodnji silno mnogo[1]).

No ovo i ovakovo štogod ni malo nije kadro potamnjeti istinitosti piščeve.

2. Za božanski pako ugled Dnevnikâ svjedoči Crkva starozavjetna i novozavjetna; jer kao što ih je Crkva starozavjetna vazda imala u svojem kanonu, tako ih ima jednako i novozavjetna i služi se njima kao bogodanima. U novome zavjetu upotrebljava ih Isus, kad kori književnike i fariseje krvlju Zaharije sina Barahijina, kojega ubiše megju hramom i oltarom[2]).

§. 34. Dvije knjige Ezdrine.

I. O sadržini i svrsi knjiga Ezdrinih.

1. Od dvije knjige, koje su općenito poznate pod imenom knjiga Ezdrinih, u Hebrejskoj Bibliji prva ima natpis: knjiga Ezdrina, a druga: knjiga Nehemijina. Od ovoga Hebrejskog naziva za te knjige ne razlikuje se puno ni Vulgatin; jer i u Vulgati stoje one pod natpisom: knjiga prva Ezdrina, i: knjiga Nehemijina, koja se i Ezdrina druga zove. Tako su pak te knjige predmetom i čitavom uredbom jedna s drugom u tijesnoj svezi, da se gotovo više mogu držati za dvije česti jednoga istog djela, nego

[1]) Hebrejski zlatni talenat iznosio je 162000 kruna, a talenat srebrni 9000 kruna.

[2]) Isp. Mat. 23, 35. i II. Dnev. 24, 18—22.

li za djela različna. S toga ih posve pravo obuhvatismo zajedničkim imenom dvije knjige Ezdrine, navlastito kad se zna, da su i one isprva bile ujedinjene u jedan svezak, koji bi na dvoje razdvojen kao i u drugima već pomenutim tek u prijevodu Aleksandrijskom.

2. Prva knjiga spominje najprije dopuštenje kralja Cira Velikoga, da se zarobljenici Babilonski mogu slobodno vratiti u domovinu, te opisuje sam povratak i nastojanje oko zidanja novoga hrama; potom izvješćuje, kako je opet poslije, dok je kraljevao Artakserkse (I. Dugoruki), odveo Ezdra, svećenik od roda velikosvećeničkoga, znatno mnošto Židova iz Babilonske u Jerusalem, i došavši onamo uzeo popravljati pokvarene običaje narodne i razdrešivati ženidbe s tugjinkama. Druga knjiga pripovijeda, što je iza onih dogagjaja, što se nalaze u knjizi prvoj, učinio za narod Židovski Nehemija, peharnik Artakserksov. Nehemija naime doznavši za žalosno stanje naroda u Palestini, dogje s pismom od kralja u Jerusalem i opravi zidove gradu; a zatim nastojaše zajedno s Ezdrom, da se življenje narodno udesi po zakonu Mojsijevu. Nakon trugjenja od dvanaest godina vrati se Nehemija u Persiju ka kralju; ali čuvši, da se je narod za izbivanja njegova opet pokvario, naročito da se opet stao ženiti tugjinkama, dogje natrag u Jerusalem i krjepko prione, da istrijebi zle običaje[1]).

3. Budući da se Cirovom odredbom, kojom je ukinuto ropstvo Babilonsko, i Dnevnici završuju i počinju knjige Ezdrine, s toga je jasno, da se knjige Ezdrine moraju uzeti samo za nastavak na povjesni izvještaj Dnevnikâ.

4. Svrha je knjigama Ezdrinim, da opisavši državno i duševno obnovljenje naroda, potaknu potomstvo na bogodavnu revnost. Jer u tom se vidi osobiti promisao Božji, što je i iste neznabožačke vladaoce narodu umilostivio, te su mu dopustili, da ide na svoju postojbinu, i bili mu na ruci, da se uredi po svom načinu; a poznije pokoljenje neka to zna i trsi se, da očuva ono, što je već bilo izgubljeno, ali je po dobroti Gospodnjoj opet zadobijeno.

II. O postanku knjiga Ezdrinih.

U jednom dijelu prve knjige (7, 27—9, 15) govori se o Ezdri u prvome licu. Pa to je potvrda tradiciji, koja Ezdru drži za pisca ove knjige.

[1]) Tom prilikom Nehemija otjera od sebe Manasija, sina velikoga svećenika Jojade, što se oženio tugjinkom. Tada Manasije ode k tastu svome Sanabalatu,

A tako isto nema sumnje, da je i veći dio druge knjige napisao Nehemija, jer on tu takogjer dolazi u prvom licu (1, 1—7, 73. i 13, 1—31). Ostalo opet umetnuo je ili Nehemija sam, ili lako Ezdra, jer po pričanju stare tradicije Ezdra je uredio i ovu drugu knjigu, upotrijebivši dakako vjerno zapise Nehemijine s prvim licem.

U prvoj knjizi uz jezik Hebrejski ima nešto napisano i Haldejski [1]).

III. O ugledu knjiga Ezdrinih.

1. O historijskom ugledu knjiga Ezdrinih ne može se podići nikakova sumnja barem u onim dijelovima, gdje Ezdra i Nehemija govore u prvom licu i pokazuju, da su oni to sami napisali. Ali nije manje ujamčena istinitost i ostaloga, jer se sve osniva na javnim ispravama, kao što su: popisi porodički i pisma vladalačka. A navlastito što se kazuje o bijednom stanju Židova nakon povratka iz ropstva, o silnim njihovim neprilikama i o nemarnosti za obdržavanje zakona, to potvrgjuju u svojim spisima i tri zadnja manja proroka.

2. Božanski pako ugled knjiga Ezdrinih posvjedočava tradicija; jer njih je onako vazda imala u svojem kanonu Crkva starozavjetna, kao što ih ima i novozavjetna, te se ne nalazi nijedan spisak svetih knjiga staroga zavjeta, u kojem ne bi i one bile [2]).

§. 35. Knjiga Tobijina.

I. O sadržini i svrsi knjige Tobijine.

1. Israelci odvedeni u ropstvo Asirsko imali su trpjeti svakovrsno pritješnjavanje, te poimence bilo im gotovo posve zabranjeno vršiti javno djela bogoštovna, i manjkala im svaka utjeha riječi Božje iz usta svećeničkih i proročkih. Pa premda su sami bili krivi, što ih je zadesila ta nesreća, Bog ih ipak u svojem ljubeznom promislu nije ostavio bez pomoći. Najljepši dokaz tomu daje povjest pobožnoga Tobije, zapisana u knjizi, koja ima njegovo ime.

koji je bio Persijski namjesnik u Samariji; a Sanabalat sagradi Samarjancima na brdu Garizimu hram po obliku od hrama Jerusalemskoga, te velikosvećenstvo preda zetu svomu Manasiju, da ostane nasljedno u njegovoj porodici. Isp. P. Schegg, Biblische Archäologie, str. 463., Freiburg im Breisgau 1887.

[1]) Na jeziku je Haldejskom I. 4, 8—6, 18.

[2]) O knjigama apokrifnim III. i IV. Ezdrinoj vidi na strani 24. i 25. i na 25. u napomeni 1.

2. Ova knjiga pripovijeda, što je sve dobra činio Israelac Tobija svojim plemenicima u ropstvu Asirskom, te kako je s velikom strpljivošću podnosio teško kušanje što ga bilo stiglo. Pa jer je on svega vijeka svojega i u dobru i u zlu na umu imao Boga, i čuvao se, da ikada pristane na grijeh i zaboravi zapovijesti Gospodina Boga svojega, Bog mu njegovu dobrotu obilno nagradi, udijelivši silna dobročinstva njemu i obitelji njegovoj.

3. Svrha je knjizi Tobijinoj: s jedne strane da preporuči, kako treba dok imamo vremena da činimo dobro svima, a osobito drugarima u vjeri; s druge opet da pokaže, kako onima, koji ljube Boga, sve i sama zemaljska bijeda ide na dobro [1]).

II. O postanku knjige Tobijine.

1. U vrijeme sv. Jeronima nalazio se je od knjige Tobijine tekst Haldejski, ali se kasnije izgubio, te se u opće pravo ne zna, da li je ona bila originalno napisana Hebrejski ili Haldejski. Original sada zamjenjuju dva poglavita i autentična prijevoda, Grčki Sedamdesetoričin i Latinski Vulgatin, koji se u svemu bistvenome megju sobom slažu, te su oba mnogovječnom porabom u Crkvi katoličkoj odobrena. Nego u naše doba našao se opet nekaki Haldejski eksemplar od ove knjige [2]).

2. Pisac je knjige nepoznat. No nije nevjerovano, da su Tobija i sin mu imenjak sami zapisali barem glavnije od onih dogagjaja, što ih doživješe. Jer angjel Rafael, koji bi im s neba poslan u pomoć, naložio im je po Grčkom tekstu: »I zapišite u knjigu sve, što se je dogodilo«; a Grčkomu se tekstu u tom ne protivi Vulgata, nego se s njim posve lijepo podudara, budući da njezino: »A vi pripovijedajte sva divna djela Božja« nipošto ne isključuje pisanje, nego dapače uključuje kao ponajbolji način razglasiti što, te i poznijemu svijetu učiniti na znanje. Cijela dakako knjiga, u kojoj se pripovijeda i smrt Tobije starijega i mlagjega, mogla je biti dogotovljena istom kasnije, kad oni već preminuše [3]).

[1]) Isp. Gal. 6, 10; Rimlj. 8, 28.

[2]) O Haldejskom tekstu knjige vidi kod sv. Jeronima: Praefatio in Tobiam. — A o Haldejskom eksemplaru, što je nagjen u Bodlejevoj biblioteci u Oxfordu, i godine 1877. objavljen, u kratko izvještava Zeitschrift für katolische Theologie, Innsbruck 1878., str. 216—222.

[3]) Tob. 12, 20: Grčki: καὶ νῦν ἐξομολογεῖσθε τῷ θεῷ, διότι ἀναβαίνω πρὸς τὸν ἀποστείλαντά με, καὶ γράψατε πάντα τὰ συντελεσθέντα εἰς βιβλίον.

III. O ugledu knjige Tobijine.

1. U knjizi se Tobijinoj nipošto ne nalazi samo vješto izmišljena priča, da se njom pokaže, kakav treba da je krjepostan život u vrijedna oca i valjana sina, te da se proslavi mudrost i dobrota Božjega promisla, nego se pripovijeda istiniti dogagjaj. Ovo se razabira iz sveze, što je ova pripovijest ima s drugima poznatim i znamenitim činjenicama, kakove su: sužanjstvo Asirsko i poraz Senaheribov pod Jerusalemom; kao i odatle, što se u njoj pomno napominju ličnosti, mjesta i vrijeme. A po gotovu valja to držati zato, što tako uči besprestana tradicija Židovska i kršćanska.

2. Židovi i protestanti ne priznaju ove knjige za kanonsku, no svjedočanstva najstarijih otaca razbijaju svaku sumnju o njezinu božanskom ugledu. Već megju ocima apostolskim služio se njom sv. Polikarpo; na Istoku na koncu 2. vijeka navodi je Klemento Aleksandrijski pod imenom ἡ γραφή, a za njim Origen, sv. Atanasije Veliki i svi mlagji; na Zapadu opet u početku 3. vijeka upotrebljava je kao knjigu bogodanu sv. Ciprijan, a isto čine poslije sv. Hilarije i sv. Ambrosije. Pa tako oci, uzimajući bez prekida ovu knjigu za božansko pismo, svjedoci su, da je i ona zajedno sa ostalim svetim knjigama predana Crkvi od apostolâ. U ostalom kako je knjiga Tobijina već za prvih vijekova bila poznata megju kršćanima, pokazuje i to, što se na starim spomenicima kršćanske umjetnosti najčešće nalazi slika Tobije mlagjeg i starijeg[1]).

Osobito je čudna jedna primjedba, što je neki racijonalisti, povodeći se za starim hereticima, iznose protiv božanstvenosti knjige

---

Latinski: »Tempus est ergo, ut revertar ad eum, qui me misit; vos autem benedicite Deum, et narrate omnia mirabilia ejus«.

[1]) Sv. Polikarpo, Epist. ad Philippenses 10 (Migne P. G. 5, 1019); Klemento Aleksandrijski, Strom. VI. 12 (Migne P. G. 9, 324); Origen, De Orat. 11. 14. 31 (Migne P. G. 11, 448. 461. 553); sv. Atanasije Veliki, Apol. c. Arian. 11; Apol. ad Const. 17 (Migne P. G. 25, 268. 616); sv. Ciprijan, De Mortalit. 10; De Opere et Eleemosynis 5. 20; De bono patientiae 18; Testimon. I. 20; III. 1. 62 (Migne P. L. 4, 588. 606. 617. 634. 689. 728. 729. 767); sv. Hilarije, In Ps. 129, 7 (Migne P. L. 9, 722); sv. Ambrosije ovako počinje svoju knjigu o Tobiji: »Lecto prophetico libro qui inscribitur Tobias, quamvis plene vobis virtutes sancti prophetae Scriptura insinuaverit, tamen compendiario mihi sermone de ejus meritis recensendis et operibus apud vos utendum arbitror; ut ea quae Scriptura historico more digessit latius, nos strictius comprehendamus, virtutum ejus genera velut quodam breviario colligentes«. (Migne P. L. 14. 797). Isp. takogjer Heuser in Realencyclopaedie für christl. Alterth. II. p. 871 s., i vidi, što rekosmo o starim slikama na strani 41 s.

Tobijine; naime, da je angjel Rafael lagao, kad se je 5, 5—19. Tobiji mlagjemu i starijemu predstavio, da je on izmegju sinova Israelovih a zove se Azarija, sin velikoga Ananije. Jer jedva treba i spominjati, da angjel, uzevši obličje nekoga Israelca, mogao je sebi nadjenuti i njegovo ime, i pod imenom se njegovim predstaviti, kad ga je izvanka zaista predstavljao. Pa kao što nije laž, ako mi videći čiju sliku rečemo: to je taj; tako isto nije lagao ni angjel nazvavši sebe imenom onoga, čije je imao lice[1]).

Nešto u opće o načinu pojavljivanja angjelskoga u Bibliji i napose o pojavi angjela Rafaela u knjizi Tobijinoj.

1. Kako je angjel po jestastvu svome ili po naravi svojoj biće duhovno i potpuno, po tome on se ne može s tijelom tako ujediniti, da bi otuda nastalo jedno bistvo, nego i nakon takova ujedinjenja bistvo angjelovo i bistvo onoga tijela ostaju dva različita bistva. Zato kada se angjel, bio dobar ili zločest, pojavi u tijelu, nipošto ono tijelo ne izagje dio njegove osobe, već on u taj čas u njemu samo nastava kao u stvari tugjoj, i služi se njim za svoje ciljeve kao orugjem.

2. Pita li se pak za narav takovih primljenih tjelesa s obličjem čovječjim, naići će se na dva protivna mišljenja. Jedni drže takova angjelska tjelesa, a još više gjavolska, samo za nekaka fantastična bića, koja nastanu djelovanjem na ćutila ljudska; drugi opet sude, da su to prava ljudska tjelesa s pravim mesom i s pravim kostima.

3. Nema sumnje, da su duhovi kadri tako djelovati ljudima na ćutila, da ljudi misle, pred njima se nahode i oni zapažaju prava tjelesna obličja. Pa ovako se mogu i moraju tumačiti mnoge pojave angjelske i osobito

---

[1]) K tomu može se još dodati, da je angjel mogao to s većim pravom nadjenuti sebi takovo ime, što ono po svome značenju njemu vrlo lijepo pristaje. Jer: »sinovi Israelovi« kao narod izabrani »tip su djece milošću posinjene Bogu«; »Azarija« Hebrejski עֲזַרְיָה dovodi se od עָזַר = pomagao je, i od יָהּ (pokraćeno iz יְהוָה) = Gospodin, te znači »Gospodin pomaže« ili »pomoć Gospodnja«; »Ananija« Hebrejski חֲנַנְיָה dolazi takogjer od חָנַן = smilovao se je, i opet od יָהּ = Gospodin, te će reći »Gospodin je milosrdan i smiluje se« ili »milosrgje Gospodnje«. Po tom ono ime: »Ja sam Azarija, sin velikoga Ananije, izmegju sinova Israelovih«, može se ovako zgodno opisati: »Ja sam Pomoć Gospodnja, čedo velikoga Milosrgja Gospodnjega, Posinak Božji«. A ne stoji li ovaj naziv prekrasno u svezi sa zadatkom i poslanjem, što ga je tada imao angjel Rafael?

gjavolje. Ali što se tiče pojava angjelskih u Bibliji, uzimaju bogoslovci u opće tako jednoglasno prava tjelesa, da bi, kako veli Francisko Suarez, bila drskost to nijekati. Razlog tomu kaže sv. Toma Akvinski, a jest, što ono, što se kome samo utvori po vigjenju fantastičnom, nije drugo do puka utvara, koja se nalazi tek u fantasiji onoga, koji vidi; pa zato i ne vide toga svi bez razlike. A Sveto Pismo kad i kad pripovijeda takove pojave angjelske, koje su svi mogli vidjeti; kao što one angjele, što se ukazaše Abrahamu, vidjeli su i on i sva njegova obitelj i Lot i Sodomljani; na isti način i angjela, koji se očitovao Tobiji, svi su vidjeli. Odatle je jasno, da se je to dogodilo u vigjenju tjelesnom, po kojem se vidi ono, što se nahodi izvan motrioca; pa zato i mogu to svi vidjeti. Predmet pako ovakovu vigjenju drugo biti ne može osim tijela[1]).

4. Ali ako se i mora uzeti, da je u takovim pojavama u opće pravo tijelo, ne smije se ipak misliti, da je to pravo tijelo čovječje. Ovo se može to manje dopustiti, što pravo tijelo čovječje može nastati samo pod uticajem duše čovječje.

5. Istina, ne da se poricati, da dusi mogu primiti i takova tjelesa, što su već otprije sagragjena pod uticajem duševnih životnih sila i nahode se u prirodi. Tako je n. pr. općenito mnijenje, da je zmija u raju, kojom se poslužio sotona, da zavede prve ljude, bila naravna tjelesna zmija.

No čini se, da se spajanje s tijelom na ovaj način ipak rijetko dogagja, kako se može razabrati otuda, što ovakove pojave obično u čas osvanu i u čas izniknu.

Naročito, što se tiče živih ljudi, nečuveno je, da bi se to kad dogodilo, a i nedostojno se čini, da bi se razumno biće upotrijebilo za čije prosto orugje. — Gjavolski je doduše duh već mnogo puta unišao u tijelo i živa čovjeka, u njemu nastavao i na nj djelovao, uznemirujući ćutila i udove, ili čovjeka na različite načine kinjeći, a kadšto dajući mu i neobičnu silu; ali to će reći tijelo samo podsjesti ili učiniti bjesomučnim,

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Respondeo dicendum quod quidam dixerunt angelos nunquam corpora assumere, sed omnia, quae in Scripturis divinis leguntur de apparitionibus angelorum, contigisse in visione prophetiae; hoc est secundum imaginationem. Sed hoc repugnat intentioni Scripturae. Illud enim, quod imaginaria visione videtur, est in sola imaginatione videntis; unde non videtur indifferenter ab omnibus. Scriptura enim divina sic introducit interdum angelos apparentes, ut communiter ab omnibus viderentur; sicut angeli apparentes Abrahae visi sunt ab eo, et a tota familia ejus, et a Loth, et a civibus Sodomorum. Similiter angelus, qui apparuit Tobiae, ab omnibus videbatur. Ex quo manifestum fit hujusmodi contigisse secundum corpoream visionem, qua videtur id quod positum est extra videntem; unde ab omnibus videri potest. Tali autem visione non videtur nisi corpus. Cum igitur angeli neque corpora sint, neque habeant corpora naturaliter sibi unita, relinquitur quod interdum corpora assumant«. Summa theol. 1. p. q. 51. a. 2. Isp. Fr. Suarez, De Angelis l. VIII. c. 33. n. 5.

a nipošto ne znači primiti ga pod svoje, jer za ovo potonje se ište, da je duh ne samo u tijelu nazočan svojim bistvom te ga giblje, nego takogjer, da je nakan preko njega učiniti se vidljiv i predstaviti se. No gdje može biti ta nakana, pokazati se preko živa tijela bića razumna, ako duh nema nikaki dostojan i pošten cilj, za kojim ide; a čini se, da i promisao Božji takovu duhu ne bi mogao toga dopustiti. Ovo tumačenje, koje je sv. Tome Akvinskoga, ima svoj temelj i u općenitom poimanju, po kojem se gjavol najobičnije ukazuje u liku nenaravnom i odurnom, ili u obličju kojega zvjereta, jer to je jamačno najprikladnije, da se pokažu njegova svojstva[1]).

6. Ako li bi se pak angjel pojavio u mrtvu tijelu kojega pokojnika, što je dakako po sebi moguće, opet pravo govoreći ne bi se moglo kazati, da se je ukazao u tijelu čovječjem, jer mrtvo tijelo, premda je materijalnom stranom posve jednako sa živim, može se samo u smislu analognom zvati tijelo čovječje.

7. Po tom dakle čini se, istinu valja tražiti u sredini izmegju ona dva pregje rečena protivna mišljenja: tijelo angjelsko u pojavama nije općenito govoreći fantastično, ali nije ni pravo tijelo čovječje, nego je nekakovo tijelo materijalno, koje je spoljašnjošću svojom posve nalik na čovječje.

Ovakovo tijelo materijalno može angjel, kad zatreba, i sam sebi načiniti. Budući da angjeli prijeko dobro znadu naravne tvari i sile, a uz to su snagom veoma jaki i okretni, s toga su oni kadri izvesti bistva, koja se po spoljašnjosti i materijalno ni u čemu ne razlikuju od tijela čovječjega i životinjskoga. To oni jamačno mogu, sve ako su za gragjenje takova tijela potrebne i kakove veće sile od običnih fisičkih i kemijskih. Jer ište se samo i dosta je, da takove sile upravlja i udešava životna snaga, a to angjel može činiti još s većim umještvom nego li ista duša.

Dakako da se po našem shvaćanju za ovakovo gragjenje tijela hoće neko vrijeme; no kako angjeli mogu naravni razvitak potjerati i pospješiti, tako se s ovim može sasvim dobro složiti okolnost, što angjeli običavaju u čas osvanuti i u čas opet izniknuti. Jer prije, dok sebi tijelo ne priugotove, niti se ne ukazuju; a kad im valja otići, oni mogu ćutila ljudima tako opsjeniti, da ih ljudi ne zapažaju, ako im se još i nije njihovo umjetno tijelo posve razmetnulo.

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Corpus assumptum unitur angelo, non quidem ut formae, neque solum ut motori, sed sicut motori repraesentato per corpus mobile assumptum. Sicut enim in sacra Scriptura proprietates rerum intelligibilium sub similitudinibus rerum sensibilium describuntur; ita corpora sensibilia divinâ virtute sic formantur ab angelis, ut congruant ad repraesentandum angeli intelligibiles proprietates. Et hoc est angelum assumere corpus«. Summa theol. 1. p. q. 51. a. 2. ad 2.

8. Budući da djelovanje svakoga bića odgovara njegovu bistvu, zato djela, što ih angjeli učine u primljenu tijelu, nijesu prava životna ni čovječja, ali niti prosto fantastična. Iznajprije jasno je, da njihovo poznavanje ostaje čisto angjelsko, te nije vezano na ćutila kao u nas, jer prave ćuti u njih nema. Oni dakle na način čovječji niti misle, niti vide, niti čuju, niti drugo što ovako čine, već mogu dotične predmete upaziti samo onim načinom i po onom obilježju, kao i izvan sjedinjenja. No ima i drugo djelovanje, kojemu je istina temelj kakovo životno djelo, ali ujedno prelazi na izvanji cilj, kao: govoriti, hoditi, jesti. Besumnjivo je, da djela ove vrste, što se tiče spoljašnjosti, mogu angjeli svojom duhovnom moći upravo tako izvesti, kao i duša u zajedini s tijelom, s kojim je ujedinjena; ali opet, što se tiče nutarnje naravi, razlika je silna. Jer se duša tako spaja s tijelom, da otuda izagje biće, koje je po samu jestastvu ili po samoj naravi jedno i jedna osoba, s toga rečena djela, kad ih učini duša u zajedini s tijelom, jesu prava životna i čovječja djela; a kad ih izvede angjel preko tijela primljena nijesu ni čovječja ni životna, nego se imaju od prilike onako, kao glasovi, što ih a nalik na glasove čovječje ili životinjske da kakav instrumenat, stavljen u gibanje izvanjom ili iznutrašnjom spravom [1]).

9. Da sada prijegjemo na slučaj, o kojem je govor u knjizi Tobijinoj: angjel Rafael imao je obličje, kojim je izvanka predstavljao nekoga Azariju, mladića od roda velika. Da li je pak taj Azarija bio već tada umr'o,

[1]) Čuj de, kako sv. Toma Akvinski tumači govorenje i hogjenje takovih angjela: »Respondeo dicendum quod quaedam opera viventium habent aliquid commune cum aliis operibus; ut locutio, quae est opus viventis, convenit cum aliis sonis inanimatorum, inquantum est sonus; et progressio cum aliis motibus, inquantum est motus. Quantum ergo ad id quod est commune utrisque operibus, possunt opera vitae fieri ab angelis per corpora assumpta, non autem quantum ad id quod est proprium viventium. Quia, secundum Philosophum: Cujus est potentia, ejus est actio. Unde nihil potest habere opus vitae quod non habeat vitam, quae est potentiale principium talis actionis«. Summa theol. 1. p. q. 51. a. 3. — Tako isto što se tiče jedenja, angjel u primljenu tijelu može jelo razdrobiti i privesti u unutrašnje dijelove tijela; no to se ipak ne može nazvati jedenje u pravom smislu, jer jedenje je djelovanje životno; već tu samo nešto biva, što je izvanjim kretanjem nalik na jedenje čovječje. A još i to napominje sv. Toma Akvinski, kako je u ovom razlika izmegju ovakovih angjela u primljenu tijelu i izmegju Isusa Krista nakon njegova uskrsnuća. Jer tijelo Isusovo, premda preobraženjem slavno, jest ipak tijelo živo, pa zato mogu njegovi udi, kao živo orugje duše, izvršivati sva djela životna, ne izuzevši ni jedenje i pijenje. Evo riječi Tominih: »Et tamen aliter Christus manducavit, et aliter angeli. Nam quia corpora ab angelis assumpta non erant corpora viva, vel animata, non erat vera comestio, licet esset vera cibi contritio, et trajectio in interiorem partem corporis assumpti . . . Sed quia corpus Christi vere fuit animatum, vera fuit ejus comestio«. Summa theol. 3. p. q. 55. a. 6. ad 1.

te angjel primio tijelo njegovo mrtvo, ili je opet angjel sam sebi sagradio ili dobio od Boga tijelo prema Azarijinu i njemu slično, to mi dakako ne možemo znati. Megjutim kako se čini dostojnije, da se je Rafael pojavio u tijelu, koje je upravo onda za njegovo poslanstvo bilo napose pripravljeno, tako je to i većma vjerovano.

§. 36. Knjiga Juditina.

I. O sadržini i svrsi knjige Juditine.

1. U knjizi Juditinoj pripovijeda se smiono djelo bogodušne udovice po imenu Judite, koja, kad Asirci provališe u Judejsku i utaboriše se pod gradom Betulijom, pogje u oko megju neprijatelje, lukavo pogubi vojvodu neprijateljskoga Holoferna, i izbavi domovinu.

2. Premda se sav način, kako je radila Judita, ne može odobriti, opet nema sumnje, da je pisac ove knjige i tu vrlu ženu hotio da proslavi, kao što je tada svi slavljahu govoreći: »Ti si slava Jerusalemska, ti radost Israelska, ti čast naroda našega«. No pored toga bila je piscu takogjer svrha, a rado i poglavita, da pokaže, kako Bog narod svoj, dok mu vjerno služi, ili ako se barem poslije odmeta svesrdno k njemu obrati, ni u kojoj potrebi ostaviti ne će [1]).

II. O postanku knjige Juditine.

1. Kao što knjiga Tobijina, tako se je i knjiga Juditina za vremena Jeronimova nalazila na jeziku Haldejskom; ali toga je teksta nestalo, te se i za ovu knjigu pravo reći ne može, da li je bila originalno sastavljena Hebrejski ili Haldejski. Mjesto originala zapremaju sada i za nju dva poglavita i autentična prijevoda: Grčki Sedamdesetoričin i Latinski Vulgatin [2]).

2. Pisac je knjige nepoznat, pa se i inače o njezinu nastanju ništa izvjesno ne zna.

III. O ugledu knjige Juditine.

1. Sva starina jednodušno uči, da se u knjizi Juditinoj pripovijeda istiniti historijski dogagjaj.

[1]) Ova potonja misao prelijepo je izrečena Judit. 5, 5—25.

[2]) O Haldejskom tekstu knjige vidi kod sv. Jeronima: Praefatio in librum Judith.

A kako za zbivanja toga dogagjaja javni poslovi stoje u ruku velikoga svećenika, po tome se čini, da je to bilo, ili kad je kralj Manasije sužnjevao u Babilonu, ili dok je kralj Josija bio još mlagjahan: jer u oba ta slučaja trebalo je, da za kralja netko drugi kraljevinom upravlja [1]).

2. Knjigu Juditinu Židovi i protestanti ne primaju megju kanonska pisma, no njezin božanski ugled bio je počevši od vremena apostolskih vazda u Crkvi Kristovoj priznat. Njom se je kao knjigom bogodanom služio već sv. Klemento Rimski u 1. vijeku. A da je od onda bila jednako u časti knjige svete, svjedoče za Zapad: Tertulijan, Ambrosije, Augustin, Fulgencije; a za Istok: Klemento Aleksandrijski, Julije Afrički, Origen, Atanasije Veliki [2]).

Znamenito je i svjedočanstvo sv. Jeronima, da je knjigu Juditinu već sabor Nićejski I. godine 325. pribrojio k broju knjiga svetih [3]).

Protiv božanstvenosti ove knjige iznose protivnici to, što se u njoj Juditu veliča i u zvijezde kuje, a ipak sve, što je ona onda učinila, ne stoji u skladu sa zakonom moralnim. Jer osuditi se mora njezina molitva, kojom se je Bogu molila, neka se Holoferne uhvati zamkom očiju svojih za nju; a tako i ono, što je govorila stražarima Asirskim i Holofernu, ne bijaše istina [4]).

No da protivnici bolje paze i stvari luče, vidjeli bi, da se tu ne hvali ništa, što bi se suprotivilo poštenju i zakonu moralnomu.

Za cijelo i protivnici ne će poricati, da pobožnost i rodoljubivost ove žene zaslužuju svaku hvalu. Kad dakle knjiga to u nje proslavlja, drugo ne čini, nego samo daje krjeposti čast kao što se pristoji. Što se pak tiče samoga njezina djela, nigdje se ne odobrava način, kako je ona radila, već se samo hvali njezina namjera, koja je besumnjivo bila plemenita i čista od svake neurednosti. Zato da se

[1]) Isp. Judit. 4, 11; 15, 9; IV. Kralj. 21, 1—17. i II. Dnev. 33, 1—11; IV. Kralj. 22, 1. i II. Dnev. 34, 1.

[2]) Sv. Klemento Rimski, I. Cor. 55 (Migne P. G. 1, 320); Tertulijan, De Monogam. 17 (Migne P. L. 2, 1002); sv. Ambrosije, De offic. III. 13 (Migne P. L. 16, 178); sv. Augustin, De Civ. Dei XVIII. 26 (Migne P. L. 41, 583); sv. Fulgencije, Epist. 2, 10. 14. 15. (Migne P. L. 65, 316. 319. 320); Klemento Aleksandrijski, Strom. IV. 19 (Migne P. G. 8, 1328); Julije Afrički u Suidinu Leksikonu pod riječju Ἰουδήϑ (izdanje Godofreda Bernhardy-a I. 2. str. 1006); Origen, In Judic. hom. 9, 1 (Migne P. G. 12, 987); sv. Atanasije Veliki, Contra Arian. or. II. 35 (Migne P. G. 26, 221).

[3]) Sv. Jeronim: »Hunc librum synodus Nicaena in numero sanctarum Scripturarum legitur computasse«. Praef. in librum Judith.

[4]) Isp. Judit. 9, 13; 10, 10—11, 19.

suzbije pomenuto prebacivanje, posve je zgodno i dovoljno ono, što je o tom napisao sv. Toma Akvinski: »Neki se pak u Svetom Pismu preporučuju ne zbog savršene krjeposti, nego poradi nečega što je na krjepost nalik, jer je u njima odsjaivalo neko hvalno čeznuće, koje ih je nagonilo, da i štogod nedopušteno učine; pa tako se Judita hvali, ne zato što je lagala Holofernu, nego zaradi čeznuća, koje je imala za izbavljenje naroda, za koje se je predala opasnostima« [1]).

§. 37. Knjiga Esterina.

I. O sadržini i svrsi knjige Esterine.

1. Knjiga Esterina pripovijeda dogagjaj, u kojem vrši znatan zadatak Židovka po imenu Estera.

Bezbožni i oholi Aman, kojega je podigao Persijski kralj Asver, da mu bude prvi doglavnik, zlobno zasnuje Židovskomu narodu strahotnu propast, nagovorivši kralja, da je izdao zapovijest, neka se u jedan dan pobiju svi Židovi i imanje njihovo neka se razgrabi. Za smak Židovski bi odregjen ždrijebom trinaesti dan dvanaestoga mjeseca, koji se zove Adar. No Gospodin Bog, koji je promislom svojim već prije tako udesio, te je kralj Asver uzeo za ženu Židovku Esteru, usliši pomaganju naroda, i izbavi ga preko Estere i stričevića njezina Mardoheja iz dušmanske ruke. Za spomen na ono izbavljenje praznuju od onda Židovi svake godine u dane četrnaesti i petnaesti mjeseca Adara praznik, tako zvani »purim« [2]).

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Quidam vero commendantur in Scriptura non propter perfectam virtutem, sed propter quamdam virtutis indolem: scilicet quia apparebat in eis aliquis laudabilis affectus, ex quo movebantur ad quaedam indebita facienda; et hoc modo Judith laudatur, non quia mentita est Holopherni, sed propter affectum, quem habuit ad salutem populi, pro qua periculis se exposuit«. Summa theol. 2. 2. q. 110. a. 3. ad 3.

[2]) Est. 9, 31 יְמֵי הַפֻּרִים = dies sortium = dani ždrijebova. — Ovdje ćemo nešto napomenuti o Židovskom kalendaru. Kod starih Hebreja godina se je počinjala o jesenskoj jednakosti dana i noći, te istom kod izlaska njihova iz Misira bude odregjeno, da im proljetna jednakost dana i noći ima biti početak godini (II. Mojs. 12, 1. 2). No kasnije, možda tek nakon ropstva Babilonskoga ili ća u doba kršćansko, stali su Židovi činiti razliku izmegju godine crkvene i gragjanske, te crkvenu broje od proljetne do proljetne jednakosti dana i noći, a gragjansku od jesenske do jesenske jednakosti dana i noći. Prije ropstva Babilonskoga mjesece obično nijesu razlikovali imenima, nego samo brojem, te istom od ropstva imaju i upotrebljavaju imena za svih dvanaest mjeseci. S pogledom na crkvenu godinu

2. Nema sumnje, da je pisac knjige Esterine hotio da pouči, kako je nastao praznik »purim«, o kojem se ona vazda čita. No nije ovo ipak ni jedina ni glavna svrha ovoj knjizi, već ona još ponajviše smjera u to, da pokaže, kako Bog nikad ne ostavlja vjernoga naroda svojega, i ne dopušta, da tko izgine, ako u njega s pouzdanjem pomoć ište.

II. O postanku knjige Esterine.

1. Kako se 9, 20. 21. čita: »A napisa Mardohej sve ovo, i napisavši razasla Židovima, koji boravljahu po svim zemljama kraljevim, tako što u blizu leže kao daleko, da četrnaesti i petnaesti dan mjeseca Adara prime za svetkovinu«; po tome može se zaključiti, da je sav ovaj dogagjaj barem u glavnim crtama zabilježio sam Mardohej, koji je tu uz Esteru takogjer važna ličnost. No opet 9, 23. 26. pisac cijele knjige dosta se jasno razlikuje od Mardoheja, jer ovdje ovako stoji: »I primiše Židovi u svečano opsluživanje sve, što u ono vrijeme počeše činiti, i što Mardohej pismeno naloži da se čini . . . I od onog doba prozvani su ti dani purim, to jest dani ždrijebova, zato

---

regjaju se mjeseci sa svojim imenima ovako: 1. Nisan (polovina ožujka i travnja); 2. Ijar (polovina travnja i svibnja); 3. Sivan (polovina svibnja i lipnja); 4. Tammuz (polovina lipnja i srpnja); 5. Ab (polovina srpnja i kolovoza); 6. Elul (polovina kolovoza i rujna); 7. Tišri (polovina rujna i listopada); 8. Marhešvan (polovina listopada i studenoga); 9. Kislev (polovina studenoga i prosinca) 10. Tebeth (polovina prosinca i siječnja); 11. Šebat (polovina siječnja i veljače); 12. Adar (polovina veljače i ožujka). Ovih pako dvanaest odsjeka godišnjih računali su po mijenama mjesečevim, tako da kad se je pojavio mlagjak, počeo se novi odsjek. No već od davnina znali su ljudi iz iskustva, da se promjene mjesečeve ponavljaju u vremenu oko 29½ dana. Po tom nijedan od tih odsjeka ne može imati manje od 29, ali ni više od 30 dneva; samo to izmjenjivanje ne biva takim redom, da bi iza odsjeka od 29 dana nužno trebao ići drugi od 30 dana, nego mogu takogjer posve naravno doći jedno za drugim i po dva odsjeka od 29 ili po dva od 30 dneva. Broj ovako svih dana od tih dvanaest odsjeka bio je vazda ukupno 354. Ali kroz to se je zaostalo za 11 dana za godinom sunčanom, koja ima 365 dana. Ovu opet razliku gledalo se tim izjednačiti, što se je svako dvije do tri godine poslije dvanaestoga odsjeka dometnulo još i trinaesti, koji se zvao Veadar, t. j. još jedan put Adar; no onda se i svetkovina »purim« nije svetkovala u Adaru prvom, nego se prenosila u drugi, i držala se za »veliki purim«. Isp. J. B. Holzammer, Schusters Handbuch zur Biblischen Geschichte, I. Band, N. 390., Freiburg im Breisgau 1886.; P. Schegg, Biblische Archäologie, I. Theil, 11. Kapitel: Zeitmasse, str. 322—336., Freiburg im Breisgau 1887.

što pur, to jest ždrijeb bijaše metnut u krčag«. Odatle izlazi, da je tu knjigu sastavio nešto kasnije Žid neki, upotrijebivši zapise Mardohejeve i državne dnevnike Persijske.

2. Hebrejski tekst knjige Esterine puno je kraći od teksta Sedamdesetoričina. Sv. Jeronim, prevodeći tu knjigu na Latinski, uzeo je za ugled kraći tekst Hebrejski, a one česti, što u njemu manjkaju, sabrao je po Sedamdesetorici, ali ih nije stavio u tekstu Latinskom onamo, kamo po smislu pripadaju i gdje ih je našao u Grčkome, nego ih je dodao na koncu knjige (10, 4—16, 24), naznačivši kod svakoga pojedinog otkitka, gdje mu je pravo mjesto u knjizi.

A tako je važan taj Sedamdesetoričin višak, da bi bez njega ova pripovijest ostala nepotpuna; pače u čitavom Hebrejskom tekstu niti se ime Božje nigdje ne spominje.

Zato s punim se pravom općenito uzima, da je knjiga Esterina bila izvorno napisana u većem opsegu, nego li se nahodi u današnjem Hebrejskom tekstu, pa su Židovi kasnije svoj tekst pokratili, a pravi njezin prvobitni opseg sačuvao se u Sedamdesetorici.

Zašto su pak Židovi tako uradili, to, čini se, stoji u svezi sa svetkovinom »purim«, ili pravo rekavši s jednom ne malom neurednošću, što se vremenom u tu svetkovinu uvukla.

Naime već iz početka išlo se najviše na to, da se dani četrnaesti i petnaesti mjeseca Adara praznuju gosteći se i veseleći se, i šaljući jela jedan drugomu i siromasima darove; s toga nije za čudo, što je ta svetkovina uza svoje gošćenje i veseljenje naskoro izgubila svaku bogoštovnu ozbiljnost. Jedini još religijosni trag ostao joj u čitanju knjige Esterine, ali i to se jako izmetnulo, jer se prekida nepodobnim povikivanjem razdraganih slušača. U takovim dakako prilikama vidjeli su i sami razboritiji Židovi, da je najbolje knjigu pokratiti; a navlastito, da se ne bi o što obružilo presveto ime Božje, držali su za najpametnije posve ga izostaviti. No od onda stao se kod Židova opširniji tekst zapuštati, pa ga je i posve nestalo[1]).

---

[1]) Fr. Kaulen: »Wie aber schon bei der Einsetzung des Purimfestes hauptsächlich Gasterei und Armenbewirtung ins Auge gefasst worden (Esth. 9, 22), so verlor dasselbe sehr bald seinen religiösen Character. Der 14. und 15. Adar waren weniger Feiertage als Freudenfeste nach Art unseres Carnevals. Köstliche Mahlzeiten und Weine waren und sind dabei eine Hauptsache, weil auch Esther bei einem Mahle die Befreiung ihres Volkes erlangt habe; in späterer Zeit wurde sogar als Vorschrift betrachtet, zu trinken, bis man nicht mehr zwischen

Čini se pak, da se je to skraćenje dogodilo tek u doba kršćansko; jer još u 1. vijeku poslije Krista Židovski pisatelj Josip Flavij upotrebljavao je tekst opširniji, dotično ima i ono, što se nahodi u Grčkom više od Hebrejskoga [1]).

III. O ugledu knjige Esterine.

1. Za historijsku istinitost dogagjaja, što se pripovijeda u knjizi Esterinoj, svjedoči osobito praznik »purim«, kojemu se ovom knjigom tumači razlog i postanje; jer od onda pa do dana današnjega praznuje se on kod Židova neprekinuto.

2. Nekad se je dvoumilo, tko je taj kralj Asver, pod čijom se je vladom ovaj dogagjaj zbio. No od kako se je to razbistrilo, sada već nema tu nikakovu dvoumljenju mjesta, te svi priznaju, da je Esterin Asver onaj isti Persijski kralj, koji se po Grčkom izgovoru zove Kserkse, a vladao je od 486. do 464. godine. — Zaista dosta je samo promotriti ćud Asverovu i ćud Kserksovu, da se odmah upozna, e je to jedan isti. Jer Herodot opisuje Kserksa upravo onako okrutna, osvetoljubiva, nepostojana, nesmotrena, kao što je bio i Asver. Po tom ništa nema u ovoj knjizi, što Kserkse ne bi bio kadar učiniti.

I. Ako je Kserkse za rata protiv Helade, kad je bura porušila mostove, koje je dao načiniti preko Helesponta iz Asije u Europu, u srditosti svojoj zapovjedio, da se Helespont tri sta puta udari

---

בָּרוּךְ מָרְדְּכַי, »gesegnet sei Mardochäus«, und אָרוּר הָמָן, »verflucht sei Aman«, unterscheiden könne. Das einzige religiöse Element bei diesem Feste blieb die Vorlesung der Megillath Esther, eben des hebräischen Buches Esther, bei Lichterglanz und Freudenfeuer, unterbrochen von lärmendem Zuruf, weil jedesmal bei Nennung der Namen Mardochäus und Esther oder Aman und Zares Segen und Fluch ausgesprochen wird. Es ist begreiflich, dass hierzu ein möglichst kurzer Text ohne den erhabenen Gottesnamen erwünscht sein musste, und einen solchen hat man durch Tilgung aller nähern Ausführungen hergestellt«. Einleitung in die Heilige Schrift. Zweiter Theil. §. 270.

[1]) Josip Flavij upotrijebio je od toga viška osobito ovo: Zapovijed, kojom je Aman u ime kraljevo odredio smak Židovski, u Vulgati gl. 13, 1—7; molitvu Mardohejevu i svega naroda za izbavljenje, u Vulgati gl. 13, 8—18; molitvu Esterinu pred što će ići pred kralja, da posreduje za narod, u Vulgati gl. 14; ulazak Estere i nepozvane ka kralju, a pratile je dvije sluškinje, od kojih se na jednu naslanjala, a druga joj za njom pridržavala dugo odijelo, te kako je Esteru kralj primio, u Vulgati gl. 15; nova zapovijed, kojom je opet Mardohej u ime kraljevo ukinuo zapovijed pregjašnju, u Vulgati gl. 16. Isp. Antiquit. Jud. XI. 6.

bičem i da se u more spuste jedna puta, a onima, koji su bili na čelu gradnji mostova, da se odsijeku glave; bio je za cijelo i dosta lud i zla srca, da takogjer dopusti, neka se u jedan dan i bez ikakova suda sav Židovski narod istrijebi [1]).

Ima i drugih primjera, koji pokazuju, koliki je krvoločnik bio Kserkse.

Kad je polazio Kserkse na vojnu u Heladu, pristupi k njemu neki veoma bogati Ligjanin Pitije, koji je prije prekrasno počastio svu vojsku i njega sama, te ga zamoli, neka mu od njegovih pet sinova, koji su svi bili u vojsci, pusti najstarijega, da bude čuvar njegov i imutka njegova; a Kserkse razljutivši se, odmah zapovjedi onima, koji su bili za takav posao odregjeni, da nagju od Pitijevih sinova najstarijega, te ga na dvije polovine rasijeku, pa jednu polovinu metnu s desne a drugu s lijeve strane puta, i po sredini neka progje vojska [2]).

Junačkomu borcu i vojvodi kod Termopile, Leonidi, dao je Kserkse već mrtvomu glavu odsjeći i na kolac nataknuti [3]).

Što dakle ne će sve učiniti ovaki okrutnik!

II. Tako isto ako Kserkse, pregledajući svoju silnu vojsku, s kojom je išao na Heladu, ov čas plače, što od tolikog mnoštva za sto godina nitko više ne će biti u životu; a odmah zatim tjera on to mnoštvo u neminovnu pogibiju: onda je jamačno bio i dosta nerazborit, da iza jedne zapovijedi netom izdane izda drugu protivnu [4]).

3. A kako ćud Kserksova, tako i ostalo iz vlade njegove posve je u skladu s pripovijedanjem knjige Esterine. Po kazivanju Herodotovu vojevao je Kserkse druge godine svojega kraljevanja protiv Misira. Srećno svršivši taj rat, namisli iduće godine udariti na Heladu, i zato pozove u Susu na vijeće sve velikaše kraljevstva svojega; ovo je bilo treće godine njegova kraljevanja. Pa to je besumnjivo onaj isti sastanak, o kojem govori knjiga Esterina odmah iz početka u glavi prvoj; i tom prilikom odbačena bi kraljica Vastija, kojoj je valjalo tražiti zamjenicu. Herodot pripovijeda, da je dugo trajalo, dok se skupština odlučila na ratovanje, te je u tom

---

[1]) Herodot, VII. 33. 34. 35.
[2]) Herodot, VII. 27. 28. 29. 38. 39.
[3]) Herodot, VII. 238.
[4]) Herodot, VII. 44—50. 188. 190. 191. VIII. 12. 13. 115.

moglo lako minuti sto i osamdeset dana, o kojima je govor u knjizi Esterinoj [1]).

Napokon spremivši se Kserkse za rat, zavojšti na Heladu u proljeću godine 480. prije Krista, a pete vladanja svoga; no već godine 479. vrati se poražen u Susu. Ovdje opet nastavlja knjiga Esterina sa svojom glavom drugom. Estera je dakle došla u dvor kraljev negdje još iste godine 479.; a kako je trebalo dvanaest mjeseca, dok se pripravi, da ugje ka kralju, po tome ona je vjenčana za kraljicu godine 478., a to je upravo sedma godina kraljevanja Kserksova ili po knjizi Esterinoj Asverova [2]).

4. Kako su se u ono doba u Persiji o svemu vjerno vodili kraljevski dnevnici, tako nema sumnje, da je u njih bila zapisana i povjest Esterina. Ovo barem daje dosta jasno naslutiti i sam sveti tekst, kad kaže, da je napisano u knjizi dnevnikâ kraljeva Medijskih i Persijskih, kako je kralj Asver učinio Mardoheja velikim. Jer Mardohej izišao je velik samo po Esteri; pa zato nije bilo moguće pisati o njegovoj veličini, da se i Estera ne istakne i ne spomene cijeli ovaj dogagjaj. No ti službeni Persijski zapisi izginuli su, a nestalo je i svih onih povjesnih knjiga, koje su o vladanju Kserksovu potanje pričale; i tako posve je razumljivo, zašto o povjesti Esterinoj ništa nema u drugim izvorima [3]).

Čudno je još, kako se može tko spotaći na to i u tom naći neku osobitu teškoću, što je Estera sve do prekreta mogla tajiti svoje Židovsko poreklo, i što je njeno srodstvo s Mardohejem, koji je svaki dan dolazio u dvor, bilo posve nepoznato i kralju i Amanu [4]). No tko zna, kako i danas ljudi, živeći u mnogoženstvu, obično ne pitaju puno za rod svojih suložnica, taj u tom ne će ništa zapaziti, što bi ga smetalo. A po gotovu lako je shvatiti, da onaki jedan Asver nije mnogo mario, da propita, od kakova li su plemena ili iz koje obitelji one neboge djevojke, koje je dao kao marvu k sebi dogoniti iz svih zemalja kraljevstva svojega. Još je manje Aman mogao znati, otkle su kraljeve žene, jer on nije bio nastojnik nad kraljevim haremom.

---

[1]) Herodot, VII. 5—19; Est. gl. 1.

[2]) Est. 2, 8. 12. 16. 17.

[3]) Da se je tada na Persijskom dvoru svaki znatniji dogagjaj u dnevnike zapisao, razabira se iz Est. 2, 23. i 6, 1; a napose iz 10, 2. vidi se, da je zapisano, kakova je čast učinjena Mardoheju.

[4]) De Wette Schrader zove to »die Hauptschwaeche der Erzaehlung«. Einleitung, p. 398.

5. Što se tiče božanskoga ugleda knjige Esterine, Crkva ju je Kristova od početka vazda imala megju svojim svetim pismima, i to u njezinu pravom opsegu; pa kao vjerna čuvarica sve kolike objave sačuvala je ona čitavu tu knjigu kao od Boga nadahnutu. Navlastito one česti, što manjkaju u tekstu Hebrejskom a nalaze se u Grčkom, upotrijebio je kao božansko pismo već na koncu 1. vijeka sv. Klemento Rimski; a u početak 3. vijeka iz njihove je kanonske časti, kao iz stvari od svih priznate, dokazivao Origen suprot Juliju Afrikanu, da iz kanona Židovskoga ne valja zaključivati na kršćanski. U opće u svoj starini nema nijednoga oca osim sv. Jeronima, koji bi Sedamdesetoričin višak odlučivao od ostaloga; no kako je Jeronim u tom osamljen, ne može oslabiti jednoglasnog svjedočenja svih ostalih [1]).

§. 38. Dvije knjige Makabejske.

I. O sadržini i svrsi knjiga Makabejskih.

1. U ono žalosno doba, kad je Sirski kralj Antioh IV. Epifan (175—164) bjesnio na vjeru Židovsku i mnogi se Židovi iznevjerili zakonu Mojsijevu, Bog podiže svećenika Matatiju i pet njegovih sinova: Ivana, Simona, Judu, Eleazara i Jonatana, da izbave i obnove državu i crkvu Židovsku.

Ovu slavnu obitelj zove Josip Flavij Hasmonejima iliti plemenom Hasmonejskim, a dobila je ona to ime po svoj prilici od Matatijina pradjeda, koji se zvao Hasmonejin [2]).

---

[1]) Sv. Klemento Rimski: »Nec minus (quam Judith) perfecta secundum fidem Esther periculo se objecit, ut duodecim tribus Israel jam perituras liberaret. Nam in jejunio et humilitate precata est omnium inspectorem Dominum, Deum saeculorum; qui animi ejus humilitatem cernens, populum liberavit, cujus gratia periculis sese illa obtulerat«. (Isp. Est. 14, 3 ss.). I. Cor. 55 (Migne P. G. 1, 321). Kad je Julije Afrikan u sumnju dovodio pripovijest o Susani (Dan. gl. 13.), a zato što se ne nalazi u Židova, ovako mu je odgovorio Origen: »In multis quoque aliis sanctis libris invenimus alicubi plura esse apud nos quam apud Hebraeos . . . In libro Esther, neque Mardochaei, neque Esther preces, quae legentem aedificare possunt, apud Hebraeos habentur: neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Judaeorum scripta, nec altera Mardochaei, ex Artaxerxis (pravo Xerxis) nomine, gentem a morte liberans«. Ad Afric. 3 (Migne P. G. 11, 52 s.).

[2]) Josip Flavij, Antiquit. Jud. XII. 8, 1; XIV. 6, 4; XX. 8, 11.

Nego kad je Matatijin sin Juda hrabrošću stekao sebi ponositi pridjevak »Makkabhai«, koje će po smislu reći: valjatan bojnik, bude od njega sve potomstvo Matatijino prozvano Makabeji iliti pleme Makabejsko[1]).

A odovud je onda ime Makabejsko preneseno i na sve Israelce, koji su s tom junačkom porodicom borili se za slobodu vjere i domovine ili su za domaće zakone Božje mučeni bili.

Napokon i knjige, koje rade o vremenu Makabejskom i o djelima Makabejâ, nazvane su Makabejske.

2. Prva knjiga spomenuvši najprije u kratko Aleksandra Velikoga, govori zatim o tiranskim odredbama Antioha Epifana, da utamani Židovsku vjeru, pa pripovijeda, kako se je tomu opr'o svećenik Matatija, i što sve učiniše Židovi u Palestini za svoju obranu pod tri sina Matatijina: Judom, Jonatanom i Simonom. — Druga knjiga ima odmah u početku dva pisma, kojima Židovi Palestinski pozivaju Židove Misirske, neka i oni na dan dvadeset peti mjeseca Kisleva ili Kasleva praznuju praznik posvetila, koji bi uveden za spomen tomu, kako je Juda Makabejin, razbivši čete Antiohove, očistio hram i obnovio službu Božju; potom pripovijeda, kako je Sirski kralj Seleuk Filopator bio pokušao, da se dočepa blaga, što se nalazilo u hramu Jerusalemskom; a onda se još bavi samo jednim dijelom od onoga, o čem je govor u knjizi prvoj, ali puno opširnije, tako te prvu u mnogome koječemu dopunja; navlastito lijepo opisuje mučeničku smrt uglednog književnika Eleazara i sedmoro braće s majkom njihovom[2]).

3. Što se tiče svrhe ovih knjiga, pisac knjige prve čini se to je jedino namjeravao, da sačuva i potomstvu dade na znanje, što su za svoj narod učinili Matatija i sinovi njegovi. Izmegju svih naime starozavjetnih historika nema nijednoga, koji bi se više od pisca ove knjige približio u načinu pisanja k svjetovnim piscima; no opet i on s vjerskim oduševljenjem, kojim je knjigu svoju zadahnuo, razbugjuje čitatelju u duši pobožno pouzdanje. — A da se dobro shvati, za čim ide knjiga druga, valja se sjetiti na jedan dogagjaj kod ondašnjih Židova u Misiru, dosta važan s pogleda vjerskoga. Nešto

[1]) I. Mak. 2, 4. 66; 5, 34. — Riječ מַקֶּבֶת znači čekić; po tom odatle dovedeno מַקַּבִי reći će: onaj, koji udara kao čekić, t. j. valjatan bojnik.

[2]) O redu mjesečnom Židovske crkvene godine vidi na strani 191. u napomeni 2.

naime prije nego li je ova knjiga nastala, a unatoč propisu zakona Mojsijeva, Židovi su Misirski bili sebi sagradili u Misiru blizu Heliopolja svoj vlastiti hram; pa je tu bila ne mala opasnost, da zaborave hram u Jerusalemu i odmetnu se od zajedini s braćom Palestinskom. Zato se pisac ove knjige trudio, da što bolje pokaže svetost i uzvišenost hrama Jerusalemskoga, koji je svojina Božja; a tim je samo hotio da podsjeti i opomene Židove u Misiru, kako treba i njima da je taj hram stožer jedinstva i izvor snage, kojemu se s toga nipošto otugjiti ne smiju[1]).

II. O postanku knjiga Makabejskih.

1. Prvu knjigu vidio je još sv. Jeronim u njezinu Hebrejskom originalu; no taj se original kasnije izgubio, te ga zamjenjuje autentičan prijevod Grčki, po kome je načinjen i Latinski. — Za drugu pak knjigu veli isti sv. učitelj, kako joj već sam stil pokazuje, da je bila Grčki originalno napisana[2]).

Tko je napisao knjige Makabejske, ne zna se; no druga nije samostalno djelo, već izvadak iz pet knjiga nekoga Jasona Cirenejina, koji nam nije iz bliže poznat[3]).

2. Na koncu 2. vijeka prije Krista bile su jamačno obje knjige Makabejske već sastavljene. Prva naima dovodi povjest do kneza i velikoga svećenika Ivana Hirkana, ali mu smrti ne spominje niti nasljednika; zato se čini, da je ta knjiga nastala još za Ivanova vladanja, dakle izmegju 135. i 106. godine prije Krista[4]). U drugoj pak prvo pismo, kojim Židovi Palestinski pozivaju Misirske na svetkovanje posvetila, pisano je godine 124. prije Krista, pa je lako oko to doba i sama ta knjiga bila dogotovljena; pače jer se u njoj toliko preporučuje hram Jerusalemski i razlaže historijski razlog rečene svetkovine, nije nevjerovano, da su je Palestinci k svome pismu i dodali[5]).

[1]) Po zakonu Mojsijevu jedan je samo bio dom Gospodnji, gdje su se mogle žrtve prinositi. Isp. V. Mojs. 12, 5 ss. — O hramu Židova Misirskih vidi J. B. Holzammer, Schusters Handbuch zur Biblischen Geschichte, I. Band, N. 933., Freiburg im Breisgau 1886.

[2]) Sv. Jeronim: »Machabaeorum primum librum, Hebraicum reperi. Secundus, Graecus est: quod ex ipsa quoque phrasi probari potest«. Prolog. gal.

[3]) II. Mak. 2, 20—33.

[4]) I. Mak. 16, 21—24.

[5]) II. Mak. 1, 10. Prvo pismo ima upravo datum: »godine sto osamdeset osme«; no pod tim se misli godina vlade kraljeva Sirskih, koji se po osnovatelju

3. Budući da se I. i II. knjiga Makabejska po sadržini svojoj megjusobno dopunjaju, s toga se posve zgodno skupa spajaju, premda nijesu napisane ni u istu svrhu niti od istoga pisca.

III. O ugledu knjiga Makabejskih.

1. Sadržina prve knjige dobro je utvrgjena i posve pouzdana. Jer iz čitava načina, kako ova knjiga crta dogagjaje, dobiva se osvjedočenje, da pisac najveći dio od toga saopćuje kao očevidac. Osim toga za ovaj odsjek vremena nijesu manjkali ni autentični izvori, i o svemu se je moglo naći valjane dokumente [1]).

Krivo čine piscu ove prve knjige neki protivnici, tvrdeći još i danas, da on pokazuje čudno neznanje povjesti drugih naroda, kad 1, 1—7. piše, da je Aleksandar Veliki, kralj Maćedonski, izišavši silno velik, ali videći se na umoru, još prije smrti podijelio svoje kraljevstvo megju svoje vojvode. Jer u čem može biti to neznanje, kad o smrti Aleksandrovoj i o posljednjim njegovim djelima nijesu svjetovni pisci ništa izvjesno zapisali? Pa zato tko ne će da radi nerazumno, pobijajući nešto bez ikakova razloga, mora ovaj izvještaj našega pisca uzeti za pravu istinu; a to baš i onda, kad se ta dioba države ne bi mogla drukčije shvatiti, nego da se je Aleksandar tom prilikom posve ostavio svake vlasti [2]). — Ali još ćemo dodati, kad se 1, 7. kaže, da je Aleksandar razdijelio uglednim svojim slugama svoje kraljevstvo, dok je još živio, to, čini se, nema drugi smisao, nego ovaj: postavio ih je zapovjednike nad raznim svojim zemljama, da njima upravljaju, a ne da u njima kraljuju; jer prema 1, 10. nije

---

svoga vladalačkog doma, Seleuku Nikatoru, zovu Seleukovci; pa kako je Seleukovska dinastija začela se godine 312. prije Krista, po tome: 312—188 = 124. godini prije Krista.

[1]) I. Mak. 16, 23. 24; II. Mak. 2, 13. 14.

[2]) Već Ivan Drusius, znameniti Nizozemski naučenjak u drugoj polovini 16. stoljeća, ovako je napomenuo kod I. Mak. 1, 1—7: »Ceterum injuriam faciunt huic scriptori, qui hinc illi calumniam struunt. Nam de Alexandro teste Arriano alii alia memoriae prodiderunt, neque ullus est, de quo aut plures exstent scriptores aut magis inter se dissentientes«. — Flavije Arijan, što se ovdje poziva za svjedoka, jest Grčki pisac iz Nikodemije oko polovine 2. vijeka poslije Krista. Izmegju ostaloga napisao je i povjest Aleksandra Velikoga, te o njemu ovako kaže kritika: »Er ist kein grosser Schriftsteller, aber ein tüchtiger Charakter und ein Mann von reicher Erfahrung. Dass die Geschichte Alexanders d. Gr. nicht völlig zum Roman geworden, ist ihm zu verdanken«. Isp. Herders Konversations-Lexicon, III. Auflage, pod riječju: »Arrianus«.

ih okrunio Aleksandar, nego oni sami metnuše sebi krune istom po smrti njegovoj [1]).

U opće može se primetnuti, kako ne samo nije moći ništa navesti iz svjetovnih pisaca protiv ispravnosti ove knjige, da baš naprotiv gdje se god Grčki i Rimski historici ovih dogagjaja dotakoše, njihovu istinitost potpuno potvrgjuju [2]).

2. A opet budući da se sadržina druge knjige podudara u glavnome sa sadržinom prve, samo što je opširnija, to je tim i njezina istinitost posve ujamčena [3]).

3. Što se pak tiče božanskoga ugleda knjiga Makabejskih, u kakovoj su one časti vazda bile u Crkvi, dovoljno pokazuje sv. Augustin, kad kaže: »Ovo doduše Pismo, koje se zove Makabejsko, Židovi nemaju poput Zakona, i Prorokâ, i Psalama . . . ; ali Crkva ga je primila«. I opet veli isti sv. učitelj: »Makabejske knjige, kojih Židovi ne drže, no drži ih Crkva za kanonske« [4]). Kod ovako jasnoga svjedočanstva o vjeri kršćanske starine u kanonsko dostojanstvo ovih knjiga, izlazi posve nepotrebno k tomu još što dodati [5]).

---

[1]) Isp. F. X. Patrizi, De consensu utriusque libri Mach. p. VIII.

[2]) Fr. Kaulen: »Soweit für die behandelte Periode Geschichtsdarstellungen der Griechen und Römer vorhanden sind, bestätigen dieselben die Geschichtserzählungen des biblischen Buches. Aus Polybius' Fragmenten, Diodor, Appian, Athenäus, Livius, Justinus, aus Josephus und Eusebius finden sich die jedesmaligen Belegstellen im Commentar zu den Büchern der Machabäer von Scholz (Frankfurt 1883)«. Einleitung in die Heilige Schrift. Zweiter Theil. §. 283.

[3]) Da se što bolje istakne sklad izmegju ove dvije knjige, ne malo se je učinio zaslužnim F. X. Patrizi sa svojim djelom: De consensu utriusque libri Machabaeorum. Romae 1856.

[4]) Sv. Augustin: »Et hanc quidem Scripturam, quae appellatur Machabaeorum, non habent Judaei sicut Legem, et Prophetas, et Psalmos . . . ; sed recepta est ab Ecclesia«. Contra Gaudent. I. 31 (Migne P. L. 43, 729). Opet: »Machabaeorum libri, quos non Judaei, sed Ecclesia pro canonicis habet«. De Civ. Dei XVIII. 36 (Migne P. L. 41, 596).

[5]) Kratak pregled, kako su oci knjige Makabejske upotrebljavali, ovako je složio kardinal Franzelin: »Quoniam non ita frequens erat occasio usurpandi textus ex libris Mach. sicut ex aliis nonnullis, et ideo rariores sunt horum librorum citationes, in unum conspectum colligam aliquot PP. loca, quibus ad Mach. appellant. Clemens Alex. Strom. I. p. 329; Tertull. adv. Judaeos ed. Rigalt. p. 210; Hippolyt. de Antichrist. ed. Fabricii p. 24; Origenes (ed. De La Rue) Exhortat. martyr. T. I. p. 287. sq.; de Orat. ib. p. 213; de Princip. l. I. c. 1. n. 5. p. 79; in Exod. X. 27. T. II. p. 113; in Cant. Cantic. T. III. p. 75; in Joan. T. IV. p. 273; in Rom. p. 540. 621; Cyprianus ep. 55. ad Cornel. p. 80. (ed. Baluz. Paris. 1726); ad Fortunat. de Exhort. martyr. p. 270; Concilium

Rasprava Četvrta.

O starozavjetnim poučnim knjigama.

Poučne zovu se one svete knjige staroga zavjeta, koje smjeraju u to, da um ljudima prosvijetle onom mudrosti, kojoj je početak strah Gospodnji, te joj korijen ne vene[1]).

Mudrost ta ne osniva se samo na razumu ljudskom, nego ona svoje obučavanje gradi još najviše na istinama objavljenim, i iz njih nastoji sve u svijetu rastumačiti i život čovjeku urediti; pa zato ona je božanstvena, te je Gospodin daje, i iz njegovih usta dolazi razboritost i znanje[2]).

Dapače ima i takih mjesta, gdje se mudrost predstavlja izrazima tolike lične samostalnosti, te ne može biti sumnje, da se ondje pod mudrošću razumijeva osoba vječna, svemoguća, sveznala i presveta. Kršćanska je starina ta mjesta jednoglasice izlagala o drugoj osobi božanskoga Trojstva; a Crkva u svojim liturgijskim čitanjima primijenila ih i svetoj Bogorodici[3]).

Carthag. II. Harduin T. I. p. 152; Eusebius Praepar. Evang. l. XIII. c. 3; Athanasius in Ps. 78; Lucifer Calarit. (ed. Colet. Venet. 1778.) De non conven. cum haeret. p. 15. 23; De non parcendo in Deum delinquentibus p. 190. 197. 211. 236; Ephrem Syrus Opp. syr. lat. T. I. p. 401 (qui locus expressior exstat in Bibl. Orient. Assemani T. I. p. 143); ibidem T. II. p. 228. 308; Hilarius (ed. Veron. 1730.) in Ps. 134. n. 25. T. I. p. 537; contr. Constant. T. II. n. 6. p. 505; Gregorius Naz. tota or. 15. al. 22; Ambrosius de Jacob. l. II. c. 10—12, et idem vel alius auctor De excidio Hierosolym. Galland. T. VII. p. 655; Q. Julius Hilarianus (Hilarion in Bibl. Max. PP. T. VI.) De mundi durat. Galland. T. VIII. p. 237; Chrysostomus in homiliis in Machabaeos T. II. p. 622. sqq.; Augustinus Civ. Dei XVIII. c. 36; de cura gerend. pro mortuis n. 3; contra Gaudent. l. I. n. 36—39; ep. 204. ad Dulcitium etc.; Idacius Clarus (vel alius) contra Varimad. Bibl. Max. PP. T. V. p. 735. 742; Cassiodorus Instit. div. litt. c. 6; Joannes Damascenus de dormientib. n. 3. T. I. p. 585«. De divinis Scripturis, th. X., p. 417., annotatio 2.

[1]) Prič. 1, 7; Mudr. 3, 15.

[2]) Prič. 2, 6.

[3]) Od dotičnih mjesta drže se za poglavita: Prič. 8, 22—36; Mudr. 7, 21—30; Crkv. 1, 3. 4; 24, 5—31.

No pored mudrosti, toga glavnog predmeta, o kojem se bave knjige poučne, osvrću se one takogjer i na zgode povjesne, te obuhvataju i mnoga proroštva o Mesiji i o kraljevstvu njegovu.

§. 39. O svetom pjesništvu Hebrejskom.

1. Kako knjige poučne, što im se izvanjeg oblika tiče, daju svoj nauk ponajviše nekim punim dragosti stilom pjesničkim, zato prije nego ćemo govoriti o njima pojedince, dobro će biti, da rečemo nešto općenito o tvorenju pjesama kod Hebrejâ.

To se samo po sebi razumije, da starim Hebrejima nije bilo nepoznato i pjevanje svjetovno; no čini se ipak, da ono nikada nije uzelo jako mah kod njih, već više se je pazilo pjevanje duhovno, kojemu je bio poglaviti predmet Bog i njegova dobročinstva, te odnos megju Bogom i čovjekom[1]).

2. U svakom pjesništvu treba da je nekaki razmjer, kojim se pjesma razlikuje od običnoga govora; pa zato on nije smio manjkati ni u pjesništvu Hebrejskom.

Ali pjesnički razmjer različit je kod raznih naroda prema razlikosti jezika. Drukčiji je u Grkâ i Latinâ, koji uvažavaju kvantitet slogova; drukčiji u Nijemaca i Slavenâ, koji u slogovima paze na akcenat; drukčiji opet u Francusâ, koji slogove broje. No sve rečene vrste razmjera u tom se ipak podudaraju, što u njima slogovi svojim načinom odlučuju.

Prepire se oko toga, ima li i u Hebrejskom pjesništvu taki razmjer, te bi makar kako bio izveden u slogovima; — ali zato svi priznaju, da se u njemu nalazi drugi, puno vrsniji, koji nastaje iz harmonije čitavih misli, a zove se obično paralelisam.

3. Budući pak da se u paralelismu mogu spojiti misli trovrsne, naime: ili jednolike, ili suprotne, ili samo logički svezane; tako se i on razlikuje trovrstan: sinonimni, antitetični, sintetični.

I. Paralelisam sinonimni izriče istu misao na novo, pa zato su u njemu misli jednolike, i česti mu se izmegju sebe više ili manje slažu. No opet ovakovo ponavljanje nije prosta tautologija, jer izmjenom riječi izagje i misao jasnija, a ne rijetko se i dopuni.

---

[1]) Jamačno svjetovno se pjevanje misli, kad se Is. 24, 9. kaže: »Uz pjesmu ne će piti vina«; ili kad se Am. 8, 10. prijeti: »Pretvorit ću . . . sve pjesme vaše u plač«.

Ps. 33, 14:

Ustavljaj jezik svoj oda zla:
I usne tvoje neka ne govore prijevare [1]).

Ovaj paralelisam sinonimni to je jednostavniji, što mu se riječi većma odzivaju riječima, te istovetnost mislî postane kroz to očitija.

Ps. 8, 5:

Šta je čovjek, te ga se opominješ?
Ili sin čovječji, te ga polaziš? [2])

A opet to je umjetniji, što je sličnost mislî boljma sakrivena različnošću oblika.

Ps. 41, 3:

Žedna je duša moja Boga jakosnoga živoga:
Kad ću doći i pokazati se licu Božjemu? [3])

Nagju se i po dvije i dvije česti sinonimne, gdje se podudara: ili prva s trećom, druga s četvrtom; ili pak prva s četvrtom, druga s trećom.

Ps. 26, 1:

Gospodin je vidjelo moje i spasenje moje,
Koga da se bojim?
Gospodin je zaštitnik života mojega,
Koga da se strašim? [4])

Prič. 23, 15. 16:

Sine moj, ako bude mudra pamet tvoja,
Veselit će se tobom srce moje:
I igrat će bubrezi moji,
Kad usne tvoje budu govorile što je pravo [5]).

---

[1]) Prohibe linguam tuam a malo:
Et labia tua ne loquantur dolum.

[2]) Quid est homo, quod memor es ejus?
Aut filius hominis, quoniam visitas eum?

[3]) Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum:
Quando veniam et apparebo ante faciem Dei?

[4]) Dominus illuminatio mea, et salus mea,
Quem timebo?
Dominus protector vitae meae,
A quo trepidabo?

[5]) Fili mi, si sapiens fuerit animus tuus,
Gaudebit tecum cor meum:
Et exultabunt renes mei,
Cum locuta fuerint rectum labia tua.

Nego ima i takih česti, koje su samo izgledom sinonimne, gdje se naime misao u prvoj započela, a istom u drugoj završila, tako da obje česti idu u jedno cijelo.

Ps. 93, 3:

Dokle će se bezbožnici, Gospodine,
Dokle će se bezbožnici hvaliti? [1])

II. Paralelisam antitetični osniva se na načelu, da stvari protivne, postavljene naporedo, osvjetljuju jedna drugu, pa zato on spaja misli suprotne.

Prič. 15, 1:

Odgovor blag utišava gnjev:
Riječ prijeka podiže jarost [2]).

Ovaj paralelisam antitetični osobito je zgodan za potkrepljivanje propisa moralnih; jer kad se jedno pokraj drugoga stavi: ljepota i nagrada krjeposti, te grdoba i kazan opačine: oboje bolje u srce darne.

III. Paralelisam sintetični spaja prosto česti, koje se po smislu dopunjuju, te su po tom samo u logičkoj svezi.

Ps. 3, 5:

Glasom svojim vikao sam ka Gospodinu:
I uslišio me je sa svete gore svoje [3]).

4. Najsavršenija vrsta paralelisma jest dakako sinonimni, koji je zato i najvećma karakteran za Hebrejsko pjesništvo. Naprotiv sintetični se kad i kad slabo što i razlikuje od običnoga govora, pa zato on više dolazi prepleten sinonimnim i antitetičnim, nego li sam. — U opće se to opaža u Hebrejskom stihotvorstvu, da rado miješa ove različite vrste paralelisma, te baš u tom i jest njegova osobina i osobita vještina.

Ovaj razmjer misli iliti paralelisam tim se osobito preporučuje, što se u svakom prijevodu može lako zadržati. Neka se pjesma Hebrejska prevede na koji mu drago jezik, ako je prijevod samo vjeran, sačuvat će se i izvorni njezin razmjer, i ostat će misli prave. Svatko pak zna, kako je teško prevesti na drugi jezik

---

[1]) Usquequo peccatores, Domine,
Usquequo peccatores gloriabuntur?

[2]) Responsio mollis frangit iram:
Sermo durus suscitat furorem.

[3]) Voce mea ad Dominum clamavi:
Et exaudivit me de monte sancto suo.

pjesme Grčke, Latinske i ostale, napisane u razmjeru slogova, a da se i od razmjera ne odstupi i misli da se ne promijene. S toga nam se čini, da nije učinjeno bez promisla Božjega, što su one pjesme, koje je Duh Sveti nadahnuo svetim piscima, da služe ne samo jednomu narodu nego svemu rodu ljudskomu, sastavljene onakim načinom, kako mogu lako izaći općenite.

5. Pjesme Hebrejske nijesu gragjene na sroke; pa ako se ovda onda i nagje u njihovu originalu po koji veras od takih česti, gdje je u zadnjim slogovima jedna riječ izišla nešto slična s drugom, to je, čini se, dogodilo se više slučajno, nego li da bi se navalice tražilo[1].

6. Što se tiče pjesničkoga jezika, kao što biva u drugih naroda, tako i pjesnici Hebrejski nijesu mogli biti bez biranijega govora, koji je od običnoga u opće blagoglasniji, te se slagje čita i sluša, pa i misao njim izrečena bolje ugagja razumu i radije se prima k srcu. Odlikuje se pak Hebrejski pjesnički govor od običnoga ne samo rjegjim i neobičnijim riječima, nego još više obiljem svakovrsnih slika i tropa.

Čini se, da je posve izvanji i bez osobitijega značenja onaj način, po kome su neke starozavjetne pjesme u tekstu originalnom tako uregjene, da se slovima po redu alfabetičnom počinje ili veras po veras, ili čest po čest versa, ili čitav niz versova; pa se zato te pjesme i zovu alfabetske[2].

§. 40. Knjiga Jobova.

I. O sadržini i svrsi knjige Jobove.

1. Knjiga Jobova, prozvana od velikog stradalnika Joba, čije stradanje i kušanje pripovijeda, raspravlja znamenito pitanje: o uzroku i cilju nevoljama ovoga svijeta; i promatra ga osobito s njegove najzanimivljije ali i najteže strane, naime: zašto nevolje nalaze i pravednike.

K Jobu, čovjeku bogodušnomu, čiju je pravednost po dopuštenju Božjem kušao sotona svakojakim nevoljama, dogjoše tri prijatelja njegova, da ga požale i potješe. No oni, mjesto da ga ohrabre,

[1]) Vidi n. pr. u Hebrejskom Ps. 8, 5; Is. 33, 22. itd.

[2]) Alfabetički regjaju se slova po versima u Psalmu 34., u Pričama 31, 10—31., u Tužbalicama u glavi 1. 2. i 4.; po čestima svakog versa u Psalmima 111. i 112; isto slovo prolazi uzasopce kroz tri versa u Tužbalicama u glavi 3., a kroz osam versova u Psalmu 119.

gotovo ga još najviše rascvijeliše, dokazujući, da su nevolje ovoga svijeta vazda pedepse za počinjene grijehe, pa zato i on stradajući onako mnogo, da je za cijelo velik grješnik. Job priznaje, da pravednost Božja može istina naći uzroka, da kazni čovjeka svakoga, jer rogjeni od žene da ne može biti čist i pravedan pred Bogom, ali brani nevinost svoju, pa razlaže, da Bog, pošiljući na pravednika nevolje, ima mudre nakane, koje će objaviti na sudnji dan, kad će svi mrtvi ustati u tjelesima svojim, da prime zasluženu plaću; i zato on na Gospodina stavlja nadanje svoje, te ispovijeda: »Znam, da otkupitelj moj živi, i u posljednji ću dan iz zemlje ustati, i opet ću se ogrnuti kožom svojom, i u tijelu svojem vidjet ću Boga svojega. Ovo ufanje moje spravljeno je u njedrima mojim«[1]).

Onda četvrti prijatelj Jobov, koji čini se da je došao k njemu prije ona tri prijatelja i slušao njihove razgovore, ustane i stane dokazivati, da se nevoljama ovoga svijeta pravednici čuvaju oda zla i čiste od manâ, a nepravednici da se po zaslugama kazne.

Napokon progovara sam Bog iz vihara i pokazuje, kako mudrosti i moći njegove čovjek shvatiti ne može; pa zato neka nitko previše ne istražuje ono, što pretražiti nije kadar. A da se bude vidjelo, kako promisao njegov nikoga ne ostavlja, koji ima u nj tvrdo pouzdanje, učini Joba opet srećna.

2. Što se tiče svrhe, knjiga Jobova hoće da pokaže, kako je način Božjega promisla različan; a čovjeku, koji ne zna ni same stvari vidljive, nije slobodno suditi o skrovitim onim odredbama, kojima Bog dijeli na zemlji nekome sreću nekome nesreću. — Uz to daje ona takogjer u Jobu primjer strpljivosti za sva vremena, neka ljudi odatle uče, kako se u suprotivštinama treba vjerno pribiti u Boga, te od njega jedinoga očekivati pomoć i izbavljenje.

II. O postanku knjige Jobove.

1. Knjiga Jobova pjesnički je sastav. — Jedino uvod (1, 1—2, 13), koji kazuje, kako je Job bio bogobojazan, srećan i ugledan, ali ga napadoše bijede; i završetak (42, 7—16), gdje se crta nova sreća Jobova: napisani su običnim govorom.

Osim toga knjiga Jobova drži se i za najljepši rod svetoga pjesništva Hebrejskoga; pa se zato ona dosta s razlogom pripisuje

[1]) Job. 19, 25—27.

vijeku Davidovu ili Salomonovu, kad je pjevanje kod Hebrejâ još najviše cvalo. Pisac joj je nepoznat[1]).

2. Mlagji protestanti stadoše uvod i završetak trgati od same pjesme, a to zato, što im se čini, da se uvod i završetak pjesmi suprotive. Jer, vele oni, u uvodu prima Job sva zla sasvim strpljivo, a u pjesmi ljuto jadikuje, te to gotovo izgleda, kanda Boga sama hoće da okrivi zbog svoje patnje; tako isto u pjesmi ga Bog kori, a u završetku hvali. — No što se tiče one tužnjave u pjesmi, pitamo, što je čudno u tom, da čovjek, koji se snažno opre prvim udarcima neprijateljskim, kasnije ipak malo popusti slaboći naravnoj, kad se zla strašno namnože, i sve gore biva? Zaista, kad se Job kod onolikih i onako teških udaraca ne bi bio potužio, moglo bi se bilo pričiniti, kao da u njega nije bila obična ljudska narav. Zato njegovo jadikovanje, premda je prije mnoge muke mirno podnio, pokazuje samo veličinu novih mu tuga. Istina, da mu je izletilo i mnogo koješta nerazmišljeno, pa se on zato poslije kajao u prahu i pepelu; no jezgra je njegova jadanja, da je bolje čovjeku i ne roditi se, nego li biti od Boga odbačenu; a ovo je opet tako istinito, da je i sam Isus rekao za izdajnika svoga: »bolje bi mu bilo, da se nije rodio čovjek onaj«[2]). U završetku pako, kada Bog kori ona tri prijatelja Jobova, zašto nijesu govorili pred njim pravo, kao sluga njegov Job, tim još izrijekom Joba ne hvali, već samo neupravice kaže, da je govor njegov ipak u glavnome bio još dobar, a osobito isporedi li se s govorom prijateljâ mu. Pa i to priznanje dobio je Job tek onda, kad je svoje nerazumne riječi već porekao i od njih se pokajao. Ne samo dakle da izmegju pjesme, uvoda i završetka nema ni najmanje protivnosti, nego baš naprotiv taj uvod i taj završetak tako se nužno ištu, da se bez njih pjesma ne bi mogla pravo ni razumjeti; i zato je besumljivo, da je sve to isteklo iz jednoga istog pera.

III. O ugledu knjige Jobove.

1. Bilo ih je, veli sv. Toma Akvinski, koji su mislili, da Job nije nikada živio, već da je to izmišljena priča, koja je uzeta, da bude osnova raspravljanju o promislu Božjem; pa premda za svrhu

[1]) O knjizi Jobovoj kao o umotvorini ovako sudi Fr. Kaulen: »Die Fülle und Schönheit der Bilder sowie die plastische Anschaulichkeit des Dargestellten ist unübertroffen, und mit Recht wird das Buch Job als eine der vollendetsten Kunstschöpfungen angesehen, welche nur die Literatur irgend eines Volkes hervorgebracht hat«. Einleitung in die Heilige Schrift. Zweiter Theil. §. 293.

[2]) Mat. 26, 24.

knjige ne stoji mnogo do toga, bilo ovako ili onako, nije to ipak sve jedno s pogledom na samu istinu[1]).

Ponajprije mnijenje, da Job ne bi bio historijska ličnost, ne stoji u skladu sa Svetim Pismom. Jer Gospodin sam, govoreći preko Ezekiela, izbraja Joba zajedno s Noom i s Danielom. Kako su pak Noa i Daniel ličnosti historijske, mora se to isto priznati i za Joba, koji se s njima uporegjuje[2]).

Nadalje u Svetom je Pismu takogjer dosta ujamčeno, da se je Job odlikovao izvanrednom strpljivošću. Jer u knjizi Tobijinoj se kaže, da je Bog zato dopustio, da Tobiju kušanje obigje, »da se potomstvu dade primjer njegove strpljivosti, kao i svetoga Joba«; a sv. apostol Jakob trpljenje Jobovo postavlja upravo onako za ugled kao i Gospodinovo[3]).

A da je Job trpio upravo neiskazano silno, kao što se crta u ovoj knjizi, to drži i uči jednodušno mišljenje crkveno, diveći se Jobu, jer ga i najteže iskušavanje nije moglo rastaviti od ljubavi Božje. Pa zato se on i broji sa svetima, koje valja štovati, i to u Rimskom Martirologiju kao »čovjek divne strpljivosti«, a u Grčkim Menologijama kao »pobjeditelj u mnogim borbama«[4]).

2. Sigurno je dakle, da se u knjizi Jobovoj opisuje istiniti historijski dogagjaj; ali opet ne može biti sumnje, da je taj dogagjaj pisac još pjesnički iskitio. Jer zaista, tko će vjerovati, da je Job u najvećim tjelesnim i duševnim bolovima pjevao pjesme

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Fuerunt aliqui, quibus visum est, quod iste Job non fuerit aliquid in rerum natura, sed quod fuerit quaedam parabola conficta, ut esset quoddam thema ad providentiae disputationem, sicut frequenter homines confingunt aliqua facta ad disputandum de eis: et quamvis ad intentionem libri non multum refert, utrum sic an aliter fuerit, refert tamen quantum ad ipsam veritatem«. Expos. in Job, Prolog.

[2]) Ezek. 14, 14—20. Sv. Toma Akvinski ovako je taj dokaz izložio: »Videtur enim praedicta opinio (negans) auctoritati sacrae Scripturae obviare. Dicitur enim Ezechielis 14. ex persona Domini: Si fuerint tres viri in medio ejus, Noe, Daniel et Job, ipsi justitia sua liberabunt animas suas. Manifestum est autem Noe et Daniel homines in rerum natura fuisse: unde nec de tertio eis connumerato, scilicet de Job, in dubium debet venire«. Ibid.

[3]) Tob. 2, 12. 15; Jak. 5, 11. Ovo potonje takogjer napominje sv. Toma Akvinski: »Dicitur etiam Jacobi 5. Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt, sufferentiam Job audistis, et finem Domini vidistis. Sic igitur credendum est, Job hominem in rerum natura fuisse«. Ibid.

[4]) Martyrol. Rom. 10. svibnja; Menolog. Graec. 6. svibnja.

svojim dogovornicima, ili nasuprot, da su oni čovjeku, kojega snagjoše tolika zla, govorili u stihovima?[1])

3. Zemlja Hus, u kojoj je Job živio, čini se, ležala je jugoistočno od Palestine prema Arapskoj Pustinji, a nastavahu u njoj potomci Esavovi[2]).

Budući da je Job za svoju obitelj prinosio i žrtve, to otud izlazi, da vijek njegov pada negdje u doba patrijarško, kad je još glava porodice bio u njezinu krugu ne samo neograničeni gospodar, nego i svećenik[3]).

Jobovi prijatelji zovu se u knjizi Tobijinoj kraljevi, t. j. poglavice svojih plemena; pa je odatle slobodno izvesti, da je i Job bio u svojoj zemlji samovlastan gospodar. Jer velik bivši megju svima na Istoku, nije jamačno ni u vlasti zaostajao za svojim prijateljima[4]).

4. Božanski ugled knjige Jobove vazda je priznavala Crkva starozavjetna, kao što ga jednako priznaje i novozavjetna. Već smo spomenuli, kako se na ovu knjigu osvrtoše u starom zavjetu prorok Ezekiel i pisac knjige Tobijine; a u novome je iz nje kao iz knjige bogodane vadio svjedočanstva sv. Pavao, te se na nju pozvao i sv. Jakob[5]).

Istina, kada bi tko riječi ona tri Jobova prijatelja, što dogjoše da ga utješe, uzeo same za sebe, iz njih bi izišao krivi nauk, naime da su nevolje ovoga svijeta vazda samo pedepse za počinjene grijehe, i po tom grješnik da je, tkogod trpi. Ovo tvrgjenje te trojice od česti je dopunio i ispravio četvrti prijatelj Jobov, dokazujući, da nevolje mogu doći ne samo na grješnike kao zaslužena kazan, nego i na pravednike kao duševni lijek; jer i to je način, kako Bog ljude sebi mile čuva oda zla i čisti od manâ. Ali i ovo, kako je god pravo

[1]) Ovako je i posve zgodno primijetio P. D. Huetius: »Quis putet Jobum in summis corporis et animi doloribus carmina ad uxorem et amicos fudisse, aut ipsos vicissim virum tot malis oppressum versibus esse allocutos?« Demonstratio evangelica, prop. IV., p. 241. (Ed. Venet. 1765.)

[2]) Isp. Job. 1, 1. i Tužbal. 4, 21.

[3]) Isp. Job. 1, 5. i I. Mojs. 8, 20; 12, 7. 8; 35, 6. 7; 46, 1. 2.

[4]) Tob. 2, 15; Job. 1, 3. — U Sedamdesetorici ima čisto na kraju knjige Jobove dometak, u kojem je Job izjedinjen Idumejskomu kralju Jobabu, poznatome iz I. Mojs. 36, 31—33. No ta se domisao osniva samo na nekoj sličnosti imena, a nipošto na stalnoj tradiciji.

[5]) Ezek. 14, 14—20; Tob. 2, 12. 15; Rimlj. 11, 35; I. Kor. 3, 19; Jak. 5, 11.

rečeno, ipak još ne otkriva svih tajna Božjega promisla, budući da Gospodin može imati i dublji razlog, po kome dopusti, da nevolje obigju čovjeka pravedna. U te nas tajne potpuno uvodi sam pisac knjige, pokazujući u uvodu, kako je Bog dopustio sotoni, da svakojakim nevoljama kuša pravednost Jobovu; jer odatle nije teško izvesti, da Bog i zato koji put pošilje nevolje na pravednika, neka se ukaže postojana krjepost njemu vjerne duše. Napokon oglašuje sam Bog, da je mudrost i moć njegova nedokučljiva; pa zato mi ne možemo znati, u kojem su slučaju nevolje kazan za grijeh, u kojem li sredstvo za savršivanje pravednika ili opet kušanje. — Po tom dakle, uzme li se cijeli umjetni sastavak knjige, to izlazi posve zdrav nauk o nevoljama ovoga svijeta[1]).

§. 41. Knjiga Psalama.

I. O razredbi Psalama.

1. Grčki glagol ψάλλειν znači udarati muzikalnoj spravi u žice; a s tim su u svezi imenice: ψαλτήριον, čim se imenuje muzikalna sprava sa žicama poput naše harfe, i ψαλμός, čim se izriče udaranje u takovu spravu ili proizvogjenje muzičkih glasova[2]).

No s ovim imenicama spojila je Sedamdesetorica još i drugo posve novo značenje. Ona je naime ime ψαλτήριον nadjela zbirci starozavjetnih duhovnih pjesama, a svaku pak od njih napose nazvala je ψαλμός. Po svoj prilici vodila je Sedamdesetoricu pri tom ta misao, što se ove starozavjetne duhovne pjesme obično pjevahu uz pratnju muzike; pa je zato metonimički rečenim načinom značenje tima riječima prenesla i rasprostranila.

Nego u ovom potonjem prenesenom i rasprostranjenom značenju prijegjoše ti Grčki izrazi iz Sedamdesetorice i u druge jezike, pa tako nasta Latinsko Psalterium i Psalmus, a i naše Psaltir i Psalam.

[1]) Za procjenjivanje pojedinih rečenica knjige Jobove, zgodna je ova opomena sv. Augustina: »Sicut autem in Evangelio, quamvis verum sit omnino quod dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt vera esse creduntur; quoniam multa a Judaeis falsa et impia dicta esse verax Evangelii Scriptura testatur: sic in hoc libro, ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur, considerandum est«. Ad Oros. contra Priscill. et Origen. 9 (Migne P. L. 42, 676).

[2]) O ovim izrazima vidi J. F. Schleusnera, Novum Lexicon Graeco-Latinum in Novum Testamentum, Lipsiae 1819., tom. II., str. 1392 s.

2. U Bibliji ima zbirka od 150 Psalama; samo što su oni u Sedamdesetorici i u Vulgati nešto drukčije pobrojeni, nego li u tekstu Hebrejskom. Naime četiri Psalma teksta Hebrejskoga: »9. i 10., 114. i 115.« sastavljeni su u Sedamdesetorici i u Vulgati u dva; no zato su opet u Sedamdesetorici i u Vulgati dva Psalma teksta Hebrejskoga: »116. i 147.« rastavljena u četiri, i tako im se broj izjednači.

Vidi se to iz ovoga obrasca:

U tekstu Hebrejskom:		U Sedamdesetorici i u Vulgati:
1—8	=	1—8
9 i **10**	=	*9*
11—113	=	10—112
114 i **115**	=	*113*
116	=	*114* i *115*
117—146	=	116—145
147	=	*146* i *147*
148—150	=	148—150

3. U Hebrejskom tekstu zovu se Psalmi lijepim imenom Pohvalne pjesme, a dijele se na pet knjiga od ovoga opsega: prva od 1 do 41., druga od 42 do 72., treća od 73 do 89., četvrta od 90 do 106., peta od 107 do 150. Dioba ova veoma je stara, te opominje na razdjeljenje Petoknjižja, a valjda je po tom ugledu i načinjena[1]).

4. Što se tiče još brojnog poretka Psalama, čini se, da je on slučajno nastao, te da su Psalmi ponajviše onako poregjani, kako su nagjeni.

II. O sadržini i svrsi Psalama.

1. Sadržina i svrha Psalama ne može se onako rastumačiti kao u drugim knjigama, budući da svaki Psalam ima svoju sadržinu i svoju svrhu. No ipak promatra li se načinom općenitim, o čemu

[1]) Hebrejsko ime Psalama jest תְּהִלִּים, a to je plural od singulara תְּהִלָּה. Dolazi pak ono od glagola, koji u Kalu glasi הָלַל i znači jasan biti, te se upotrebljava napose o dobru, jaku i čistu glasu; a Piel od njega הִלֵּל znači pjevati, navlastito slavu čiju, te mu odatle značenje slaviti ili veličati, osobito Boga. Po tom dakle to ime, stojeći u svezi upravo s Pielom, reći će: Pohvalne pjesme.

se oni bave i za čim idu, mogu se zgodno podijeliti na nekoliko razreda. Jer ima Psalama, u kojima pjesnik:

I. poklanja se veličanstvu Božjemu, slaveći njegovu mudrost, svemogućstvo, dobrotu, milosrgje i ostala savršenstva; to su pjesme klanjalice;

II. moli Boga za pomoć u potrebama ili u opasnostima; to su pjesme molbene;

III. crtajući zgode naroda izabranoga, pokazuje osobiti Božji promisao za nj; to su pjesme domorodne;

IV. kaje se od grijehova, čini pokoru, i ište u Gospodina oproštenje; to su pjesme pokorničke;

V. upućuje bogobojaznomu življenju; to su pjesme poučne;

VI. naprijed kazuje štogod o Mesiji ili o kraljevstvu njegovu; to su pjesme Mesijske;

VII. kipi osvetom za bezakonje neprijatelja svojih, a protivnika Božjih; to su pjesme kletvene.

2. Već iz ovoga kratkog pregleda vidi se, da je predmet Psalama veoma opsežan i cilj preznamenit, te nije bez uzroka rekao sv. Toma Akvinski, da se u toj knjizi nahodi općenita materija vaskolikoga bogoslovlja[1]).

Što se napose tiče Psalama Mesijskih, ne može se stalno odrediti, koliko ih ima na broj. No to je nesumnjivo, da se za takove moraju držati svi oni, koje na Krista i na njegovu Crkvu navraćaju sveti pisci novoga zavjeta, ili ih u tom smislu općenito uzimlju sveti oci i katolički tumačitelji. Ali i od njih opet nijesu svi jednakim načinom Mesijski. Jedni tako od slova do slova rade o Mesiji ili o kraljevstvu njegovu, da svako drugo tumačenje odbijaju; i zato su neposredno Mesijski. Drugi pak snagom svojih riječi bave se kojom ličnošću ili stvarju staroga zavjeta, a kako je dotična osoba ili stvar bila tip nečega, što je Mesijsko, tako se posredno i na to prostiru; ovakovi se zovu posredno Mesijski[2]).

III. O natpisima Psalama.

1. Većina Psalama ima natpis: u kojem ili se imenuje pisac Psalma; ili se naznačuje kojom je zgodom nastao, ili način kako

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Materia est universalis, quia cum singuli libri canonicae Scripturae speciales materias habeant, hic liber generalem habet totius Theologiae«. In Psalmos Prooem.

[2]) Neposredno Mesijski: Ps. 2. 15. 21. 44. 71. 109.; posredno Mesijsk: Ps. 34. 68. 108. itd.

treba da se pjeva; ili se kaže odregjenje mu liturgijsko, ili štogod drugo. Ovakovih natpisa ima u Grčkoj Sedamdesetorici i osobito u Sirskom Pešitu još puno više nego li u tekstu Hebrejskom.

2. Već megju starijim tumačiteljima bilo je različito mnijenje o postanku tih natpisa. Jer jedni su ih dovodili od samih svetih pisaca, a drugi su ih držali za dometak poznije ruke. Pa to je i danas neizvjesno; premda dosta je prilike misliti, da su barem mnogi od njih, naime oni što se nalaze samo u gdjekojim prijevodima, dodani zaista istom kasnije.

3. Različno se i o tom misli, kakav natpisima ugled pripada. No u kratko, kao što bi bilo nerazumno držati ih sve za posve sigurne, tako se ne smiju ni svi prosto zabaciti. Ima natpisa, koji su dakako pod sumnjom, kad se u njima Hebrejski tekst i starinski prijevodi razlikuju; ali ima opet i takovih, u kojima se slažu, te se po tom ne može o njima sumnjati. Jer o natpisima nema se drukčije suditi, nego i o samom tekstu Svetoga Pisma, te ono čitanje, za koje zajedno s originalom svjedoče prijevodi, može se a i mora se uzeti za istinito i pravo. Pače gdje bi se dokazalo, da je natpis izišao od samoga svetoga pisca, valjalo bi mu priznati i ugled božanski.

4. Izuzmu li se natpisi gdje se pokazuje pisac Psalma, ili oni gdje se spominje kojom je prilikom Psalam nastao, svi su ostali većinom vrlo tamni, te već Aleksandrijski prevodioci nijesu im znali pravoga značenja. Sveti oci slabo su pitali za njihov smisao po slovu, već su se ponajviše zadovoljavali tumačenjem otajstvenim. Mlagji tumačitelji počevši od 16. stoljeća stadoše ih pomnije ispitivati, ali kako nemaju nikakove stalne tradicije, ne mogoše ništa izvjesno ustanoviti.

IV. O postanku Psalama.

1. U natpisima razni se imenuju pisci Psalama. Mi ćemo istaknuti samo ona lica, o kojima se podudaraju barem poglaviti starinski prijevodi s originalom. Prema tome se izvjesni Psalmi pripisuju ovima: Davidu sedamdeset i tri; Asafu dvanaest; Korinim sinovima deset; Salomonu dva; Mojsiju, Emanu Ezrahitu i Etanu Ezrahitu svakome po jedan.

Megju ovim piscima: Mojsije, David, Salomon svakomu su poznate ličnosti; dok ostali nijesu tako poznati, pa će zato biti dobro, da se i za njih kaže, tko su bili.

Asaf bio je levit u vrijeme Davidovo, te znatni pjevač i svirač kod službe Božje. Zove se i »vidjelac«, čim se poregjuje s prorocima[1]).

Kora bio je onaj starješina Levijeva plemena, koji se za putovanja po pustinji bio još s nekima drugima digao na Mojsija i Arona, pa ga zato zemlja proždrla. Njegovi potomci, koje je Bog poštedio, bijahu u vrijeme Davidovo stražari kod ulaza u sveti šator; a spominju se oni tada i kao glavni pjevači, što su još i kasnije ostali. Pa neki od njih ispjevaše one Psalme, što se nalaze pod imenom Korinih sinova[2]).

Eman i Etan Ezrahiti živjeli su za vremena Salomonova, te bili na glasu mudri ljudi, tako da se je smatralo za nešto osobito, što se je moglo reći, da je Salomon bio od njih još mudriji[3]).

2. Po Hebrejskom tekstu pedeset Psalama su bezimeni. Od koga su oni pojedince, to istražiti i ustanoviti, koliko je moguće, ide u tumačenje. Tako n. pr. Psalam 2., premda nema natpisa, ipak sigurno je Davidov, jer je to izrijekom potvrgjeno u Djelima Apostolskim[4]).

3. Psalmi, izišavši iz ruku pisaca svojih, budu kasnije složeni i u jednu zbirku, koja dobi ime Psaltir. A kako je u toj zbirci najviše duhovnih pjesama Davidovih, i budući da su mlagji pjesnici hodili samo po stopama Davidovim, to se i sva zbirka obično zove Psaltir Davidov.

V. O ugledu Psalama.

Kako novi zavjet upravo obiluje svjedočanstvima za božanski ugled Psalama, bilo bi suviše to još napose dokazivati. Od svoga postanka jednako se oni drže za bogodane, te su se već u Crkvi starozavjetnoj pjevali Bogu u slavu, a pjevaju se od onda sveudiljno, i moli se njima još i dan danas u svijetu kršćanskom.

Ali šta da rečemo o Psalmima kletvenim, iz kojih se sipaju na neprijatelje najstrahotnija zla, što je samo moći zamisliti! Zar i oni da su od Boga?[5])

---

[1]) I. Dnev. 15, 16. 17. 19; 16, 4. 5. 37; II. Dnev. 29, 30.
[2]) Isp. IV. Mojs. gl. 16; 26, 10. 11; I. Dnev. 9, 19. 33; II. Dnev. 20, 19.
[3]) III. Kralj. 4, 29—31.
[4]) Djel. Ap. 4, 25.
[5]) Megju Psalme se kletvene broje: 34. 51. 53. 54. 57. 58. 68. 108. 136.

Sv. Toma Akvinski, osvjetljujući rečenicu Ps. 34, 1: »Sudi, Gospodine, nad onima, koji mi nepravo čine«, gdje je u kratko sabrao nauk otački, postavio je za tumačenje tih Psalama ovo pravilo, pred kojim pomenuta poteškoća posve iščezava: »Valja reći, da u svima tim kletvama ima dvojak smisao. Jedno jer se izriču na način proricanja, te kad kaže: Sudi, kao da kaže: Sudit ćeš; ili opet sve da se uzme za rečeno ne iz revnovanja za osvetljivost vlastitu, nego za božansku pravicu, prema kojoj se vladaju pravednici«[1]).

A da ovo nije badava i bez razloga rečeno, razabira se odatle, što je sv. Petar u Psalmima 68. i 108. vidio pod riječima kletvenim prorečenu kazan zlotvorima Spasiteljevim i navlastito Judi izdajniku; pa tako jamačno i u ostalima kriju se proroštva. Osim toga Psalmi ovi, živo pokazujući, kako oštroj pravdi svevišnjega promisla, koji svim upravlja, napokon ipak nitko ne umače, upravo tjeraju iz srca svaku osvetoljubivost[2]).

§. 42. Priče Salomonove.

I. O sadržini i svrsi Pričâ.

1. Priče su u kratko kazane misli o bogougodnu življenju.

Stari bi naime ono, što su ili sami iskusili, ili naučili od drugih pametnih ljudi, osobito rado slagali u kratke duhovite rečenice, eda bi se lakše i bolje upamtilo, pa i brže sinulo, kad bude od potrebe.

2. Knjiga ova dijeli se na više dijelova, koje je moći razlučiti po natpisima.

Prvi dio (gl. 1—9.) počinje se natpisom: »Priče Salomona, sina Davidova, kralja Israelova«; a ima u njemu pouka,

[1]) Sv. Toma Akvinski in Ps. 34, 1: »Judica Domine nocentes me«: »Dicendum quod in omnibus istis imprecationibus duplex est intellectus. Unus quod dicantur per modum praenunciationis, ut cum dicit: Judica, quasi dicat: Judicabis; vel ut omnia intelligantur prolata non ex zelo vindictae propriae, sed divinae justitiae, cui se conformant justi«.

[2]) Za karakter proročki tih Psalama čitaj govor prvaka apostolskoga u Djel. Ap. 1, 15—22., te isporedi tu r. 20 sa Ps. 68, 26. i Ps. 108, 8. Naime na ova oba mjesta meće David kletvu na svoje zlotvorske neprijatelje, osobito na one, od kojih bi mjesto mržnje mogao očekivati ljubav i zahvalnost. Što on kaže o sebi, vrijedi i o Isusu, čija je bio slika, dok je to besjedio.

koja je dobrano u svezi, te ide za tim, da u ljudima razbudi ljubav k mudrosti i ogadi im ludost. N. pr. 6, 6—8: »Idi k mravu, ljenivče, i gledaj putove njegove, i uči se mudrosti. On nema vogja ni učitelja ni gospodara, i opet pripravlja ljeti sebi hranu, i zbira uz žetvu, što će jesti«.

Drugi dio (gl. 10—24.) stoji opet pod natpisom: »Priče Salomonove«; pa se može uzeti za jezgru knjige, jer obuhvata glavnu zbirku mudra uputstva, vrlo različna predmetom, a u obliku ugodnu i lako shvatljivu. N. pr. 10, 19: »U mnogim riječima ne biva bez grijeha; a tko zadržava usne svoje, vrlo je razuman«. — 13, 20: »Tko hodi s mudrima, postaje mudar; prijatelj bezumnih biva njima jednak«. — 17, 15: »Tko opravda krivoga, i tko osudi pravoga, obojica su Bogu gadni«. — 18, 9: »Tko je mekoputan i nemaran u poslu svojem, brat je raspikući«. — 22, 6: »Kakovu se putu nauči mladić, i kad ostari, ne će odstupiti od njega«.

Treći dio (gl. 25—29.) ima ovaki natpis: »I ovo su priče Salomonove, koje sabraše ljudi Ezekije, kralja Judina«; a sasvim je nalik na dio pregjašnji. N. pr. 25, 21. 22: »Ako je gladan neprijatelj tvoj, nahrani ga; ako je žedan, napoj ga vode; jer ćeš živo ugljevlje zgrnuti na glavu njegovu, i Gospodin će ti platiti«. — 27, 2: »Neka te hvali drugi, a ne usta tvoja; tugjin, a ne usne tvoje«. — 29, 23: »Za oholim ide poniženje, a smjerna duhom stiže slava«.

U zadnje dvije glave, 30. i 31., nalaze se još tri dodatka. Prvomu je opseg cijela glava 30., a sadržava raznovrsne umne rečenice, od kojih gdjekoje gotovo prelaze u otajstvene zagonetke; drugi je 31, 1—9., te ima opomene, što ih je neki kralj Lamuel dobio od svoje matere; treći je 31, 10—31., pa hvali brižnu domaćicu.

3. Svrha je Pričama naznačena umah u početku, a jest: »da se upozna mudrost i urednost; da se razumiju riječi razboritosti, i primi obučavanje nastave, pravica, i sud, i sve što je pravo; da se dade malenima pamet, mladiću znanje i razumijevanje«[1]).

Nauka, koju Duh Sveti u ovoj knjizi obilato daje, zgodna je za sve staleže i svaku dob, a osobito za odraslu mladež, koja se tu odvraća oda zla i navraća na dobro.

[1]) Prič. 1, 2. 3. 4.

II. O postanku Pričâ.

1. Kako se razabira pojedinim dijelovima iz natpisâ, najveći dio ovih spasovnih razgovora sastavio je Salomon, pa se zato i sva knjiga posve pravo zove Priče Salomonove.

2. Za dodatke u zadnje dvije glave ne zna se, od koga su; a iz neizvjesnih natpisa, što se nahode na čelu prvoga i drugoga, ne može se ništa izvjesno zaključiti, tko bi im mogli biti pisci.

Istina 30, 1. čita se u tekstu Hebrejskom: »Riječi Agura, sina Jakejeva«. No odatle se ipak ne može reći, da je tu čest napisao čovjek neki po imenu Agur. Jer premda se gotovo općenito drži, da su imena Agur i Jakej imena vlastita ljudska, opet se ne može sigurno reći, da li se njima naznačuju ljudi, koji su zaista živjeli, ili su to samo imena izmišljena, pod kojima se sakriva pisac. Sv. Jeronim uzeo ih je pače za imena simbolička i preveo: »Verba Congregantis filii Vomentis«; pa tim je dao povod dosta smiješnu tumačenju, naime da se u tom natpisu krije sam Salomon, koji sebe zato zove »Congregans«, što je mudrinu skupljao, a oca svoga Davida »Vomens«, jer je mudrinu iznosio[1]).

Tako isto i 31, 1. glasi natpis: »Riječi Lamuela kralja; misli, kojima ga je učila mati njegova«. Pa kad bi se znalo, da je taki kralj Lamuel zbilja živio, bilo bi odavde nesumljivo, da je on sam pobilježio ono, kako je njega poučavala majka njegova. No budući da se to ne zna, drže mnogi i ovo ime za izmišljeno.

---

[1]) Nerazumljivo je, kako je sv. Jeronim došao na taki prijevod. Jer kad bi se i uzelo, da je אָגוּר ime simboličko, a ne vlastito, onda bi to bio particip pasivni Kala od glagola אָגַר, što znači: »congregavit«; i po tom bi דִּבְרֵי אָגוּר valjalo prevesti: »Verba Congregati«, te ako bi to u opće imalo kaki smisao, moglo bi imati samo taj, da prikriva nekoga, koji se je prikupio k zboru mudrih ljudi. Ime pak יָקֶה u značenju simboličkom drugo reći ne bi moglo, nego »pius«, jer se može dovoditi samo od korijena יָקָה, koji se doduše u jeziku Hebrejskom ne upotrebljava, ali da u Arapskom, te znači: »Deum timuit«, »pius fuit«; i opet po tom בִּן־יָקֶה trebalo bi da se prevede: »filius Pii«. Dakle čitav natpis bi prema tome simbolički glasio: »Verba Congregati filii Pii«. Osim toga premda su Hebreji dopuštali sebi u pjesništvu i veoma smione trope, ali se ipak čudno čini, da bi se Salomon usudio oca svoga Davida nazvati »Vomens«, tumačilo se to kako mu drago. Zato svi noviji prijevodi nastoje tu riječ ublažiti, prevodeći je obično: »Darivalac«.

Što pak gdjekoji misle, da je taj Lamuel glavom Salomon, to nije ničim dokazano, premda se ne može ništa ni protivu reći.

3. Svi dijelovi knjige nijesu u isto doba složeni. Natpis trećega dijela jasno pokazuje, da je u vrijeme Ezekijino već imala neka zbirka Pričâ, pa nastojanjem toga kralja još su i druge sabrane, te s pregjašnjima sjedinjene; a tada će valjda biti knjizi dometnuti i dodaci.

Kako se navlastito u devet prvih glava mnogo preporučuje čistota i osugjuje protivna opačina, to gdjekoji sumnjaju, da bi ta čest mogla biti od čovjeka onako raskalašna, kao što je bio Salomon. No kad se uvaži, da je Gospodin bio obdario Salomona izvanrednom mudrošću, onda nema razloga podizati takovu sumnju. Jer zašto ne bi mogao čovjek napunjen svakoga znanja i premudar dati pametna pravila za život, premda se on sam možda po tim pravilima baš ne vlada? Ta koliko puta biva, da tko lijepo druge uči, a sam naopako radi. Uz to takogjer ništa ne smeta reći, da je Salomon te opomene napisao, ili prije, dok još ostarivši nije postao ženar, ili poslije, kad se je možda opet dozvao[1]).

III. O ugledu Pričâ.

Pričama priznavala je božanski ugled Crkva starozavjetna; a tu je vjeru primila od apostolâ i Crkva novozavjetna, te je jednako drži i čuva.

Navlastito što se tiče apostolâ, spisi njihovi pokazuju, kako su se oni i sami ovom knjigom služili kao bogodanom[2]).

§. 43. Propovjednik.

I. O sadržini i svrsi Propovjednika.

1. Pisac ove knjige pokazuje se kao čovjek velikoga iskustva, te ono, što je u svijetu zapazio i iskusio, želi i drugima saopćiti znanja i vladanja radi. Pa da taj plemeniti naum što bolje izvrši, svoje razlaganje tako je udesio, da mu je izašlo kao ugodan pučki

---

[1]) Da li se je Salomon kada pravo obratio i pokajao od svojih grijehova, što se napominju u III. Kralj. 11, 1—8., Sveto Pismo o tom šuti, a mišljenje je svetih otaca razdvojeno.

[2]) Naročito je navode: Hebr. 12, 5; Jak. 4, 6; uz to se dosta na nju podsjeća, isp.: I. Petr. 2, 17. i Prič. 24, 21; I. Petr. 4, 8. i Prič. 10, 12; I. Petr. 4, 18. i Prič. 11, 31; I. Petr. 5, 5. i Prič. 3, 34.

govor. I ovaj izvanji oblik knjige bit će jamačno uzrok, zašto je pisac nadjeo sebi ime קֹהֶלֶת, koje se vazda prevodilo: Propovjednik. U ovom značenju uzela je tu Hebrejsku riječ već Sedamdesetorica, prevedavši je Ἐκκλησιαστής; jer, kako tumači sv. Jeronim: »Ecclesiastes zove se Grčkim jezikom onaj, koji zbira zbor, t. j. sastanak, a mi ga možemo nazvati propovjednikom, budući da govori narodu, i besjeda je njegova namijenjena ne jednomu napose, nego svima u opće« [1]). Ovaj isti Grčki izraz zadržao je i sv. Jeronim u svojem Latinskom prijevodu, gdje ima: Ecclesiastes. Od pisca bi isto ime preneseno i na knjigu, koja se vajkada zove: קֹהֶלֶת, Ecclesiastes, Propovjednik.

2. Već je rečeno, da pada u oči veliko iskustvo piščevo, ali iskustvo bolno; pa zato i ova knjiga predstavlja život ljudski s veoma turobne strane. — Pisac naime razmatra različite prilike i užitke žića, i nigdje ne nalazi ništa, čim bi se srce izdovoljilo, već sve je tašto, budući prolazno. Sreću, za kojom čovjek čezne, zalud traži u samu životu, koji tako brzo mine; a ne mogu je dati ni sva dobra ovoga svijeta, niti visoko dostojanstvo, niti gospodstvo, niti veliko znanje, niti bogatstvo, niti raskošje. Što dakle, smije li se zato očajati? ili pak misliti: dok se živi, nek se živi, ter pustiti uzdu svakoj i najlugjoj želji svojoj? Pisac znade bolji i jedini pametan savjet, i njim završuje svoje istraživanje: »Boga se boj, i zapovijesti njegove drži; jer to je čitav čovjek; i sve, što se zbiva, iznijet će Bog na sud od svake pogrješke, bilo ono dobro ili zlo« [2]).

3. Pa u ovom završetku nalazi se ujedno i svrha knjizi, u kojoj je pisac htio da pokaže, kako je samo strah Božji pravi izvor sreće; jer koji se Boga boji i zapovijesti njegove drži, primit će na sudu Božjem plaću, a koji to ne čini, ne će uteći kazni.

II. O postanku Propovjednika.

1. Tradicija Židovska i kršćanska drži Salomona za pisca Propovjednika; pa tome ima i u knjizi potvrgjenje.

[1]) Sv. Jeronim: »Ecclesiastes autem Graeco sermone appellatur, qui coetum, id est ecclesiam, congreget, quem nos nuncupare possumus concionatorem, eo quod loquatur ad populum, et sermo ejus non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur«. In Eccl. 1, 1 (Migne P. L. 23, 1063).

[2]) Prop. 12, 13. 14.

To pokazuje već sam njezin natpis: »Riječi Propovjednika, sina Davidova, kralja Jerusalemskoga«. Ovo se samo onda može po slovu uzeti, ako se pod tim »Propovjednikom« misli Salomon, koji je zaista bio sin Davidov i kraljevao u Jerusalemu [1]).

K tomu dolazi, što pisac o sebi mnogo koješta kazuje, što opet Salomona otkriva. Tako kad veli, da je mudrošću pretekao sve, koji su prije njega bili u Jerusalemu, pa i narod učio, i istražujući složio mnogo priča: o kome da se to od riječi do riječi tumači, nego o Salomonu? Isto valja i za ono, što pripovijeda o svojim gradnjama, svojem bogatstvu, sjaju svoga dvora, svojem raskošu [2]).

2. Većinom se uzima, da je Salomon ovu knjigu napisao već u dubokoj starosti. Pa to daje slutiti i ono njegovo preporučivanje: »Opominji se stvoritelja svojega u dnevima mladosti svoje, prije nego dogje vrijeme jada, i prispiju godine, za koje ćeš reći: nijesu mi mile«. Jer teško bi o starosti ovako govorio onaj, koji njezinih nevolja nije još sam osjetio [3]).

III. O ugledu Propovjednika.

Kao što je Propovjednika Crkva starozavjetna držala za knjigu bogodanu i kanonsku, tako ga drži jednako i Crkva novozavjetna.

Nego protivnici, da bi oborili božanski ugled Propovjednika, ističu, da se u njemu uči bogomrski materijalisam, jer se niječe besmrtnost duše čovječje, i nikakova se razlika ne priznaje megju svršetkom čovjeka i svršetkom nerazumne životinje. Za dokaz tomu navode 3, 18—21: »Rekoh u srcu svom za sinove ljudske, eda bi ih kušao Bog, i pokazao, da su kao stoka. Zato jedan je konac čovjeka i stoke, i jednaka sudbina njih oboga; kako umire čovjek, tako i ona umire; sve na isti način diše, i čovjek nema ništa više od marvinčeta; sve je podloženo taštini, i sve ide na jedno mjesto; iz zemlje je nastalo, i u zemlju se opet vraća. Tko zna, da duh

[1]) Prop. 1, 1. i III. Kralj. 2, 10—12.

[2]) Prop. 1, 16; 12, 9. i III. Kralj. 3, 5—12; 4, 29—34. — Prop. 2, 4—10. i III. Kralj. 10, 4—7.

[3]) Prop. 12, 1. Čitaj i iduće retke do sedmoga, kako u duhovitim slikama opisuje staračku dob, koja se primiče grobu.

sinova Adamovih uzlazi gore, i da duh stoke silazi dolje?«[1])

Premda ovo mjesto nešto čudno glasi, no kako Propovjednik 12, 7. naročito uči besmrtnost duše čovječje, jer veli, da će prah vratiti se u zemlju svoju, odakle je bio, a duh natrag poći k Bogu, koji ga je dao: to on jamačno i ovdje ima istu stalnu vjeru i ne misli drukčije[2]).

Gdjekoji, držeći dakako pomenute riječi za sudbonosne za čovjeka, a da bi poteškoću lakše uklonili, dogjoše na misao, da se u ovoj knjizi nalazi nekaki razgovor, pa da Salomon tu izvršuje dvojaki posao; jer s jedne strane iznosi što i kako govore bezbožnici, a s druge opet ispravlja njihove krive misli. Ali kako bi god ovaki izlaz iz neprilike bio ugodan, ne može se ipak odobriti, kad u cijeloj knjizi nigdje nije moći ni traga zapaziti kakovu razgovoru. Zato drukčije valja na teškoću odgovoriti[3]).

Tko pomno promotri niz misli, što se nahode u 3, 18—21., odmah mu bude jasno, da se Propovjednik tu trudi, da istakne sličnost izmegju čovjeka i životinje. No u tom nastojanju ide malo i predaleko; jer mjesto da ostane samo pri tijelu, gdje je ta sličnost zaista očigledna, hoće on porediti i isti duh čovječji sa životinjskim, i u tom izlazi nejasan.

Smisao njegova vrlo duhovitog razmatranja može biti samo ovo: Tijelom su ljudi sasvim nalik na životinje; jednako se ragjaju, jednako dišu, jednako ginu. Ali barem duhom trebalo bi da se razlikuju; jer duh ljudski, budući razumom obdaren, morao bi letjeti nebu u visine i baviti se oko uzvišenih stvari, a ne da poput nerazumna duha životinjskog bude privezan za zemlju i u nju smjera. Kad li tamo i njega je tako k zemlji privuklo ovo tijelo, s kojim

[1]) Prop. 3, 18—21: »Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus, et ostenderet similes esse bestiis. Idcirco unus interitus est hominis et jumentorum, et aequa utriusque conditio: sicut moritur homo, sic et illa moriuntur: similiter spirant omnia, et nihil habet homo jumento amplius: cuncta subjacent vanitati. Et omnia pergunt ad unum locum: de terra facta sunt, et in terram pariter revertuntur. Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et si spiritus jumentorum descendat deorsum?«

[2]) Prop. 12, 1. 7: »Memento creatoris tui in diebus juventutis tuae, antequam . . . revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum«.

[3]) Pomoću razgovora hotio se i sv. Toma Akvinski oprostiti ove objekcije, jer piše: »Dicendum, quod Salomon inducit rationem illam ex persona insipientium, ut exprimitur Sap. 2.« Summa theol. 1. p. q. 75. a. 6. ad 1.

je združen, da se jedva i s mukom može vinuti gore, te je u tom već gotovo ponestalo razlike izmegju duha ljudskoga i životinjskoga; jer kao što ljudski ne ide prema životinjskome dostojno gore, tako se ne može reći ni za životinjski, da prema ljudskome ide dolje.

U tome je eto snaga riječi Propovjednikovih, kad začugjen pita: »Tko zna, da duh sinova Adamovih uzlazi gore, i da duh stoke silazi dolje«? — t. j. tko tu razliku megju njima vidi, tko li je zna?!

U svojem dakle poregjenju ni malo Propovjednik ne dira u narav duše ni u njezina bistvena svojstva, već ima pred očima samo spoljašnji neuredan život, što se opaža megju ljudima. Zato njegove na prvi pogled dosta sumljive riječi: »Tko zna, da duh sinova Adamovih uzlazi gore, i da duh stoke silazi dolje?« imaju gotovo onaj isti smisao, koji i ono, što se čita u knjizi Mudrosti: »Jer raspadljivo tijelo opterećava dušu, i zemaljsko boravište pritiskuje duh što mnogo misli«[1]).

Da je ovo izlaganje posve u skladu s mišljenjem Propovjednikovim, morat će se to po gotovu reći, ako se još uvaži i načelo, da ono, što je tamno, ima se osvjetljivati onim, što je jasno, te se, kako je jur natuknuto, uzme 3, 18—21. u svezi s 12, 7.

U izloženom je smislu takogjer istinito, što je Propovjednik rekao, da »čovjek nema ništa više od marvinčeta«: nema s pogledom na tijelo, koje u čovjeka i u marvinčeta ima jednak postanak, razvitak i svršetak; a nema niti s pogledom na duh, kad se čovjek ne zna povrh marvinčeta dići iz ove jadne nizine praha zemaljskoga. — Ta pak rečenica Propovjednikova ne bi bila istinita, kad bi on govorio o samoj naravi duše ljudske i životinjske, te o bistvenim svojstvima jedne i druge; jer, kako samo iskustvo uči, čovjek ima razum, a marvinče ga nema; i baš na tom svojstvu duše čovječje, što je razumna, osniva se i njezin život s onu stranu groba, t. j. besmrtnost njezina.

Osim toga, ako i jest istina o tijelu nerazumne životinje, da ono poginuvši ide u zemlju i u prah, nije to ipak tako i s dušom životinjskom, jer ona, kad tijelo izgine, prijegje

[1]) Mudr. 9, 15: »Corpus enim, quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem«. — U glavnome nije puno drukčija ni ona misao sv. Pavla u I. Kor. 2, 14: »Animalis autem homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei«.

upravo u ništa. Dakle i ovo dokazuje, da Propovjednik na pomenutom mjestu nije namjeravao zboriti o tom, što je usud dosudio duši čovječjoj, što li životinjskoj, kod smrti tjelesne.

Napokon slobodimo se još dometnuti, da nam se ova tužaljka Propovjednikova na teženje u ljudi za niskim stvarima ne čini posve prosta od svakoga pretjerivanja; jer ako to i vrlo često tako biva, ali ne opet vazda i općenito. No ovakovo pretjerivanje može se već podnijeti u propovijedi istekloj iz žestoka čuvstva.

Mislimo, da smo tim ovu poteškoću potpuno izgladili, pače bolje reći pokazali, da je na rečenom mjestu i nema nikakove.

Drugi opet ne poriču, kad Propovjednik 3, 21. kaže: »Tko zna, da duh sinova Adamovih uzlazi gore, i da duh stoke silazi dolje?« da on zbilja govori o sudbini duše po smrti tjelesnoj. No da bi utvrdili, kako on tim ipak ne dovodi u sumnju besmrtnost duše ljudske, napominju, da Hebrejski glagol יָדַע, što se tu čita, te koji je u Vulgati preveden »novit« a mi ga prevodimo »zna«, ima takogjer značenje: paziti na što ili misliti na što; i da bi prema tome taj redak valjalo prevesti: »Tko misli na to, da duh sinova Adamovih uzlazi gore, i da duh stoke silazi dolje?« t. j. gotovo nitko na to ne misli, ili rijetki su, koji to uzimaju na um. Pa premda je istina, da taj Hebrejski glagol i to znači, i dosljedno da bi se rečeni redak mogao i tako prevesti, ne znamo ipak, zašto bi tu trebalo ispravljati Vulgatu, kad se i bez toga sve može lijepo poravniti, kako smo pokazali; samo neka se retku ne podmeće, da o onom govori, o čem ne govori. U ostalom i ovo tumačenje na posljetku ipak izlazi na naše; jer ako ljudi ne misle na besmrtnost duše svoje, koja može tomu druga posljedica biti, nego da se utope u želje tjelesne, te im duh i sve mišljenje smjera dolje a ne gore?![1])

§. 44. Pjesma nad pjesmama.

I. O sadržini u prvome smislu Pjesme nad pjesmama.

Već samo ovo ime »Pjesma nad pjesmama« kaže, da se tu radi o takome spjevu, koji nathodi sve ostale pjesme, pa ga zato s njima ne valja porediti.

[1]) Ovo potonje tumačenje zagovara R. Cornely, Introductio specialis in didacticos et propheticos Veteris Testamenti libros, str. 179 s.

Kako riječi glase, spjev taj ne bi ništa drugo bio, nego opis ljubavnog odnosa megju muškom i ženskom stranom.

Neki naime pastir u Jerusalemu ili kod Jerusalema ljubi vjerenicu, koja ljubav njegovu jednakim čuvstvima vraća. Njih oboje natječu se, tko će koga bolje uzvisiti i njegove vrline ljepšim načinom pokazati; a jednako izjavljuju i svoje čeznuće za ženidbenim združenjem. Kad eto ženidbi se metnuše na put smetnje, no to je ljubav njihovu samo još povećalo. Napominje se tu i kralj Salomon, ali više je nego sumnjivo, da je on sam glavom taj vjerenik, kako mnogi misle. Većma se čini, da vjerenica odbija to, da se uzme u dvor, i opire se svezi s kraljem, jer ona hoće da ostane vjerna svome ljubimnomu pastiru; kad opet izrijekom se ne kaže, da je megju ovo dvoje kasnije došlo do željkovane zajedini.

II. O ugledu i tumačenju Pjesme nad pjesmama.

Kako će se odmah pokazati, u Pjesmi nad pjesmama pitanje o ugledu najtješnje je spojeno s pitanjem o njezinu tumačenju.

1. Što se tiče ugleda ove knjige, nju je vazda držala za plod nadahnuća Božjega Crkva starozavjetna, a drži je jednako i novozavjetna, priznajući joj time ugled božanski.

2. Što se pak tiče tumačenja, po racijonalističkom razumijevanju valjalo bi je tumačiti u prvome smislu riječî, t. j. trebalo bi uzeti, da se u tom spjevu ništa drugo ne crta do dvoje zaljubljenih.

No suprot takovu tumačenju ove knjige stoji sva kolika tradicija, i to ne samo kršćanska, nego i Židovska. — Peti općeniti crkveni sabor, držan godine 553. u Carigradu, naročito je osudio i zabacio tumačenje Pjesme nad pjesmama po slovu[1]).

[1]) Povod toj saborskoj izjavi dao je Teodor Mopsuestijski, koji je kao preteča u tom današnjih racijonalista ovako govorio o Pjesmi nad pjesmama: »Si enim propheticam gratiam meruisset, mentionem alicubi Dei fecisset (in nulla enim prophetica scriptura Deus non memoratur), sed scire debent omnes, aemulationis nuptialis codicem mensale canticum esse, sicut et de amore postea convivium Plato conscripsit. Unde nec Judaeis, nec nobis publica lectio unquam Cantici canticorum facta est, tanquam domesticus et nuptialis Salomonis conviviis cantus opprobria sponsae sonans«. In Canticum canticorum (Migne P. G. 66, 700). Osudivši dakle i zabacivši hvaljeni sabor ovakovo mišljenje Teodorovo, tim je ujedno osudio i zabacio tumačenje ove knjige po slovu. Isp. Mansi, Coll. Concil. IX. 225. — Kako se ima s tim, što Teodor ističe, da se u Pjesmi nad pjesmama

Osim toga prosta ljubavna pjesma ne bi nikada i ni pod koji način bila primljena megju knjige svete. — I ovo je uzrok, zašto rekosmo, da se u Pjesmi nad pjesmama pitanje o ugledu drži pitanja o njezinu tumačenju. Pa zato oni, koji je tumače samo po slovu, ne mogu i nikada ne će moći da rastumače, kako je dobila mjesto u kanonu.

3. Pače i to se ne smije misliti, da bi se ova pjesma barem isprva bila bavila opisivanjem obične ljudske ljubavi izmegju muške i ženske glave, a ta ljubav kasnije da je uzeta za sliku neke više i čistije ljubavi, i tako je onda i sama pjesma stavljena u kanon i izišla sveta. Ovakovo shvaćanje protivilo bi se nauci crkvenoj o nadahnuću; jer Crkva uči, da je Bog odmah od prvoga početka utjecao na spisivanje svetih knjiga, tako da one ni jedan čas nijesu bile prosta ljudska djela, nego su posvećene već u samu činu nastanja svoga [1]).

4. S toga zdravo tumačenje Pjesme nad pjesmama jest samo alegorijsko; t. j. držati valja, da se tu pod slikom ljudskoga ljubavnog odnosa opijeva sveza uzvišenija, koja nadvišuje sve zemaljsko i ćutljivo. — U samoj dakle toj slici nema po sebi ništa istine, nego ona je kao ljuska, u koju je zavijeno veliko otajstvo, e bude ljudima lakše razumljivo.

U tome se takogjer nalazi odgovor onima, koji zabavljaju, što se u svoj ovoj knjizi ni jedan put izrijekom ne spominje ime Božje, a to da čudno izgleda u knjizi svetoj; jer uzevši tumačenje knjige alegorijsko, bez prekida nam se Bog ukazuje u najnježnijem obličju brata, zaručnika, prijatelja, ljubaznika [2]).

III. O otajstvu, svrsi i istinitoj sadržini Pjesme nad pjesmama.

1. Otajstvo, koje se po iskazivanju tradicije pjeva u Pjesmi nad pjesmama, jest duhovna sveza, u kojoj stoje megju sobom Bog i njemu vjerno ljudstvo. U starom zavjetu nalazila se je ona u odnosu Boga i naroda izabranoga, a u novome nahodi se u odnosu Isusa, pastira dobroga, i Crkve njegove, koju steče krvlju svojom.

Kako je naime poznato, Biblija dosta često predstavlja tu svezu u slici vjeridbe i ženidbe: sam sevišnji Spasitelj zove sebe vjerenikom, a sv. Pavao kaže, da je osobito zato sveta ženidba u čovječanstva na zemlji, što je prilika one tajnene i božanstvene sveze [1]).

Ovakovo povjerljivo prijateljstvo, kao što je megju Bogom i njemu vjernim ljudstvom uopćeno, tako je i izmegju Boga i svake bogoljubive duše napose, te je to nježnije, što se duša iz ljubavi k Bogu manje veže za ovaj svijet.

Pa budući da je blažena djeva Marija na najodličniji način takova bogoljubiva duša, zato Crkva mnoga mjesta iz Pjesme nad pjesmama njoj namjenjuje.

2. Pa to otajstvo ujedno je i svrha Pjesmi nad pjesmama; jer upravo zato nam je ona dana, da nas o njemu pouči.

3. No to otajstvo je i njezina istinita sadržina. Rečeno je već, da se Pjesma nad pjesmama smije samo alegorijski tumačiti. Po tom dakle, ako je Duh Sveti, od kojega svete knjige imaju svu svoju važnost, hotio i zakazao, da se ova knjiga shvaća samo u smislu alegorijskom, a nipošto po slovu, onda ona po slovu ništa i ne znači, već njezino značenje i istinita joj sadržina jest ono, što se po nauci tradicije nahodi u njezinu smislu alegorijskom [2]).

Još ćemo ovdje dometnuti, da bi bilo ne malo bezopazno, kad bi se opet u svakoj rečenici i riječi i u svakom opisu tražilo nešto otajstveno. Jer kao što se u pjesničkoj alegoriji u opće mnogo koješta običava umetnuti samo pjesničkoga radi nakita, tako se čini da je učinjeno i u Pjesmi nad pjesmama.

IV. O postanku Pjesme nad pjesmama.

Kako svjedoči natpis i uči tradicija, Pjesmu nad pjesmama ispjevao je Salomon.

---

nigdje Bog ne spominje, to ćemo mi već reći; a laž je, da se ona ni kod Židovâ ni kod kršćanâ nije javno čitala, jer i jedni i drugi je vajkada upotrebljavahu u liturgiji.

[1]) Da se je božansko nadahnuće svetih knjiga moralo protezati i na radnju, kojom su one pisane, pokazano je u §. 1. II. pod cifrom 1. i 2.

[2]) Zato je protivu takih zgodno primijetio M. A. Delrio: »Dominum quaeris? fratrem audi, sponsum, amicum, dilectum«. In. Cant. Comment. Isag. p. III.

[1]) Mat. 9, 15. — Ef. 5, 22—33. — Zato u starome zavjetu odmetanje od pravoga Boga k neznaboštvu smatralo se kao preljuba, pa tako se i zvalo. Isp. II. Mojs. 34, 15. 16; III. Mojs. 17, 7; 20, 6.

[2]) Kako je Duh Sveti utjecao na vaskoliki predmet svetih knjiga, razloženo je takogjer u §. 1. II. pod cifrom 4.

Osim toga sve ono iz prirode, čim je pisac ovaj svoj spjev načičkao, pokazuje, da je on stvari prirodne morao veoma dobro poznavati. Kad se pak za Salomona zna, da se je takim umjenjem osobito odlikovao, dolazi i ovo u potvrdu rečenome natpisu i tradiciji [1]).

§. 45. Knjiga Mudrosti.

I. O sadržini, postanku i svrsi knjige Mudrosti.

1. Uz ovu knjigu, o kojoj uzesmo govoriti, navodi Crkva u Rimskome Misalu još tri druge pod imenom »knjige Mudrosti«, a to su: Priče, Pjesma nad pjesmama i Crkvenica. No u ostalim crkvenim dokumentima daje se ime »knjiga Mudrosti« samo knjizi ovoj, a daje joj se posve pravo, kad ona govori o izvoru, o djelima i o nagradi prave mudrosti.

Kakova se mudrost predaje u knjizi Mudrosti, ljepše se već ne može razložiti, nego li je razložio sam pisac 7, 7—14: »Prosio sam, i dana mi je razboritost; i vapio sam, i dogje u me duh mudrosti. I stavio sam je pred kraljevstva i prijestole, i bogatstvo u poregjenju s njom držao sam za ništa. Nijesam ni dragi kamen s njom isporedio; jer sve zlato, s njom poregjeno, šačica je pijeska, i kao blato smatra se pokraj nje srebro. Pazio sam je većma nego zdravlje i ljepotu, i uzeh imati je za svjetlilo, jer je neugašljiva svjetlost njezina. A dogjoše mi sva dobra zajedno s njom, i bezbrojno bogatstvo preko ruku njezinih. I veselio sam se sa svega, jer je preda mnom išla ova mudrost; a ja nijesam znao, da je ona tome svemu majka. Bez himbe sam joj se učio, i bez zavisti je dijelim, i bogaštine njezine ne sakrivam. Jer nemjereno je ona blago ljudima; koji se njim okoristiše, postaše dionici prijateljstva Božjega, s darima urednosti preporučeni«.

A dok knjiga Mudrosti uči takovoj mudrosti, koja je majka svemu dobru, ujedno živo pokazuje grdobu bezbožnosti, te odvraća od nje, jer je izvor svega zla.

2. Kod starih crkvenih pisaca i u prijevodu Aleksandrijskom zove se knjiga Mudrosti imenom: »Mudrost Salomonova«. No to je za nju samo časno ime, koje bi joj nadjenuto zato, što je knjigama Salomonovim puno slična, jer i ona ravno upućuje, kako treba mudro živjeti i u prostoti srca Boga tražiti.

[1]) Isp. III. Kralj. 4, 32. 33.

Što se tiče postanja knjige Mudrosti, općenito se uzima, da ju je u Misiru za vrijeme Misirskoga kralja Ptolemeja IV. Filopatora (221—205) napisao neki Žid. — O jeziku originalnom knjige primijetio je sv. Jeronim, kako je u Hebrejskom nema, pa joj i sam stil dokazuje, da je Grčki originalno sastavljena [1]).

3. Vladanje Ptolemeja Filopatora bijaše za Židove u Misiru ne malo opasno, jer im je taj kralj bio neprijatelj, i progonio one, koji su bili vjerni zakonu Božjemu. U takovim prilikama trebali su dakako Židovi snažnoga ukrjepljivanja, pa je, čini se, upravo pisac knjige Mudrosti bio sebi postavio za svrhu, da ovom knjigom svoje plemenike utvrdi u ljubavi k mudrosti, to će reći k pravoj vjeri i krjeposti, eda bi odoljeli tolikome napastvovanju.

II. O ugledu knjige Mudrosti.

Kako je Crkva već iz početka knjigu Mudrosti puno upotrebljavala kao knjigu ugleda božanskoga, dovoljno svjedoči sam sv. Augustin. Kad se je naime veliki ovaj zatočnik katoličke istine borio sa semipelagijevcima, te mu od strane tih krivovjernika bilo zabačeno jedno mjesto iz knjige Mudrosti, ovako im je odvratio: »Nije se smjela odbiti rečenica knjige Mudrosti, koja je zaslužila, da se tako dugi niz godina čita u Crkvi Kristovoj s mjesta lektorskoga Crkve Kristove, te da je svi kršćani, od biskupâ do posljednjih vjernih lajka, pokornikâ, katehumenâ, slušaju s poštovanjem prema božanskome ugledu«. Pa je k tome sv. učitelj opet dodao: »Ali koji su se radi obučiti pogledima učiteljskim, treba da tu knjigu Mudrosti, gdje se čita: Otet bi, da zloća ne promijeni razuma njegova (4, 11), svima učiteljima preporuče: jer je upotrebljavahu i u vremena najbliža apostolima dični učitelji, te izvodeći je za svjedoka, držahu, da ništa drugo ne uzimaju, nego božansko svjedočanstvo« [2]).

[1]) Sv. Jeronim: »Liber, qui Sapientia Salomonis inscribitur, apud Hebraeos nusquam est, quin et ipse stylus Graecam eloquentiam redolet«. Praef. in libros Salomonis.

[2]) Sv. Augustin: »Non debuit repudiari sententia libri Sapientiae, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum Ecclesiae Christi tam longa annositate recitari, et ab omnibus Christianis, ab episcopis usque ad extremos laicos fideles, poenitentes, catechumenos, cum veneratione divinae auctoritatis audiri«. I opet: »Sed qui sententiis tractatorum instrui volunt, oportet ut istum librum

Osim toga možemo još istaknuti, da se na knjigu Mudrosti dosta osvrću i pisci novozavjetni. — Istina, izrijekom je nigdje ne napominju; ali ipak pokazuju, da su je toliko čitali i tako dobro poznavali, te su im njezine rečenice kao same od sebe dolazile na pamet, pa su ih ne rijetko i ne misleći možda na to upotrijebili, da njima izreknu svoje misli[1]).

Nego protivnici, slabo mareći za ono, što vojuje za ugled knjige Mudrosti, iznose protiv toga nekolike poteškoće.

I. Vele, da pisac knjige sasvim osugjuje djecu rogjenu iz preljube; jer 3, 18. kaže: »I ako rano umru, ne će imati nade, ni utjehe u dan suda«.

No na rečenom mjestu svi stari tumačitelji vidjeli su osudu samo one djece iz preljubočinstva, koja bi se povela za zlim primjerom svojih roditelja i njihov grijeh nasljedovala. A opet gdje se ženidba gnusno skvrni, ondje i naraštaj lako na tijelu i na duši zakržljavi; pa ako još postane opak poput svojih roditelja, navući će i prokletstvo na se[2]). — Kako pak piscu ove knjige nije bilo ni na kraj pameti, da osudi djecu nevinu roditelja preljubotvornih, jasno se razabira iz njegove nauke o općenitoj ljubavi, kojom Bog sve obuhvata i miluje. Divno je upravo čuti, kako on 11, 24—27. tu bezmjernu ljubav Božju slavi: »No smiluješ se svemu, jer sve možeš, i ne gledaš na grijehe ljudi zaradi pokajanja. Jer ljubiš sve, što jest, i ne mrziš ni na što od onoga, što si stvorio, budući da mrzošću nijesi ništa naredio ili stvorio. A kako bi moglo štogod ostati, kad ti ne bi hotio? ili se održati, što ti nijesi zovnuo? Praštaš pak svemu, jer je tvoje, Gospodine, koji paziš duše«.

II. Kažu, da pisac knjige uči, da duša bude već prije tijela, s kojim se združi; jer 8, 19. 20. ovako govori: »A bio sam dijete duhovito, i dobio sam dobru dušu. I jer sam bio bolji, došao sam k tijelu neopoganjenu«.

Kad li tu je govor samo o lijepu skladu, što u dobra čovjeka ima izmegju duše i tijela, gdje je dobrota, kojom je Bog dušu obdario, uzrok čistote tjelesne, i opet zdravo tijelo ne malo pomaže duši, da se i ona usavršava i napreduje. — U ostalome ako i ne pripada duši prema tijelu nikakovo prvenstvo vremeno, ide joj ipak prvenstvo prirodno, jer tijelo se može razviti i dogje tijelo čovječje samo u zajedini s dušom i pod njezinim uticajem.

III. Govore, da pisac knjige niječe stvaranje iz ništa, te uzima, da je materija od vijeka; jer 11, 18. kaže, da je Bog svijet stvorio »iz materije negledne«; ili kako ima Vulgata »ex materia invisa«, a tekst originalni ἐξ ἀμόρφου ὕλης.

Ali ovdje se opet ne napominje sámo djelo stvaranja svijeta iz ništa (I. Mojs. 1, 1), nego tek razvijanje svijeta iz materije, koju je Bog iz ništa stvorio a bez obličja, te učinio, da po zakonima, što ih je on postavio i promislom svojim upravljao, izagje iz nje vaskoliki vidljivi svijet (I. Mojs. 1, 2—31). A kako pisac ove knjige 1, 14. izrijekom uči, da je Bog »stvorio sve, da bude«, to jamačno dopušta, da je stvorio i onu materiju bez obličja, koja je bila zametak svemu materijalnomu. — U kratko, izrazom »materija negledna«, »materia invisa«, ἄμορφος ὕλη drugo se ne će da naznači, nego ono stanje, kakovo je bilo odmah poslije prvoga svemogućega čina, kojim je Bog hotio, da sve što vidimo iz ništa postane[1]).

§. 46. Crkvenica.

I. O predgovoru.

1. Od knjige Crkvenice prvi udara u oči predgovor. No taj predgovor nije od samoga pisca, nego od prevodioca, koji je knjigu preveo s Hebrejskoga jezika na Grčki.

U predgovoru pripovijeda najprije prevodilac, a to je bio glavom piščev unuk, da se je djed njegov Isus puno trudio oko čitanja zakona, prorokâ, i ostalih knjiga, te onda i sam smislio napisati štogod poučno i mudro. Pošto je zatim prevodilac još istaknuo, kako se prijevod u opće mora blago uzeti, kad gotovo nije moguće posve ga vjerno izvesti prema originalu, dodaje, da došavši on u Misir

---

Sapientiae, ubi legitur: Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus (4, 11), omnibus tractatoribus anteponant: quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximis Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi divinum testimonium crediderunt«. De Praedest. Sanct. I. 14 (Migne P. L. 44, 980).

[1]) Nešto primjerâ o tom vidi na strani 33. u napomeni 4.

[2]) Ovako to tumači sv. Gregorije Veliki: »Quisquis pravi parentis iniquitatem imitatur, etiam ex ejus delicto constringitur; quisquis autem parentis iniquitatem non imitatur, nequaquam delicto illius gravatur; unde fit, ut iniquus filius iniqui patris non solum sua, quae addidit, sed etiam patris peccata persolvat, quum vitiis patris, quibus iratum Dominum non ignorat, etiam suam adhuc adjungere malitiam non formidat«. Moral. XV. 51 (Migne P. L. 75, 1110).

[1]) Mojsije I. 1, 2. zove to stanje תֹהוּ וָבֹהוּ.

trideset osme godine za vremena kralja Ptolemeja Evergeta, i bavivši se ondje dugo vremena, našao je dobrih knjiga, pa je smatrao za dobro i potrebno, da i sam prevede ovu knjigu.

2. Dva nam se nameću pitanja u svezi s ovim predgovorom: I. o ugledu predgovora; II. o vremenu, kada je prijevod knjige načinjen.

I. Što se tiče prvoga pitanja, još nitko nije predgovoru odrekao ugleda historijskoga; no ugled božanski odriče mu se općenito, i s punim pravom, kad nema nikakova razloga, kojim bi se nadahnuće predgovora dokazalo; jer prevodioci ne grade Sveto Pismo, nego ga samo tumače.

II. A što se tiče pitanja drugoga, prevodilac načinio je svoj prijevod u Misiru, pošto je već za dugo tamo bio; a on je došao u Misir trideset osme godine za vremena kralja Ptolemeja Evergeta. Da se dakle odredi vrijeme prevogjenja, sve stoji do toga, što znači ova »trideset osma godina«.

Ima ih, koji misle, da je prevodilac to rekao o 38. godini dobi svoje. No onda bi bio morao takogjer dodati, kada se je rodio, jer bi inače vrijeme dolaska njegova u Misir ostalo ipak za vazda nepoznato.

Pa zato razumnije čine drugi, koji uzimaju, da prevodilac tu govori o 38. godini vlade Ptolemeja Evergeta, a nipošto o dobi svojoj.

Ali kako su bili dva Ptolemeja po nadimku Evergeti, mogla bi opet nastati sumnja, koji se izmegju njih misli, da li: Ptolemej III. Everget I., ili: Ptolemej VII. Everget II.?

No jasno je, da se ne može razumijevati Everget I., jer on je vladao tek dvadeset i pet godina (247—222); ostaje dakle, da to može biti samo Everget II.

Što pak gdjekoji kažu i za Evergeta II., da nije ni on vladao trideset i osam godina, to se posve bez razloga kaže. Jer on je doduše kao samodržac počeo vladati istom godine 145. prije Krista, po smrti naime brata svoga Ptolemeja VI. Filometora, te je kao takav vladao sve dok nije godine 116. prije Krista umr'o. No ne smije se smetnuti s uma, da je njega već brat mu uzeo za drugara u vladanju, i to godine 170. prije Krista, pa mu se od to doba u Misirskim natpisima i povjesnim ispravama broje i godine vladanja; on je svega dakle vladao pedeset i četiri godine (170—116). Pa kako

po tom godina trideset osma vladanja Evergeta II. pada upravo u godinu 132. prije Krista, to se pouzdano može uzeti, da je nešto nakon toga ili oko te godine bio načinjen u Misiru i prijevod Grčki Crkvenice.

Protiv toga još se manje s razlogom govori, da Ptolemej VII., koji bijaše tiranin, zvao je doduše sam sebe Everget (što znači »Dobročinac«); no njegovi podanici da su mu nadjeli nadimak Fiskon (koje će reći »Trbonja«), pa je po ovom nadimku i poznat. Jer dok se sumnjati može, da bi se njegovi podložnici usudili baš na sva usta njega tako nazivati, a ono je besumljivo, da jedan suvremeni književnik, u knjizi javno izdanoj, nije mogao kralja imenovati onako, kako je bio za pogrdu prozvan, nego je morao upotrijebiti onakovo ime, kakovo je on sam sebi davao [1]).

II. O sadržini i svrsi Crkvenice.

1. Običaj je nekad bio u Crkvi, da su se onima, koji su se pripravljali za sveto krštenje, čitale i davale u ruke samo one svete knjige, koje sadržavaju lakši nauk. Pa budući da su te knjige postavljale tim kao temelj duhu i životu crkvenomu u kršćanskom podmlatku, zvale su se one s toga libri ecclesiastici — knjige crkvene. A kako se je opet megju njima još najviše preporučivala ova, o kojoj izvješćujemo, jer ima gotovo potpun moralni nauk i poglavite dogmate, pa se zato i više od sviju upotrebljavala, to je malo po malo izašlo, da je općenito ono ime novačke zbirke postalo njezino vlastito, te bi prozvana Ecclesiasticus — Crkvenica [2]).

2. Pisac Crkvenice hoće iznajprije da uputi na sam izvor mudrosti, pa zato odmah u početku kaže: »Sva je mudrost od

---

[1]) U ostalom Ptolemej VII., po nadimku Fiskon, poznat je u povjesti i kao Everget. To pokazuje ovo svjedočanstvo Eusebija Pamfilova, u kojem je ujedno govor o brojenju njegove vlade: »Post hunc (Philometorem) denique in Syria exstinctum (is enim eam quoque regionem ditione tenuit), Cyrene accersitus Evergetes rexque appellatus annos suos inde putare incipit ex quo rex habitus fuerat: ita ut fratre moriente videretur ipse regnavisse jam annis viginti quinque, ejusdemque anni censeantur quinquaginta quatuor«. Chronic. I. 22 (Migne P. G. 19, 202).

[2]) O tom starom običaju napose u crkvi Aleksandrijskoj izrijekom govori Origen. Isp. str. 43. i na 44. napomena 1. — Ime Ecclesiasticus (naime liber) slično je imenu knjige Salomonove Ecclesiastes. Zato se za razliku ovako pokraćeno bilježe: Eccl. kad se misli Ecclesiastes, a Eccli. kad se misli Ecclesiasticus.

Gospodina Boga, i s njim je bila vazda, i jest od vijeka«. Zatim na način Priča Salomonovih niže duhovite misli, koje se bave vrlo različitim predmetom. A da mu poučavanje bude i primjerima potkrijepljeno, dodaje spisak čuvenih ljudi, koje po zaslugama proslavlja. Svoje raspravljanje završuje zahvalnom molitvom Bogu, koji ga je štitio i mudrošću obdario.

Da se vidi, kako su Crkveničine rečenice gragjene, i kolika je u njima ljupkost, koja mora osvojiti um i srce, nešto ćemo ih ovdje ispisati.

»Sinko! kad ideš u službu Božju, utvrdi se u pravednosti i bojazni, i pripravi dušu svoju za iskušavanje«. 2, 1.

»Za što nijesi dorastao, ono ne išti, i što nathodi sile tvoje, ono ne ispituj; nego što je Bog tebi zapovjedio, na to misli vazda, i u raznim djelima njegovim ne budi izvjedljiv«. 3, 22.

»Za pravednost vojuj duše radi svoje, i ća do smrti bori se za pravednost, pa će Bog svladati za tebe neprijatelje tvoje«. 4, 33.

»Ne oklijevaj obratiti se ka Gospodinu, i ne odgagjaj od dan do dan; jer će iznenada doći gnjev njegov, i u vrijeme osvete upropastit će te«. 5, 8. 9.

»Mnoge drži za miroljubive, ali savjetnik nek ti je jedan izmegju tisuće«. 6, 6.

»U svim djelima svojim opominji se posljednjih stvari svojih, pa ne ćeš nikada sagriješiti«. 7, 40.

»Broj vijeka ljudskoga, sto godina kad je mnogo, smatra se kao kap vode morske i kao zrnce pijeska; tako je to malo prema vječnosti«. 18, 8.

»Vino i žene dovode u odmet mudre, i sramote razumne«. 19, 2.

»Ludama je srce njihovo u ustima, a u mudrih usta su njihova u srcu«. 21, 29.

»Brini se za dobar glas, jer on će ti duže ostati, nego li hiljadno dragocjeno i golemo blago. Dobru životu ima broj dana, no dobar glas traje do vijeka«. 41, 15. 16.

3. Piščevu je svrhu naznačio unuk mu u predgovoru, gdje kaže, da je djed njegov zato ovo napisao, da bi oni, koji žele učiti se, i koji su se u tom izvještili, srcem više i više pazili, i ukrijepili se za život po zakonu.

Pa zaista, kako je sadržaj Crkvenice veoma obilan, može se ona svima staležima preporučiti kao sjajno ogledalo. Vladalac i podložnik, učen i neuk, bogat i ubog, roditelji i djeca, stari i mladi: svi će u njoj naći najmoćnije pobugjivanje na bogoljublje i krjepost. Zato pisac, izloživši svoj nauk, s punim je pravom mogao reći: »Blago onomu, koji se bavi o ovom dobru; tko to u srce svoje stavi, bit će vazda mudar. Jer uščini li ovo, za sve će biti vrstan, kad je svjetlost Božja njegov kažiput«[1]).

III. O postanku Crkvenice.

1. Prevodilac Crkvenice kaže u predgovoru, da mu se je djed, koji je ovu knjigu napisao, zvao Isus. Nego pisac je i sam hotio, da se za njegovo ime zna; pa zato pred što će djelo svoje svršiti, zabilježio je: »Nauk mudrosti i nastave napisao je u ovoj knjizi Isus, sin Sirahov, Jerusalemac, koji je iznio mudrinu iz srca svoga«[2]).

Inače o ličnosti piščevoj nije ništa drugo poznato, do samo to, što mu unuk u predgovoru o njemu piše, naime da je on svoje lijepo znanje stekao sebi osobito proučavanjem starijih spisova, i što još sam o sebi dodaje, kako je i putujući mnogo iskusio i naučio[3]).

Crkvenicu je, kako je već spomenuto, preveo iz jezika Hebrejskoga na Grčki unuk piščev oko godine 132. prije Krista. — Pa budući da je djed mogao živjeti i pisati pred unukom za jedan čovječji vijek, to se može uzeti, da je ova knjiga originalno bila sastavljena negdje oko godine 200. prije Krista.

2. Da je Crkvenica bila originalno napisana jezikom Hebrejskim, to svjedoči predgovor, i potvrgjuje sv. Jeronim, koji veli, da je tu knjigu pod imenom »Priče« našao Hebrejsku; dakle u Jeronimovo doba bili su Hebrejski rukopisi te knjige po Palestini rašireni[4]). Pače još u 10. vijeku znatni Židovski naučenjak Gaon Saadja govori o Hebrejskim rukopisima Crkvenice, koji su bili onako uregjeni kao i knjige prvokanonske, te imali slova samoglasna i akcente; a čini se, da je i u 11. stoljeću Židovski filosof i pjesnik Avicebron upotrijebio Crkvenicu za svoju zbirku mudrih rečenica. Ali od onda

[1]) Crkv. 50, 30. 31.

[2]) Crkv. 50, 29.

[3]) Crkv. 34, 12.

[4]) Sv. Jeronim: »Fertur et Panaretos Jesu filii Sirach liber, et alius pseudepigraphus, qui Sapientia Salomonis inscribitur. Quorum priorem, Hebraicum reperi: non Ecclesiasticum, ut apud Latinos, sed Parabolas praenotatum, cui juncti erant Ecclesiastes et Canticum canticorum«. Praef. in libros Salomonis.

Hebrejskoga je teksta ove knjige na jedan put nestalo, pa se je već jedva moglo očekivati, da će on opet kada osvanuti. Megjutim ovo zadnjih godina dogodilo se svakako čudno iznenagjenje, te je Hebrejski original Crkvenice opet nagjen, a to je za njezinu kritiku i za tumačenje joj od ne male vrijednosti [1].

3. Što se tiče prijevodâ Crkvenice, da se je Grčki čist sačuvao, imao bi osobitu znamenitost poradi bliza srodstva prevodiočeva s piscem; no budući da se je on dosta znatno iskvario, veća je s toga važnost Latinskoga.

IV. O ugledu Crkvenice.

1. Pisci novozavjetni Crkvenice doduše izrijekom ne napominju, ali ne rijetko ipak i dosta jasno na nju podsjećaju [2].

No da su je apostoli kao knjigu bogodanu i ugleda božanskoga i sami upotrebljavali i Crkvi predali, to posvjedočava sva kršćanska tradicija, kojoj se prvi trag nalazi već u poslanici sv. apostola Barnabe [3].

2. Koliku su čast davali Crkvenici i stari Židovi, vidi se odatle, što sv. Jeronim, našavši je u jeziku Hebrejskom, našao je takogjer s njom spojene Propovjednika i Pjesmu nad pjesmama; a razabira se to i iz Talmuda, gdje mnogi glasoviti rabini navode iz nje rečenice upravo onako, kako se iznosi samo što iz svetih knjiga, naime sa usklicima: »pisano je«, »kazano je« [4].

---

[1] Taj Hebrejski original obrete se čest po čest od godine 1896. do 1900. Najviše toga dolazi iz Kaira, iz sinagoge zvane Genizah; a ostalo je: nešto iz Bodlejeve biblioteke u Oxfordu, nešto iz Britanskoga museja u Londonu, nešto iz universitetske biblioteke u Kambridgu. Sve je to objelodanjeno pod natpisom: »Der jüngst wiederaufgefundene Hebräische Text des Buches Ecclesiasticus. Untersucht, herausgegeben, übersetzt und mit kritischen Noten versehen von Dr. theol. Norbert Peters, Professor der Theologie an der b. philos.-theol. Fakultät zu Paderborn. Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1902.

[2] Neki primjeri o tom istaknuti su na strani 33. u napomeni 4.

[3] Sv. Barnaba: »Noli porrigere manus tuas ad accipiendum, ad dandum vero contrahere« (cf. Eccli. 4, 36). Epist. cathol. c. 19 (Migne P. G. 2, 780).

[4] Svjedočanstvo Jeronimovo vidi na strani pregjašnjoj u napomeni 4; i isp. R. Cornely, Introductio specialis in didacticos et propheticos Veteris Testamenti libros, na strani 254. napomena 2.

Rasprava Peta.

O starozavjetnim proročkim knjigama.

Proročke knjige su spomenici proročkoga djelovanja u narodu Israelskom.

Uz nagovješćivanje stvari budućih, navlastito o Mesiji i o kraljevstvu njegovu, pripovijedaju one i znatne dogagjaje povjesne, te obiluju i mnogim spasonosnim poukama.

Prije nego stanemo govoriti o svakoj napose, razložit ćemo, što je u opće bilo proročko zvanje u starom zavjetu.

§. 47. Proroštvo u starom zavjetu.

1. Kako besumljivo pokazuju knjige povjesne, bilo je u narodu Israelskom od Samuela pa do Malahije proroštvo kao stalna i neprekinuta služba, tako da za ono od prilike sedam stotina godina nikada nije u Israelu nestalo prorokâ; ali pojavljivahu se oni već i otprije u pojedinim slučajevima.

Zovu se pak proroci one ličnosti staroga zavjeta, koje je Bog neposredno pozivao, da mu budu glasonoše i objavljuju volju njegovu, pa bi ih on sam za taj posao i pripravio načinom svrhunaravnim.

Kako proroci sami puno ističu različitim izrazima i svakom prilikom, da oni govore po nadahnuću Božjem i što im je Bog zapovjedio besjediti, zato je zadatak službe proročke sasvim dobro opisao sv. Augustin, kad je napomenuo, »da ono govore proroci Božji, što čuju od Boga, i ništa nije drugo prorok Božji, nego vjesnik riječi Božjih ljudima, koji ili ne mogu ili ne zaslužuju, da Boga čuju«. A dostojanstvo opet te službe po istini je proslavio sv. Ivan Zlatoust, naglasivši, da su »usta proročka usta Božja« [1].

---

[1] Sv. Augustin tumačeći II. Mojs. 7, 1: »Dixitque Dominus ad Moysen: Ecce constitui te deum Pharaonis: et Aaron frater tuus erit propheta tuus«, veli: »Notandum quod cum ad populum mitteretur,

Kod prorokâ nije bilo nasljedne loze kao kod svećenikâ i kraljeva, već Bog ih je birao i postavljao, kako je kad zatrebalo za osobita poslanja. A takav poziv božanski mogao je u dio doći ljudima i ženama, starcima i mladeži iz svih plemena [1]).

Premda su proroci bili redovno sveta lica, ipak svetost nije bila nuždan uvjet proročkoga zvanja. S toga nalazimo megju prorocima ne samo Jonu, koji je bio Bogu neposlušan i hotio pobjeći od Gospodina, nego još i neznabožačkoga vračara Balaama.

Tako isto nije se po sebi iskala ni nastavna priprava. Pa zato ljudi najrazličitijeg položaja bijahu zvani na službu proročku, te uz mnoge vigjene i izobražene ima tu i jedan Amos, koji je bio prije pastir govedar [2]).

---

non ei dictum est: Ecce dedi te deum populo, et frater tuus erit tuus propheta; sed frater tuus, inquit, loquetur tibi ad populum. Dictum etiam est: Erit os tuum, et tu illi quae ad Deum; non dictum est: Tu illi deus. Pharaoni autem dicitur Moyses datus deus, et secundum analogiam propheta Moysi Aaron, sed ad Pharaonem. Hic insinuatur nobis, ea loqui prophetas Dei quae audiunt ab eo, nihilque aliud esse prophetam Dei, nisi enuntiatorem verborum Dei hominibus, qui Deum vel non possunt vel non merentur audire«. In Exod. quaest. 17 (Migne P. L. 34, 601). — Riječi pak sv. Ivana Zlatousta jesu: »Os, per quod loquitur Deus, os Dei est. Sicut enim hoc os animae nostrae est, etsi anima os non habeat: sic et os prophetarum est os Dei«. In Act. homil. 19, 5 (Migne P. G. 60, 156).

[1]) Samuel n. pr. bi pozvan u proroke već kao dječak; a spominju se i dvije proročice: Debora i Holda. Isp. I. Kralj. 3, 1—20; Sud. 4, 4. 5; IV. Kralj. 22, 14.

[2]) Mlagji bogoslovi govore o nekakim školama proročkim. No jasno je, da se pod tim ne smiju razumijevati škole u našem smislu, iz kojih bi bili izlazili proroci, kao iz naših što izlaze liječnici ili pravnici ili drugi službenici. Čini se u ostalom, da nema krivo R. Cornely, kad kaže, da je bolje taj izraz ostaviti, budući da je sv. ocima bio nepoznat i Sveto ga Pismo nikad nije upotrijebilo. U Bibliji dolazi samo ovo: »povorka prorokâ« (I. Kralj. 10, 5. 10); »zbor prorokâ« (I. Kralj. 19, 20); »sinovi proročki« (III. Kralj. 20, 35). U ovoj je stvari to samo sigurno, da su u vrijeme Samuelovo u Rami, i opet u vrijeme Ilijino i Elisejevo u sjevernom kraljevstvu u Betelu, Jerihonu i Galgali okupljali se mnogi proroci oko kojega znatnijega izmegju sebe kao oko starješine, navlastito oko Samuela, Ilije i Eliseja, te bi zajedno Bogu čast činili i u zajedini život provodili (isp. I. Kralj. 10, 5. 10; 19, 19—24; IV. Kralj. 2, 3. 5; 4, 38—44; 6, 1—7). Sve je drugo neizvjesno. Sv. Jeronim drži sinove proročke gotovo za redovnike staroga zavjeta, te piše: »Filii Prophetarum (quos monachos in Veteri Testamento legimus) aedificabant sibi casulas propter fluenta Jordanis, et turbis urbium derelictis, polenta et herbis agrestibus victitabant«. Ad Rustic. ep. 125, 7; cf. ad Paulin. ep. 58, 5; ad Eustoch. ep. 22, 21 (Migne

A ne spominje se nigdje niti kakav spoljni obred, kojim bi se bili proroci u svoj čin postavljali [1]).

2. Svima je prorocima bila zadana dužnost starati se za ljude svojega vremena, da ih održe na putu zakona Gospodnjega, i zašle s toga puta da opet na nj navrate. A jer su bili oglasnici naredaba Božjih i u ime Boga govorili, sve im se moralo pokoravati; pa onom istom slobodom, kojom su učili i ispravljali narod prosti, korili su oni takogjer velikaše, svećenike i kraljeve za rgjava djela.

No proroci, što su živjeli u vrijeme od Samuela do godine 800. prije rogjenja Kristova, a možemo ih zvati starije, gotovo i nijesu radili drugo, do besjedom i djelom potpomagali svoje suvrsnike. Naprotiv mlagji, što su poslije živjeli, mislili su i o tome, kako bi i potonji naraštaj bio vjeran Gospodinu. Pa zato kako su stariji proroci poglavito trudili se za svoje vrijeme, nijesu besjeda svojih popisali; a mlagji, koji su imali pred očima i vrijeme pozno, većinom su zabilježili svoje riječi.

3. Napose je znamenito bilo, što je Gospodin Bog davao svojim prorocima i pogled u budućnost, te im osobito otkrivao i preko njih svijetu objavljivao otajstva o idućem Mesiji i o kraljevstvu njegovu.

Poradi ovoga pogleda u budućnost, i zbog znanja što su od Boga tim načinom dobivali, zovu se proroci i drugim imenom: vidioci.

4. Proroke je Bog u svojim tajnama obučavao na javi ili u duhovnom zanosu, a način je božanskoga priopćivanja bio različan. Jer često imadijahu proroci vigjenja koja mogahu i vidom očinjim zamijetiti; no ipak za najviše bijahu na unutrašnji samo način prosvijetljeni [2]).

P. L. 22, 1076. 583. 408). Ne zna se, da li je još i po smrti Elisejevoj trajala takova družina. Isp. R. Cornely, Introductio specialis in didacticos et propheticos Veteris Testamenti libros, na strani 278. napomena 3.

[1]) Izuzetak je, čini se, samo III. Kralj. 19, 16., gdje je zapovjedio Gospodin Iliji, neka Eliseja pomaže za proroka mjesto sebe. — U Is. 61, 1. govori se o pomazanju nutarnjem.

[2]) O tim načinima ovako piše sv. Toma Akvinski: »Repraesentantur autem divinitus menti prophetae quandoque quidem mediante sensu exterius quaedam formae sensibiles, sicut Daniel vidit scripturam parietis, ut legitur (Daniel. V.): quandoque autem per formas imaginarias; sive omnino divinitus impressas, non per sensum acceptas (puta si alicui caeco nato imprimerentur in imaginatione colorum similitudines) vel etiam divinitus ordinatas ex his quae a sensibus sunt

Pa baš ovo, što su prorocima iduće stvari bile mnogo puta pokazane u vigjenjima, uzrok je, zašto ih oni kad i kad predstavljaju kao sadašnje, pače i kao prošaste; jer hoteći biti vjerni, onako su o svemu izvještavali, kako se je njima samima ukazalo[1]).

5. Proroci, od kojih su nam se sačuvale knjige, vajkada se dijele na veće i na manje. No razlog toj diobi nema se tražiti u njihovu većem ili manjem ugledu, jer u tom su oni izmegju sebe posve jednaci; nego općenito govoreći uzrok joj je samo u većem ili manjem opsegu njihovih spisova[2]).

6. Kao što je već sama služba proročka iskala, stil je u prorokâ više ili manje govornički; pače ne rijetko približava se i stihotvorstvu, što je opet posve razumljivo, »jer«, kako veli Ciceron, »s govornikom dosta je u blizu pjesnik, . . . a u mnogim načinima kićenja drug i gotovo jednak« [3]).

7. S vigjenjima, što ih je Bog prorocima davao, u svezi je takogjer, zašto su njihove knjige pune svakojakih slika; jer što su oni u vigjenju kao naslikovano vidjeli, to su najvoljeli u slici i opisati.

Te pak slike proročke od česti su uzete iz starozavjetnih uredaba, a od česti su simboli.

---

acceptae, sicut Jeremias vidit ollam succensam a facie aquilonis, ut habetur (Jerem. I.); sive etiam imprimendo species intelligibiles ipsi menti; sicut patet de his qui accipiunt scientiam, vel sapientiam infusam, sicut Salomon et Apostoli«. Summa theol. 2. 2. q. 173. a. 2.

[1]) Sv. Ivan Zlatoust: »Mos enim hic est prophetarum omnium, de nondum factis ut de factis loqui. Quia enim mentalibus oculis videbant, quae post multorum annorum curricula erant futura, idcirco quasi nunc ob oculos posita spectarent, ita cuncta narrabant. Et quo manifeste hoc scias, audi beatum Davidem dicentem, et ante tot saecula vaticinantem de cruce Christi, et clamantem: Foderunt manus meas et pedes meos; et iterum: Diviserunt vestimenta mea sibi (Psal. 21, 17. et 19). Vides quomodo post longum tempus futura, quasi jam facta praedixit?« In Gen. 1. hom. 10, 4 (Migne P. G. 53, 85).

[2]) Sv. Augustin: »Propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione qui majores ideo vocantur, quia prolixa volumina condiderunt«. De Civ. Dei XVIII. 29 (Migne P. L. 41, 585).

[3]) M. T. Ciceron: »Est enim finitimus oratori poeta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pene par: in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat, aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari, qua velit«. De Oratore I. 16. — Zaradi ovoga govorničkog i pjesničkog obilježja, kojim se proroci dosta odlikuju, zove ih i Crkva: »Agmina canora Vatum«. Brev. Rom., in Hymno ad Laudes festi Omnium Sanctorum.

I. Budući da je stari zavjet gotovo sa svim svojim uredbama bio tip novoga, s toga je Bog iz starozavjetnih uredaba uzimao slike, da pokaže prorocima iduće stvari. Zato u proročkim spisima Mesija je predstavljen kad i kad kao silan kralj teokracijski, ili kao drugi David čije mu se i isto ime daje; drugda kao uzvišen prorok, koji će učiti sve narode; a opet kadšto kao veliki svećenik, koji će sam sebe žrtvovati za grijehe svijeta. Jednako i da se obilježi kraljevstvo Mesijsko služe slike uzete iz kraljevstva Davidova, te Jerusalem i Sion, kao što su bili sredina staromu, tako su i novomu. Pače i samo novozavjetno vječito bogoštovlje nacrtao je Jeremija u prilikama iz bogoštovlja starozavjetnoga, proglasivši, da izmegju svećenikâ i levitâ ne će nestati čovjeka, koji bi prinosio žrtve paljenice i palio dar i klao žrtve do vijeka[1]).

II. Od rečenih slika povjesnih valja dobro razlikovati simbole; a to su opet takove slike, koje su po sebi samo prilike nečega drugoga, što se njima nagovješćuje[2]).

Primjeri neka to osvijetle. Dvije kotarice smokava, jedna dobrih a druga rgjavih, ukazane Jeremiji, simbolički su predstavljale različitu sudbinu, što je čekala Judeje već odvedene u Babilon u sužanjstvo, i što je opet imala snaći kralja Sedekiju s narodom, koji je ostao u Jerusalemu i koji je živio u Misiru[3]). Kukica, kojom se zrelo voće dohvata s drveća, pokazana Amosu, simbolički je značila, da je kraljevstvo Israelsko već dozrelo za sud i kazan[4]).

Ovda onda stajao je simbol dapače u radnji, kojom je morao prorok istaknuti kaki budući dogagjaj. Isaija, idući bez plašta i bos, navijestio je simbolički, kako će kralj Asirski Misirce i Etiopljane sramotnim načinom odvesti u sužanjstvo[5]). Jeremija razbivši krčag pred ljudima, koji igjahu s njim, naznačio je simbolički razor Jerusalema[6]).

Snaga ovakovih simbola, bili oni proste simboličke utvare ili prave simboličke radnje, nalazila se osobito u tom, što su jako u oči udarali, i mnogo više djelovali od samih riječi.

---

[1]) Jer. 33, 18.

[2]) Grčka imenica σύμβολον naznačuje obilježje, po kome se razaznava koja osoba ili stvar; jer dovodi se od glagola συμβάλλειν, što Grcima ne rijetko znači razabrati nešto iz izvjesnih znakova. Odatle stala se onda ta imenica uzimati i za ono, čim se samo kao prilikom nagovješćuje nešto drugo.

[3]) Čitaj Jer. gl. 24.

[4]) Čitaj Am. gl. 8.

[5]) Čitaj Is. gl. 20.

[6]) Čitaj Jer. gl. 19.

8. Tumačeći slike proročke, treba nam se u opće čuvati, da ih ne istražujemo do najposljednje sitnice, kao da baš svaka stvarca mora nešto značiti. Jer kako su proroci često na način pjesnički govorili i pisali, to se u njihovim slikama ima koješta odbiti samo na nakit pjesnički.

Pa zato stavio bi se u opasnost, da pogriješi, tko bi držao, da i ono ide k smislu, što je dodano tek za ures; kao što opet u drugu ruku bilo bi naopako, kad bi tko, povodeći se za mnogim racijonalistima, stao sve smatrati samo za puki ukras bez svake osobite važnosti. S toga da se slike proročke pravo i po istini protumače, valja se uklanjati od obje rečene krajnosti po ovim pravilima:

I. Kadšto bit će dobro proroštva već ispunjena isporediti s njihovim izvršenjem. Prije dolaska Mesijina moglo se je možda sumnjati, da li se zbilja ima od riječi do riječi dogoditi sve ono, što je bilo prorečeno: o njegovu ulasku u Jerusalem, da će naime unići »jašući na magarici i na magaretu, mladetu magaričinu«; o niskoj cijeni, za koju će biti prodan; o diobi odijela njegova: ili su to samo slike, kojima se pjesnički opisuje Mesijina poniznost. No nakon dolaska njegova znamo, da je to bilo prorečeno u smislu odista pravome[1]).

II. Katkad opet morat će se objašnjenje tražiti u drugim proroštvima, koja govore o istoj stvari, ali bez slike i jasno. S toga proroštvo, kad se Mesija zove knez mira, kojega će vlast rasti, jer će mu se narodi dragovoljno pokoriti, pokazuje, kako treba da se uzme u prenesenom značenju drugo proroštvo, u kojem se on opisuje kao ratnik, koji će izvojštiti pobjedu, gdje se ovakom slikom ističe samo siguran uspjeh njegova poslanstva[2]).

III. Drugda valjat će paziti na to, da li se slike slažu sa stvarima, o kojima je govor. Pa kad se nagje, da je o kojoj stvari prorečeno takovo što, čega ona ne podnosi, tako da bi se narav njezina uništila, kad bi ono onako izašlo, onda ne će biti mjesta dvoumljenju, da to treba shvatiti u značenju prenesenom. Zato kad Isaija opisujući mir Mesijski veli, da će onda sve najljuće zvijeri odmetnuti svoju divljinu i opasnu narav, te primivši

---

[1]) Isporedi: Zah. 9, 9. s Mat. 21, 1—11; Zah. 11, 12. 13. s Mat. 26, 14—16. i 27, 1—10; Ps. 21, 19. s Iv. 19, 23. 24.

[2]) Vidi Is. 9, 6. 7. i 42, 13.

bezazlenu ćud pitomih životinja, oprijateljiti se i s njima i s čovjekom, to je nesumnjivo, da prorok imenima onih goropadnih zvjerova nije hotio drugo naznačiti, van samo smionim pjesničkim načinom iskititi blaženi mir, koji će Mesija dati svojima, a svijet ga dati ne može[1]).

9. Proroštva izagju pravo jasna istom onda, kad se vidi, kako su se ispunila, te se sa svojim izvršenjem mogu isporediti. Zato mi, koje je obasjala svjetlost evangjelska, mnoga proroštva Mesijska posve dobro razumijemo, te su nam možda i jasnija nego li su bila samim prorocima. No opet i od Mesijskih proroštava ima ih još uvijek takovih, koja su i nama više ili manje tamna. Jer kako su proroci prorokovali i o svršetku kraljevstva Mesijskoga, tako se sva njihova proroštva Mesijska nijesu još ispunila, pa nam dakako ne mogu ni jasna biti, već će ih tek iduće vrijeme objasniti. Što se pak tiče onih proroštava, koja rade o narodu Israelskom ili o okolnim narodima neznabožačkim, ta su se, istina, već sva ispunila, ali jer nam nije posve poznata stara povjest, manjka nam način, da mnoga od njih isporedimo s njihovim izvršenjem; no s napredovanjem u poznavanju tih drevnih naroda, napreduje se i u razumijevanju ovakovih proroštava[2]).

---

[1]) Ovako to crta Isaija 11, 6—9: »Vuk će boraviti s janjetom, i ris će ležati s jaretom; tele, i lav, i ovca bit će zajedno, i malen dječak vodit će ih. Tele i medvjed zajedno će pasti, mlad njihova ležat će zajedno, i lav će jesti pljevu kao vol. I dijete koje sisa igrat će se nad rupom guje prisojkinje, i dijete odbijeno od sise zavlačit će ruku svoju u rupu zmije ljutice. Ne će nauditi ni usmrtiti na svoj svetoj gori mojoj, jer je zemlja napunjena poznanja Gospodnjega, kao more vodama što je optočeno«. — Krivovjerci hiliasti, koji su tvrdili, da će na svršetku svijeta Krist osnovati vidljivo kraljevstvo, i sam njim vladati za 1000 godina, nadali su se, da će se onda ovo steći od slova do slova. Nego dobro im je rekao sv. Jeronim, da oni u vrlo tvrdu snu hrču, kad u to vjeruju, jer se nikad dogoditi ne će, da bi se posve izravnalo i sljubilo sve ono, što je sada izmegju sebe tako protivno. Isp. In Is. 11, 6 ss. (Migne P. L. 24, 150 ss.).

[2]) Kako je moglo biti, da i sami proroci nijesu kad i kad dokučili pravi smisao svojih proroštava, ovako dokazuje sv. Toma Akvinski: »Respondeo dicendum quod in revelatione prophetica movetur mens prophetae a Spiritu Sancto, sicut instrumentum deficiens respectu principalis agentis. Movetur autem mens prophetae non solum ad aliquid apprehendendum, sed etiam ad aliquid loquendum, vel ad aliquid faciendum; et quandoque quidem ad omnia tria simul, quandoque autem ad duo horum, quandoque vero ad unum tantum. Et quodlibet horum contingit esse cum aliquo cognitionis defectu. Nam cum mens prophetae movetur ad aliquid aestimandum vel apprehendendum, quandoque quidem inducitur ad hoc quod solum apprehendat rem illam, quandoque autem ulterius ad hoc quod cognoscat haec sibi esse divinitus revelata. — Similiter

10. Budući da po nauci sv. Tome Akvinskoga nije mogao svaki prorok znati sve, što trȩba da se prореčе, nego svaki je znao samo ono, što je njemu bilo objavljeno, zato su proroštva Mesijska, kako se nahode u pojedinim proročkim knjigama, nalik na ulomke, a potpuna se slika dobije tek onda, kad se sva zgodno poregjaju i slože [1]).

§. 48. Proročanstvo Isaijino.

I. O životu prorokovu.

U natpisu nad svojim Proročanstvom zove se Isaija sinom Amosovim; i kaže, da je prorokovao u kraljevstvu Judejskom za

etiam quandoque movetur mens prophetae ad aliquid loquendum, ita quod intelligat id quod per haec verba Spiritus Sanctus intendit, sicut David, qui dicebat (II. Reg. XXIII, 2): Spiritus Domini locutus est per me. Quandoque autem ille cujus mens movetur ad aliqua verba exprimenda, non intelligit quid Spiritus Sanctus per haec verba intendat, sicut patet de Caipha (Joan. X.). — Similiter etiam cum Spiritus Sanctus movet mentem alicujus ad aliquid faciendum, quandoque quidem intelligit quid hoc significet, sicut patet de Jeremia, qui abscondit lumbare in Euphrate, ut habetur (Jerem. XIII.); quandoque vero non intelligit, sicut milites dividentes vestimenta Christi, non intelligebant quid hoc significaret. Cum ergo aliquis cognoscit se moveri a Spiritu Sancto ad aliquid aestimandum vel significandum verbo, vel facto, hoc proprie ad prophetiam pertinet; cum autem movetur, sed non cognoscit, non est perfecta prophetia, sed quidam instinctus propheticus. — Sciendum tamen quod quia mens prophetae est instrumentum deficiens, ut dictum est, etiam veri prophetae non omnia cognoscunt quae in eorum visis, aut verbis, aut etiam factis Spiritus Sanctus intendit«. Summa theol. 2. 2. q. 173. a. 4.

[1]) Sv. Toma Akvinski: »Respondeo dicendum quod diversa non est necesse esse simul, nisi propter aliquod unum, in quo connectuntur, et a quo dependent . . . Omnia autem quae per aliquod principium cognoscuntur, connectuntur in illo principio, et ab illo dependent. Et ideo qui cognoscit perfecte principium secundum totam ejus virtutem, simul cognoscit omnia quae per illud principium cognoscuntur; ignorato autem communi principio, vel communiter apprehenso, nulla necessitas est simul omnia cognoscendi; sed unumquodque eorum per se oportet manifestari; et per consequens aliqua eorum possunt cognosci, et alia non cognosci. — Principium autem eorum quae divino lumine prophetice manifestantur, est ipsa veritas prima, quam prophetae in seipsa non vident. Et ideo non oportet quod omnia prophetabilia cognoscant; sed quilibet eorum cognoscit ex eis aliqua secundum specialem revelationem hujus vel illius rei«. I opet: »Dicendum, quod Dominus omnia quae sunt necessaria ad instructionem fidelis populi, revelat prophetis; non tamen omnia omnibus, sed quaedam uni, quaedam alii«. Summa theol. 2. 2. q. 171. a. 4. in corp. et ad 1.

kraljeva Ozije, Joatama, Ahaza i Ezekije; dakle do blizu šezdeset godina [1]).

Ne zna se, ni tko je bio Amos, otac proroka Isaije, niti kojemu je plemenu pripadao. Židovska tradicija doduše drži, da je taj Amos bio brat Judejskoga kralja Amasije, pa bi on prema tome brojio se k plemenu Judinu i dolazio od koljena Davidova; no čini se, da ta tradicija drugoga temelja nema, do samo to, što Amosovo ime nešto malo nalikuje na Amasijino, i zato ne može joj se priznati osobita vrijednost. A nije puno srećnije ni nagagjanje gdjekojih otaca, koji su mislili, da je Amos, otac Isaijin, onaj isti istovetni Amos, što je treći od manjih proroka; jer premda bi prema vijeku proroka Isaije i proroka Amosa moglo to biti, no drukčije se u Hebrejskom piše ime Amosa, oca Isaijina, a drukčije opet Amosa, trećega od manjih proroka, te se po tom njih dvojica ne smiju niti izjediniti jedan drugomu [2]).

Još pripovijeda Isaija, da je bio oženjen jednom proročicom, i imao dva sina, koji su kao i on bili »znak i zlamenje Israelu« [3]).

U kolikoj je časti bio Isaija već kod svojih suvremenika, razabira se odatle, što je kralj Ezekija, kada je vojska Asirskoga kralja Senaheriba pala pod Jerusalem i gotova pogibija prijetila gradu i narodnim svetinjama, glasnike poslao k proroku i molio ga, neka i on kliče Boga u pomoć [4]).

[1]) Is. 1, 1.

[2]) Amos, otac Isaijin: אָמוֹץ (= Amoc); Amos, prorok: עָמוֹס (= Amos).

[3]) Is. 7, 3; 8, 3. 18. Odavde se ujedno izvodi, da su mu sinovi osobito tim bili »znak i zlamenje Israela«, što im je po odredbi Božjoj nadjenuo imena nagovješćivanjem proročka. Prvi 7, 3. zvao se שְׁאָר יָשׁוּב, što znači: »Ostatak će se obratiti«, te se tim nagovješćuje, da će se jezgra naroda dozvati i spasti. Proroštvo, s kojim je ovo ime u svezi, jest rado 6, 9—13. Ispunjavanjem toga proroštva isprepletana je sva povjest naroda Israelskoga, a potpuno će se ono obistiniti tek na koncu svijeta. Sv. Jeronim zamutio je donekle u svojem prijevodu proročko nagovješćivanje toga imena, jer ga je djelomice preveo, naime: »Qui derelictus est Jasub«. Drugi 8, 3. dobi ime מַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז, koje će reći: »Brzo se grabi grabež, hitro se plijeni plijen«, a proročko se nagovješćivanje imenu tumači odmah u retku idućem: »Jer prije nego li uzazna dječak zvati oca svoga i mater svoju, odnijet će se blago Damaštansko i plijen Samarijski pred kraljem Asirskim«. Ovo drugo ime preveo je sv. Jeronim po smislu ovako: »Accelera spolia detrahere, Festina praedari«.

[4]) Is. 37, 1—7.

Kako kazuju starodrevni Židovi, Isaija bi po zapovijesti bezbožnoga kralja Manasija prepiljen, i tako umrije mučeničkom smrću. Ovu tradiciju primiše za sv. Justinom Mučenikom i oci [1]).

II. O sadržini proročke knjige Isaijine.

Knjiga Isaijina općenito se dijeli na dva dijela; a to predmet njezin ne samo dopušta, nego jasnoće radi upravo ište. Te je dijelove ovako obilježio sv. Toma Akvinski: »U prvom (gl. 1.—39.) nalazi se prijećenje božanske pravednosti grješnicima na propast, u drugom (gl. 40.—66.) tješenje božanskoga milosrgja pravednicima za uskrsenje« [2]).

Kako je prorok imao pred sobom narod Bogu nevjeran, korio ga dakako, pa ga već gotovo nije mogao jače ošinuti, nego li ga je ošinuo odmah u početku, iskazavši svu njegovu nezahvalnost: »Čujte, nebesa! i slušaj, zemljo! jer Gospodin govori. Sinove odgojih i podigoh, a oni ne haju za me. Vol poznaje vlasnika svojega, i magarac jasle gospodara svojega; a Israel mene ne poznaje, i narod moj ne razumije« [3]). No u drugu ruku opet tješio je on taj narod i slobodio, pa se bez razloga ne zove prorok Božjega milosrgja. Ako je Judejima grijeha radi njihovih naprijed kazao kazan: zemlja će se opustošiti i narod će se odvesti u ropstvo u Babiloniju; prorekao je i povratak naroda izabranoga iz ropstva, i izbaviteljem njegovim imenovao poimence kralja Cira Velikoga više od sto godina prije nego se kralj onaj rodi. A budući da mu je najviše bilo do toga, da se narod vrati k zakonu Božjemu, zato ga je svakom prilikom opominjao na obraćenje i pokoru.

I narodima neznabožačkim obznanio je on, da će se istrijebiti, ali ostaci njihovi postat će dionici blagodati kraljevstva Mesijskoga, koje podignuto na razvalinama pregjašnjih kraljevstva ne će propasti dó vijeka.

No ime je sebi najveće stekao čudovitim onim načinom, kako crtara osobu, zgode i djela Mesijina, muku i slavu njegovu, te sreću,

[1]) Isto ima i Rimski Martirologij, gdje se na 6. srpnja čita: »In Judaea sancti Esaiae prophetae, qui sub Manasse rege sectus in duas partes occubuit«. A čini se, da je to bilo na pameti i sv. Pavlu, kad je Hebr. 11, 37. rekao, da megju svetima ima i takovih, koji su bili »prepiljeni«.

[2]) Sv. Toma Akvinski: »Dividitur ergo iste liber in duas partes. In prima ponitur comminatio divinae justitiae ad excidium peccatorum, in secunda consolatio divinae misericordiae ad resurrectionem justorum«. In Is. 1, 2.

[3]) Is. 1, 2. 3.

širenje i slavu njegova kraljevstva. Jer sve to opisuje tako živo, vidno i vjerno, kao da uznesen na nebesa ne besjedi o stvarima budućim nego o prošlima; i zato sv. Jeronim kaže, da bi ga trebalo prije evangjelistom nego li prorokom nazvati [1]).

Knjiga je Isaijina pisana jezikom biranim, a opet prostim, te se odlikuje neodoljivom govornom silom.

Karakterno je u Isaije, što kroz cijelu svoju knjigu zove Boga vrlo rado imenom »Sveti Israelov« [2]).

III. O autentičnosti i ugledu proročke knjige Isaijine.

1. U svoj Isaijinoj knjizi nema ni jednoga ulomka, iz koga ne bi barem štogod bilo istaknuto u knjigama novoga zavjeta. S toga je upravo nerazumljivo, kako su protestanti kod tolika navogjenja ovih proroštava mogli gotovo listom posumnjati o autentičnosti drugoga dijela knjige, naime od 40. do 66. glave, te taj dio prosto Isaiji odreći [3]).

2. Pa premda se gotovo ne bi ni trebalo na to osvrtati, ali da se autentičnost knjige Isaijine pokaže još u većem sjaju, spomenut ćemo samo dva dogagjaja iz novoga zavjeta.

Prvi dogagjaj pripovijeda sv. Luka 4, 16—21: »I dogje Isus u Nazaret, gdje bješe othranjen, i ugje po običaju svome u dan

[1]) Sv. Jeronim: »Deinde etiam hoc adjiciendum, quod non tam propheta dicendus sit, quam evangelista. Ita enim universa Christi Ecclesiaeque mysteria ad liquidum prosecutus est, ut non putes eum de futuro vaticinari, sed de praeteritis historiam texere«. Praef. in Is.

[2]) U Hebrejskom to ime glasi קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל, a ima ga Isaija u rečenom značenju dvadeset i pet puta, to jest: 1, 4; 5, 19. 24; 10, 20; 12, 6; 17, 7; 29, 19; 30, 11. 12. 15; 31, 1; 37, 23; 41, 14. 16. 20; 43, 3. 14; 45, 11; 47, 4; 48, 17; 49, 7; 54, 5; 55, 5; 60, 9. 14; — dok u svemu ostalome starom zavjetu dolazi ono samo šest puta, naime: IV. Kralj. 19, 22; Ps. 70 (71), 22; 77 (78), 41; 88 (89), 19; Jer. 50, 29; 51, 5.

[3]) Protestanti M. Deinzer i J. Deinzer, koji sami dobro dokazuju, da je historijski Isaija spisatelj i drugoga dijela knjige, kažu, kako danas već kod protestanata i tako zvani ortodoksni to odbijaju: »Hiebei ist vorausgesetzt, dass Jesaja Verfasser des ganzen Buches sei. Indes darf nicht verschwiegen werden, dass diese Voraussetzung, nachdem schon Ibn Esra, ein jüdischer Exeget des 12. Jahrhunderts und ihm nach Spinoza († 1677) Bedenken dagegen ausgesprochen, nicht bloss seit dem Auftreten des Rationalismus vielfach bestritten wurde, sondern auch von gläubigen Theologen der neuesten Zeit aufgegeben worden ist«. F. W. Webers Kurzgefasste Einleitung in die heiligen Schriften des Alten und Neuen Testaments. Elfte Auflage. München 1902. Str. 148.

subotni u zbornicu, i ustade da čita. I data bi mu knjiga proroka Isaije. I otvorivši knjigu, nagje mjesto, gdje bješe napisano: Duh je Gospodnji na meni; zato me pomaza; posla me propovijedati siromasima, iscijeliti skrušene u srcu, objaviti zarobljenima otpuštenje i slijepima vid, pustiti na slobodu iznemogle, oglasiti prijatnu godinu Gospodnju i dan plaćanja. I zatvorivši knjigu dade sluzi, pa sjede. A oči sviju u zbornici bijahu uprte u njega. Tada im poče govoriti: Danas se izvrši ovo pismo u ušima vašima«. Proroštvo ovo, koje je Isus čitao iz knjige proroka Isaije, ima i danas u toj istoj knjizi, i to 61, 1. 2.; dakle u drugom dijelu knjige[1]).

Drugi dogagjaj zabilježen je u Djelima Apostolskim 8, 26—35: »A angjeo Gospodnji reče Filipu govoreći: Ustani, i idi prema jugu na put, koji silazi od Jerusalema u Gazu, što je opustio. I ustavši pogje. I gle, čovjek Etiopljanin, dvoranin, oblasnik Kandake, kraljice Etiopljanske, koji je bio nad svima njezinim riznicama, bješe došao u Jerusalem, da se pokloni, pa se vraćaše, sjedeći na kolima svojima i čitajući proroka Isaiju. A Duh reče Filipu: Pristupi, i pridruži se s tim kolima. A Filip pritrčavši, ču ga gdje čita proroka Isaiju, i reče: A razumiješ li što čitaš? On reče: A kako bih mogao, ako me tko ne uputi? I umoli Filipa, neka se popne i sjedne s njim. A mjesto iz pisma, koje čitaše, bješe ovo: Kao ovca na zaklanje odvede se, i nijem kao janje pred onim koji ga striže, tako ne otvori usta svojih. U poniženju ukide se sud njegov. Rod njegov tko će iskazati? jer će se uzeti sa zemlje život njegov. Onda dvoranin odgovori Filipu i reče: Molim te, za koga ovo govori prorok? za sebe ili za koga drugoga? A Filip otvorivši usta svoja, i počevši od pisma ovoga, pouči ga o Isusu«. Proroštvo ovo, koje je oblasnik kraljice Etiopljanske čitao pod imenom proroka Isaije, a i Filip tako uzeo, nahodi se i danas pod tim istim imenom, i to 53, 7. 8.; dakle opet u drugom dijelu knjige[2]).

[1]) Kod Isaije to proroštvo glasi: »Duh je Gospodnji na meni, jer me pomaza Gospodin, propovijedati krotkima posla me: da bih iscijelio skrušene u srcu, i objavio zarobljenima otpuštenje i zatvorenima izbavljenje; da bih oglasio godinu povoljnu Gospodinu i dan osvete Boga našega; da bih utješio sve žalosne«.

[2]) Kod Isaije to proroštvo glasi: »Žrtvovan bi, jer sâm htjede, i ne otvori usta svojih; kao ovca na zaklanje vodit će se, i kao janje pred onim koji ga striže zanijemjet će, i ne će otvoriti usta svojih. Od tjeskobe i od suda uze se; rod njegov tko će iskazati? jer se istrže iz zemlje živih; za prijestup naroda svojega udarih ga«.

3. Ta se autentičnost može još tim potkrijepiti, što je i u narodu Israelskome bila od početka vazda stalna vjera, da je ovu svu knjigu napisao njihov božanstveni prorok Isaija. Ovo posvjedočava Josip Flavij, kazujući, kad je Persijski kralj Ciro Veliki postao gospodar od Babilonije, i pročitao proroštvo Isaijino o izbavljenju Judejâ iz ropstva Babilonskoga, kako je to kralja silno udivilo, što je vidio, da je upravo on tu glavom spomenut kao izbavitelj, te se odmah sklonio, da dopusti zarobljenima povratak u domovinu, i učini im moguće na novo sazidati grad Jerusalem i hram Bogu. No to isto proroštvo i danas se nalazi megju Isaijinim proroštvima, a baš u drugom dijelu knjige, naime 44, 24—45, 26.; pa zato otuda očevidno izlazi, komu se je taj dio u ono doba pripisivao. Nitko pak pametan ne će reći, da bi se Judeji bili oslobodili doći pred kralja s kakvomgod prostom izmišljotinom, ili da je kralj bio tako lakovjeran, te nije ni propitao za starinu i dostojanstvo proroštva, što mu bijaše pokazano[1]).

[1]) Josip Flavij: »Primo autem anno regni Cyri, qui fuit transmigrationis nostrae Babylonicae septuagesimus, miseratus est Deus captivitatem et calamitatem aerumnosi illius populi: et sicut illis per Hieremiam Prophetam ante dirutam urbem praedixerat, quod postquam servierint Nabuchodonosoro ejusque posteris per annos septuaginta, rursum eos restituturus esset in patriam, et aedificato templo redituri essent ad felicitatem pristinam, ita eis omnia praestitit. Excitato enim ad id Cyri animo, effecit ut ille in hunc modum per universam Asiam scriberet: Haec dicit Cyrus Rex. Quoniam me Deus maximus orbis Regem constituit, hunc illum esse credo, quem Israelitarum adorat populus. Is enim meum nomen per suos Prophetas praedixit, et quod templum ejus aedificaturus sim Hierosolymis in terra Judaea. Hoc autem Cyrus cognovit ex lectione libri, qui Esaiae Prophetias continet, ducentis et decem annis ante ipsius aetatem conscriptas. Hic enim secretum hoc Deum sibi indicasse dixit, quod vellet Cyrum, quem multarum ac magnarum gentium Regem declamaturus esset, remittere populum suum in terram Judaeam, et templum suum aedificare denuo. Haec Esaias praedixit centum quadraginta annis antequam templum devastatum est. Quibus lectis Rex admiratus vatis divinitatem correptus est cupidine exsequendi quae scripta legerat: convocatisque clarioribus apud Babylonem Judaeis, ait se illis permittere, ut proficiscantur in patriam, urbemque Hierosolyma et Dei templum aedificent denuo. Nam et ipsum Deum futurum illis auxilio, et se scripturum vicinis Judaeae ducibus ac satrapis, ut conferant eis aurum et argentum ad templi fabricam, et victimas ad sacrificia. Hoc mandato a Cyro accepto, duarum tribuum principes, Judae et Beniamiticae, simulque

4. Ali dok se protivnici i kod ovako jakih i jasnih dokaza usugjuju ovu knjigu komadati, te jedan tako znatni dio Isaiji otimati, moglo bi se barem očekivati, da imaju tomu nekaki osobiti uzrok; kad li njihova dva razloga, po kojima to kažu, posve su ništava.

Prvi razlog dogmatski grade sebi govoreći, da prorok ne može ništa više ni znati ni proreći, van što je iz prilikâ svoga vremena kadar i svaki drugi oštrouman čovjek s većim ili manjim izgledom nagagjati; a govore tako s toga, jer se još najviše spotiču o to, kako bi Isaija mogao znati za Cira i imenom ga spomenuti neko sto i pedeset godina prije nego se je taj kralj pojavio.

No ovako može misliti samo onaj, koji ne vjeruje, da znanje Božje obuhvata i budućnost, te da Bog od svoga znanja može i čovjeku priopćiti. Naravnim oštroumljem nije doduše Isaija mogao naprijed vidjeti ni ropstva Babilonskoga, ni povratka iz sužanjstva, niti drugo mnogo koješta. Ali sveznali Bog, koji pojedince vidi sve, što će biti do posljetka, nije li zar mogao te iduće dogagjaje proroku objaviti?

Drugi razlog filologijski nalaze u tom, što tvrde, da se izmegju prvoga i drugoga dijela knjige zapaža različan način pisanja. No da se ta različnost opet i njima samima ne čini baš tako velika, najbolje pokazuju tim, što se ne malo muče, da rastumače onu očiglednu sličnost, koja je rečene česti u svemu prožela. Zato vele, da je drugi dio knjige napisao neki neznani prorok, ali ne prije dok se nije Ciro već pojavio u drugoj polovini ropstva Babilonskoga, pa da je taj neznani, a zovu ga obično Pseudoisaija, nastojao nasljedovati pravoga Isaiju, što mu je i dobro izišlo za rukom[1]).

Levitae et Sacerdotes, propere Hierosolyma se conferunt: multi enim maluerunt manere apud Babylonem, non sustinentes possessiones suas relinquere«. Antiq. Judaic. XI. 1.

[1]) Seinecke, koji drži, da je drugi dio nastao istom onda, kad je kralj Ciro već dao zarobljenima slobodu, ovako hoće da istumači sličnost izmegju oba dijela: »Kein späterer Prophet hat sich so mit dem Geiste des Jesaja genährt als der Verfasser von 40.—66.; bei keinem findet sich so dessen charakteristische Ausdrucksweise reproducirt«. (Der Evangelist des A. T. Leipzig 1870.). De Orelli, koji meće postanak drugoga dijela pred svršetak ropstva, piše opet: »Die Berührungen führen darauf, dass der Verfasser, wenn er mit Jesaja nicht identisch ist, sich in dessen Buch, auch was die Form betrifft, eingelebt habe«. (Strach Zöckler Commentar. Jesaja u. Jeremia. Nördlingen 1887. p. 128.). De Wette Schrader (Einl. p. 412.), Gesenius (Comm. III. p. 29.), i drugi dosta mnogi dodaju još, da se ona sličnost mora protumačiti nasljedovanjem ili drukčije kako (»muss aus Nachahmung oder sonstwie erklärt werden«); ali da je u njih

Megjutim što razbijaju glavu tumačenjem sličnosti, bio bi im posao puno lakši i dičniji, da su pokušali osvijetliti onu neku različnost. Istina, u drugom je dijelu prorok po nešto blagoglasniji i opširniji, no ova mala razlika stila morala je od sebe doći. Jer, kako već rekosmo, proročko djelovanje Isaijino trajalo je skoro šezdeset godina: počeo je prorokovati u mladosti i prorokovaše do u duboku starost. Tko će pak iskati od jednoga pisca, da za toliko vrijeme vazda istovetno piše, i jednak da je stil u mladića i u starca? Nadalje u prvom dijelu prorok mnogo kara i prijeti, a u drugom tješi i hrabri. Tko će opet reći, da uz tako različan predmet pristaje jednak stil? A i to se ne smije smetnuti s uma, da je u prvom dijelu Isaija pobilježio svoje javno držane besjede, te se pokazuje kao besjednik; o onome nasuprot, što se nahodi u drugom dijelu, nije nikada javno govorio, već on tu tiho raspravlja i samo pismeno poučava. Nije li i otuda izmegju oba dijela morala nužno nastati neka razlikost stila? — Dakle u jednu ruku dugo prorokovanje, a u drugu različan predmet i različit način djelovanja: osvjetljuju u Isaije potpuno onu neznatnu razliku pisanja izmegju oba dijela knjige njegove.

5. Već u starome zavjetu posvjedočio je Isus, sin Sirahov, da se knjiga Isaijina drži za bogodanu, kad je Isaiju veličao kao »proroka velika i vjerna pred licem Božjim«, koji »je duhom velikim vidio posljednje stvari, i tješio nevesele na Sionu«, te navlastito »do vijeka objavio stvari buduće i sakrivene, prije nego se dogodiše«[1]).

No još veći i nepobjedan dokaz božanskomu ugledu Isaijinih proroštava pružaju svete knjige novoga zavjeta, koje ih, kao što je rečeno, veoma često upotrebljavaju za potvrgjenje svomu izlaganju; pa u opće u svemu starome zavjetu nema nijedne svete knjige, koja bi se u novom više navodila od knjige Isaijine[2]).

---

nešto dobre volje, ono »ili drukčije kako« moralo bi ih prinuditi, da zajedno s nama priznaju jednoga istog pisca čitavoj knjizi!

[1]) Crkv. 48, 25—28.

[2]) R. Cornely: »Circiter quinquagies Isaiae verba accurate in Novo Testamento allegantur et plus quam quadragies liberiore modo; quater decies nomen Isaiae additur. Allegationes accuratae autem desumtae sunt ex viginti quatuor capitibus, inter quae quatuordecim pertinent ad secundam partem. Nomen Isaiae additur octo allegationibus ex secunda parte desumtis«. Introductio specialis in didacticos et propheticos Veteris Testamenti libros, na strani 340. napomena 1.

§. 49. Proročanstvo Jeremijino.

I. O životu prorokovu.

Jeremija, sin svećenika Helkije iz Anatota u plemenu Benjaminovu, poče prorokovati mladićem za vremena kralja Josije, i prorokova za nasljednika njegovih sve do ropstva Babilonskoga, pače još i u početku ropstva.

Svoj poziv u službu proročku pripovijeda Jeremija ovako: »I dogje mi riječ Gospodnja, govoreći: Prije nego sam te sazdao u utrobi, znao sam te; i prije nego si izišao iz krila, posvetio sam te, i za proroka megju narodima postavio sam te. I rekoh: A, a, a! Gospodine Bože, evo ne znam govoriti, jer ja sam dijete. A Gospodin mi reče: Ne govori: dijete sam; jer kuda te god pošljem, ići ćeš, i sve, što ti god naložim, govorit ćeš. Ne boj ih se; jer sam ja s tobom, da te izbavljam, govori Gospodin. I pruži Gospodin ruku svoju, i dotače se usta mojih, i reče mi Gospodin: Eto, metnuo sam riječi svoje u usta tvoja; vidi, postavljam te danas nad narodima i nad kraljevstvima, da istrebljuješ, i obaraš, i zatireš, i raskopavaš, i gradiš, i sadiš« [1]).

Bio je to zaista način osobit, kako je Bog ovoga proroka sebi pripravio; ali bilo je i potrebno, jer život Jeremijin ne bijaše do neprestana borba s lažnim prorocima, s kraljevima i svećenicima bezbožnim, i s pokvarenim narodom, koji su se i pored svoje nevaljalštine oslanjali na davna obećanja Božja, varajući se navlastito naopakim pouzdanjem, da Bog ne može zapustiti hram Jerusalemski, milo svoje boravište [2]).

Pa budući da Jeremija nije prestajao prekoravati te Božje otpadnike, i proricati ropstvo od sedamdeset godina i propast grada i kraljevstva, to su ga grdili, tukli, i u tamnicu bacili, i napokon spustili u jamu punu gliba, u koji se jadni prorok uvali. Izvučen iz jame, pridržan bi ipak u dvorištu od tamnice, dok nije Nabuhodonosor uzeo Jerusalem. Kralj Babilonski oprosti ga zatvora i dopusti mu, da ide kamogod hoće; no on osta u Judeji, megju siromasima, koji nijesu bili odvedeni u Babilon [3]).

Kad je ubijen Godolija, Judeji bježeći od Haldeja u Misir natjeraše i Jeremiju, da ide s njima; ali je i u Misiru korio plemenike

[1]) Jer. 1, 1—10.
[2]) Jer. 5, 12; 7, 4. 8. 10; 8, 7—9.
[3]) Jer. gl. 19. 20. 26. 32. 37. 38. 39. 40.

svoje za bezakonja njihova, i njima kao i Misircima proricao zla, što će ih stići [1]).

Na posljetku nakon više od četrdeset godina prorokovanja, kako drže Židovi i kršćani, Jeremija bi kamenjem zasut u Misiru, što je prekoravao Judeje zaradi idolopoklonstva [2]).

Ljuto Jeremijino zlopaćenje napominje i Isus, sin Sirahov, kad proslavljajući mu uspomenu kaže, da »su zlo postupali s njim, koji od utrobe materine bi posvećen, da bude prorok, te obaljuje, i čupa, i uništava, i opet gradi, i obnavlja« [3]).

Po naredbi Božjoj valjalo je Jeremiji ostati beženu [4]).

II. O sadržini proročke knjige Jeremijine.

Kako je Jeremija živio u takovo vrijeme, gdje su se bezakonja kraljevstva Judejskoga ne samo navršila, nego i preko mjere velika narasla, po tome je posve razumljivo, zašto on ponajviše govori o pedepsama, koje je Bog poslao ili će poslati, te svu pomnju obraća na to, da pokaže, kako su one pravedne. Ali opet nije on narod ostavio ni bez utjehe. Zato ako je prorekao, da će Judeji biti odvedeni u ropstvo u Babilon, dodao je takogjer, da će se nakon sedamdeset godina odanle opet vratiti u Zemlju Obećanu.

A da duh narodu još bolje obodri, kazao je Jeremija i to naprijed, kako će Gospodin s narodom svojim učiniti nov zavjet, Mesija da će biti sin Davidov, i opisao je blaženstvo vremena Mesijina.

U svojim se je proroštvima dotakao Jeremija i okolnih naroda neznabožačkih.

Proroštva Jeremijina nijesu poregjana po hronologiji, te je u opće teško pronaći načelo, koje je odlučivalo u njihovu regjanju.

Spomenuti nam je jošte, da u Proročanstvu Jeremijinu ima dosta znatna razlika izmegju Hebrejskoga teksta, s kojim se podudara Vulgata, i izmegju Grčkoga; jer ne samo da su u Grčkom tekstu proroštva nešto

[1]) Jer. gl. 41. 42. 43. 44.
[2]) Tradicija o smrti Jeremijinoj došla je i u Rimski Martirologij, gdje je na 1. svibnja zabilježeno: »In Aegypto sancti Jeremiae prophetae, qui, a populo lapidibus obrutus, apud Taphnas occubuit ibique sepultus est; ad cujus sepulcrum fideles, ut refert sanctus Epiphanius, supplicare consueverunt, indeque sumpto pulvere aspidum morsibus medentur«.
[3]) Crkv. 49, 8. 9.
[4]) Jer. 16, 1. 2.

drugim redom pometana, nego je i po gdješto izostavljeno, tako da je za osminu od prilike kraći od Hebrejskoga i od Vulgate. Kako je megju tima tekstima tolika različnost nastala, razno se nagagja, ali se pravo ipak ne zna. U ostalome svaki je od njih mnogovjekim upotrebljavanjem u Crkvi odobren, pa se zato svaki mora držati i za pouzdan, te i ono, što u tekstu Hebrejskom i Vulgatinu ima više nego u Grčkom, zaslužuje poštovanje i potpunu vjeru [1]).

III. O autentičnosti i ugledu proročke knjige Jeremijine.

1. Pod vladanjem Joakima, sina Josijina, kralja Judina, dobi Jeremija od Boga nalog, da uzme knjigu i napiše u nju sve riječi, koje mu je Gospodin rekao od početka njegove službe proročke pa do onda. Tada Jeremija dozvavši pomagača svoga Baruha, kazivaše mu riječ po riječ što je čuo od Gospodina, a Baruh je sve pisao u knjigu. Kad bi knjiga gotova, Baruh je po zapovijesti Jeremijinoj pročita narodu u domu Gospodnjem. Ali od sadržaja te knjige grdno se prepadoše svi knezovi narodni, te kazaše za nju i kralju Joakimu.

[1]) Proroštva o narodima neznabožačkim, koja se u tekstu Hebrejskom i Vulgatinu nalaze na kraju knjige, t. j. gl. 46—51., dolaze u Grčkom nekako u sredini, naime odmah iza 25, 13., te su i drugim redom složena. Osim toga manjkaju u Grčkom tekstu ne samo pojedine riječi, nego kadšto i čitavi redci: 2, 17; 7, 1; 17, 1. 2; 27, 15—17; 27, 19—22; 29, 13—20; 48, 45—47., pa i dva oveća ulomka: 33, 14—26; 39, 4—13. Osobito gdje se u Hebrejskom i u Vulgati što ponavlja, u Grčkom se na drugome mjestu redovno ispušta; tako je ispušteno: 8, 10—12. poradi 6, 13—15; 17, 3. 4. poradi 15, 13. 14; 46, 27. 28. poradi 30, 10. 11. Rjegje se naprotiv nagje, da bi štogod bilo u Grčkom, a falilo u Hebrejskom i u Vulgati. Nema sumnje, da od ove razlike po nešto otpada na prepisivanje, no sva ipak nije mogla tim načinom nastati. Neki misle, da se je Proročanstvo Jeremijino nahodilo negda po svoj prilici u dva oblika: jednom kraćem a drugom dužem; od tih oblika kraći je valjda služio za ugled Grčkomu prijevodu, dok je duži ostao u sadašnjem tekstu Hebrejskom, te je po njemu i sv. Jeronim načinio svoj Latinski prijevod. A za razlog se tomu spominje, što je ova knjiga u prijevodu Aleksandrijskom barem ponajviše ropski prevedena; pa zato ne može se ni pomisliti, da bi se tu navlaš išlo izostavljati riječi i čitave retke i ulomke, ili mijenjati red megju proroštvima. Ovo mnijenje ne izgleda posve neopravdano. Nego budući da kod 25, 13. i sam Hebrejski i Vulgatin tekst nekim načinom upravo iziskuje proroštva o narodima, s toga se Grčki poredak čini gotovo zgodniji. Naime 25, 13. u Hebrejskom i u Vulgati glasi: »I pustit ću na tu zemlju (Haldejsku) sve riječi svoje, koje sam govorio protiv nje, sve što je napisano u knjizi ovoj, štogod prorokova Jeremija za sve narode«. Ovdje bi po tom bilo dosta naravno očekivati, da će se ta proroštva o narodima odmah i reći, nek se znadu. Isp. R. Cornely, Introductio specialis in didacticos et propheticos Veteris Testamenti libros, str. 367—373.

Kralj dade knjigu donesti, i kad budu pred njim pročitana iz nje tri četiri lista, isiječe je nožem pisarskim, i baci u oganj, gdje sva izgorje. Potom zapovjedi opet Bog Jeremiji, neka načini drugu knjigu. I napisa Baruh na novo iz usta Jeremijinih sve riječi knjige, koju je sažegao Joakim, i još bi dodano mnogo više riječi, nego li je bilo u knjizi onoj [1]).

A tako i ostalo, što je Jeremija još nakon toga izrekao i učinio, valjda je zabilježio u knjigu s pomoću svoga vjernog Baruha.

Zadnja glava knjige jest povjesni završetak cijelomu djelu, te služi za potvrgjenje, kako se je doista sve ispunilo, što je prorok naprijed kazao. Ali budući da se na kraju te glave spominje, kako je kralj Joahin (Jehonija) trideset sedme godine svoga tamnovanja bio izveden iz tamnice, čega Jeremija nije doživio, s toga ovo ne može biti od samoga Jeremije, nego je od nekoga drugoga dopisano; a možda je i cijelu tu glavu dodao knjizi tek kasnije netko drugi, te po svoj prilici opet Baruh [2]).

2. Kako je pak autentičnost ove knjige dobro utvrgjena, pokazuje to, što je ona od davnina jednako bila poznata pod imenom Jeremijinim.

I. Pred svršetkom sužanjstva Babilonskoga razumio je prorok Daniel »u knjigama« t. j. u zbirci knjiga svetih, da opušćenje Jerusalema ne će trajati nego samo sedamdeset godina, kako je rekao Gospodin Jeremiji proroku [3]).

II. U II. knjizi Dnevnika i u I. knjizi Ezdrinoj kaže se, da je Bog zato podigao duh Cira, kralja Persijskoga, kako bi se ispunila riječ Gospodnja, koju reče na usta Jeremijina, e će naime nakon sedamdeset godina robovanja biti narod Israelski opet ropstva oprošten [4]).

III. Sv. Matej veli, kad je Herod dao ubiti sve dječake, koji su bili u Betlehemu i u svim krajevima njegovim od dvije godine i niže, ne bi li na taki način pogubio i Isusa, da se je tada zbilo, što je kazao Jeremija prorok govoreći: »Glas u Rami ču se, plač i jaukanje mnogo; Rahela plače za sinovima svojima, i ne će da se utješi, jer ih nema« [5]).

[1]) Jer. gl. 36.
[2]) Vidi Jer. gl. 52., i ovdje na strani 175. napomenu 2.
[3]) Isporedi Dan. 9, 1. 2. s Jer. 25, 11. 12. i 29, 10.
[4]) Isporedi II. Dnev. 36, 22. i I. Ezdr. 1, 1. opet s Jer. 25, 11. 12. i 29, 10.
[5]) Isporedi Mat. 2, 16—18. s Jer. 31, 15.

3. Iz ovoga se takogjer jasno vidi, kako je i božanski ugled proročke knjige Jeremijine svrh svake sumnje uzvišen, kad se onaj, koji ju je sastavio, ili izrijekom zove prorok, ili mu se pripisuje pravo proroštvo[1]).

K tomu može se još dodati, da je i sam Isus uz riječi Isaijine upotrijebio i misao Jeremijinu kao božansku, kad je izgoneći iz hrama one, što su ondje pazarili, rekao: »Pisano je: Dom moj dom molitve će se zvati; a vi načiniste od njega pećinu hajdučku«[2]).

§. 50. Tužbalice.

1. Kako pripovijeda kasniji izvještaj, kada Nabuhodonosor osvoji Jerusalem, pa prije nego li bude sve u gradu razoreno i ognjem popaljeno, uze prorok Jeremija po nalogu Božjem sveti šator, što se sve do onda kao časna starina čuvao u riznici hrama Salomonova, k tome kovčeg zavjetni i oltar kadioni, i sve ovo odnesavši na brdo Nebo, sakri ondje u nekakoj pećini; ali to se mjesto više ne nagje[3]).

2. Nego onako hudi udes, kakav je stigao Judejsku, kad Haldeji uništiše grad Jerusalem i dom Gospodnji, a stanovnike zemaljske odvedoše u Babiloniju u sužanjstvo, ne mogaše ostati bez osobita utiska na svijetlu dušu proroka Jeremije, koji, premda nemilo gonjan od svojih plemenika, ipak je samo za njih živio, te, kako kaže sv. Gregorije Nazijanski, bio srca milostiva kao nijedan drugi izmegju proroka[4]).

Zato i u onoj nesreći, kad se već ništa nije moglo pomoći, Jeremija barem je čuvstvovao i plakao. Otuda istekoše one divne Tužbalice, pune nježnoga osjećanja, u kojima Jeremija žalostivo tuži za razvaljenim svetim gradom i hramom i za zarobljenim narodom, i nariče radi mnogih i velikih jada, koji su zadesili narod i njega samoga; a dok to od svega srca oplakuje, ujedno priznaje, da je neharni onaj svijet posve po pravu kažnjen, te i pored onako žestoke kazni još je milosrgje Božje znatno ublažilo njegovu oštru pravednost.

---

[1]) Odakle proroku mogućstvo, da može izreći pravo proroštvo, vidi o tom na strani 2. riječi sv. Petra.

[2]) Isporedi Mat. 21, 12. 13. i Luk. 19, 45. 46. s Is. 56, 7. i Jer. 7, 11.

[3]) Vidi II. Mak. 2, 4—6; a takogjer V. Mojs. 34, 1—4. i Jer. 52, 1—14.

[4]) Sv. Gregorije Nazijanski: »Jeremias, prophetarum omnium ad commiserationem propensissimus«. Or. 17. ad civ. Naz. 1 (Migne P. G. 35, 965).

3. Židovi zovu sada ovu knjigu po početnoj riječi אֵיכָה, koje će reći: »Kako«. No stari rabini zvali su je imenom קִינוֹת, s kojim se u značenju posve podudara naziv za tu knjigu Sedamdesetoričin: Θρῆνοι, Vulgatin: Threni, id est Lamentationes, i naš Hrvatski: Tužbalice[1]).

4. U prijevodima Tužbalicâ stoji ime po jednoga Hebrejskog slova alfabetičnim redom u glavama prvoj, drugoj i četvrtoj redak po redak, a u glavi trećoj pred tri retka zasopce. No to je samo neko nasljedovanje teksta originalnoga, gdje rečene česti pripadaju megju tako zvane pjesme alfabetske, jer su tako satvorene, da se je pazilo na alfabetički red slovâ, koja se u glavama prvoj, drugoj i četvrtoj izmjenjuju po redcima, a u glavi trećoj ide isto slovo kroz tri retka zasobice.

U Grčkom i Latinskom prijevodu imaju Tužbalice i kratak predgovor, u kojem se napominje, da su one nastale onom prilikom i iz onoga uzroka, kao što izložismo; jer glasi ovako: »I bi, kad se u ropstvo odvede Israel i Jerusalem opusti, sjede Jeremija prorok plačući, i tugova tužaljkom ovom u Jerusalemu, i ojagjene duše uzdišući i jadikujući reče:« . . . Taj predgovor, po svoj prilici dometnut u Grčkom prijevodu i odanle primljen u Latinski, ako i manjka u tekstu Hebrejskom, ipak može služiti kao sigurna potvrda tradiciji za postanak Tužbalicâ[2]).

Pred glavom petom ima još u Vulgati natpis: »Molitva Jeremije proroka«. A taki natpis i posve odgovara sadržaju te glave; jer tu prorok nastoji Boga skloniti, da pogleda na ljute muke i nevolje naroda svojega i da mu se umilostivi. Ovoga natpisa nema ni u Hebrejskom ni u Grčkom.

5. Tužbalice je vazda poštovala za knjigu božanskoga ugleda Crkva starozavjetna, kao što ih jednako poštuje i novozavjetna.

Crkva je Kristova takogjer naredila, da se neke česti iz Tužbalicâ upotrebljuju u javnom bogoštovlju uz veliku nedjelju, kad se spominje muka Spasiteljeva. Pa za cijelo Tužbalice svojim tugovanjem i pristaju u to spominjanje; a Crkva, dozivajući preko njih vjernima

---

[1]) Imenica קִינָה znači u opće žalostivu pjesmu, a plural joj je קִינִים i קִינוֹת.

[2]) Osim ovih kanonskih Tužbalica sastavio je Jeremija i druge, kojima je ožalio smrt kralja Josije, ali te su se izgubile. Isp. II. Dnev. 35, 20—25.

u pamet, koliko je zlo nevjera Bogu i kako je on oštro kazni, hoće da ih opomene, neka pretraže i razgledaju pute svoje, i povrate se ka Gospodinu.

§. 51. Proročanstvo Baruhovo.

1. Baruh, sin Nerijin, bijaše vjeran drug proroka Jeremije; pa sudeći po tome, što mu se u Proročanstvu Jeremijinu daje naziv »pisar«, smatrao se je on za čovjeka izobražena[1]). Kad ga je zato, što je napisao i javno u hramu pročitao riječi Jeremijine, stao kralj Joakim progoniti a on se toga pobojao, sam ga je Gospodin preko Jeremije utješio i oslobodio[2]). Nakon ubistva Godolijina otide i on s Jeremijom u Misir; a po smrti Jeremijinoj pogje u Babiloniju k robovima, gdje pete godine iza razora Jerusalema napisa svoju knjigu[3]).

2. U svojoj knjizi sastavio je Baruh poniznu ispovijest, kako zarobljenici u Babilonskoj priznaju svoju krivnju i mole Boga za oproštenje; a zatim pokazavši im, da je njihovoj nesreći uzrok to, što su ostavili izvor mudrosti, tješi ih, ako se svesrdno obrate k Bogu, da mogu s pouzdanjem očekivati spasenje i nadati se opet novoj slavi. — Na koncu knjige dodana je jošte jedna poslanica, kojom je Jeremija nastojao odvratiti sužnje Babilonske od idolopoklonstva, dokazujući ništavilo idolâ.

3. Riječi Baruhove primiše k srcu njegovi zarobljeni plemenici; jer kad on svoju knjigu pred njima pročita, plakahu, pošćahu i moljahu se Bogu. Pa kako je tada polazilo od njih u Jerusalem poslanstvo, noseći onamo hramsko srebrno posugje, koje je Nabuhodonosor zaplijenio, ali došavši Baruh u Babilon opet vratio u njegove ruke, upotrijebiše tu priliku, te sastaviše nešto novca i otpraviše u Jerusalem, neka se prinesu žrtve; a k svome daru priložiše i knjigu Baruhovu, da je čitaju i braća u Jerusalemu[4]).

4. Autentičnost kao što knjige Baruhove tako i poslanice Jeremijine potvrgjuje se natpisom jedne i druge[5]).

Hebrejskog je originala od ova oba spisa nestalo, te ga već i sv. Jeronim nije našao. No da je u vrijeme Origenovo još bio,

[1]) Jer. 36, 26.

[2]) Jer. 45, 1—5.

[3]) Jer. 43, 1—7; Bar. 1, 1. 2.

[4]) Bar. 1, 3—14.

[5]) Bar. 1, 1. 2; gl. 6.

svjedoči njegova Heksapla, u kojoj je knjiga Baruhova s poslanicom Jeremijinom upravo onako isprekidana kritičkim znacima, kao i ostale knjige, što su originalno Hebrejski napisane[1]).

Kako je Baruh bio nerastavan pratilac Jeremijin, tako se i njegovo Proročanstvo u starim popisima svetih knjiga ne rijetko napominje pod imenom Jeremijinim.

5. Proročanstvo Baruhovo zajedno s poslanicom Jeremijinom broji se megju spise drugokanonske. Ali da je Crkva vazda u obojemu poštovala božanski ugled, to dovoljno zasvjedočavaju sveti oci, često navodeći jedno i drugo. Pa navlastito od vremena sv. Ireneja upotrebljavanje je knjige Baruhove tako obilno kod otaca i Grčkih i Latinskih, da to i sami protestanti naglašuju[2]).

§. 52. Proročanstvo Ezekielovo.

I. O životu prorokovu.

Megju znatnijim ljudima, koji su s kraljem Joahinom (Jehonijom) odvedeni u Babilon u ropstvo, bio je i svećenik Ezekiel, sin Buzijev. Čini se, da su zarobljeni Judeji imali svoj glavni stan u mjestu nekom blizu Babilona, koje se zvalo Tel Abib, a ležalo je na rijeci Hobaru, ili bolje da rečemo na jednoj otoci rijeke Eufrata, zvanoj Hobar. Tu se smjesti i Ezekiel[3]).

U tome robovanju pete godine zbi se Ezekielu znatni dogagjaj, jer mu se javi Gospodin u slici slave svoje i učini ga svojim prorokom[4]).

S kolikim je ugledom Ezekiel izvršivao službu proročku, razabira se otuda, što se više puta čita, da su k njemu dolazile starješine

[1]) O Heksapli vidi §. 12. III.

[2]) Keil: »Das Buch wird seit Irenaeus von den griechischen und lateinischen Kirchenvätern oft angeführt« (Einl. p. 755). Fritzsche: »Seit Irenaeus wird es von griechischen und lateinischen Vätern besonders wegen 3, 36—38 ausserordentlich häufig citirt« (Handbuch z. d. Apocryphen I. p. 174). Sv. Irenej, biskup Lyonski, umr'o je mučeničkom smrću za progonstva, što ga je godine 202. otvorio Rimski cesar Septimije Sever.

[3]) IV. Kralj. 24, 8—16; Ez. 1, 1—3; 3, 15. — Ime mjesta Ez. 3, 15. תֵּל אָבִיב preveo je sv. Jeronim po etimologiji »acervus novarum frugum«. Nego kad bi to u opće trebalo prevoditi, bolje bi se prevelo »collis spicarum«.

[4]) Ez. gl. 1. 2. i 3.

narodne, ištući savjeta; a trajalo je njegovo prorokovanje najmanje dvadeset godina [1]).

Dok je Ezekielovu sužanjstvu išlo godište deveto, umrije mu naglo žena, za kojom nije smio plakati ni žaliti, kako je to bivalo za svojima mrtvima. Pa kad je narodu to vladanje prorokovo čudno izgledalo, te ga stali pitati, da im kaže, šta je to, što radi, izloži im on i smrt ženinu i svoje držanje simbolički: Jerusalem i sve što imate u njemu najmilije mora pasti od ruke neprijateljske, a tom prilikom vi ćete ostati kao bešćutni; jer koje od silne žalosti, koje opet promatrajući pravedno izvršenje oštre pravde Božje, ne ćete ni moći da osjećanju svome date izvanka odušku [2]).

Kako kazuje stara tradicija, Ezekiela je ubio jedan Žid idolopoklonik, kojega je on korio za njegovu bezbožnost [3]).

II. O sadržini proročke knjige Ezekielove.

Gospodin je postavio Ezekiela stražarem domu Israelovu, da ono obznanjuje narodu, što će čuti iz njegovih božanskih usta. Pa prema tome zadatku uredio je prorok sav svoj rad i bio pravi stražar svjetini odmetničkoj i zavaranoj [4]).

Premda su Haldeji već dva puta pokorili Jerusalem i mnoštvo naroda zarobili, opet su se Judeji nadali, tako oni u sužanjstvu kao i oni u domovini, da Bog ne će dopustiti, da bi se ispunila prijećenja proročka te pao sveti grad i raskopao se hram, nego da će u brzo minuti pogibao i narod se dostati slobode. U ovom praznom pouzdanju utvrgjivahu ih lažni proroci, a na veliku štetu, jer uza nj nije moglo biti ni govora o pravom pokajanju. Zato kao što se Jeremija naprezao u Jerusalemu, da to ufanje izbije narodu iz glave i učini srca skrušenju pristupačna, tako se je Ezekiel trudio megju robovima.

Sve dok nije vojska Haldejska po treći put udarila u Judejsku i opkolila Jerusalem, govoraše Ezekiel bez prekida svojim zarobljenim

[1]) Ez. 8, 1; 14, 1; 20, 1; 40, 1.
[2]) Ez. 24, 1. 15—24.
[3]) Tradicija o mučeničkoj smrti Ezekielovoj zabilježena je i u Rimskom Martirologiju, gdje se na 10. travnja čita: »Ezechielis Prophetae, qui a Judice populi Israel, quod eum de cultu idolorum argueret, apud Babyloniam interfectus, in sepulchro Sem et Arphaxad Abrahae progenitorum sepultus est, ad quod orationis causa multi confluere consueverunt«.
[4]) Ez. 3, 16. 17.

plemenicima, kako je nada njihova luda, ako oni misle, da će do malo vidjeti svoju postojbinu, jer će se Jerusalem za cijelo razvaliti. A kad je dobio glas, da se uzeo grad, utješavaše robove, proričući im izbavljenje, što će naskoro doći, i opet što će doći poslije u vrijeme Mesijsko, kada će Bog vjernima svojima podignuti jednoga pastira, koji će ih pasti, i kada će učiniti s njima zavjet mira.

Ovaj predmet knjige Ezekielove dosta su zgodno naznačili i rabini, rekavši, da Ezekiel počinje opušćenjem a svršuje utjehom.

Oba se dijela ujedinjuju u misli, da je Bog vjeran kao što u prijetnji tako i u obećanju. Zato se u knjizi i ponavlja toliko puta opomena božanska: »I poznat ćete, da sam ja Gospodin«; ili: »I poznat će (kojih se dotiče), da sam ja Gospodin« [1]).

Uz to je Ezekiel otkrio i nekim narodima neznabožačkim, kako će ih njihova pakost baciti u propast.

Značajno je kod Ezekiela, što njega Bog jednako zove imenom: »Sine čovječji« [2]).

Kako su vigjenja, radnje simboličke i priče nalik vazda više ili manje na zagonetke, a knjiga Ezekielova obiluje i vigjenjima i radnjama simboličkim i pričama, što se sve još obično i opširno opisuje, po tome je ona dosta tamna, te već sami njegovi suvrsnici tužili su se na takovi način govorenja [3]).

III. O autentičnosti i ugledu proročke knjige Ezekielove.

1. Stil i način pisanja u knjizi je Ezekielovoj od početka do kraja divno jednolik, te ona s toga ne može biti van samo od jednoga pisca. A opet kako Ezekiel govori u njoj o sebi gotovo uvijek u prvome licu, po tome jasno izlazi, da ju je on sam i sastavio te da je to djelo njegovo. Zato o autentičnosti knjige Ezekielove nikada se nije dizala nikakova sumnja.

2. Isus, sin Sirahov, da istakne odlikovanje Ezekielovo, kaže: »Ezekiel vidio je obličje slave, što bi mu pokazana na kolima od herubâ« [4]).

Takav dakle izabranik, kojemu se Bog na tako veličanstven način pojavio, kako da ne bude nadahnut od Boga!

[1]) Isp. Ez. gl. 6. itd.; gl. 33. itd.
[2]) Isp. Ez. gl. 2. itd.
[3]) Ez. 20, 49.
[4]) Ovako je Crkv. 49, 10. u kratko napomenuto golemo vigjenje Ezekielovo, koje on sam opširno opisuje 1, 4—2, 1.

Pa zaista sva kolika tradicija svjedoči, da Ezekielovoj proročkoj knjizi pripada božanski ugled.

§. 53. Proročanstvo Danielovo.

I. O životu prorokovu.

1. Nabuhodonosor, kralj Haldejski, udarivši prvi put na Jerusalem za kralja Joakima, oplijeni hram, zaharači Judeju, i kraljevske i druge ugledne mladiće odvede u Babilon u ropstvo. To je bilo godine 606. prije rogjenja Kristova, i od toga se računaju sedamdeset godina ropstva Babilonskoga.

Od zarobljenlh mladića vrsnoćom se odlikovahu osobito četvorica: Daniel, Ananija, Misael i Azarija; a opet izmegju ove četvorice isticao se napose Daniel, kojega je Bog nadahnuo duhom proročkim[1]).

Kako se je zvao i što je bio otac Danielov, to nije nigdje zabilježeno; no otuda, što je Daniel s najvigjenijim mladićima odveden u ropstvo, razabira se, da je bio od roda velika.

2. Nabuhodonosor htjede, da se od mladih zarobljenika načine njemu dvorani i službenici; pa da sa svake strane izidu sposobni stajati u kraljevskom dvoru, dade ih ne samo učiti knjizi i jeziku Haldejskomu, nego im takogjer odredi svakidašnji obrok od jela svoga, i od vina, koje je on pio. Ali Daniel i njegova rečena tri druga bojahu se, da će tu biti i jestvina Hebrejima nedopuštenih, te zamole vrhovnoga dvoranina, da im daje za jelo samo varivo i za pilo vodu. Dvoranin, u kojega Daniel nagje milost, bijaše gotov pristati na molbu; »ali bojim se kralja«, reče im; »jer kad kralj vidi lica vaša mršavija nego u ostalih mladića, učinit ćete, da budem glavom kriv kralju«. A Daniel mu reče, neka ih ogleda za deset dana, dajući im samo varivo i vodu, pa onda kako vidi, onako neka čini s njima. Dvoranin ih posluša u tom. A poslije deset dana lica im dogju ljepša i mesnatija nego u svijeh mladića, koji su jeli kraljevsko jelo. Poslije dobivahu samo varivo. Ova plemenita uzdržljivost te četvorice mladića ne osta bez nagrade.

[1]) Vrhovni dvoranin kralja Haldejskoga predje imena ovoj četvorici mladića, nazvavši Daniela Baltasar, Ananiju Sidrah, Misaela Misah, i Azariju Abdenago. Ovakovo predijevanje imena znak je osobita povjerenja (I. Mojs. 41, 45; Mark. 3, 16), ali i podložnosti (IV. Kralj. 23, 34; 24, 17).

Jer Bog im dade znanje i razum u svakoj knjizi i mudrosti; a povrh toga udijeli još Danielu razumljenje svih vigjenja i sanova. Kad u odregjeno vrijeme vrhovni dvoranin izvede sve mladiće pred Nabuhodonosora, kralj govori s njima, i ne nagje se megju svjema njima ni jedan kao Daniel i drugari njegovi; i stajahu pred kraljem, t. j. bijahu mu savjetnici[1]).

3. Nego brzo se Danielu dala prilika, te pokaže, da je u njemu duh mudrosti božanske. Megju zarobljenicima naime Babilonskim bijaše Joakim, čovjek bogat i ugledan, kod kojega su se sastajali Judeji, da vijećaju o stvarima svojim; a imadijaše Joakim ženu, po imenu Susanu, vrlo lijepu ali i bogobojaznu, jer su je roditelji, budući pravedni, odgojili po zakonu Gospodnjem. U kuću Joakimovu dolažahu i dvije starješine, ljudi opaki. Uz kuću imaše Joakim voćnjak, u koji bi Susana otišla šetati, kad bi se svijet u podne razišao. One dvije starješine odvrativši oči svoje, da ne vide neba i da se ne sjete suda pravednoga, zagledaju se u Susanu, pa se jednoga dana sakriju u voćnjaku, da je dočekaju i privole na grijeh. Susana dogje kao obično u voćnjak, a starješine je salete, da pristane na želju njihovu; »ako li ne ćeš«, dodaju, »posvjedočit ćemo na te, da smo te zatekli s mladićem«. Susana uzdahne i reče: »Tjeskoba mi je odasvud; jer ako to učinim, smrt mi je, ako li ne učinim, ne izmakoh rukama vašim. Ali bolje mi je bez djela pasti u ruke vaše, nego li zgriješiti pred Gospodinom«. I udari iza glasa u pomaganju; ali i starješine dignu viku na nju, a jedan od njih poteče voćnjaku na vrata, i otvori ih. Čeljad domaća dotrče na viku, i kad čuju, što starješine govore, zastide se veoma; jer se nikad nije čula onakova besjeda o Susani. Sjutradan, kad se skupi narod u kući Joakimovoj, dogju one dvije starješine i reku, neka dovedu Susanu. Sa Susanom dogju roditelji, djeca i sav rod njezin, i udare u plač oni i svi, koji su je poznavali. Ona pak plačući pogleda na nebo, jer se srce njezino uzdalo u Gospodina. Dva ona zlikovca potvore je, da su je zatekli u grijehu. Budući oni starješine i suci, vjeruje im skupština i osudi Susanu na smrt. A Susana zavapije: »Bože vječni, koji poznaješ stvari sakrivene, ti znaš, da su krivo na mene posvjedočili«. I usliši Gospodin glas njezin. Jer kad su Susanu

[1]) Dan. 1, 1—21. Ovakova savjetnička služba kako je god u jednu ruku bila časna, bila je u drugu i ne malo opasna. Jer tko bi dao kakav savjet, a ne bi otuda bilo pravog uspjeha, ili ako na stavljeno pitanje ne bi umio odgovoriti, pao bi ne rijetko u nemilost pa i glavu izgubio.

vodili na smrt, Gospodin prosvijetli duhom svetim mladića Daniela, pa on vikne iza glasa: »Ja sam čist od krvi njezine!« Narod se okrene k njemu i zapita: »Šta to reče?« Daniel odgovori: »Sudite još jedan put; jer su na nju lažno posvjedočili«. Kad se vrate, rastavi Daniel dvije starješine jednoga od drugoga, pa reče prvomu: »Zlotvore stari, sad dolaze na te grijesi, koje si prije počinio! Ako li vidje Susanu, reci, pod kojim si ih drvetom vidio gdje razgovaraju?« On odgovori: »Pod trišljom«. Drugi pak starješina na jednako pitanje Danielovo odgovori, da je Susanu s mladićem vidio pod šljivom. Tada poviče sav zbor iza glasa hvaleći Boga, koji izbavlja one, što se uzdaju u nj; i ustavši ubiju onu dvojicu po zakonu Mojsijevu, i tako se u onaj dan spase krv präva[1]).

4. Ako je toga radi Daniel bio velik u svojih plemenika, ali još je na veći glas izišao i još više Boga proslavio megju neznabošcima, tumačeći im teške i nerazumljive stvari, a prvi ga je odmah trebao sam Nabuhodonosor. Jer kralj Nabuhodonosor usni čudovit san, koji mu uznemiri duh, a kad ga san progje, zaboravi san. Pozove dakle mudrace Haldejske, da mu kažu, što je snio i što san znači. Kad to nijesu mogli, zapovjedi kralj, da se svi pogube. A Daniel s drugovima pomoli se Bogu nebeskomu radi te tajne, i objavi se Danielu tajna noću. Tada pogje Daniel ka kralju, i reče mu: »Tajne, koju kralj ište, ne mogu kazati mudraci; nego ima Bog na nebu, koji otkriva tajne i javlja Nabuhodonosoru, što će biti do posljetka. Ti, kralju, vidje, a to lik velik; glava tomu liku bijaše od čistoga zlata, prsi i mišice od srebra; trbuh i bedre od mjedi; golijeni mu od gvožgja, a stopala koje od gvožgja koje od zemlje. Ti si vidio tako, dokle se odvali kamen od gore bez ruku

[1]) Dan. 13, 1—64. Ovo se je dogodilo odmah isprva, dok je Daniel bio još »mladić«. A opet Joakim je mogao biti i u početku ropstva »bogat«, jer, kako se razabira iz Jer. 29, 4—6., robovi su smjeli zadržati i sa sobom ponijeti ono, što su prije imali. — Što je valjalo činiti s lažnim svjedokom, presuda je već bila izrečena u V. Mojs. 19, 16—21. — A da su zarobljenici sami sebe upravljali i sudili sebi po svojoj volji, to potvrgjuje povjest. Evo, što o tom piše M. v. Niebuhr: »Mann liess die unglücklichen Angesiedelten sich regieren, wie sie wollten . . . Auch wo sie unter allen Einwohnern ganz zerstreut lebten, wie die vornehmen Juden und Leviten in Babylonien, haben sie wohl überall, wie im letzteren Lande (1 Esdr. 1, 8) ihre Gemeinden und Aichmalotarchen gehabt . . . Mitunter mischte sich der Statthalter in die Administration, aber nur, wenn er ein politisches Interesse dabei hatte oder Geld herauszuschlagen hoffte. Sonst kümmerte er sich um Justitz oder Administration nicht im Geringsten«. Geschichte Assur's und Babel's. Berlin 1857. p. 25 s.

i udari lik u stopala gvozdena i zemljana, i satr ih. Tada se u isti mah satriješe gvožgje, zemlja, mjed, srebro i zlato, i postaše kao pljeva na gumnu u ljeto, te ih odnese vjetar, i ne nagje im se mjesto; a kamen, koji je udario lik, posta gora velika i ispuni svu zemlju. To je san, a sad ćemo ti kazati, što znači. Ti si kralj nad kraljevima, jer ti Bog nebeski dade kraljevstvo, silu i krepost i slavu; ti si dakle ona glava zlatna. A nakon tebe nastat će drugo kraljevstvo manje od tvojega, srebrno; a potom treće kraljevstvo, mjedeno, koje će vladati po svoj zemlji. A četvrto će kraljevstvo biti tvrdo kao gvožgje. I što si vidio stopala i prste koje od zemlje lončarske koje od gvožgja, bit će kraljevstvo razdijeljeno, i nešto jako i nešto trošno. A u vrijeme tijeh kraljevstva Bog će nebeski podignuti kraljevstvo, koje se do vijeka ne će rasuti, a satrt će i ukinuti sva ta kraljevstva, i ono će stajati do vijeka, kako si vidio, gdje se od gore odvali kamen bez ruku, i satr zemlju, gvožgje, mjed, srebro i zlato«. Tada progovori Nabuhodonosor Danielu i reče: »Doista vaš je Bog nad bogovima«; pa uzvisi Daniela i postavi zapovjednikom nad zemljom Babilonskom i poglavarom nad svijem mudracima Babilonskim. No na molbu Danielovu bude uprava zemljom Babilonskom povjerena trojici njegovih drugova, a on osta na dvoru kraljevu[1]).

Kraljevstva (države), što će se po proročkom tumačenju Danielovu izmjenjivati, ova su: I. Babilonsko ili Haldejsko, II. Medijsko-Persijsko, III. Grčko-Maćedonsko, IV. Rimsko, razdijeljeno na istočno i zapadno carstvo. Kraljevstvo, koje se ne će do vijeka rasuti, kraljevstvo je Mesijino, Crkva Kristova, koja u vrijeme Rimske države bez ruku (bez potpomaganja ljudskoga) od gore Siona odvaljena raširi se po svoj zemlji[2]).

5. Ali baš ta čast, koju Danielovi druzi dobiše po njegovoj preporuci, mogla ih je upropastiti, da nijesu bili jaki vjerom. Nabuhodonosor naime načini zlatan lik od šezdeset lakata u visinu, i na osvećivanje lika sazove sve oblasnike, koji se u njegovu kraljevstvu baviše oko upravljanja zemaljskoga i oko pravosugja; pa tako i mladi upravitelji Babilonije moradoše se naći u pratnji kraljevoj. Skupivši se gospoda odasvud, vikne glasnik: »Čujte narodi: kad čujete sviranje i pjevanje, tada popadajte ničice i poklonite se zlatnomu liku, koji je postavio Nabuhodonosor kralj. A tko ne bi pao

[1]) Dan. 2, 1—49.

[2]) Isp. Fr. Iveković, Biblijska povjest starozavjetne objave Božje, treće izdanje, na strani 130. napomena. Po istoj knjizi, §. 79.—§. 82., iskazani su u glavnome i biblijski podaci o životu Danielovu.

i poklonio se, onaj čas bit će bačen u peć zažarenu«. Tek što se to proglasi, tuže kralju Ananiju, Misaela i Azariju, da se nijesu htjeli pokloniti liku, nego su stajali, kad je sav narod ničice popadao. Nabuhodonosor dozove ih preda se i reče im: »Šta, zar vi ne ćete da služite bogovima mojim i da se klanjate zlatnomu liku? Hajde da vidimo toga Boga, koji će vas izbaviti iz ruku mojih!« A oni mu odgovore: »Bog naš, kojemu mi služimo, može nas izbaviti iz peći zažarene i iz tvojih ruku. Pa da to i ne učini, opet znaj, kralju, da bogovima tvojim ne ćemo služiti niti ćemo se pokloniti zlatnomu liku«. Tada se Nabuhodonosor vrlo rasrdi, i zapovjedi te sedam puta većma peć užare, pa onda ih svežu i bace u užarenu peć. Dok ih pobacaju u peć, od teške jare mrtvi padnu oni, koji su ih bacili; ali Ananija, Misael i Azarija popadaju usred peći i ništa im ne bude, nego idući po plamenu hvaljahu Gospodina. Tada se prepade kralj i reče svojim doglavnicima: »Ne bacismo li u oganj tri čovjeka? a sad eno ih četiri, gdje idu po ognju i nije im ništa, i četvrti kao da je sin Božji!« I pristupi peći na vrata i vikne: »Sluge Boga Višnjega, hodite na polje!« Tada izigju na polje, i ni kosa im se na glavi nije bila upalila. Onda kralj reče: »Hvala Bogu, koji je poslao angjela svojega i izbavio sluge svoje, koje su se u nj uzdale!« I po svemu kraljevstvu izda zapovijest, tko na Boga toga pohuli, da se pogubi. Pa kako ona trojica bivši na smrt osugjeni izgubiše prije im danu vlast u zemlji Babilonskoj, Nabuhodonosor iz nova im je povrati [1]).

6. I opet Nabuhodonosor usni san, koji ako ga je uplašio, imao je i zašto, premda ga on odmah nije razumio, pa i svi mudraci Babilonski ne mogoše mu kazati, što znači. Kad dogje pred njega Daniel, i čuje san iz usta njegovih, u prvi mah protrne od straha, te za neko jedan sat osta zamišljen, ne progovorivši ni riječi. Tada ga kralj oslobodi, neka samo iskaže sve po istini. A Daniel, počevši po istočnom načinu udvoravanja i sada na Istoku još običajnom: »Gospodaru moj, san da bude onima, koji te nenavide, i značenje njegovo neprijateljima tvojim«, stane potom san ovako kralju izlagati: »Drvo, što si vidio, veliko i jako, kojemu visina doseže do neba, i vidi se po svoj zemlji, te ima grane prekrasne, i rod obilan, i hrane svemu, a pod njim stanuje zvijerje poljsko i na granama njegovim sjede ptice nebeske: to si ti, kralju, koji si velik i silan,

[1]) Dan. 3, 1—97. Zašto Daniel nije bio onda ondje, tumači se tim, što on nije pripadao megju oblasnike, koji su bili k tome pozvati.

i veličina je tvoja uzrasla, pa dopire do neba, i vlast tvoja do krajeva svoj zemlji. A što kralj vidje stražara, i to svetoga, gdje silazi s neba i govori: Posijecite drvo i potrite ga, ali mu panj sa žilama ostavite u zemlji, te neka se zakuje u gvožgje i mjed u travi poljskoj, i neka ga kvasi rosa nebeska, i sa zvijerjem da mu bude hrana, dokle sedam vremena progje preko njega; ovo je značenje osudbine Svevišnjega, koja je zadesila mojega gospodara kralja: Bit ćeš prognan izmegju ljudi, i boravljenje će tvoje biti sa stokom i divljači, i travu ćeš jesti kao goveče, i rosa će te nebeska kvasiti, i sedam će vremena proći preko tebe, dokle uspoznaš, da Višnji vlada kraljevstvom ljudskim, i daje ga kome hoće. A što je zapovjedio, panj sa žilama da mu ostave, to jest drvetu, kraljevstvo će ti tvoje ostati, kad uzaznaš, da je vlast s neba«. Kamo sreća, da je Nabuhodonosor poslušao savjet Danielov, te nastojao oprostiti se grijeha svojih milostinjom, i bezakonja svojih milosrgjem prema ubogima, bio bi ga jamačno minuo tako kobni udes. Ali budući da on nije mario za pokajanje, zato se je dogodilo, što mu je bilo naviješteno. Nakon godišta, kad se jednom uzeo uznositi gledajući svoju prijestolnicu, glas dopade s neba, da je gospodstvo i kraljevanje njegovo sada dokrajčeno, te mu opet kaza ono, što je već čuo od Daniela, i sve se ispuni. Ali u toj nevolji ne ostavi ga Svemogući, nego dade, te mu opet svijetli sine čas. A Nabuhodonosor podiže oči svoje k nebu, i vrati mu se um, i dobi svoju pregjašnju vlast i silu, i sjajnost mu se vladalačka još umnoži. Cijeli ovaj dogagjaj pripovijeda Nabuhodonosor sam u javnom oglasu, koji se ovako završuje: »A sada ja Nabuhodonosor hvalim, i uzvišujem, i slavim kralja nebeskoga, jer su sva njegova djela istina, i putovi njegovi pravedni, i može poniziti one, koji hode ponosito« [1]).

[1]) Dan. 3, 98—4, 34. Kralj neznabožac opisao je Danielu svoj san po svojem dakako neznabožačkom shvaćanju, a Daniel je njegov izvještaj vjerno prenio, pa tako dolazi tu i ona riječ »stražar«. Haldeji su naime vjerovali, da se nalaze nekaka duhovna bića, koja su u srijedi izmegju bogova i ljudi, a dijele se na dobra i zla, te stoje u službi bogova, osobito s pogledom na ljude. Zvali su ih pak imenom stražari, jer poput kakove lične straže opkoljavaju oni prijestole svojih gospodara, koji ih upotrebljuju i kao glasnike. Kako se ova vjera Haldejska veoma jako podudara s naukom vjere objavljene o angjelima, tako će jamačno ona i biti tek neki ostatak od praobjave. A budući da je kralj ovaki san mogao usniti samo po naredbi Božjoj, s toga nema sumnje, da je taj stražar bio angjel dobri, koji je kao glasnik Boga živa i istina kralju obznanio, šta ga čeka za njegove prijestupe. — Što znači ono: »sedam vremena«, nije jasno. No ne moraju se pod tim baš razumijevati godine, već mogli su to biti i manji

Židovski i kršćanski učitelji tumače rečeni san i njegovo izvršenje ovako: Nabuhodonosor bio se silno ponesao uspjehom svoga oružja i svojom velikom moći. Bog ga je ovim snom odvraćao, da se progje oholosti. Ali kad je on ipak ostao ohol, dopusti Bog, da je za kazan sišao s uma, i uhvatilo ga ludilo, e je on nerazumna životinja. U tom ludilu nije se vladao kao čovjek, nego je poput životinje hodio početvorke, jeo travu, i pobjegao na polje k životinjama, gdje se sasvim zapustio. Njegova okolina pazila je na njega, da mu se još kakovo drugo zlo ne dogodi, pa ga i u okove svezala, da sam sebi ne naudi; a jamačno ga nije pustila ni izvan dvorskog perivoja, da ga sakrije svijetu od očiju. Poslije ga je skrušena Bog pomilovao, pa mu se opet vratilo pregjašnje zdravo stanje [1]).

7. Nabuhodonosorov prijestol naslijedi sin mu Evilmerodah. No nakon dvije godine skuje se suprot Evilmerodahu urota, pa ga ubiše, a njegov srodnik i uroti čelovogja Neriglisor zakralji se na mjesto njegovo. Kraljevavši Neriglisor četiri godine, ostavi kraljevstvo sinu svomu Labosordahu, još dječaku. Bivši već za devet mjeseci Labosordah iz urote ubijen, dočepa se prijestola jedan od urotnikâ, a možda i poglavica njihov, imenom Nabonid, koji nije bio ni u kakovoj svezi s rodom vladalačkim. Zato Nabonid, e bi se lakše na prijestolu održao i svojoj ga kući što boljma osigurao, oženi se, kako se čini, kćerju Nabuhodonosorovom. Nabonidovo vladanje potraje sedamnaest godina, a u zadnje proglasi on još sina svojega Baltasara drugom u kraljevanju [2]).

Za ovoga Danielova Baltasara nekada se je mislilo, da je on bio Nabuhodonosorov neposredni nasljednik i sin, te po tom jedna ista ličnost

odsjeci, možda mjeseci ili što drugo. Nama se čini još najpriličnije, da je to po sebi nešto posve neodregjeno, te se tim samo hotjelo reći, da bijedno stanje kraljevo niti će u brzo otići, a opet ni do konca samrtnoga ostati.

[1]) O toj bolesti Nabuhodonosorovoj piše G. Brunengo: »Fu una improvvisa demenza, una follia, simile a quella che i medici chiamano Licantropia, per cui l' uomo, credendosi lupo, vive da lupo: follia, di cui nell' istoria della Medicina antica e moderna si han parecchi esempi: con questo divario però, che laddove in altri ciò avvenne per effetto di natural malattia, in Nabucodonosor fu un colpo repentino e immediato della mano di Dio, fu un castigo al tutto preternaturale; come dimostra l' essergli stato profeticamente minacciato un anno innanzi, l' averlo percosso in un subito, senza niuna causa o disposizion naturale precedente, e l' essere infine cessato pur in un subito collo spirar del tempo, che gli era stato antecedentemente fissato e predetto«. L' Impero di Babilonia e di Ninive, vol. II. c. 51. str. 334 s.

[2]) O redu i o djelima ovih vladalaca opširno i vrlo temeljito raspravlja G. Brunengo, L' impero di Babilonia e di Ninive, vol. II. c. 52—54.

s Evilmerodahom; a mislilo se zato, što Daniel, ispripovjedivši (u gl. 1—4) zgode Nabuhodonosorove, prelazi odmah (u gl. 5) k Baltasaru, i što Baltasara po više puta zove sinom Nabuhodonosorovim (5, 2. 11. 13. 18. 22). No novijim je istraživanjem sigurno dokazano, da su megju Nabuhodonosorom i ovim Danielovim Baltasarom još drugi vladaoci po srijedi. A da Daniel poslije Nabuhodonosora nije spomenuo onih drugih, nego umah prešao na Baltasara, uzrok je tomu taj, što on s onima drugima nije imao ništa posla, jer ništa im se nije takovo dogodilo, gdje bi njega trebali. Što se pak tiče rečenog nazivanja sinom, to valja znati, da se u običaju govornom, osobito kod naroda istočnih, riječ sin ne uzima uvijek u smislu pravom i užem, nego često u smislu nepravom i širem, tako da može značiti i unuka i u opće svakoga potomka pa bio i dalji, pače i baštinika i nasljednika na prijestolu makar i ne bio neposredni. U ovom dakle potonjem nepravom i širem smislu zove Daniel svoga Baltasara sinom Nabuhodonosorovim; jer Baltasar je bio Nabuhodonosorov baštinik i nasljednik u kraljevstvu, a možda mu je po kćeri padao i unuk.

Odatle takogjer izlazi, da ovaj Danielov Baltasar nije jedan isti čovjek s onim Baltasarom, što se kao sin Nabuhodonosorov spominje kod Baruha (1, 11. 12). Jer Baruhov Baltasar bio je zaista rogjeni sin Nabuhodonosorov i prijestolni nasljednik. A da je iza Nabuhodonosora došao ipak Evilmerodah, a ne taj Baltasar, to se je moglo dogoditi ili tako, da je taj Baltasar umr'o prije oca pa prijestolno nasljedstvo posve zakonitim načinom dopalo mlagjemu Evilmerodahu, ili opet, da su taj Baltasar i Evilmerodah jedno isto lice pod dva imena.

Ali u tom dok je Nabonid vladao zajedno sa sinom Baltasarom zavojštiše na Babiloniju Medijanci i Persijanci. Nabonid pogje neprijateljima na susret; no poginuvši mu vojska u boju, pobježe u Borsipu, južno predgragje Babilonsko, i sve ostane na Baltasaru. A tada se zbilo opet nešto, te je trebalo prizvati Daniela.

8. Dok je udružena vojska Medijska i Persijska opkoljavala Babilon, kralj Baltasar nije prečega posla imao, nego da učini veliku gozbu velikašima svojim. Napiv se vina zapovjedi, da se donesu sudovi zlatni i srebrni, koje bješe odnio Nabuhodonosor iz hrama Jerusalemskoga, da iz njih piju. I kad su pili vino i hvalili bogove svoje, izidu prsti ruke čovječje, koja na zidu napiše tri riječi. Tada se prepadne kralj i pozove zvjezdare i gatare, da pročitaju pismo i kažu što znači; ali ne mogoše pročitati ni protumačiti pisma. Onda reče kraljica (mati kraljeva), neka dozovu Daniela, on će kazati, što znači pismo. Kad Daniela dozovu, kralj mu obeća velikih darova i časti, ako pročita pismo i kaže što znači. Daniel odgovori:

»Darovi tvoji neka budu tebi; ali ću ti pismo pročitati, i značenje njegovo kazat ću ti. Pismo je napisano: Mane, Tekel, Fares. A ovo znače te riječi: Mane: izbrojio je Bog kraljevstvo tvoje, i dokonao ga; Tekel: izmjeren si na mjerila, i našao si se prelagan; Fares: razdijeljeno je kraljevstvo tvoje, i dano Medijancima i Persijancima«. Tada zapovjedi Baltasar, da obuku Daniela u skrlet i metnu mu zlatnu verižicu oko vrata, te je proglašeno za nj, da je treći u kraljevstvu. Ali istu noć Darije, kralj Medijski, i Ciro, kralj Persijski, uzmu Babilon, i Baltasar bi ubijen[1]).

Da su u ono doba, kad se obladalo Babilonom, bila zaista dva kralja na Haldejskom prijestolu (Nabonid i Baltasar), to potvrgjuje i Baltasarovo obećanje, da će onaj, koji mu pročita i protumači pismo, biti treći u kraljevstvu, kao što je on to i ispunio proglasivši Daniela trećim u kraljevstvu[2]).

9. Po uzeću Babilona preuzme kraljevstvo Haldejsko Darije Medijanac, koji postavi Daniela svojim namjesnikom nad trećinom kraljevstva, pače kralj mišljaše, da ga postavi i nad svijem kraljevstvom. Zato stanu Danielu druga gospoda zavidjeti i gledati, kako bi ga smetnuli s tolikoga gospodstva. I ne mogući ga ni za što okriviti, osjete se njegova zakona, salete kralja te izda zapovijest: »Tko bi za trideset dana zamolio se za što komugod bogu ili čovjeku osim kralju, da se baci u jamu lavsku«. Daniel i poslije zapovijesti ove nastavi, kao što je naučio, po tri puta na dan moliti se svojemu Bogu otvorivši prozore. Neprijatelji njegovi odmah to dokažu kralju. Kralj bi mu rado oprostio, ali neprijatelji njegovi dokazujući, da se kraljeva ne poriče, nagovore ga te zapovjedi, da bace Daniela lavovima u jamu. »Bog tvoj«, reče mu kralj, »kojemu bez prestanka služiš, neka ti pomože«. Vrata na jami zapečati sam kralj svojim prstenom; ali potom ne mogaše ništa okusiti, i svu noć ne mogaše trenuti. Sjutradan kako svane, otide k jami i poviče: »Daniele, slugo Boga živoga, može li te Bog tvoj izbaviti od lavova?« Daniel mu odgovori: »Bog moj posla angjela svojega, i zatvori usta lavovima, te mi ne naudiše«. Tada se kralj vrlo obraduje, i zapovjedi

[1]) Dan. 5, 1—30. S kolikim su veseljem zarobljeni Judeji pozdravili uzeće Babilona lasno je razabrati iz Ps. 136, 8. 9., gdje oni upravo vapiju za osvetom: »Kćeri Babilonska, nesrećnico! Blago onome, tko ti plati za djelo tvoje, koje si nama učinila! Blago onome, koji uzme i razbije djecu tvoju o kamen!« A tako jamačno i drugi narodi, koji tada bijahu u Babiloniji u sužanjstvu, radovahu se, što su i oni oboreni, koji njih potlačiše.

[2]) Dan. 5, 7. 16. 29.

te Daniela izvade iz jame, pa onda one, koji su ga optužili bili, baci u jamu. I lavovi nijesu im dali ni na zemlju pasti, nego ih ščepaju i raskinu. I Darije izda zapovijest: »Po svemu kraljevstvu svak neka se boji Boga Danielova, jer je on Bog živi, koji ostaje do vijeka; on izbavlja i spasava, i čini znake i čudesa na nebu i na zemlji«[1]).

10. Po smrti Darijevoj za dvije godine postane kralj nad Persijom, Medijom, Asirijom i Babilonijom Ciro Veliki, koji je takogjer Daniela vrlo pazio[2]).

S izvještajem Danielovim o uzeću Babilona i o vladi u Babilonu nakon uzeća posve se podudara opširan opis, što ga je o tome nacrtao Ksenofon u svojoj Ciropediji, samo što on Dariju daje ime Ciaksar (II.), sin Astiagov.

I Ksenofon pripovijeda, da je Babilon uzela udružena vojska Medijska i Persijska uz druge još neke saveznike, a vrhovno zapovjedništvo vodio je Persijanac Ciro. Babilon imao je sve uvjete, da se brani uspješno i neprijatelju odoli; jer bio je opasan jakim zidovima, hrane je imao više no za dvadeset godina, a krosred grada tekla je rijeka Eufrat, veoma široka i veoma duboka. Pa uzdajući se Babilonci baš u taj svoj srećan položaj, nijesu se mnogo starali podsjedanjem neprijateljskim, pače podsmijevahu mu se. Megjutim dok oni u gradu lakomisleno nastaviše svoj obični život, Ciro iznagje način, da sebi otvori put do njih. Gdje je naime rijeka Eufrat utjecala u grad, dade gradu oko zida kopati golem prokop, da bi u nj vodu navrnuo. A kad je prokop bio već iskopan, dobije Ciro glas, da se u Babilonu slavi svetkovina, na kojoj svi Babilonci svu noć piju i jedu; pa on te noći, kako se mrak uhvatio, uzme mnogo ljudi i dade prokop prema rijeci otvoriti; a kad je to bilo gotovo, počne voda u noći teći u prokop, a korito rijeke kroz grad postane bezvodno i za ljude prohodno. Tim putem Cirova vojska hrupi iznenada u pijan Babilon, ubije kralja i uzme grad[3]).

Iz ovoga, što Ksenofon ističe Babilonsku svetkovinu, na kojoj su svi Babilonci svu noć pili i jeli, pa naglašuje, kako je Ciro baš tu noć upotrijebio, da udari na grad jurišem, izlazi posve osvijetljeno ono, što pripovijeda Daniel o gozbi Baltasarovoj, te kako je Baltasar još iste noći glavom svojom platio, što je u pijanstvu osramotio sveto posugje.

Nad osvojenim Babilonom dade Ciro punu vlast Medijskomu kralju Cijaksaru, rekavši mu, da mu je u Babilonu izbran stan i kraljevski

[1]) Dan. 5, 31—6, 27.

[2]) Dan. 6, 28; 13, 65; 14, 1.

[3]) To smiono pristupište, koje je Ciro sebi načinio u Babilon, osušivši korito rijeci Eufratu, živo opominje na prijetnju Jeremije proroka Babilonu (50, 38; 51, 36).

dvor, da bi se, kad i onamo dogje, mogao svraćati kao u svoj dom. A Ciaksar dade Ciru svoju kćer za ženu; pa kako nije imao sina, dade mu u miraz uz kćer i svu Mediju. I tako Ciro postane gospodar od svih gore rečenih zemalja, t. j. Persije, Medije, Asirijé i Babilonije[1]).

Istina je, da se Ksenofonova Ciropedija ne smatra bez razloga za nekaki historijski roman, u kojem pisac, koje po podacima historijskim koje opet po dodacima vješto upletenim, hoće da od svoga junaka Cira načini sliku mudra vladaoca i dobitnika. No bilo tomu kako mu drago, treba ipak priznati, da je uzeće Babilona Ksenofon upravo onako po istini opisao kao i Daniel. Jer gdje se nagju dva poštena svjedoka, te jednako besjede, na njihovim riječima valja da ostaje stvar. K tomu dolazi još i ta ne mala potvrda, što se s pripovijedanjem Danielovim i Ksenofonovim u bistvu slaže i otac historije, Herodot[2]).

Dobivši Ciro Babiloniju u svoju vlast, a to je bilo godine 536. prije rogjenja Kristova, odmah dopusti narodima, koje je Nabuhodonosor zarobio, nek se slobodno vrate u svoje zemlje[3]).

---

[1]) Isp. Ksenofon, Ciropedija, osobito VII. 5. i VIII. 5.

[2]) Isp. Herodot, I. 188—191. O ugledu Ciropedije s pogledom na uzeće Babilona zgodno piše G. Brunengo: »Senofonte nella sua Ciropedia ci ha lasciato il più esteso e minuto ragguaglio, che abbiasi dall' antichità, della conquista di Babilonia, l' ultima, secondo lui, e la più ardua e gloriosa delle imprese di Ciro. Vero è che la Ciropedia del celebre Greco, anzichè vera istoria, è giustamente riputata dai dotti un romanzo, in cui l' autore volle ritrarre nel suo eroe, personaggio mezzo storico, mezzo ideale, il tipo del saggio monarca e conquistatore. Nondimeno ei non può negarsi che ivi non siano anche dei tratti di schietta e pura storia, avvegnachè non sempre agevoli a ben discernere: e l' un d' essi sembra doversi credere appunto quel che descrive la presa di Babilonia. Dall' una parte, la grandezza e celebrità di tale avvenimento, lontano non più che un secolo dai tempi di Senofonte, par che dovesse consigliargli di non adulterarne con infingimenti e favole il racconto, che ne dovea correre tuttavia per le bocche dei popoli; e dall' altra veggiam di fatto, che la sua narrazione, quanto alla sostanza, si accorda assai bene con quella di Erodoto, il quale non facea certo il romanziere, e cogli altri monumenti antichi«. L' Impero di Babilonia e di Ninive, vol. II. c. 58. str. 424 s.

[3]) U Britanskom museju u Londonu ima znatan spomenik s natpisom Cirovim u obliku klinovitu, a nagjen je u Donjoj Haldejskoj megju zidinama od drevnoga Larsama, i prvi put oglašen godine 1879. U tom natpisu sam Ciro potvrgjuje, da je oprostio narode sužanjstva, te ovako govori: »Ja sam Ciro, kralj nad četama, kralj veliki, kralj silni, kralj Babilonije, kralj zemljama Sumirskim i Akadskim, kralj od četiri kraljevine . . . Bogove, što boravljahu u Babilonskoj, ja sam povratio na njihova mjesta, i podigao im domove prostrane i durašne. Ja sam skupio i sve njihove narode, i dopustio im, da se vrate u svoje zemlje . . . Oh! svi bogovi, koje sam postavio natrag, neka svaki dan posreduju kod Bela i kod Neba, da umole meni dug život; neka potpomažu moje dobre naume, i neka reknu Marduku, gospodaru mojemu: budi milostiv Ciru kralju, sluzi svome, i Kambisu, sinu njegovu, da bi živjeli«. Isp. G. Brunengo, L' impero di Babilonia e di Ninive, vol. II. c. 56. str. 401 ss. (Bel, Nebo i Marduk bijahu tri glavna božanstva Babilonska, od kojih opet Marduk bio je smatran za gospodara od bogova.)

No Judejima se tom prilikom pokazao Ciro osobito milostiv, a, kako priča Josip Flavij, bilo je to pod utiskom Isaijina proroštva, koje njega imenuje njihovim izbaviteljem, pa im je objavio: »Gospodin Bog nebeski zapovjedi mi, da mu sazidam dom u Jerusalemu. Tko je izmegju vas od svega naroda njegova? Bog njegov neka bude s njim! Nek ide u Jerusalem, koji je u Judeji, i neka zida dom Gospodina Boga Israelova«[1]).

Daniel, koga je već tada starost obuzela, volio je ostati u Babilonu, da se na dvoru Cirovu brine za svoj narod, i da neznabožačkomu kralju i svijetu pokazuje ludost neznaboštva[2]).

11. U Babilonaca bijaše idol po imenu Bel, za kojega se svaki dan trošilo dvanaest vagana pšenične muke, četrdeset ovaca i šest vrčeva vina. Kralj ga je takogjer poštovao i dolazio svaki dan pokloniti mu se; Daniel pak klanjaše se Bogu svojemu. I reče kralj Danielu: »Zašto se ne klanjaš Belu?« Daniel odgovori: »Jer služim Bogu živomu, koji je stvorio nebo i zemlju i ima vlast nad svime što živi«. I reče mu kralj: »Ne čini li ti se, da je Bel bog živ? Zar ne vidiš, koliko svaki dan pojede i popije?« Daniel smiješeći se prihvati: »Ne varaj se, kralju; taj je iznutra zemljan, a izvana mjeden, i ne jede nikada«. Kralj se na to razgnjevi i dozove svećenike Belove, kojih je bilo sedamdeset, i reče im: »Ako mi ne kažete, tko jede onaj trošak, umrijet ćete! Ako li pokažete, da ono Bel jede, umrijet će Daniel, što je pohulio na Bela«. I reče Daniel kralju: »Neka bude po riječi tvojoj!« Potom pogje kralj s Danielom u hram Belov, a svećenici reknu: »Evo mi ćemo izaći na polje, a ti, kralju, postavi jelo i vino, pa zaključaj vrata, i zapečati ih svojim prstenom. Kad pak sjutra u jutru unigješ, ako ne nagješ, da je Bel sve pojeo, evo naše glave«. Oni otidu, i kralj stavi jelo pred Bela. Daniel pak zapovjedi slugama svojim, da mu donesu pepela, i pepelom pospe

---

[1]) II. Dnev. 36, 22. 23; I. Ezdr. 1, 1—3. Svjedočanstvo Josipovo vidi na strani 249. u napomeni 1.

[2]) Kako Ksenofon pripovijeda, Ciro je vrijeme oko zime provodio u Babilonu, i to sedam mjeseci, jer je ondje toplo; a oko proljeća boravio je tri mjeseca u Susi, a u najvećoj ljetnoj vrućini dva mjeseca u Ekbatani. Isp. Ciropedija VIII. 6.

sav pod po hramu pred kraljem; tada izagju na polje, zaključaju vrata i zapečate ih prstenom kraljevim. Sjutradan rano u zoru pogje kralj s Danielom ka hramu, nagju pečate cijele, pa čim vrata otvore, kralj pogleda na stol i poviče: »Velik si, Bele, i nema u tebe nikakve prijevare!« A Daniel se nasmjehne, i zadržavši kralja, da ne unigje, reče mu: »Pogledaj na pod, čije su ovo stope?« »Vidim«, reče kralj, »stope od ljudi i žena i djece«. A to bijahu stope od svećenika Belovih i njihovih žena i djece, koji su i onu noć kao obično došli u hram na sakrivena vrata, pa sve pojeli i popili. Kralj se rasrdi i pogubi svećenike Belove i žene i djecu njihovu, a Bela preda Danielu, koji razori njega i hram njegov [1]).

Protiv ovoga ulomka o Belu iznosi se jedna poteškoća, a jest, kako bi mogao kralj Ciro, vatren Persijanac, štovati toga idola i klanjati mu se, kad Herodot pripovijeda, da kod Persijanaca ne bijaše u običaju postavljati kipove i hramove i žrtvenike, nego pače i one, koji to činjahu, držahu za lude; jer Persijanci ne mišljahu, da bogovi imaju ljudsko obličje. — Ali ako je ovo baš i istina, što Herodot priča, onda odatle samo to izlazi, da je Ciro bio vladalac vrlo politički, pazeći, da ni u čemu ne povrijedi osjećanja podjarmljenih naroda. Taki pak postupak bio bi još potpuno u skladu i s onim načelom, po kome Persijanci, kako opet ističe Herodot, prerado pripuštahu tugje običaje, te i najgadnije. U ostalome, da se je Ciro zaista posve približio vjerskomu čuvstvovanju Babilonaca, dovoljno svjedoči onaj njegov dokumenat, koji je izdao zavladavši Babilonom, te u kome smjerno moli bogove svih onih naroda, kojima je vratio slobodu, neka ga izvole preporučiti bogovima Babilonskim, da bi mu bili blagonaklonjeni, pa se tu imenuje i Bel, za kojega je milošću bilo Ciru takogjer stalo [2]).

12. Babilonci služahu i velikomu zmaju. I reče jednom kralj Danielu: »Evo sad ne možeš reći, da ovo nije bog živ; klanjaj mu se dakle!« A Daniel odgovori: »Daj mi, kralju, vlast, pa ću ubiti zmaja bez mača i toljage«. I kralj mu dopusti. Onda Daniel uzme smole, masti i dlaka, svari sve ovo skupa i načini grude, i dade ih zmaju u žvale, i zmaj prsne. I reče Daniel: »Evo, komu ste služili!« Kad Babilonci to čuju, pobune se silno i stanu od kralja tražiti Daniela, jer će drukčije ubiti njega i dom njegov. Kralj videći, kako buntovnici navaljuju, usilovan preda im Daniela, a oni Daniela odmah bace u jamu, u kojoj je bilo sedam lavova, što su svaki

---

[1]) Dan. 14, 2—21.

[2]) Herodot, I. 131. i 135. Rečeni Cirov dokumenat već je napomenut na strani 272. u napomeni 3.

dan dobijali za hranu dva tijela i dvije ovce, samo sada ne dobiju ništa, da bi Daniela proždrli. I bijaše Daniel u jami šest dana. U ono vrijeme Habakuk prorok u Judeji skuha kašu, i ponese u polje žeteocima. A angjel Gospodnji reče Habakuku: »Odnesi ručak, što imaš, u Babilon Danielu, koji je u jami lavskoj«. Habakuk odgovori: »Gospodine! Babilon ne vidjeh, niti znam za jamu«. Tada ga zgrabi angjel i odnese za trenuće oka u Babilon k jami. I poviče Habakuk Danielu: »Daniele, slugo Božji, uzmi ručak, što ti posla Bog«. I reče Daniel: »Opomenu se mene, Bože, i ne ostavi onih, koji te ljube!« I ustavši jede. Angjel pak odmah povrati Habakuka na mjesto njegovo. Sedmi dan dogje kralj, da plače za Danielom; kad tamo a to Daniel sjedi megju lavovima. Tada poviče kralj iza glasa: »Velik si, Gospodine, Bože Danielov!« I izvadi Daniela iz jame lavske, a u nju baci one, koji su mu radili o glavi, i lavovi ih proždru u čas pred njim. Onda kralj zakaže: »Neka se svi boje Boga Danielova, jer je on izbavitelj, čineći znake i čudesa na zemlji« [1]).

Obožavanje zmijâ moglo se u pravome smislu do sada dokazati samo kod Misiraca i Feničana. No zmijinje slike nagjoše se ipak vrlo često i kod Babilonaca. Čini se, da se zmija u Babilonu nije baš smatrala kao kakovo narodno božanstvo, nego kako se je držalo, da ona predstavlja zle i čovjeku neprijateljske sile, tako joj se davala ne mala čast samo zato, ne bi li se počem ljudima udobrila, i oni se oprostili njezina štetnog uticaja. Ovakovo su poštovanje prema zmijama imali više ili manje i svi ostali neznabožački narodi. Za Atenjane kazuje Herodot, da su jednoj velikoj zmiji, koja im je vrijedila kao čuvarica njihove akropole i živjela ondje u svetinji, prinosili svakoga mjeseca medenjak za žrtvu [2]).

13. Vigjenje, koje je Daniel zadnje iznio, metnuo je u godinu treću Cirova kraljevanja u Babiloniji, t. j. u 533. prije rogjenja Kristova; ali kada i kojim je načinom umr'o, ne zna se [3]).

Daniel je imao i megju samim prorocima osobito mjesto. Jer drugi proroci živjeli su i radili usred naroda, a Daniel je sav svoj vijek probavio na dvorovima silovitih kraljeva, te je izvanrednim djelima Boga proslavljao. Budući da je naime stari neznabožački svijet po svojoj praznovjerici držao, ako bi koji narod bio savladan,

---

[1]) Dan. 14, 22—42.

[2]) Isp. P. Riessler, Das Buch Daniel, p. 124; Loch i Reischl, kod Dan. 14, 22. 23; Herodot, VIII. 41.

[3]) Dan. 10, 1 ss. U Rimskom Martirologiju spomen mu se slavi dne 21. srpnja riječima: »Babylone sancti Danielis Prophetae«.

da je onda i božanstvo njegovo od božanstva pobjediteljeva savladano, s toga je Daniel sa svoja tri druga dobio zadatak prijateljima i neprijateljima očigledno pokazati, da Samovišnji Bog Israelov nije nadjačan od Haldejskih bogova, niti je išta izgubio od svojega svemogućstva, ma je i dopustio po pravednu promislu svome, da se na neko vrijeme narod njegov podjarmi i zarobi. Ovo je Daniel sa svojim drugovima uz pomoć Božju i sjajno postigao, pa su neznabožački oni vladaoci, ako su i za dalje ostali u svojem neznaboštvu, ipak više puta bili usilovani dati potpuno priznanje Bogu živu i istinu, kojega se treba bojati, jer čini znake i čudesa, i nijedna ga sila ne može nadrvati. Zato kao što se mogu nazvati: Isaija glasnikom Božjega milosrgja, Jeremija glasnikom Božje pravednosti, Ezekiel glasnikom Božje vjernosti; tako smijemo zvati Daniela glasnikom Božjega veličanstva.

A Bog dade, te je Daniel ovako veliku poslu bio i dorastao. Danielov vrsnik i u ropstvu plačidrug, prorok Ezekiel, poredio ga u pravednosti s Noom i s Jobom, a u mudrosti povrh svijeh ga stavio [1]).

II. O sadržini proročke knjige Danielove.

Knjiga Danielova obiluje povjesnim izvještajima, koje već iskazasmo, govoreći o životu prorokovu; a u njima to osobito odsjauje, kako je Bog preko Daniela i preko njegova tri jednomislenika pokazao svoju veličinu.

Pored ovog dijela povjesnoga ima u knjizi i dio proročki; a to su četiri vigjenja, u kojima se otkriva, kako će se izmjenjivati velika kraljevstva, te kakav će biti odnos njihov i kraljevstva Mesijina. — Tu onda, kako je zgodno primijetio sv. Jeronim, o Mesiji uči, ne samo da će doći, što i drugi proroci naprijed kazaše, nego naznačuje i vrijeme, kad će doći i djelo svoje svršiti [2]).

Daniel predstavio je Mesiju i pod imenom »Sin čovječji«, kojim se Isus tako rado zove [3]).

---

[1]) Ezek. 14, 14. 20; 28, 3.

[2]) Vidi Dan. 9, 20—27. Sv. Jeronim: »Illud in praefatione commoneo, nullum prophetarum tam aperte dixisse de Christo. Non enim solum scribit eum esse venturum, quod est commune cum caeteris, sed etiam quo tempore venturus sit docet; et reges per ordinem digerit, et annos enumerat, ac manifestissima signa praenuntiat«. Comment. in Dan. Prolog. (Migne P. L. 25, 513).

[3]) Dan. 7, 13. 14. Vidi takogjer Mat. 24, 30; 26, 64; Mark. 14, 62.

III. O autentičnosti i ugledu proročke knjige Danielove.

1. Knjiga Danielova originalno je pisana od česti jezikom Hebrejskim, od česti Haldejskim. No neki joj se odlomci ne nalaze više ni na jednom od ta dva jezika, već su se sačuvali samo u prijevodu Grčkom, od kojega u tom zavise i svi drugi prijevodi [1]).

A sva je tradicija knjigu ovu vazda pripisivala Danielu.

Što se napose dotiče Židovske tradicije, nju je sačuvao Josip Flavij, koji pripovijeda, kad je Aleksandar Veliki, kralj Maćedonski, došao u Jerusalem, da mu je bila pokazana knjiga Danielova, u kojoj bi prorečeno, kako će jedan Grk pobijediti Persijance. Pa razumjevši Aleksandar, da je on sam glavom taj pobijedilac, što ga prorok već odavna navijestio, bilo mu je vrlo milo, i sve je dopustio, što ga je veliki svećenik prosio, naime, da Židovi mogu slobodno živjeti po svojim domaćim zakonima, i svake sedme godine da ne plaćaju poreza [2]).

Pod Danielovim imenom navodi ovu knjigu i sam Isus, kad naprijed kazujući razor grada Jerusalema i hrama, spominje »mrzost opušćenja«, što će zadesiti »mjesto sveto«, a »o kojoj govori Daniel prorok« [3]).

Opet da je Daniel, kao rogjeni Hebrejin i izučen u knjizi i jeziku Haldejskome, bio vješt pisati i Hebrejski i Haldejski, to je jasno.

2. Knjiga Danielova vajkada se drži za knjigu ugleda božanskoga; pa kao takovu je hvali i Spasitelj, pozivajući se na njezino kazivanje, da potkrijepi svoje proricanje o Jerusalemu, kako malo prije istakosmo.

Oni odlomci, za koje rekosmo, da su učuvani samo u Grčkom prijevodu, broje se megju drugokanonske spise.

Ali da su i oni bili prvobitno napisani na jeziku Hebrejskom ili Haldejskom, dokazuje to, što se nahode ne samo u Sedamdesetorici, nego i u prijevodu Teodocijonovu; a kako je Teodocijon prevodio za Židove, jamačno ih ne bi bio primio, da ih nije imao pred sobom u jednom od rečena dva jezika. Kojim se je pak načinom njihov originalni tekst izgubio, ne zna se [4]).

---

[1]) Pisano je Hebrejski 1, 1—2, 4a. i 8, 1—12, 13; Haldejski 2, 4b.—7, 28; Grčki se samo nahodi 3, 24—90. i gl. 13. i 14.

[2]) Josip Flavij, Antiquit. Jud. XI. 8. Isp. Dan. 8, 1—7. 15—21.

[3]) Isporedi Mat. 24, 15. s Dan. 9, 27.

[4]) Što se tiče Grčkoga prijevoda knjige Danielove, u §. 12. II. već napomenusmo, da je Crkva drukčije i ne upotrebljava nego u prijevodu Teodocijonovu.

Pa zato kao što nema sumnje, da su ti odlomci zaista Danielovi, tako je ne može biti ni o njihovu božanskom nadahnuću, za koje svjedoči vjera sve kolike Crkve [1]).

§. 54. Manji Proroci.

Isus, sin Sirahov, ovako u skupu slavi spomen o tako zvanim manjim prorocima: »I dvanaestorice će proroka kosti cvjetati iz mjesta svojega; jer okrijepiše Jakoba i sebe spasoše snagom vjere [2]).

U starini naime bijahu sva ova dvanaestorica i kod Židova i u Crkvi kršćanskoj spojeni u jedan svezak i držahu se za jednu knjigu [3]).

Ako kasnije i jesu podijeljeni na dvanaest svezaka i čine dvanaest knjiga, opet je trag od negdašnje zajedini ostao još jednako u dekretu sabora Tridentinskoga o kanonskim spisima, gdje se ovi proroci iznajprije predstavljaju kao jedna cjelina, a istom onda budu napomenuti pojedince, te se kaže: »dvanaest manjih proroka, to

[1]) Svjedočanstva iz Crkve istočne: Origen, Ad Africanum; In Gen. hom. 15, 2 (Migne P. G. 11, 48 ss.; 12, 241); Klemento Aleksandrijski, Eclogae ex script. proph. 1 (Migne P. G. 9, 697 s.); sv. Irenej, Contra haer. 4, 5 (Migne P. G. 7, 984); sv. Atanasije Veliki, Contra Arian. or. I. 13 (Migne P. G. 26, 40); sv. Hipolit, In Dan. (Migne P. G. 10, 633 ss.); sv. Ćirilo Jerusalemski, Cat. 2, 16 (Migne P. G. 33, 404); sv. Basilije Veliki, Hom. 12. in princip. Prov. 13 (Migne P. G. 31, 413); sv. Epifanije, Ancor. 23 (Migne P. G. 43, 60); sv. Ivan Zlatoust, De Susanna sermo; De tribus pueris, et de fornace Babylonica, oratio (Migne P. G. 56, 589—600). Svjedočanstva iz Crkve zapadne: Sv. Ciprijan, Ep. ad Fortun. 11 (Migne P. L. 4, 667); Tertulijan, De idolol. 18 (Migne P. L. 1, 765); sv. Ambrosije, De Spiritu Sancto III. 6 (Migne P. L. 16, 817 s.); sv. Augustin, Sermo 343. de Susanna et Joseph: cum exhortatione ad castitatem (Migne P. L. 39, 1505—1511).

[2]) Crkv. 49, 12. Po čem se razlikuju manji proroci od većih, vidi na strani 240. pod cifrom 5.

[3]) Sv. Jeronim: »Duodecim prophetae in unius voluminis angustias coarctati«. Ad Paulin. ep. 53, 8 (Migne P. L. 22, 546). Rufin: »Duodecim prophetarum liber unus«. Comm. in Symb. Apost. 37 (Migne P. L. 21, 374). Sv. Augustin: »Reliqui sunt eorum libri, qui proprie Prophetae appellantur, duodecim Prophetarum libri singuli, qui connexi sibimet, quoniam nunquam sejuncti sunt, pro uno habentur; quorum Prophetarum nomina sunt haec: Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias«. De doctr. christ. II. 8 (Migne P. L. 34, 41). Sv. Ćirilo Jerusalemski: τῶν δώδεκα προφητῶν μία βίβλος. Catech. 4, 35 (Migne P. G. 33, 500). Sv. Atanasije Veliki: οἱ μὲν δώδεκα εἰς ἓν βιβλίον ἀριθμούμενοι. Epist. fest. 39 (Migne P. G. 26, 1177).

jest: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija, Malahija«.

Zato ćemo i mi o njima govoriti pod skupnim natpisom, a to više, što baš i onako slabo imamo pouzdanih vijesti o svakome od njih.

I. Proročanstvo Oseino.

1. Osea, sin Beerijev, bio je suvremenik Isaijin, no po dobi od Isaije stariji. — Kako Osea kralja Israelova zove »kraljem našim«, čini se, da će biti državljanin kraljevstva sjevernoga [1]).

2. U svojem je Proročanstvu Osea naprijed kazao blizu propast kraljevstva Israelskoga; no nije govorio samo o pravednosti, kojom će Bog grješnike kazniti, nego je izvisio i milosrgje, kojim će Gospodin skrušenike pomilovati i opet primiti; pa tako i o vremenu Mesijskom ima znatnih nagovijesti.

Mnogo se je već raspravljalo o tom, kako bi valjalo razumijevati onu dvojaku ženidbu proroka Osee, od kojih se jedna spominje u glavi prvoj a druga u glavi trećoj njegova Proročanstva.

Jedni misle, da se je to sve odigralo samo u duhu prorokovu, te da oboje treba uzeti za proste simboličke utvare. Kao razlog svome mišljenju ističu, što se one žene predstavljaju vrlo ružna života, pa se ne čini dosta dostojno i teško je pojmiti, da se čovjeku krjeposnu naloži, neka se s njima sveže.

Drugi opet, a tih je veći broj, drže, da su one prorokove ženidbe bile prave simboličke radnje, ili drugim riječima da kažemo, sude, da se sve mora shvatiti u pravome smislu. Zašto pak tako kažu, nastoje opravdati tim, što se je na onim ženama imala narodu Israelskomu živo pokazati njegova nevjera i odmetačina od Boga; a kad bi dotične ženidbe bile samo simboličke utvare, slab bi to učinilo utisak onomu narodu u duši, dok simboličke radnje mogle su mu ipak bolje u oči pasti i silnije ga u srce udariti. S pogledom na samog proroka, istina, lako je razumljivo, da njemu baš nije moglo biti milo onakovim se ženama oženiti, ali svrha, što se tim imala postići, kadra mu je bila žrtvu znatno olakšati.

U ostalome tumačilo se to prvim ili drugim načinom, smisao dogje zgodan; samo što prvo tumačenje gleda više na pristojnost, a drugo na oštrinu [2]).

3. Sv. Pavao navodi knjigu Oseinu izrijekom pod njegovim imenom, a sv. Matej napominje je pod imenom proroka. Pa ovo

[1]) Isporedi Os. 1, 1. s Is. 1, 1.—Os. 7, 5.

[2]) Što su simboli, vidi na strani 241.

potpuno dokazuje njezinu autentičnost i njezin božanski ugled. Jer jasno je, da se autentičnost knjige ničim bolje ne utvrgjuje, nego li tim, ako se imenuje njezin pisac; a tako isto i o nadahnuću joj razbija se svaka sumnja, kad se njezinu piscu dade čast proroka [1]).

K tomu možemo dodati, da je i sam Isus dva puta dao farisejima na znanje i razmišljanje ove riječi Oseine: »Milosrgje hoću, a ne žrtvu« [2]).

II. Proročanstvo Joelovo.

1. O Joelu, sinu Fatuelovu, ništa se izvjesno ne zna, nego samo odatle, što se kroz cijelu svoju knjigu jednako bavi oko kraljevstva južnoga, izvodi se, da je po svoj prilici u tom kraljevstvu živio i djelovao.

2. Joel u svojem Proročanstvu opisuje, kako će narod Judejski biti kažnjen, jer će doći silni skakavci prema svome raznom obličju, što je i inače u Palestini obična bijeda, i sve u zemlji uništiti. Ovim hoće prorok ljude da Bogu obrne i dovede k pokajanju; a skrušenima ne obećava samo obilnost stvari zemaljskih, nego i prekrasne darove duhovne, koje će zadobiti u doba Mesijsko, osobito dolaskom Duha Svetoga.

Ne slažu se mnijenja, kako nam je uzeti riječ »skakavci«. Većina novijih tumačitelja drži, da prorok govori u pravom značenju i nagovješćuje prave skakavce; dok naprotiv stari su više shvaćali, da prorok to misli u značenju prenesenom, te pod slikom skakavaca razumijeva neprijateljsku vojsku, jer i drugi sveti pisci običavaju kadšto narodne dušmane isporediti sa skakavcima (Sud. 6, 5; Judit. 2, 11; Jer. 46, 23). Nego budući da je tu govor samo o tom, kako će biti polja opustošena, a ništa se ne spominje, da će i mnogi ljudi biti ubijeni, žene zarobljene, kuće popaljene, gradovi razvaljeni, s toga se čini priličnije, da ta riječ stoji zaista u pravom značenju. — A prosto je takogjer oba rečena mnijenja spojiti, pa držati, da su možda gomile skakavaca, što su u vrijeme prorokovo zemlju pritisnule, dale njemu povod, te pod tim utiskom navijesti, kako će tugje čete počiniti grdne jade od naroda Judejskoga, ako se on svim srcem svojim ne obrati k Bogu svojemu.

3. Da je Proročanstvo Joelovo autentično i božanskoga ugleda, posve je jasno zasvjedočeno u novom zavjetu. Kad su se

[1]) Isporedi: Rimlj. 9, 25. 26. s Os. 1, 10. i 2, 23. 24; Mat. 2, 15. s Os. 11, 1.

[2]) Isporedi Mat. 9, 13. i 12, 7. s Os. 6, 6.

Židovi na Duhove upropastili od čuda, gledajući apostole napunjene Duha Svetoga, pozvao se je sv. Petar u svom govoru na »proroka Joela«, koji je onaj izliv Duha Svetoga naprijed kazao; dakle i poimence je Petar Joela imenovao i prorokom nazvao [1]).

III. Proročanstvo Amosovo.

1. Amos bijaše siromašan pastir govedar iz Tekue ne daleko od Betlehema. Prorokovao je u sjevernom kraljevstvu, i to u Betelu, a u službu je proročku bio pozvan za vremena Ozije, kralja Judina, i za vremena Jeroboama II., kralja Israelova. Prorok naznačuje još i pobliže, kada je prvi put javno ustao, naime: pod rečenim kraljevima, a »dvije godine prije potresa«; nego taj potres, koji spominje i Zaharija, nije ipak pravo poznat [2]).

2. Proročka knjiga Amosova ima niz ukora i opomena, kojima je prorok naprijed kazao propast kraljevstva Israelskoga, i podizanje duhovnog kraljevstva Davidova.

Premda je Amos bio prije čovjek niska položaja, no za čudo stil mu je vrlo lijep i blagoglasan, te je već sv. Augustin dokazivao primjerima osobito iz knjige Amosove, da su proroci bili ljudi ne samo pametni, nego i rječiti [3]).

Zato, čini se, nema pravo sv. Jeronim, kad za Amosa kaže, da je bio nevješt u govorenju, ali ne u znanju; jer on je bio u obojemu dosta vješt [4]).

Istina, visine Isaijine i Joelove nije Amos dosegao, ali obiljem slikâ možda je njih obojicu prestigao; pa kako te slike, uzete ponajviše iz života pastirskoga, zgodno pripadaju k predmetu, tako mu i govor čine razgovijetan i ugodan.

3. Autentičnost i božanski ugled Amosova Proročanstva posvjedočava i stari i novi zavjet, jer se ono kao knjiga proročka

[1]) Isporedi Djel. Ap. 2, 1—21. s Joel. 2, 28—32.

[2]) Am. 1, 1; 7, 14. 15; Zah. 14, 5.

[3]) Sv. Augustin: »Dicendum ergo mihi aliquid esse video et de eloquentia Prophetarum, ubi per tropologiam multa obteguntur. Quae quanto magis translatis verbis videntur operiri, tanto magis cum fuerint aperta dulcescunt. Sed hoc loco tale aliquid commemorare debeo, ubi quae dicta sunt non cogar exponere, sed commendem tantum quomodo dicta sint. Et ex illius prophetae libro potissimum hoc faciam, qui se pastorem vel armentarium fuisse dicit, atque inde divinitus ablatum atque missum, ut Dei populo prophetaret (Amos 7, 14. 15)«. De doctr. christ. IV. 15—21 (Migne P. L. 34, 96—98).

[4]) Sv. Jeronim: »Amos propheta, imperitus sermone, sed non scientia«. In Am. Prolog. (Migne P. L. 25, 1038).

navodi u jednome i u drugome. Navlastito znamenito je ono svjedočanstvo u Djelima Apostolskim, gdje je sv. apostol Jakob na saboru apostolskom u Jerusalemu dokazivao riječima Amosovim kao riječima proročkim, kako je naprijed bilo kazano, da će svi narodi, kojigod budu Gospodina tražili, biti pušteni u njegovo novo kraljevstvo, što će ga on na zemlji podignuti, t. j. u Crkvu njegovu [1]).

IV. Proročanstvo Abdijino.

1. Abdija, kojemu se zna samo ime, prorekao je pogibiju Idumejima, koji predstavljaju neprijatelje Božje u opće; a istaknuo je i naprotiv, kako će se kraljevstvo Gospodnje proslaviti.

2. Premda u novom zavjetu nema ništa, što bi upućivalo na Proročanstvo Abdijino, ipak njegova autentičnost i ugled mu božanski utvrgjeni su sveudiljnom tradicijom Crkve starozavjetne i novozavjetne.

Što se napose tiče božanskoga ugleda, tradiciji još je ne mala potpora i to, što se neke rečenice Abdijine živo podudaraju s nekim rečenicama Jeremijinim protiv Idumejske, bilo da je dotične izraze uzeo Abdija od Jeremije ili Jeremija od Abdije [2]).

V. Proročanstvo Jonino.

1. Nema sumnje, da Jona, sin Amatijev, po kome se imenuje ovo Proročanstvo, jest onaj isti istovetni Jona, sin Amatijev, prorok, koji je bio iz grada Geta u plemenu Zabulonovu, a prorekao je, da će kraljevstvo Israelsko opet zadobiti svoje stare megje, što se za Jeroboama II. i zbude [3]).

2. Proročanstvo Jonino govori o njegovu poslanju u Ninivu, te mu je po slovu sadržaj čisto povjestan.

Niniva bijaše glavni grad kraljevstva Asirskoga, grad bogat i krasan, te velik za tri dana hoda; ali Ninivljani bijahu ljudi opaki. A reče Gospodin Joni: »Ustani i idi u grad Ninivu, i propovijedaj ondje, jer je izašla zloća njihova preda me«. No Jona ne posluša Gospodina, nego sigje u Jopu, i plativši vozarinu ugje u lagju, koja je išla u Tarsis. Tada Gospodin podiže oluju, rekao bi

[1]) Isporedi: Tob. 2, 6. i I. Mak. 1, 41. s Am. 8, 10; Djel. Ap. 15, 13—17. s Am. 9, 11. 12.

[2]) Isporedi Abd. r. 1—9. s Jer. 49, 7—22.

[3]) Jon. 1, 1; IV. Kralj. 14, 23—25.

raspast će se lagja. Na lagji se svi prepadnu i stanu se moliti svaki svojemu bogu; i stvari svoje pobacaju u more, da bi lagja lakša bila. A Jona ležaše dolje u lagji i spavaše tvrdo. Tada vikne na nj upravitelj od lagje: »Šta ti spavaš? Ustani i moli se Bogu svojemu«. I ljudi rekoše jedan drugomu: »Hajde bacimo ždrijeb, da vidimo, sa koga je ova nesreća«. I ždrijeb padne na Jonu, i on im reče: »Bacite me u more, te će vam more utoliti«. Tada se pomoliše Bogu govoreći: »Nemoj da propadnemo zaradi duše ovoga čovjeka; niti nam upiši u grijeh krvi präve!« Pa bace Jonu u more, i utoli more u onaj čas. A Jonu velika riba proguta; ali ga Bog sačuva u životu, i poslije tri dana i tri noći izbaci ga riba na suho. Tada po drugi put reče Bog Joni: »Idi u grad Ninivu, i propovijedaj ondje ono, što ti ja kažem«. I otide Jona u Ninivu, i stane vikati ulicama: »Još četrdeset dana, pak će Niniva propasti«. I vjeruju Ninivljani u Boga, a kralj skine sa sebe kraljevsku haljinu i zapovjedi: »Ljudi i životinje da ne okuse ništa, nego da se pokriju kostrijeću, i da viču ka Gospodinu jako, i svaki da se povrati sa svojega zla puta, ne bi li Bog nesreću uklonio«. I Bog se smiluje na grad i ne bude mu ništa. Ali Joni bude žao, gdje se Bog smilova, i reče: »Bolje mi je umrijeti nego li živjeti«. I izigje iza grada i načini sjenicu, da vidi, šta će biti od grada. A pripravi Bog bršljan (skočac) nad Jonom, da mu bude sjen nad glavom. Jona se bršljanu vrlo obraduje; ali sjutradan zapovjedi Bog te dogje crv i podgrize bršljan, i kad sunce prigrije, bršljan usahne. Tada stane sunce Jonu peći, i on po drugi put poželi, da umre. A Bog mu reče: »Je li dobro, što se srdiš bršljana radi?« Jona odgovori: »Dobro je, što se srdim do smrti«. A Bog mu reče: »Tebi je žao bršljana, oko kojega se nijesi trudio i kojega nijesi odgojio, nego jednu noć uzraste a drugu noć propade; a meni da ne bude žao Ninive, velikoga grada, u kojem imade više od sto dvadeset tisuća ljudi, koji još ne znaju, šta je desno, šta li lijevo, i mnogo stoke?« [1])

3. Budući da se je sam Isus pozvao na Jonu kao na historijsku ličnost, s toga ne može biti sumnje, da se u Proročanstvu Joninu pripovijeda istiniti dogagjaj. Kad su naime neki od književnikâ i farisejâ rekli Isusu, da bi radi od njega znak vidjeti, odgovori im Gospodin: »Rod zli i preljubotvorni traži znak; i ne će mu se dati znak, osim znaka Jone proroka. Jer kao što

[1]) Fr. Iveković, Biblijska povjest starozavjetne objave Božje, treće izdanje, §. 67.

je Jona bio u trbuhu kitovu tri dana i tri noći, tako će biti sin čovječji u srcu zemlje tri dana i tri noći. Ljudi Ninivljani izići će na sud s rodom ovim, i osudit će ga; jer učiniše pokoru po propovijedanju Joninu: a gle, ovdje je više od Jone«[1]).

Istina, nešto se nečuveno pripovijeda u knjizi Joninoj, ali zato se to ipak ne smije odbaciti kao nevjerovano. Jer tko može snazi Svemogućega postaviti granicu, ili Svemogućemu tko će propisati, dokle je njemu prosto ići u pokazivanju sile svoje, a da ne dogje u sukob s vjerovanjem u ljudi? K tome je zgodno primijetio sv. Augustin, da ništa lakše ne izgleda mrtva uskrsnuti iz groba, nego li živa učuvati u prostranu trbuhu jedne zvijeri[2]).

4. Premda je Proročanstvo Jonino, kako rekosmo, po slovu knjiga povjesna, no budući da je sam Isus, što takogjer vidjesmo, protumačio, da se ležanjem Jone u trbuhu ribljem za tri dana i tri noći nagovješćuje njegovo ležanje u grobu za tri dana i tri noći, to se je ta knjiga u ovom tipskom smislu vazda držala i za proročku. Ali i Židovi, koji još nijesu mogli znati, da u toj knjizi ima ovo tipsko značenje, pribrajali su je ipak ka knjigama proročkim; a po

[1]) Isporedi Mat. 12, 38—41. s Jon. 1, 15; 2, 1. 11; 3, 1—9.

[2]) Kad je neznabožac neki pod sumnju metao čudesno izbavljenje Jonino, ovako je otpisao sv. Augustin jednomu svome prijatelju, koji ga molio za objašnjenje o tom: »Cum autem hinc quaestionem non proposuerit amicus noster: utrum credendum sit, vel Lazarum resuscitatum esse quarto die, vel ipsum Christum tertio die resurrexisse; multum miror hoc quod factum est de Jona, eum pro incredibili posuisse: nisi forte facilius putat mortuum de sepulcro resuscitari, quam vivum in tam vasto ventre belluae potuisse servari«. Deogratias presbytero ep. 102, 31 (Migne P. L. 33, 382). Bila kakva mu drago ona riba, što je Jonu progutala i opet na suho izbacila, to se je moglo dogoditi samo pod izvanrednim uticajem svesilnoga promisla Božjega. Obično se uzima, da je to bio kučak iliti morski pas (squalus carcharias), čega ima uvijek dosta u Sredozemskom Moru, gdje se ovo dogodilo, a vrlo je proždrljiva riba, te naraste tako velika, da može i čitavog konja progutati. Znameniti istraživalac prirode Oken pripovijeda, da je godine 1758. progutao morski pas u Sredozemskom Moru jednoga mornara, ali kad bude riba brzo ubijena, izvagjen je iz nje čovjek neoštećen (Schusters Handbuch zur Biblischen Geschichte, neu bearbeitet von Holzammer. I. Bd. N. 759). Kod sv. Mateja 12, 40. čita se doduše, da je Jona bio u trbuhu kitovu; no čini se, tim se drugo ne će da reče, nego samo to, da je bio u nekakovoj golemoj ribi. Veličinom svojom bio bi kit dakako zato sposoban, jer on ima redovno još veći opseg i više praznog prostora u unutarnjosti, nego li morski pas; ali u kita je ždrijelo odveć usko, pa može proždirati samo male ribe.

svoj prilici s ova dva razloga: jedno, što je bilo pravo proročko obznanjivanje, kad je Jona u Ninivi obznanio: »Još četrdeset dana, pak će Niniva propasti«, — razumijevalo se dakako, ako se ne pokaje od svojih grijehova —; drugo, što je Jona, o kome knjiga glavno radi, bio pravi prorok, pače za državljane kraljevstva sjevernoga prorok ne malo rodoljubiv, jer je prorekao, da će njihovo kraljevstvo opet osiliti i postići svoju pregjašnju veličinu.

5. Protivnicima se ove knjige čini čudno, kako su Ninivljani, narod neznabožački, mogli se toliko uplašiti od riječi jednoga strana čovjeka, koji im je prijetio propašću u ime Boga tugjega i njima nepoznatog.

Nego ovo nije ništa čudno, kad se zna, da su Asirci i pored svih svojih mana bili ipak duboko religijosni, vjerujući u božanstvo, i ni malo ne dvoumeći, da ono zna budućnost, i službenici njegovi da je mogu naprijed kazati. A bijahu tako sujevjerni, da štujući svoje bogove, davahu čast i božanstvima drugih naroda, pa im ne samo ne poricahu moći, nego ih se naprotiv veoma bojahu uvrijediti i nastojahu učiniti ih sebi milostiva. Napose ime i snaga Hebrejskoga Jehove, čudesa i znaci što ih on učini u Israelu: sve to ne mogaše tada nipošto biti nepoznato Asircima, koji barem već od jednog vijeka dolažahu u doticanje s Israelcima. Uz to se čini, da je Jona došao u Ninivu baš u takovim prilikama, gdje je već našao ljude prilično pripravljene za ozbiljan govor; jer oko ono negdje doba kraljevstvo je Asirsko znatno spalo, koje poradi mnogih nutarnjih buna što nastajahu u samoj državi, koje opet zbog kuge što je u dva maha grozno narod morila; a dogodila se i potpuna pomrčina sunca, od koje se stanovnici silno prepadoše, običavajući ovakove pojave držati za kobne. Dakle, sve kad bi se i zbacila s uma otajstvena milost Božja, koja zna naći predivni način, da gane i najokorelija srca, još ne bi bilo tako nerazumljivo, zašto su se Ninivljani ponizno skrušili grožnjom poslanika Jehovina[1]).

Što se i one tančine tiče, da su i životinje morale postiti i bile obučene u kostrijet, upravo kao i ljudi, makar se to nama pričinjava dosta neobično, ali istočnim navikama posve odgovara. Herodot pripovijeda, kad bi Mazistije, ugledan Persijanac i zapovjednik konjaništva, ubijen u bitci protiv Helenâ kod Eritre, da ga je žalila čitava Persijska vojska, te za znak tuge odrezaše kosu sebi i konjma i tovarnoj stoci uz silan lelek. Dakle prema ovome

[1]) Isp. G. Brunengo, L' Impero di Babilonia e di Ninive, vol. I. c. 22.

ništa nije osobito, ako su i sa pokajanim Ninivljanima morale postiti te u kostrijet bile obučene i njihove životinje[1]).

6. Češće nalazimo kod raznih proroka, da u svojim proroštvima govore i o stranim neznabožačkim narodima onom slobodom, kojom i o narodu izabranom. Svrha je tomu bila pokazati, kako je Gospodin Bog gospodar nad svima narodima i od svega svijeta, a ne samo jednoj zemlji. No ova istina zorno je osobito dokazana ovim poslanjem Jone, da čitav jedan veliki neznabožački grad pozove k pokajanju, i to pod teškom prijetnjom.

Joni je ovaj nalog Božji bio silno neugodan, pa je došao ća na misao, da se bijegom od toga otme. No zašto mu je to bilo tako neugodno, nije baš jasno. Najobičnije se drži, da se je Jona pobojao, Ninivljani će se pokajati i Bog će im oprostiti, a ako to, onda je propala njegova čast proročka, jer će ostati kao kaki lažan prorok. Istina, iz 4, 2. bi u prvi mah takav smisao izišao; ali iz 3, 9. razabira se, da su se Ninivljani nadali, da im pokora može pomoći i zlo od njih odvratiti; pa kad su oni s tolikom revnošću učinili djela pokornička, ne može se uzeti, da bi se bili išli proroku rugati, zato što se zlo nije dogodilo. A ovako se je moglo zaključiti ne samo poslije čina, nego već i unaprijed mogao je Jona znati, ako budu Ninivljani zaista pokoru činili, da će onda oni i razumjeti, kako su samo kroz to spaseni, što su se za vremena dozvali, i ne će Božjega poslanika prezirati. Nama se iz ukora, što ga je Bog 4, 10. 11. dao Joni, čini mnogo vjerovanije, da je Jona tim griješio, što mu je žao bilo, da se oprosti Ninivljanima, koji su bili neprijatelji naroda njegova, te već Israelce jako oštetili. S toga je i bježao, jer rodoljubivost srca njegova nije mogla podnijeti, da on ide spasavati takove dušmane, dokle ga Bog nije onako pošteno opametio. U ostalom bilo ovako ili onako, Jona je bio svakako čudna glava[2]).

---

[1]) Herodot, IX. 24.

[2]) Kako je o Joni ostao u Ninivi spomen, svjedoče i same zidine Ninivske, jer jedan dio od njih i danas nosi ime Jonino, te se zove N a b i-Y u n u s, koje će reći: P r o r o k-J o n a. O tom spomenu piše G. Brunengo: »La memoria di Giona rimase lungamente a Ninive; anzi ella vi dura anche oggidì in mezzo ai ruderi della gran città da oltre a 24 secoli sepolta. Il N a b i-Y u n u s, il più meridionale dei due gran tumuli, formati da codesti ruderi, prende il nome appunto dal P r o f e t a-G i o n a. Ivi, secondo un' antichissima tradizione, fu il teatro principale della sua predicazione; onde i Musulmani lo chiamano anche T e l l-e t T a n b e h, ossia T u m u l o d e l p e n t i m e n t o«. L' Impero di Babilonia e di Ninive, vol. I. c. 22. str. 440.

7. Knjigu ovu napisao je po svoj prilici sam Jona. Nalazeći se on u trbuhu ribljem obećao je 2, 10. Bogu, da će mu podati slavu i glasno ga proslaviti. A kako posve zgodno napominje Teodoret, Jona je i tim Bogu učinio čast i hvalu dao, što je zapisao, kako je pogriješio, bio kažnjen i izbavljen, neka to zna ne samo tadašnji nego i potonji svijet[1]).

8. O b o ž a n s k o m u g l e d u Proročanstva Jonina nije potrebno ni govoriti, kad ga je, kako već spomenusmo, sam Isus upotrijebio kao božanstveno[2]).

VI. Proročanstvo Mihejino.

1. Dva su proroka poznata pod imenom M i h e j e: jedno Miheja, sin Jemlin, a drugo Miheja, po nadimku Morašćanin. M i h e j a, s i n J e m l i n, bio je vršnjak Ilijin i Elisejev, te je prorekao bezbožnomu kralju Ahabu nesrećan svršetak vojne protiv Siraca i sramotnu smrt[3]). M i h e j a pak po nadimku M o r a š ć a n i n začetnik je ove proročke knjige, kojom se bavimo, te je prorokovao za vremena Joatana, Ahaza i Ezekije, kraljeva Judinih, i bio po tom suvremenik Isaijin i Osein[4]).

2. Prorok Miheja u svojem je Proročanstvu živo opisao iskvarenost u Judi i u Israelu, te obznanio kazan, koja će doći na ta oba kraljevstva; ali nastojao je i tješiti duhovnim obnovljenjem u doba Mesijsko.

3. Da je proročka knjiga Mihejina a u t e n t i č n a i b o ž a n s k o g a u g l e d a, svjedoči i stari i novi zavjet, nazivajući njezina pisatelja prorokom. Jeremija pripovijeda za sebe, kad je bio u pogibjeli, da

---

[1]) Teodoret, tumačeći Jon. 2, 10: »E g o a u t e m i n v o c e l a u d i s i m m o l a b o t i b i: q u a e c u m q u e v o v i, r e d d a m p r o s a l u t e D o m i n o«, kaže pri tom: »Haec autem pollicitus beatus Jonas, et promissa implevit, et scriptis omnia tradidit, ut non solum homines, qui tum erant, sed etiam posteri res ejus cognoscerent. Et quemadmodum beatus David conscriptum reliquit suum delictum, Dei misericordiam praedicans, et peccantibus poenitentiae remedium ostendens: sic mirabilis Jonas et fugam, et poenas de se sumptas, et datam salutem historiae prodidit«. (Migne P. G. 81, 1732 s.).

[2]) Mat. 12, 38—41.

[3]) III. Kralj. 22, 1—38.

[4]) Isporedi Mih. 1, 1. s Is. 1, 1. i Os. 1, 1. Nadimak Morašćanin ima ovaj potonji Miheja po svoj prilici od zavičaja Morasta, što bijaše u vrijeme sv. Jeronima maleno selo kod Eleuteropole, grada Palestinskoga u plemenu Judinu. Isp. sv. Jeronim, Comment. in Mich. Prolog. (Migne P. L. 25, 1207).

bude ubijen, jer je prorekao propast Jerusalema, da je spasen tim, što ustaše neki od starješina zemaljskih i dokazaše, da je već i prije prorok Miheja Morašćanin tako prorokovao, pa ga ipak zato ne ubiše, nego narod se pobojao Gospodina i molio se Gospodinu. A opet kad je Herod pitao glavare svećeničke i književnike narodne, gdje bi se Krist rodio, odgovoriše oni posve izvjesno iz knjige proroka Miheje: »U Betlehemu Judinu« [1]).

VII. Proročanstvo Nahumovo.

1. Nahum prorokovaše u posljednje vrijeme kraljevanja Ezekijina, a ništa se o njemu ne zna, do samo to, da je imao nadimak Elkesejin [2]).

2. Nahum naprijed kaza propast grada Ninive, koji se je nakon propovijedanja Jonina na novo izopačio.

Budući da se tu javlja kazan, zato počinje i Nahum svoje Proročanstvo izrazom: »Breme Ninivi«. Ova naime riječ »breme«, kadagod dogje u natpisu kojega proroštva, vazda znači, da se ondje radi o proroštvu strašnom, kojim se nagovješćuje nešto teško i bolno [3]).

3. Proročanstvo se Nahumovo ne napominje nigdje u novom zavjetu, no sva kolika tradicija i Židovska i kršćanska potvrgjuje mu i autentičnost i božanski ugled.

VIII. Proročanstvo Habakukovo.

1. Dok se brzo po svršetku ropstva Babilonskoga nalažaše Daniel u Babilonu u jami lavskoj, a to Habakuk prorok donesao mu iz Judeje na čudesni način hranu. Ne može se baš izvjesno reći, da li je Danielov Habakuk jedan isti sa začetnikom ovoga Proročanstva, ili je od njega različan. Mnogi ih tumačitelji drže doista

1) Isporedi: Jer. 26, 1—19. s Mih. 3, 12; Mat. 2, 1—6. s Mih. 5, 2.

2) Nah. 1, 1. Nadimak Elkesejin dobio je Nahum po svoj prilici od zavičaja Elkesa, koji je vidio u Galileji kao staro selište još sv. Jeronim. Isp. sv. Jeronim, Comment. in Naum Prolog. (Migne P. L. 25, 1292).

3) U Hebrejskom na takovim mjestima stoji riječ מַשָּׂא, koju ovako tumači sv. Jeronim: »Verbum Hebraicum Massa vel onus vel pondus intelligi potest; et ubicunque propositum fuerit, minarum plena sunt, quae dicuntur«. I opet na drugom mjestu veli isti sv. učitelj: »Massa autem nunquam praefertur in titulo, nisi cum grave, et ponderis laborisque plenum est quod videtur«. In Is. 13, 1; in Habac. Prolog. (Migne P. L. 24, 159; 25, 1335).

za jednu istu ličnost, ali ima opet i uglednih katoličkih učitelja, koji jednoga od drugoga razlikuju. U ostalom sve stoji do toga, kada je živio ovaj Habakuk, što se broji megju manje proroke. Jer ako je on prorokovao pod posljednjim kraljevima Judejskim, t. j. malo prije ropstva Babilonskoga, i stao kao mladić prorokovati, onda je mogao doživjeti i svršetak ropstva, te biti onaj, o kome govori Daniel; ako li je pak prorokovao puno prije, onda valja uzeti dva proroka istog imena [1]).

2. Prorok Habakuk nacrtao je ponajprije u obliku razgovora s Bogom, kako će Haldeji kao bič Božji provaliti u Judeju; no prorekao je takogjer i pozniju propast ponositih Haldeja. Zatim je opisao u veličanstvenom proročkom spjevu, kako će sam Bog doći, da izbavi narod svoj i kazni nepravednike; a pjesan ova živo podsjeća na Mesiju, njegovo doba i djelo.

3. Autentičnost i božanski ugled Proročanstva Habakukova ima svoje potpuno potvrgjenje u novom zavjetu. Sv. Pavao u svojem govoru, što ga je rekao Židovima u Antiohiji Pisidijskoj, dozvao im je u pamet riječi Habakukove, kojima je Bog griješnomu narodu navijestio propast; u svojim opet poslanicama tri puta dokazuje riječima Habakukovim vrijednost i potrebu vjere [2]).

IX. Proročanstvo Sofonijino.

1. Sofonija, sin Husijev, bio je posljednji od manjih proroka, koje je Bog poslao narodu prije ropstva Babilonskoga; a izvršivao je službu proročku za vremena Josije, kralja Judina [3]).

Kako Sofonija spominje svoje pretke ća do prapradjeda Ezekije, to je dalo povod rabinima, te su stali nagagjati, da bi taj Ezekija mogao biti vrli Judejski kralj istoga imena. Nego čini se, da je razmačica izmegju kralja Ezekije i kralja Josije ipak nešto prekratka za četiri koljena [4]).

2. U svojem je Proročanstvu Sofonija zaprijetio ponajprije Judejima, da će ih zbog njihove iskvarenosti stići žestoka kazan; zatim je navijestio pogibiju i neprijateljima naroda izabranoga; napokon je

1) Isp. Dan. 14, 32—38.

2) Isporedi: Djel. Ap. 13, 40. 41. s Hab. 1, 5; Rimlj. 1, 17. i Gal. 3, 11. i Hebr. 10, 37. 38. s Hab. 2, 4.

3) Sof. 1, 1.

4) Kralj Ezekija umr'o godine 698., a kralj Josija počeo vladati godine 641.

još obećao, da će doći i bolje prilike, gdje će Bog izbaviti svoje, koji će toga biti dostojni, pa pod tim srećnijim stanjem mislio je osobito vrijeme Mesijsko.

3. Premda za Proročanstvo Sofonijino nema u novom zavjetu izrijekom potvrde, no Crkva starozavjetna i novozavjetna, imajući ga vazda u kanonu, svjedoči svojom besprestanom tradicijom za njegovu *autentičnost* i njegov *božanski ugled*.

X. Proročanstvo Agejevo.

1. *Agej*, poznat samo po imenu, dobi zvanje proročko naskoro iza ropstva Babilonskoga, te stade prorokovati godine druge kralja Persijskoga Darija Histaspova, t. j. 520. prije rogjenja Kristova[1]).

2. Agejevo Proročanstvo ima četiri govora, što ih je on izrekao. U prvom nagovarao je Židove poslije ropstva Babilonskoga, da svojski prionu za gragjenje hrama; u drugom utješavao je starce njihove, koji su vidjeli pregjašni hram Salomonov, a sad gledali, gdje novi hram ne će biti onako sjajan, kao što je onaj bio, i to utješavao obećanjem Božjim, da će doći onaj, koga žele svi narodi, i slava ovoga doma posljednjega bit će veća nego onoga prvoga; u trećem obećao je Židovima blagoslov Božji kao nagradu za njihov trud oko doma Gospodnjega; u četvrtom hrabrio je Zorobabela, Davidova potomka, osobitom zaštitom Božjom i slavom.

3. Za *autentičnost* i *božanski ugled* Proročanstva Agejeva ima potvrda već u starom zavjetu, i to u I. knjizi Ezdrinoj, gdje se kaže, da *su Agej prorok, i Zaharija sin Adov, prorokovali Judejima, koji bijahu u Judeji i Jerusalemu, u ime Boga Israelova*; a u novom zavjetu upotrijebio je riječi neke Agejeve sv. Pavao u poslanici Hebrejima, pa ih i tumači[2]).

XI. Proročanstvo Zaharijino.

1. *Zaharija*, sin Barahije sina Adova, prorokovaše u isto vrijeme s Agejem, a o životu mu se inače ništa pobliže ne zna[3]).

---

[1]) Ag. 1, 1.

[2]) I. Ezdr. 5, 1; 6, 14; isporedi Hebr. 12, 26. 27. s Ag. 2, 7.

[3]) Zah. 1, 1. Premda je Zaharija bio samo unuk Adov, zove se ipak u I. Ezdr. 5, 1. i 6, 14. sin Adov, a možda zato, što je djed mu Ado bio znamenitiji od oca Barahije. Običaj je naime u Hebrejâ, da se ne rijetko u izbrajanju

Ima ih doduše megju starijima i novijim tumačiteljima, koji drže, da je ovaj Zaharija, sin Barahijin, jedan isti s onim Zaharijom, sinom Barahijinim, što ga spominje Isus, koreći Židove, da su ga ubili megju hramom i oltarom[1]).

Pa premda se ime posve dobro slaže, ali nije opet prilike misliti, da bi Židovi učinili toliko zlo jedva što su se vratili iz ropstva i dok su još ipak slušali proroke[2]).

Zato se čini vjerovanije, da Zaharija, kojim Isus kori Židove, jest onaj Zaharija, veliki svećenik, što bi neko 330 godina prije proroka Zaharije zasut kamenjem po zapovijedi kralja Joasa u dvorištu doma Gospodnjega. A tomu se ne protivi, što se ubijeni pod Joasom Zaharija zove sin Jojadin; jer Jojada, otac njegov, bivši čovjek zaslužan, mogao je poradi svojega blagoslovnog djelovanja imati i časno ime Barahija, koje će reći: »*Blagoslov Gospodnji*« [3]).

2. Zaharija u svojem Proročanstvu više je stvari naprijed kazao o Mesiji; a kako je bio suvremenik Agejev, dotakao se je i tadašnjih narodnih potreba, kojih i Agej.

3. *Autentičnost* i *božanski ugled* Proročanstva Zaharijina potvrgjuje već u starom zavjetu I. knjiga Ezdrina onim istim svjedočanstvom, kojim i za Agejevo, kad kaže, *da su Agej i Zaharija prorokovali u ime Boga Israelova*. U novom pako zavjetu još je to obilnije posvjedočeno. U Proročanstvu Zaharijinu vide sv. Matej i sv. Ivan naviješten mirni ulazak Isusov u Jerusalem prije svoje muke; u njemu je prorečena i kukavna plaća, za koju je Spasitelj izdan, što napominje sv. Matej; a sv. Ivan, govoreći o tom, kako Spasitelju bjehu na križu rebra otvorena kopljem, opet nalazi svezu s njim; riječima je Zaharijinim i sam Isus obznanio učenicima svojima, da će oni njega, kad bude uhvaćen, ostaviti i razbjeći se[4]).

---

roda ispuste neposredni roditelji, te spomenu samo glasovitiji predci, a ime *sina*, kao što je već prije natuknuto, pripada svima, što od njih lozu vuku, makar ih i mnoga koljena dijelila. Isp. str. 269.

[1]) Mat. 23, 35; Luk. 11, 51.

[2]) Isp. Ag. 1, 12.

[3]) Isp. II. Dnev. 24, 1—22; sv. Jeronim, Comment. in Matth. 23, 35 (Migne P. L. 26, 180). Ime Hebrejsko בֶּרֶכְיָה sastavljeno je od בֵּרַךְ = blagoslovio je, i od יָהּ = Gospodin, te po tom znači: »Gospodin je blagoslovio« ili »blagoslov Gospodnji«.

[4]) Isporedi: Mat. 21, 1—5. i Iv. 12, 12—15. s Zah. 9, 9; Mat. 27, 1—10. s Zah. 11, 12. 13; Iv. 19, 31—37. s Zah. 12, 10; Mat. 26, 31. s Zah. 13, 7. Proroštvo o »cijeni« pripisuje se Mat. 27, 9. Jeremiji; no to se je moglo dogoditi

XII. Proročanstvo Malahijino.

1. Pisac ovoga Proročanstva zove se u Hebrejskom »Maleakhi«; pa ako se to ime prema tome izgovoru rastumači po etimologiji, značit će: »Glasnik moj« [1]).

Ovo je dalo mnogima povod, te su stali misliti, da nikad nije ni bilo proroka pod imenom vlastitim Malahija, nego da je to samo časno ime, kojim je Bog odlikovao nekoga svojega poslanika, nazvavši ga »glasnik moj«, i odredivši mu tim kao službeni položaj.

No budući da tome mišljenju nema nikakova ozbiljnog razloga, s toga nam se čini mnogo razumnije smatrati ime Malahija za pravo vlastito ime jednoga proroka, koji je živio nekako u vrijeme Ezdrino i Nehemijino, a ime mu se sačuvalo samo u njegovoj knjizi. Jer čudno bi svakako bilo i bez ikakova sličnog primjera, kad bi se ovoj knjizi na čelu nalazilo ime tek simboličko, a ne pravo vlastito prorokovo. Zar ugled proroštvu ne dolazi upravo od zakonitog proroka, kojega je Bog sam odabrao i postavio, ali koji je svima kao takav i poznat? I ovo je jamačno uzrok, zašto su proroci vazda natpisivali nad svojim proroštvima svoje pravo vlastito ime, dodajući kadšto još i ime očino, te doba, kada su pozvani k službi proročkoj, i način, kako ih je Bog pozvao, e bi se tim svako dvoumljenje što većma uklonilo.

Malahija završuje red proroka starozavjetnih; jer je slika idućega Spasitelja bila već dosta bistro nacrtana, te su ga mogli poznati svi, koji su ga hotjeli.

---

samo griješkom, koju jedni nastoje rastumačiti ovako a drugi onako; najpriličnije se ipak čini, da je tomu krivo prepisivanje, te je valjda već za rana nepažnjom nekoga prepisivača ušlo ovamo kod Mateja ime Jeremijino. O tom kod rečenog mjesta pišu Loch i Reischl: »Nach gewöhnlicher Lese-Art legt unsere Stelle die bezügliche Weihsagung dem Jeremias bei. August. und Hieron. nehmen nun zur Erklärung dieser Verschiedenheit einen Gedächtnissfehler des Evangelisten an, veranlasst durch Jerem. 18, 2. Eusebius setzt ein sehr frühes Versehen der Abschreiber voraus. In Hinblick auf Syr. Uebers. und einige griech. Handschriften ist die Aechtheit des Zusatzes „Jeremias" mit Recht bezweifelt, zumal Matthäus die Weihsagungen fast gemeinhin nur als solche, ohne Nennung des einzelnen Propheten, anführt; s. 1, 22 (13, 35)«.

[1]) Mal. 1, 1. Ime מַלְאָכִי dovodi se od substantiva מַלְאָךְ = glasnik, i od substantivnog singularnog suffixa ִי = moj; dakle: »Glasnik moj«.

2. U svojoj proročkoj knjizi Malahija se žali na svoje suvremenike, što se usugjuju prinositi Bogu žrtve nezakonite, i što se žene tugjinkama a rastavljaju od svojih žena. Uz ove ukorbe iznesao je još znamenito proroštvo o čistu prinosu, što će se Bogu prinositi po svem svijetu, te obznanio, da će najprije doći Mesijin preteča, a onda i sam Mesija.

3. Židovska i kršćanska tradicija svjedoči za autentičnost i božanski ugled Malahijina Proročanstva. A k tomu još dodajemo, da njegov početak sv. Pavao navodi pod biljegom: »pisano je«; pa i sam Isus one riječi u njemu, gdje je naviješten Mesijin preteča, izložio je o Ivanu Krstitelju, i to opet pod biljegom: »pisano je« [1]).

---

[1]) Isporedi: Rimlj. 9, 13. s Mal. 1, 2. 3; Mat. 11, 10. s Mal. 3, 1.

Ispit položio 14. srpnja 1917.

Završetak.

Vrijedna je da se pamti ova opomena, kojom Leon XIII. završuje svoje svestrano raspravljanje o učenju Svetoga Pisma:

»Sve napokon učenike i službenike crkvene očinskom ljubavlju opominjemo, da k svetim knjigama pristupaju vazda s najvećim čuvstvom poštovanja i pobožnosti; jer njihovo se razumljenje nipošto ne može otvoriti načinom spasonosnim, kao što treba, dok se ne ukloni ponositost znanjem zemaljskim, te revnjivo ne razbudi težnja za onom mudrošću, što je odozgo. Kad je um jedan put k pouci njezinoj pripušten, pa kroz to prosvijetljen i okrijepljen, divno će biti podoban, da takogjer varke ljudskoga znanja raspoznaje i odbija, prave mu plode prima i na vječnost upravlja; osobito zagrije li se tim duša, s većim će zanosom ići za napredovanjem u krjeposti i božanskoj ljubavi: Blago onima, koji ispituju svjedočanstva njegova, svim srcem traže ga (Ps. 118, 2)«[1]).

---

[1]) Leon XIII.: »Omnes denique alumnos et administros Ecclesiae paterna caritate admonemus, ut ad sacras Litteras adeant summo semper affectu reverentiae et pietatis; nequaquam enim ipsarum intelligentia salutariter ut opus est patere potest, nisi remota scientiae terrenae arrogantia, studioque sancte excitato ejus quae desursum est sapientiae. Cujus in disciplinam semel admissa mens, atque inde illustrata et roborata, mire valebit ut etiam humanae scientiae quae sunt fraudes dignoscat et vitet, qui sunt solidi fructus percipiat et ad aeterna referat; inde potissime exardescens animus, ad emolumenta virtutis et divini amoris spiritu vehementiore contendet: Beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt eum (Ps. 118, 2)«. De studiis Scripturae sacrae.

KAZALO.

Predgovor.

Pristup.

Bistrenje pojmova.

Introdukcija Općenita.

Rasprava Prva.

Dodatak.

Rasprava Druga.

Dio Prvi.

Dio Drugi.

Dodatak I.

Dodatak II.

Introdukcija Posebna.

Rasprava Treća.

Rasprava Četvrta.

Rasprava Peta.

Popravci.

Na strani 22. u napomeni 4. mjesto פְּתוּחָוֹת valja čitati פְּתוּחוֹת.

Na strani 181. u retku 10. ozgor u tekstu mjesto »mnošto« valja čitati »mnoštvo«.

Na strani 235. u retku 11. ozdol u tekstu mjesto »200« valja čitati »180«.

Na strani 239. pod cifrom 4. mjesto »Proroke je Bog u svojim tajnama obučavao na javi ili u duhovnom zanosu, a način . . . « valja čitati »Proroke je Bog u svojim tajnama obučavao ili na javi ili u snu ili u duhovnom zanosu, a način . . . «.

